

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ
АКАДЕМІЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

СЬОМІ ЧУМАЧЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

**Київ
2018**

УДК 338.24
ББК У9(4УКР) 21
У67

Рассмотрены проблемы управления экономикой на современном этапе. Обобщены результаты исследований макроэкономических изменений в национальной экономике; формирования предпосылок и направлений повышения эффективности государственного управления экономикой на макро-, мезо- и микро-уровнях; использования современных инструментов менеджмента для оптимизации деятельности хозяйствующих субъектов в отраслях экономики.

Для научных работников, аспирантов, специалистов промышленности, предприятий и государственных структур управления.

Редакційна колегія: акад. НАН України О.І. Амоша (головний редактор), д.е.н. В.І. Ляшенко (відповідальний редактор), чл.-кор. НАН України Ю.С. Залознова, д.е.н. В.П. Антонюк, д.е.н. О.Ф. Новікова, д.е.н. Ю.В. Макогон, д.е.н. К.В. Павлов (Росія), д.е.н. Л.М. Саломатіна, д.е.н. Ю.М. Харазішвілі, д.е.н. В.С. Фатєєв (Білорусь), к.е.н. А.І. Землянкін, к.е.н. І.Ю. Підоричева, к.е.н. М.О. Солдак, к.е.н. Д.Ю. Череватський, О.С. Квілінський (PhD (Economics), Польща), В. Михненко (PhD (Economics), Великобританія), Н. Хагеман (PhD (Economics), Німеччина), Б. Надолу (PhD (Sociology), Румунія).

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 11 від 14.12.2018 р.)*

***Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ 16139-4611Р від 20.01.2010 р.***

Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1609 від 21.11.2013 р.)

Збірник наукових праць включено до електронної бібліотеки наукових видань e-library.ru Російського індексу наукового цитування (РІНЦ) з листопада 2011 р.
Видання включено до наукометричної бази Research Bible (Токіо, Японія).

Управління економікою: теорія та практика. Сьомі Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Ю.С. Залознова та ін. Київ, 2018. 296 с.

ISSN 2221-1187

Розглянуто проблеми управління економікою на сучасному етапі. Узагальнено результати досліджень макроекономічних змін у національній економіці; формування передумов і напрямів підвищення ефективності державного управління економікою на макро-, мезо- та мікрорівнях; використання сучасних інструментів менеджменту для оптимізації діяльності господарюючих суб'єктів у галузях економіки.

Для науковців, аспірантів, фахівців промисловості, підприємств і державних структур управління.

УДК 338.24
ББК У9(4УКР) 21

ISSN 2221-1187

© Інститут економіки промисловості
НАН України, 2018

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПОТРЕБ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Система вищої освіти є однією з найголовніших складових формування особистого чинника виробництва, який сьогодні набуває форми людського капіталу. Якісні знання і професійні компетенції є умовою високої продуктивності праці, освоєння нових технологій в економіці, становлять основу нових ідей та виступають запорукою динамічного соціально-економічного розвитку країни та світу загалом. У розвинутих країнах, передусім у ЄС, формуються стратегії розвитку людського капіталу та залучення висококваліфікованих фахівців, а також талановитої молоді з інших країн. У рамках стратегічної програми Європейського Союзу «Європа-2020» реалізується «План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць», спрямований на модернізацію ринків праці, підвищення мобільності трудових ресурсів, надання можливостей для здобуття нових знань і навичок. Значна увага приділяється розвитку вищої освіти. Так, в ініціативі «Інноваційного Союзу» зазначено, що потрібно більше університетів світового класу, підвищення рівня навчання і залучення талантів з-за кордону [1].

Україна має досить розвинену систему вищої освіти, яка тривалий час забезпечувала підготовку необхідних фахівців для економіки. Однак на сучасному етапі роботодавці пред'являють значні претензії до якості підготовки фахівців. Для того щоб українська вища освіта формувала сучасні компетенції та конкурентоспроможну робочу силу, необхідна її модернізація з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти.

На сучасному етапі роль вищої освіти в суспільному розвитку неухильно підвищується. У теорії ендегенного зростання, обґрунтованої американськими дослідниками П. Ромером і Р. Лукасом [2], основним його чинником вважається науково-технічний прогрес, який є внутрішнім фактором, що формується за рахунок інвестицій в освіту, формування людського капіталу, розвиток знань і наукові дослідження та обумовлює динаміку зміни технологій і продуктивності праці. Теорія ендегенного зростання пояснює позитивну ди-

наміку продуктивності праці та зростання економіки за рахунок таких чинників:

навчання на практиці та розповсюдження знань;

нагромадження людського капіталу шляхом підвищення частки населення з вищою освітою;

розвиток наукових досліджень, створення нових технологій і запровадження інновацій.

Виробництво та нагромадження людського капіталу здійснюється в секторі освіти та являє собою сукупність компетенцій працівників. Підвищення рівня відповідної освіти забезпечує можливість застосування нових технологій та зростання продуктивності праці. За розрахунками фахівців, 70-80% темпів економічного зростання забезпечується саме людським чинником та нагромадженими в ньому знаннями. На сучасному етапі великий обсяг нагромаджених знань та інформації не лише забезпечує створення нових технологій у сфері виробництва, але й обумовлює більш досконалі форми організації бізнесу у традиційних сферах економічної діяльності та появу нових видів діяльності для задоволення зростаючих потреб.

Виходячи з важливої ролі людського капіталу міжнародні організації приділяють значну увагу його вимірюванню й оцінці. Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum) визначається рейтинг країн світу за оцінкою розвитку людського капіталу. В Індексі людського капіталу (Human Capital Index) враховуються складники, які характеризують рівень освіти в країні, професійної підготовки, працевлаштування і зайнятості, тривалості життя тощо. У 2016 р. за Індексом людського капіталу Україна посіла 26 місце серед 130 країн світу, покращивши за рік позицію на 5 пунктів. У 2017 р. вона посіла 24 місце [3], що свідчить про поліпшення ситуації з відтворенням даного виду капіталу. Високі оцінки людському капіталу України також надає Світовий банк. За Індексом людського капіталу, що визначається Світовим банком, Україна замикає п'ятдесятку найкращих у рейтингу зі 157 країн за розвитком людського капіталу [4].

У той же час в Україні існують проблеми в системі професійної підготовки робочої сили, в тому числі у сфері вищої освіти. Вони пов'язані як з обсягами підготовки фахівців, так і з професійною структурою та якістю підготовки, яка не зовсім відповідає потребам сучасної економіки.

Аналіз статистичних системи професійної освіти даних свідчить, що в Україні скорочуються обсяги професійної підготовки кадрів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності системи професійно-технічної та вищої освіти за період з 1990 по 2017 р. ¹

Навчальний рік	Кількість ПТНЗ, ВНЗ, од.	Чисельність студентів/учнів тис. чол.	Кількість студентів/учнів на 10 тис. населення, чол.	Випущено фахівців, тис. чол.
<i>ПТНЗ</i>				
1990	1246	643,4	124,1	376,7
2010	976	433,5	94,3	247,4
2017	756	269,4	63,3	141,3
% до 1990	60,7	41,9	51,0	37,5
% до 2010	77,5	62,1	67,1	57,1
<i>ВНЗ I-II рівнів акредитації</i>				
1990/91	742	754,0	145,2	228,7
2010/11	505	361,5	79,0	111,0
2017/18	372	208,6	49,2	61,2
% до 1990	50,1	27,7	33,9	26,8
% до 2010	64,7	57,7	62,3	55,1
<i>ВНЗ III-IV рівнів акредитації</i>				
1990/91	149	881,3	169,7	136,9
2010/11	349	2129,8	465	543,7
2017/18	289	1330,0	313,8	359,9
% до 1990	194,0	150,9	184,9	262,9
% до 2000	82,2	62,4	67,5	66,2

¹ Складено на основі статистичної інформації: Професійно-технічні навчальні заклади (1990-2017); Вищі навчальні заклади (1990-2017). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Дані табл. 1 показали такі зміни у формуванні кадрового потенціалу України впродовж усього періоду незалежності:

ПТНЗ – порівняно з 1990 р. підготовка кваліфікованих робітничих кадрів знизилася майже у 3 рази, а порівняно з 2010 р. – на 43%;

ВНЗ I-II рівнів акредитації – порівняно з 1990 р. підготовка молодших фахівців знизилася майже у 4 рази, а порівняно з 2010 р. – на 45%;

ВНЗ III-IV рівнів акредитації – порівняно з 1990 р. підготовка фахівців із вищою освітою зросла у 2,6 раза, а порівняно з 2010 р. – знизилася на 34%.

У розрахунку на 10 тис. населення загальна кількість студентів і учнів та їх співвідношення між рівнями освіти (ПТНЗ : ВНЗ I-II рівнів акредитації : ВНЗ III-IV рівнів акредитації) становлять:

1990 р. – 439 чол.; співвідношення – 2.8 : 3.3 : 3.9;

2010 р. – 638 чол.; співвідношення – 1.5 : 1.2 : 7.3;

2017 р. – 430 чол.; співвідношення – 1.6 : 1.1 : 7.3.

Отже, чисельність учнів і студентів на 10 тис. населення зменшилася не лише порівняно з 2010 р., але і з 1990 р. Погіршуються кількісні параметри відтворення людського капіталу. Вагомим внеском у формування цієї негативної тенденції є процес старіння населення та зростаюча міграція молоді за кордон з метою здобуття європейської освіти. Відбулася суттєва деформація структури підготовки кадрів у бік підготовки спеціалістів із базовою та повною вищою освітою. Однак реальному сектору економіки сьогодні найбільше не вистачає кваліфікованих робітничих кадрів.

Має місце проблема з якістю підготовки та її відповідності потребам економіки. Роботодавці не задоволені якістю знань та навичок випускників навчальних закладів. Проведене опитування більш ніж на 700 підприємствах економістами Світового банку показало, що більше 60% роботодавців не задоволені рівнем кваліфікації, при цьому 70% не задоволені практичними навичками, а 55% – рівнем та актуальністю знань і умінь [5]. Невідповідний потребам сучасного виробництва рівень кваліфікації обумовлює перешкоди на шляху впровадження нових технологічних процесів, підвищення якості продукції, що є основою конкурентоспроможності підприємств. Як наслідок, знижується продуктивність праці, зменшується ефективність економічної діяльності та звужуються можливості модернізації виробництва. Виникає аномальна ситуація, коли за наявності значної кількості дипломованих незайнятих фахівців підприємства стикаються з проблемою дефіциту кадрів. Вважається, що вища освіта забезпечує кращі можливості працевлаштування, однак для України ця закономірність не спрацьовує.

Невідповідність обсягів, структури та якості підготовки фахівців обумовлює збільшення чисельності осіб із вищою освітою серед безробітних. Якщо у 2010 р. у складі безробітних частка осіб із повною і базовою вищою освітою складала 23,7% (у 2000 р. вона становила 14,3%), то у 2017 р. – майже третину – 28,8% [6] (табл. 2). Отже, інвестиції держави та населення у професійну освіту тих осіб,

які є безробітними, не перетворилися на капітал, вони не приносять доходу ні державі, ні цим особам. Можна говорити про неефективність таких інвестицій і значних втрат суспільства від невикористання потенційного людського капіталу, який акумульований у безробітному населенні.

Таблиця 2

**Динаміка чисельності безробітних із вищою освітою
у складі всіх безробітних¹**

Рік	Кількість безробітних, тис. чол.	Чисельність безробітних із повною ВО	Чисельність безробітних із базовою ВО	Частка безробітних із ВО, % до всіх безробітних
2000	2656	325	56	14,3
2005	1601	198	33	14,4
2010	1786	390	34	23,7
2012	1657	433	26	27,7
2013	1577	401	23	26,9
2017	1698	451	27	28,8

¹ Складено за даними статистичного збірника «Економічна активність населення України» за відповідні роки.

У цілому ж в Україні відбувається зменшення чисельності економічно активного та зайнятого населення, яке має вищу освіту. Скорочується чисельність економічно активного населення (ЕАН), яке є безпосереднім носієм людського капіталу, причому за всіма освітніми рівнями (табл. 3). Дані таблиці свідчать, що чисельність ЕАН лише за 3 роки (2014-2017) зменшилася на 2066,5 тис. чол. – більш ніж на 10%. При цьому чисельність зайнятих скоротилася більшою мірою, ніж безробітних, – на 10,6 і 8,1% відповідно. Відбулося зменшення чисельності ЕАН і зайнятих в усіх групах за рівнем освіти: серед осіб із повною вищою освітою майже на 6%, серед осіб із базовою і неповною вищою освітою – на 13, із професійно-технічною – на 11%. Така негативна динаміка вказує не лише на стагнацію економічного розвитку та звуження сфери прикладання праці, але і на складні демографічні процеси та проблеми у сфері підготовки кадрів.

Серед причин зменшення чисельності ЕАН основними є: втрата частини території та населення (Криму та частини Донбасу) внаслідок зовнішньої агресії РФ;

негативна демографічна динаміка внаслідок високого рівня смертності та від'ємного природного приросту населення (за 2015-2017 рр. втрата населення внаслідок цього чинника склала 559,7 тис. чол.);

високий рівень міграції населення, у тому числі трудової. За даними державної служби статистики кількість трудових мігрантів за 2015-2017 рр. досягла 1303,3 тис. чол. [7].

Таблиця 3

**Динаміка економічно активного населення
за освітніми рівнями¹**

Показник	ЕАН віком 15-70 років, тис. чол. (2014 р.)			ЕАН віком 15-70 років, тис. чол. (2017 р.)			Динаміка, %		
	усього	зайняті	безро- бітні	усього	зайняті	безро- бітні	Усі еко- номічно активні	зай- няті	без- робіт- ні
Усе насе- лення	19 920,9	18 073,3	1 847,6	17 854,4	16 156,4	1 698,0	89,6	89,4	91,9
За освітою:									
повна вища	6 138,1	5 661,7	476,4	5 784,4	5 332,6	451,8	94,2	94,2	94,8
базова вища	230,1	192,7	37,4	199,0	171,8	27,2	86,5	89,2	72,7
неповна вища	3 997,2	3 672,2	325,0	3 466,9	3 155,0	311,9	86,7	85,9	96,0
профе- сійно-тех- нічна	5 269,4	4 716,5	552,9	4 697,2	4 173,5	523,7	89,1	88,5	94,7
повна загаль- на серед- ня	3 849,1	3 451,8	397,3	3 358,8	3 016,8	342,0	87,3	87,4	86,1
базова загаль- на серед- ня	421,0	363,9	57,1	334,4	296,3	38,1	79,4	81,4	66,7
початкова загальна або без освіти	16,0	14,5	...	13,7	10,4	...	85,6	93,0	...

¹ Складено за даними статистичного збірника «Економічна активність населення України» у 2014 та 2017 рр.

Така ситуація обумовлена соціально-економічними причинами, серед яких:

несприятливі демографічні процеси та висока міграційна активність населення внаслідок застійних явищ у соціально-економічній сфері (низький рівень та якість життя, невизначеність перспектив їх зростання, звуження сфери зайнятості, стагнація в роз-

витку соціальної інфраструктури) та тривала політична нестабільність;

низький рівень фінансування освітньої та наукової сфер, що обумовило деградацію матеріально-технічної бази навчальних і наукових установ, низький рівень забезпеченості сучасним обладнанням та інформаційними ресурсами, що унеможлиблює досягнення високої якості освіти та наукових розробок;

процеси деіндустріалізації економіки, що супроводжуються згорненням промислового виробництва, зниженням його технологічного рівня. Унаслідок цього зменшується потреба у висококваліфікованій робочій силі та зростає попит на робочу силу низької кваліфікації, а на підприємствах скорочується частка працівників, які проходять професійне навчання (освоєння нових професій або підвищення кваліфікації), що обумовлює зменшення потреби у фахівцях технічних спеціальностей.

Деіндустріалізація не відбувається без наслідків для людського й інтелектуального розвитку. Як підкреслює відомий норвезький економіст Е. Райнерт, розвитку освіти має відповідати така промислова політика, яка гарантує робочі місця випускникам освітніх закладів. Наслідками деіндустріалізації для відносно відсталих економік, до яких можна віднести і Україну, є спеціалізація країни на «технологічно тупикових продуктах», переливання зайнятості у менш ефективні сфери економічної діяльності зі спадною віддачею [8]. У таких умовах нагромадження людського капіталу перестає бути пріоритетним завданням економічної політики.

При цьому значна шкода завдається освітній сфері, оскільки в умовах деіндустріалізації здобуття відповідних знань і професії втрачає свою цінність, що позначається на розвитку професійної освіти та трудової міграції. З одного боку, зменшення потреби у підготовці кадрів високої кваліфікованих призводить до занепаду системи вищої та професійно-технічної освіти; з іншого – при її збереженні та підготовці кадрів в умовах недостатності високотехнологічних робочих місць зростає міграція значної частки найбільш мобільної та професійно підготовленої робочої сили в інші країни. Саме такий сценарій розвитку спостерігається на сучасному етапі в Україні, яка здійснює все більший обсяг експорту людського капіталу в інші країни (Польща, Росія, країни ЄС), створюючи для них додаткові чинники економічного зростання.

Результатом слабких модернізаційних процесів та відсутності прогресивних структурних зрушень в економіці практично впро-

довж усього періоду незалежності в Україні є процеси деіндустріалізації економіки. Фактично країна перетворилась з індустріально розвиненої, якою була раніше, на аграрно-індустріальну з низьким рівнем технологічного розвитку та конкурентоспроможності на світовій арені. У таких умовах, з одного боку, знижується потреба у фахівцях із вищою освітою; з іншого – звуження підготовки висококваліфікованих фахівців стає суттєвою перешкодою на шляху модернізації економіки на новій технологічній основі.

Для країн із перехідною економікою, у тому числі для України, модернізація економіки має здійснюватися шляхом неоіндустріалізації, яка передбачає розвиток «розумного» наукомісткого виробництва, високотехнологічних галузей переробної промисловості, забезпечення цифровізації економіки. Саме це дозволяє долати структурну слабкість економіки, здійснювати диверсифікацію на користь видів економічної діяльності, а отже, виступає визначальним фактором економічної модернізації.

Для здійснення модернізації має бути нагромаджена критична маса людського капіталу, акумульована в економічно активному населенні з вищою освітою. При цьому має бути суттєво підвищена якість освітнього процесу шляхом модернізації матеріально-технічної бази навчальних закладів, упровадження нових освітніх технологій та осучаснення переліку напрямів і спеціальностей підготовки фахівців.

Для забезпечення нагромадження людського капіталу та його ефективного використання як чинника модернізації економіки і динамічного зростання пріоритетними завданнями соціально-економічної політики держави мають бути суттєві зрушення як в економічній сфері, так і в системі вищої освіти.

В економічній сфері необхідно забезпечити:

створення сприятливих інституційних та економічних умов для суттєвого збільшення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, спрямованих на відновлення та розвиток вітчизняної промисловості на новій технологічній основі;

розробку та реалізацію нової промислової політики неоіндустріального розвитку на основі впровадження «Індустрії 4.0», цифровізації, роботизації, смарт-спеціалізації;

розвиток вітчизняного ринку праці шляхом створення високотехнологічних робочих місць, розвитку креативних секторів економіки, малого і середнього бізнесу;

створення умов для гідної праці шляхом суттєвого підвищення оплати праці, поліпшення умов трудової діяльності, дотри-

мання норм трудового законодавства і захисту прав працівників, розвитку соціального партнерства;

підвищення якості життя населення та створення умов для збереження і розвитку людського потенціалу країни, зниження масштабів трудової міграції та міграції молоді за кордон з метою навчання.

У сфері вищої освіти необхідно здійснити:

модернізацію освітньої системи України шляхом оновлення матеріально-технічної бази навчання на основі сучасного навчального і лабораторного обладнання, широкого застосування інформаційно-комп'ютерних технологій;

підвищення якості вищої освіти і професійної підготовки шляхом упровадження нових технологій навчання, забезпечення її відповідності до вимог ринку праці, переходу до навчання протягом усього життя;

інтеграцію вищих навчальних закладів у світовий освітній простір, стимулювати активний обмін студентами та викладачами, навчальною і методичною літературою;

відновлення потенціалу науково-дослідницького сектору шляхом збільшення фінансування, удосконалення організації діяльності науково-дослідних установ, посилення міжнародної співпраці, забезпечення їх активної співпраці з реальним сектором економіки.

Література

1. ЄС планує збільшити відсоток осіб з вищою освітою – яким чином? URL: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/>.

2. Lucas, R.E. (1988). On the Mechanics of Economic Development // *Journal of Monetary Economics*, 22, July, pp. 3-42. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](http://dx.doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7); Romer P.M. (1990). Endogenous Technological Change // *Journal of Political Economy*, V. 98, № 5, P. 71.

3. Україна у глобальних рейтингах. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/>.

4. Украина заняла 50-е место в рейтинге человеческого капитала Всемирного банка. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrainazanyala-50-e-mesto-reytinge-chelovecheskogo-1539257611.html>.

5. The World Bank – STEP. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/516741468178736065/STEPskills-measurement-surveys-innovative-tools-for-assessing-skills>.

6. Економічна активність населення України 2017: стат. зб.
URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

7. Зовнішня трудова міграція населення України 2015-2017.
URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

8. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми и почему бедные страны остаются бедными; пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». 2-е изд. М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2014. С. 146, 213-216.

Надійшла до редакції 03.12.2018 р.

**С.А. Жуков, д.е.н., с.н.с.,
К.І. Маліношевська, к.е.н.**

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО, РЕГІОНАЛЬНОГО ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО РІВНІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Функціонування економіки на сучасному етапі потребує паралельного та збалансованого розвитку суспільства, що є актуальним на міні-, мезо- і макрорівні, а також становить об'єкт наукових досліджень багатьох учених. Першопричиною таких досліджень є нерівномірний розподіл усіх видів ресурсів, у тому числі трудових, що безпосередньо впливає як на якість життя населення, так і на довкілля, екологію. Сучасні інтеграційні процеси спонукають до зростання конкуренції, насамперед, у промисловому секторі України, орієнтованому на зовнішні ринки збуту. Однак військовий конфлікт на сході України, складні політичні та соціально-економічні умови країни, сировинна структура промисловості, виробнича вразливість економіки, діючі квоти й обмеження для виходу на ринки Європейського Союзу створюють перешкоди для сталого розвитку промислових підприємств і вітчизняної економіки загалом.

Такі вчені, як О. Будько [2], В. Власенко [3], Л. Привалова [9], досліджують нормативно-правову базу щодо сталого соціально-

© С.А. Жуков,
К.І. Маліношевська, 2018

економічного розвитку, проблем екологічної економіки. У роботах О. Амоші [10], В. Антонюк [10], О. Новікової [10], Н. Маркової [6] та ін. визначено фактори впровадження сталого розвитку промисловості з позиції трьох його складових: економічної, соціальної та екологічної. Про потребу у використанні світового досвіду при формуванні цілей і реалізації стратегії сталого розвитку України наголошують Н. Маркова, О. Захарченко [4] і Л. Мельник [7].

Мета статті – дослідити теоретичні та практичні перспективи забезпечення Стратегії сталого розвитку України на національному, регіональному та підприємницькому рівнях на основі збалансування вітчизняної економіки, соціального розвитку та екології.

На Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (м. Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) була офіційно прийнята наукова категорія «sustainable development» (англ.), що дослівно перекладається на українську урахуванням контексту «життєздатний розвиток», а за змістом – «самопідтримуючий розвиток». За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, мета сталого розвитку полягає в тому, щоб задовольнити потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [7, с. 220].

У формуванні засад сталого розвитку в Україні важливу роль відіграло прийняття у 2015 р. Стратегії сталого розвитку України на період до 2020 року, яка окреслює цілі та шляхи їх досягнення, а головне – напрямки та пріоритети розвитку країни, кінцевою метою яких є досягнення європейських стандартів життя в Україні. У Стратегії зазначається, що перехід національної економіки до стандартів економічно безпечного виробництва і споживання з метою забезпечення сталого економічного розвитку загалом викликаний усе більш зростаючою залежністю вітчизняної економіки від зовнішніх, здебільшого негативних факторів, серед яких найбільш суттєвими є обмеженість і висока вартість енергетичних ресурсів, нерациональне використання сировинної бази та робочої сили. Серед факторів, які визначають низький рівень ефективності використання ресурсів, визначено такі: висока ресурсоемність ВВП, яка в 2-3 рази перевищує середній рівень, досягнутий в країнах ЄС; низький рівень глибини переробки мінеральної сировини; зростання обсягів експорту сировини і продукції з неї (сьогодні Україна експортує понад 85% металу, що виробляє вітчизняна металургія).

Зростаюча залежність національної економіки від зовнішніх факторів, у тому числі негативних, обмеженість і висока вартість

енергетичних ресурсів, необхідність більш раціонального використання сировинної бази і робочої сили мають служити стимулом для використання інновацій задля підвищення потенціалу віддачі від наявних у країні та імпортованих з-за її меж ресурсів, переходу вітчизняної економіки до стандартів економічно безпечного виробництва і споживання з метою забезпечення сталого економічного розвитку в цілому. Крім того, зазначені фактори в поєднанні з низьким рівнем доданої вартості не лише зумовлюють для України негативні економічні наслідки, але і викликають ресурсно-екологічні проблеми, які проявляються в забрудненні та деградації навколишнього середовища, земель, збільшенні кількості та поглибленні техногенних загроз. Вирішення цих та інших проблем потребує втручання держави, зокрема розробки державних рішень щодо забезпечення ефективного сталого економічного розвитку країни на основі нових знань, високих технологій та інновацій.

У той же час для забезпечення сталого розвитку економіки Україна має не копіювати зарубіжні моделі, а створити такі механізми реалізації нової державної інноваційно-інвестиційної політики, які дозволять подолати накопичені системні наслідки від проведення неоліберальних економічних реформ і реально перейти на інноваційний шлях економічного розвитку. Для цього необхідні такі заходи [11, с. 175]:

- зміна концептуальних засад, що визначають у даний час роль і практичні функції держави в ринковій економіці;

- структурна перебудова економіки і, в першу чергу, промисловості;

- подолання кризової економічної нерівності населення;

- відновлення довіри до держави і влади.

У табл. 1 наведено ключові показники реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020».

Незважаючи на значну кількість показників оцінки реформ і програм, їх досягнення впродовж 5 років в Україні є сумнівним, адже стратегія держави планується на десятиліття, а обов'язковою передумовою реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» є співробітництво між владою, бізнесом і громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Саме побудова консолідованого тристороннього підходу є головним завданням до 2020 р.

Промислові регіони відіграють особливу роль у соціально-економічній системі України. У цих регіонах, які займають майже п'яту частину країни, виробляється третина валового регіонального

продукту, на їх частку припадає понад 41% робітників промисловості та більше 40% експорту товарів і послуг. Інтегральний показник екологічної небезпеки та соціальної напруженості в цих регіональних утвореннях є найвищим серед усіх областей України.

Таблиця 1

**Групи показників реалізації Стратегії сталого розвитку
«Україна-2020»¹**

Показник	Україна 2014	Україна 2020
1	2	3
Група 1. Розвиток		
1. Рейтинг легкості ведення бізнесу	96	30 топ
2. Кредитний рейтинг країни на рівні інвестиційної категорії	CCC	BBB
3. Індекс глобальної конкурентоспроможності	84	40 топ
4. ВВП на душу населення, дол.	8508	16 000
5. Чисті надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015-2020 рр., млрд дол.	-	40
6. Максимальне відношення загального дефіциту бюджету, включно із Нафтогазом, до ВВП, %	10,1	3
7. Максимальне відношення державного боргу до ВВП, %	67,6	60
8. Енергоефективність, %	0,36	0,20
Група 2. Безпека		
1. Військові витрати, % від ВВП	1,02	3
2. Чисельність професійних військових на 1000 населення	2,8	5,6
3. Індекс сприйняття корупції	144	50 топ
4. Довіра експертного середовища до суду, %	-	70
5. Довіра громадян до міліції, %	-70	70
6. Оновлення кадрового складу державних службовців (правоохоронні органи, судді, прокуратура, влада), %	-	70
7. Ліміт частки одного постачальника в загальному обсязі закупівель будь-якого енергоресурсу, %	60	30
Група 3. Відповідальність		
1. Середня тривалість життя, років	71	+3
2. Частка коштів місцевих бюджетів у загальнодержавному бюджеті, %	31	65
3. Проникнення широкосмугового Інтернету (кількість абонентів на 100 осіб)	8,88	25

Закінчення табл. 1

1	2	3
4. Відсоток випускників шкіл у 2020 р., які володіють двома іноземними мовами	-	75
5. Якість середньої освіти	-	50 топ
Група 4. Гідність		
1. Громадяни України, які відчувають гордість за свою країну, %	-	90
2. Кількість призових місць на Олімпіаді-2020 в Японії	-	35
3. Глобальний індекс конкурентоспроможності у боротьбі за таланти	66	30 топ
4. Кількість фільмів у широкому прокаті українського виробництва у 2020 р.	7	20

¹ Удосконалено на основі джерела [11].

У той же час промислові регіони мають більш високий рівень економічного розвитку, однак він позбавлений цільової спрямованості на забезпечення соціальної та екологічної безпеки. Відсутня збалансованість економічного, соціального та екологічного розвитку як у промислових регіонах, так і в Україні загалом. Вона трансформується на державний рівень. Таке становище обумовлює потребу у визначенні державних важелів впливу на зміну ситуації в регіонах України в екологічній, економічній, соціальній сферах та на формування засад сталого розвитку.

Визначений у пріоритетних напрямках сталий розвиток регіону повинен мати місце у Державній стратегії регіонального розвитку та одночасно виявити потреби у змінах в економічній, соціальній та екологічній складових. Для більш прискореного й ефективного переходу України до сталого розвитку доцільним є першочергове його запровадження в тих регіонах, де найбільші негативні наслідки зростання ризиків та небезпек, де досягнення сталого розвитку вплине на ці процеси в країні загалом.

Ефективність управління соціальною складовою сталого розвитку країни, регіонів неможливе без вирішення насамперед проблем соціально-економічного розвитку Донецької області. За даними Донецької ОДА протягом 2015 р. спостерігалася стійка тенденція зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб, зареєстрованих на території області, підконтрольній українській владі. Даний показник збільшився у 2,2 раза і на початок 2016 р. склав 655,8 тис. чол.

Крім того, в Україні рівень безробіття серед осіб працездатного віку (розрахований за методологією МОП) за даними Державної служби статистики України у I кварталі 2016 р. склав 10,3%, загальна чисельність безробітних серед працездатного населення налічує майже 1,8 млн чол., серед яких 63% – чоловіки. При цьому майже 64% безробітних проживають у містах. Найвищий рівень безробіття серед осіб працездатного віку зафіксований у Луганській (17,6%) та Донецькій (15,2%) областях.

У зв'язку з вищезазначеним особливою значущістю для забезпечення сталого розвитку країни набувають питання створення нових робочих місць, збереження робочих місць насамперед на провідних підприємствах, що розташовані та функціонують на території Донецької області, підконтрольній Україні: ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», ПАТ «Енергомашспецсталь», ПАТ «Старокраматорський машзавод», ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування», ПАТ «Азовмаш», ПрАТ «Артемівський машзавод «Вістек», ПАТ «Дружківський машинобудівний завод», ПАТ «Грета», ТОВ «ВО «Слов'янський завод високовольтних ізоляторів» та ПАТ «Бетонмаш» та ін. Промислові підприємства м. Краматорська за січень-жовтень 2016 р. реалізували продукції на 16514,1 млн грн (їх питома вага в загальному обсязі реалізованої промислової продукції по області склала 10,0%) [5, с. 220-221].

У табл. 2 відображено результати SWOT-аналізу стану забезпечення сталого розвитку підприємств.

Основними причинами зниження обсягів виробництва промислової продукції є складна економічна ситуація в країні та світі, відсутність підтримки з боку держави, зменшення виробництва продукції на експорт через несприятливу економічну кон'юнктуру і втрати частини зовнішніх ринків, зниження попиту на промислову та машинобудівну продукцію на внутрішньому ринку. Це пов'язано зі скороченням купівельної спроможності споживачів в Україні, підвищенням тарифів на електроенергію та іншу сировину, відсутністю обігових та інвестиційних коштів для розвитку виробництва, зниженням активності світової інвестиційної діяльності, низьким рівнем інновацій на машинобудівних підприємствах, зношеністю основних виробничих засобів базових підприємств галузі та іншими факторами, що негативно впливають на конкурентоспроможність, якість, собівартість і рентабельність продукції.

Згідно з результатами виконаного аналізу визначено умови переходу України на модель сталого розвитку:

Таблиця 2

SWOT-аналіз стану забезпечення сталого розвитку підприємств ¹

<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
1. Стратегічна важливість для економічної безпеки держави. Значний виробничий потенціал, можливість упровадження нових технологій	1. Залежність від експорту, загострення конкуренції на ринку, квоти та обмеження з боку ЄС, проблема збуту продукції. Збереження високої сировинної спрямованості виробництва, висока матеріало- та енергоємність продукції, рівень ефективності використання матеріальних ресурсів
2. Розвинутий ринок праці, наявність трудових ресурсів	2. Труднощі кредитування і залучення додаткового іноземного капіталу, рівень та доступність інвестиційних коштів на технічне переозброєння, модернізацію, оновлення матеріально-технічної бази (основних виробничих фондів), дефіцит коштів на нові технології
3. Рівень відкритості, у тому числі у сфері соціально-відповідального бізнесу	3. Рівень упровадження інновацій, зносу виробничих фондів (їх неповне завантаження, зниження ефективності їх використання)
4. Система менеджменту якості ISO 9001-2000 і ДСТУ ISO 9001-2001	4. Рівень ресурсозбереження та ОНПС, система екологічного управління згідно з міжнародними стандартами. Наявність потенційно небезпечних (екологічно, техногенно небезпечних) виробництв
5. Розвинута система управління, корпоративна культура	5. Умови праці, ефективність використання трудових ресурсів
<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
1. Перепрофілювання виробництва, освоєння наукоємних видів продукції, вихід на нові ринки	1. Наростання кризових процесів в Україні, у тому числі в зовнішньоекономічній політиці
2. Зниження витрат, собівартості продукції за рахунок економії матеріальних ресурсів і скорочення невиробничих витрат, у тому числі штрафних санкцій	2. Втрати внутрішнього ринку на користь виробників з ЄС, а також традиційних ринків збуту в країнах МС, ЄС, руйнування зв'язків у ланцюжку постачання сировини і матеріалів, низький рівень платоспроможного попиту на внутрішньому ринку
3. Удосконалення (коригування) економічної стратегії, соціальної політики (рівень соціальної відповідальності)	3. Зростання тарифів, витрат на сировину і матеріали (наявність монополістів-постачальників), податкового тягаря при дефіциті фінансових ресурсів (вільних обігових коштів)
4. Зміна спеціалізації окремих виробництв, конверсія, у тому числі для забезпечення стратегічних суміжних галузей, зокрема агротехніко-промислового комплексу	4. Ризик банкрутства, форс-мажорних обставин (руйнування) та закриття

¹ Систематизовано та доповнено за джерелами [1; 8].

екологічно безпечний розвиток економіки, результатом чого має стати досягнення вищого рівня добробуту при одночасному розв'язанні ресурсо-екологічних і соціальних завдань;

відтворення та раціональне використання всіх видів ресурсів, запровадження ефективної системи природокористування й охорони навколишнього середовища, підтримка екологічної рівноваги як основи збереження довкілля для сучасного та майбутніх поколінь;

необхідність системної еколого-економічної реструктуризації промисловості, сільського господарства, узгодження цілей і заходів розвитку галузей та регіонів, окремих підприємств, які є елементами соціо-еколого-економічної системи країни;

співробітництво з міжнародними організаціями з питань сталого розвитку та розв'язання ресурсо-екологічних проблем на основі інноваційного розвитку економіки, запровадження у практику господарювання найкращого досвіду та провідних науково-технічних і соціально-економічних досягнень;

утвердження в суспільстві принципів соціальної справедливості, подолання соціальних проблем і стабілізація на цій основі демографічної ситуації в країні, зниження захворюваності та збільшення тривалості життя людини.

Висновки. Встановлено, що проблему забезпечення сталого розвитку промислових підприємств необхідно вирішувати з урахуванням стану біологічних, географічних, економічних і соціальних об'єктів певної країни (території, галузі, підприємства), а також сукупності факторів та умов зовнішнього середовища. Вирішення глобальних проблем неможливе без узгодження дій і стратегій розвитку на всіх рівнях – від рівня світової спільноти в цілому і рівня окремих країн до рівня промисловості та конкретних підприємств. Результатом системного вирішення економічних, екологічних і соціальних проблем на всіх рівнях буде забезпечення сталого розвитку.

Література

1. Авакян Э.В. Обеспечение устойчивого развития промышленных предприятий на основе инфраструктурных факторов: автореферат дис. ...канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / ФГБОУ ВПО «Российский государственный гуманитарный университет». Москва, 2013. 31 с.

2. Будько О.В. Нормативно-правове регулювання сталого розвитку підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 2. С. 40-43.
3. Власенко В.О. Екологічна економіка як інструмент упровадження сталого розвитку: поняття та принципи правового регулювання. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 5/6. С. 22-28.
4. Захарченко О.В. Наукові основи сталого розвитку. *Наукові праці національного університету харчових технологій*. 2015. № 4. С. 68-75.
5. Латишева О.В. Етапи управління екологічною складовою потенціалу сталого розвитку машинобудівних підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3 (45). С. 218-223.
6. Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 1. С. 25-29.
7. Мельник Л.Г. Триалектические основы управления развитием экономических систем: монография. Сумы: Университетская книга, 2015. 447 с.
8. Основи сталого розвитку: навч. посібник; за заг. ред. Л.Г. Мельника. Суми: Університетська книга, 2005. 654 с.
9. Привалова Л.В., Шило Л.А. Фінансові передумови формування моделі сталого розвитку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 2. С. 48-51.
10. *Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти*: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. 534 с.
11. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / авт.-упоряд.: Г.О. Андрощук, І.Б. Жилиєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 632 с.

Надійшла до редакції 14.11.2018 р.

*С.Є. Борисова, д.е.н.,
О.В. Балашова, к.е.н.*

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ВІТЧИЗНЯНИХ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Регіональний економічний розвиток тісно пов'язаний із зміцненням конкурентних позицій регіону, підвищенням добробуту населення та економічної ефективності суб'єктів підприємництва, активізацією інвестиційної та інноваційної діяльності тощо. Інвестиції впливають на формування темпів економічного зростання та добробуту населення в цілому. Оскільки на внутрішньому ринку не вистачає капіталу через низький рівень накопичення, увага акцентується на іноземних інвестиціях. Як наслідок, виникає стрімке збільшення обсягу споживчого імпорту, який покривається за рахунок банківських позик на міжнародних ринках. Подальший розвиток такої тенденції може спровокувати збільшення відсоткових ставок за кордоном, цін на енергоносії або кризи неплатежів по кредитах, що призведе до застою економіки.

Вирішення проблем розроблення і реалізації регіональної політики в Україні, яка б забезпечувала підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, а також життя населення, є неможливим без активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, що дозволяє здійснити прогресивні структурні зрушення в економіці, інноваційне оновлення її реального сектору, збільшити конкурентоспроможність та забезпечити соціально-економічний розвиток як окремих суб'єктів підприємництва, регіонів, так і держави загалом.

Як зазначає С. Богуславська, процеси економічного оновлення і розвитку господарських систем визначаються розмірами, структурою та якістю інвестиційних вкладень [14]. Стан й ефективність інвестиційної діяльності в країні залежить від відповідної державної та регіональної інвестиційної політики, результативність якої зумовлена, перш за все, наявністю чіткого механізму її реалізації. Реалії сьогодення призводять до необхідності активізації інвестиційної діяльності суб'єктів підприємництва задля підвищення рівня їх конкурентоспроможності, модернізації та вдосконалення їх

© С.Є. Борисова,
О.В. Балашова, 2018

діяльності. Об'єктом інвестування може бути будь-який суб'єкт господарювання, який знаходиться та зареєстрований на визначеній території відповідного регіону, має перспективи щодо економічного розвитку (зростання) шляхом розширення обсягів або сфери діяльності за рахунок інвестованих у нього коштів. Для об'єкта інвестування найважливішими складовими інвестиційного потенціалу на регіональному рівні можна вважати сукупність чистих прибутків підприємств, організацій та установ регіону; доходів громадян, які проживають на території регіону; державних коштів, виділених як інвестиційні на забезпечення економічного розвитку регіону тощо.

Проблематиці інвестиційної привабливості національної економіки присвячено праці провідних вітчизняних науковців: О. Амоші [15], В. Андрушенка, В. Корнєєва, О. Мозгового, А. Мороза, А. Пересади, А. Філіпенка, а також зарубіжних: Ч. Вульфена, Дж. Гелбрейта, Р. Мертона, П. Роуза.

Метою статті є дослідження інвестиційних умов вкладення капіталу в розвиток вітчизняних суб'єктів підприємництва в умовах фінансової глобалізації.

Посилення ролі регіонів і суб'єктів підприємництва в соціально-економічному житті країни – один із фундаментальних принципів функціонування країн Європейського Союзу. Україна, взявши курс на послідовну євроінтеграцію, повинна розробити і реалізувати систему заходів, яка б привела її регіональну інвестиційну політику у відповідність до вимог ЄС. Вирішення проблем розроблення і реалізації регіональної політики в Україні, яка б забезпечувала підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, а також життя населення, неможливе без активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, що дозволяє здійснити прогресивні структурні зрушення в економіці, інноваційне оновлення її реального сектору, збільшити конкурентоспроможність і забезпечити соціально-економічний розвиток як окремих регіонів, так і держави загалом.

Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду у сфері інвестиційної діяльності дозволяє виділити достатньо широкий спектр організаційно-економічних заходів, які можна реалізувати на різних рівнях управління з метою активізації інвестиційних процесів. Однак упровадження цих заходів потребує значних коштів, що в нинішніх умовах є досить проблематичним. Тому основне завдання полягає у виборі найпридатніших та найефективніших інструментів стимулювання інвестиційної діяльності з боку держави.

Результати такого вибору залежать від поставленої мети, наявних виробничо-фінансових ресурсів та базового інноваційного потенціалу країни, регіонів і окремих підприємств.

Виділяють два напрями зростання інвестицій:

мобілізація ресурсів державою та збільшення державних капітальних вкладень, що в Україні сьогодні практично неможливо (можливості державних інвестицій є вкрай обмеженими, до того ж їх ефективність є низькою, так що вони повною мірою не вирішують проблеми);

залучення у великих масштабах приватних інвестицій – більш прийнятний принцип для ринкової економіки. Тому залишаються приватні інвестиції, вітчизняні й іноземні [14].

Конкурентоспроможність окремого регіону чи суб'єкта підприємництва, його інвестиційна привабливість, процеси економічного оновлення і зростання визначаються обсягами та структурою інвестицій, якістю і швидкістю їх здійснення. Крім того, важливим є те, що без інвестиційних накопичень та відповідних матеріальних ресурсів у процесі підвищення конкурентоспроможності окремого регіону взагалі ніяких позитивних зрушень не відбувається. Без інвестицій неможливе сучасне створення капіталу, забезпечення конкурентоспроможності товаровиробників на зовнішніх і внутрішніх ринках. Процеси структурного та якісного оновлення світового товаровиробництва та ринкової інфраструктури відбуваються виключно шляхом і за рахунок інвестування. Чим інтенсивніше воно здійснюється, тим швидше відбувається відтворювальний процес, тим активніше тривають ефективні ринкові перетворення.

Іноземні інвестиції стають одним із вирішальних чинників всієї економічної політики багатьох держав. Іноземне інвестування відбувається за наявності двох головних чинників: спонукальних мотивів і регулювання. Кожен процес вкладення коштів здійснюється і розвивається у специфічних внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних і політичних умовах. Комплексність дії найважливіших мотивів сучасного іноземного інвестування потребує застосування багатофакторного підходу до його дослідження. Це обумовлено тим, що, по-перше, на динаміку надходження зовнішніх коштів одночасно впливають кілька основних факторів: політичний, економічний (валютний, інфляційний, вартісний, кон'юнктурний), соціальний, технологічний та ін. По-друге, ефект різних факторів проявляється не ізольовано, а у взаємодії.

За оцінками Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Україна посідає 18 місце в рейтингу найбільш приваба-

ливих іноземних інвесторів країн. Структура інвестицій в основний капітал в Україні в 2016 р.: промисловість – 35,8%, операції з нерухомістю – 19,2; транспорт і зв'язок – 16,2, торгівля – 9,3, сільське господарство – 5,8, будівництво – 5, послуги – 2,3 та інше – 6,4% [2]. Існуючий рівень інвестицій не здатен компенсувати вибуття основних фондів, тобто в цілому по всіх галузях економіки модернізація основних фондів не встигає за їх старінням. У результаті складається парадоксальна ситуація: рівень добробуту населення в цілому знижується, незважаючи на зростання всіх макроекономічних показників.

Упродовж 2017 р. урядом здійснювалися послідовні кроки в напрямі забезпечення стабілізації в економіці, збалансування бюджету, підвищення рівня життя всіх верств населення. Зокрема, здійснювалися заходи щодо лібералізації валютного ринку, поліпшення інвестиційного іміджу країни, сприяння інноваційному розвитку економіки, прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на імплементацію національного законодавства до норм СОТ, поліпшення відносин із партнерами по зовнішньоекономічній діяльності, підвищення рівня соціальних стандартів.

Зростання ВВП України в січні-вересні 2018 р. склало 3,8% до аналогічного періоду 2017 р. Світовий банк на початку жовтня погіршив прогноз цього показника на 2018 р. з 3,5 до 3,3%, на 2019 р. – з 4 до 3,5%. Через тиждень Міжнародний валютний фонд поліпшив прогноз зростання ВВП України до кінця 2018 р. з 3,2 до 3,5%. Водночас прогноз на 2019 р. погіршено з 3,3 до 2,7% і на 2020 р. – з 4 до 3,4%.

Згідно з консенсус-прогнозом, складеним Міністерством економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ) у вересні, зростання ВВП України в 2018 р. оцінюється на рівні 3,1%, у 2019 р. – 3%. Проект закону «Про Державний бюджет України на 2019 рік» побудований на прогнозі зростання економіки в наступному році на 3%. НБУ прогнозує зростання ВВП у 2018 р. на рівні 3,4%, у 2019 – 2,5 і 2020 р. – 2,9%.

Зростання ВВП відбулося за рахунок дії таких позитивних чинників:

активізація інвестиційної діяльності. Зростання обсягів інвестицій в основний капітал за перше півріччя поточного року становило 32,2%. В умовах чергового підвищення ціни на природний газ дії підприємств були спрямовані на модернізацію виробництва (оновлення основних фондів і введення енергозберігаючих техно-

логій), що, зокрема, привело до зростання попиту на машини і високотехнологічне устаткування та, як наслідок, до збільшення обсягів виробництва у машинобудуванні;

розширення споживчого попиту на внутрішньому ринку на товари і послуги, що зумовлено зростанням реального наявного доходу населення, а також збільшенням обсягів кредитів, наданих комерційними банками фізичним особам;

сприятлива кон'юнктура світового ринку і зростання цін на металургійну продукцію, а також підвищення внутрішнього попиту через потребу в модернізації виробництва, що стимулювало збільшення виробництва у переробній промисловості;

підвищення активності підприємницької діяльності, що разом із зростанням доходів населення привело до збільшення потреби у виробничих і торговельних приміщеннях, а також житлі, та зумовило розвиток будівництва.

Інвестиційний бум на початку 2017 р. став одним з основних факторів, що визначив високу динаміку реального зростання ВВП (7,3% у січні-жовтні 2017 р.; 7,3% у січні-вересні 2017 р.). Обсяги валового нагромадження основного капіталу за 9 місяців 2017 р. реально збільшилися порівняно з аналогічним періодом 2016 р. на 20-23%, а обсяги його основної складової (близько 80%) – інвестицій в основний капітал – перевищили минулорічні показники за даними Держкомстату на 28,5%.

Серед основних факторів зростання інвестицій слід відзначити такі.

По-перше, за останні роки під впливом швидкої (агресивної) трансформації зовнішнього середовища змінилася мотивація ведення бізнесу в Україні. Якщо раніше стратегічної потреби у власників інвестувати прибутки у модернізацію виробництва не існувало (рівень конкурентної боротьби був низьким, а конкурентоспроможність товарів підтримувалася, у тому числі за рахунок заниженої вартості енергоносіїв), то сьогодні формування жорсткої конкуренції на зовнішньому та внутрішньому ринках, активізація процесів злиття та поглинання, постійне підвищення вартості газу «змусили» вітчизняних виробників інвестувати кошти (як власні, так і залучені) в оновлення морально та фізично застарілого обладнання.

По-друге, стійкість економіки до сировинних шоків, яку продемонструвала країна у 2016 р., довела зовнішнім інвесторам, що Україна є привабливим об'єктом для вкладення коштів і її активи є суттєво недооціненими.

Як результат, сьогодні Україна поступово перетворюється з країни нетто-експортера капіталу на країну нетто-імпортера, залучаючи необхідні для інвестицій ресурси на міжнародному ринку капіталів (рис. 1).

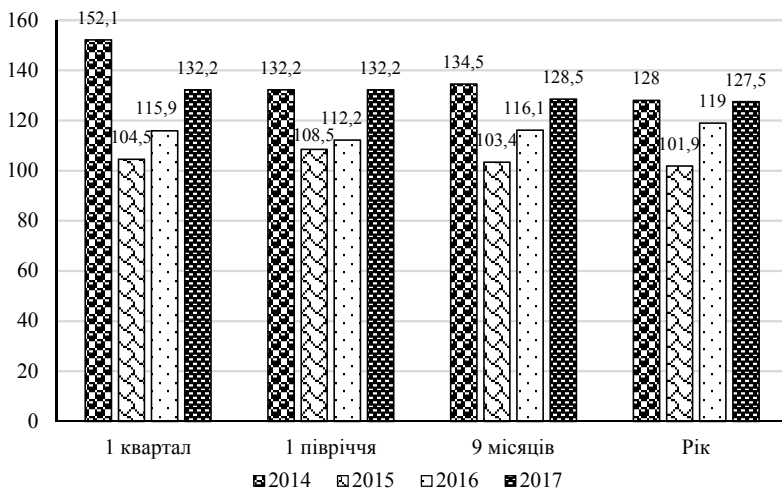

Рис. 1. Зростання інвестицій в основний капітал, % до відповідного періоду попереднього року [13]

У структурі джерел фінансування інвестицій в основний капітал за 9 місяців 2017 р. відбулися певні зміни. Порівняно з відповідним періодом попереднього року збільшилася (на 1,5 в.п. – до 89,3%) частка капітальних вкладень, профінансованих за рахунок коштів приватного сектору при одночасному зменшенні частки бюджетного фінансування (на 1,2 в.п. – до 7,7%) та частки коштів іноземних інвесторів (на 0,3 в.п. – до 3% від загального обсягу інвестицій в основний капітал).

В Україні тільки 6 областей-донорів (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська й Київська), які традиційно є найбільш привабливими для інвесторів (рис. 2).

У межах українського інвестиційного форуму розвитку регіонів Building City необхідно вжити заходів, що сприятимуть залученню коштів в інші області, стимулювати іноземних інвесторів до реалізації великих проектів і перетворити всі області України на прибуткові. Ключовим питанням залучення інвестицій у регіони є гарантія прав інвесторів.

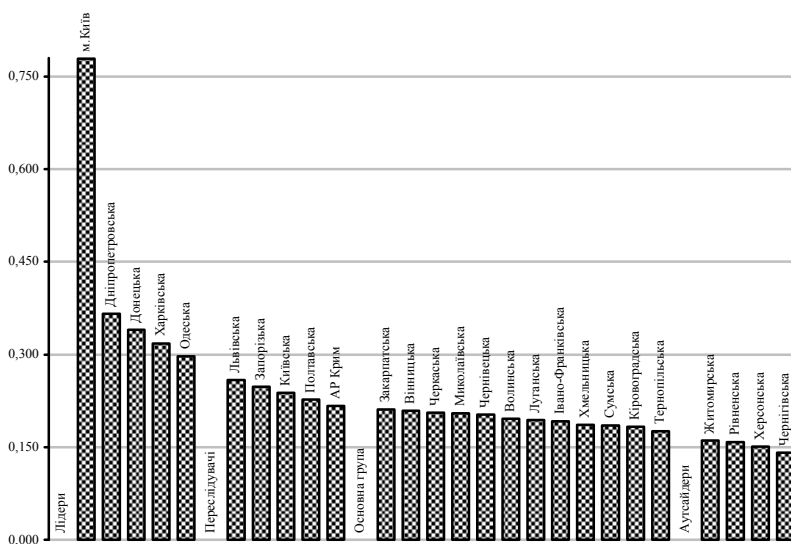

Рис. 2. Інвестиційний рейтинг регіонів України [13]

Необхідно розвивати тенденцію створення регіональних центрів інноваційного розвитку – наразі їх 11:

Дніпровський регіональний центр інноваційного розвитку (Дніпропетровська і Запорізька області);

Західний регіональний центр інноваційного розвитку (Львівська і Тернопільська області);

Карпатський регіональний центр інноваційного розвитку (Закарпатська й Івано-Франківська області);

Київський центр інноваційного розвитку (м. Київ);

Одеський регіональний центр інноваційного розвитку (Одеська область);

Південно-західний регіональний центр інноваційного розвитку (Вінницька, Чернівецька, Хмельницька області);

Північний регіональний центр інноваційного розвитку (Житомирська, Київська, Чернігівська, Черкаська області, за виключенням м. Києва);

Північно-західний регіональний центр інноваційного розвитку (Волинська та Рівненська області);

Північно-східний регіональний центр інноваційного розвитку (Сумська, Полтавська, Харківська області);

Східний регіональний центр інноваційного розвитку (Донецька та Луганська області);

Чорноморський регіональний центр інноваційного розвитку (Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська області) [10].

Їх основна мета – допомагати підприємцям на місцях налагоджувати відносини з місцевими адміністраціями, вирішувати питання одержання дозволів, виділення землі, інфраструктурної підготовки тих або інших проектів.

Триває посилення ролі банківської системи у фінансуванні реального сектору економіки. Частка кредитів банків та інших позик у структурі капітальних вкладень збільшилася на 0,3 в.п. (до 14,8%). Забезпечити потребу реального сектору економіки необхідними кредитними ресурсами комерційним банкам вдалося за рахунок зростання депозитів населення, які в попередні роки були основним джерелом поповнення банківських пасивів, а також за рахунок збільшення позик на зовнішніх ринках. При збільшенні (на 70,5% порівняно з 9 місяцями 2016 р.) чистого приросту прямих іноземних інвестицій частка коштів в інвестиціях в основний капітал іноземних інвесторів зменшилася на 0,3 в.п. (до 3%). Тобто знизився рівень капіталізації прямих іноземних інвестицій: за 9 місяців 2017 р. лише близько 10,1% (проти 17% за 9 місяців 2006 р.) було здійснено у вигляді обладнання або коштів, які були інвестовані в оборотні та необоротні матеріальні та нематеріальні активи.

За результатами 9 місяців 2017 р. приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіку країни, з урахуванням його переоцінки, втрат, курсової різниці тощо, склав 5238,8 млн дол., що на 70,5% більше приросту за відповідний період попереднього року. Станом на 01.10.2017 р. загальний обсяг прямих іноземних інвестицій становить 576,2 дол. на одну особу (13-18% від рівня країн Центральної Східної Європи).

Щоб ретельно дослідити інвестиційну діяльність в Україні та регіонах, ефективно управляти нею, необхідно постійно відстежувати рівень інвестиційного клімату в країні. Для розробки ефективної комплексної системи управління інвестиційними процесами на регіональному рівні необхідне чітке розмежування основних понять і категорій та розуміння характеру взаємозв'язків між ними.

Під рівнем економічного розвитку регіону розуміють систему взаємопов'язаних показників або узагальнюючий показник, які відображають характер змін валового регіонального продукту, економічної активності й ефективності діяльності суб'єктів господарювання, змін у сфері державних фінансів, реального сектору еконо-

міки, інвестиційній та зовнішньоекономічній діяльності регіону. Забезпечення сталого розвитку регіону можливе за рахунок активізації внутрішніх джерел економічних і фінансових ресурсів регіону; створення органами державної влади умов, що сприяють переходу регіональної економіки в режим фінансової стійкості та самозабезпечення.

Використання внутрішніх джерел ресурсів регіону задля забезпечення економічного розвитку є необхідним і доцільним, однак ресурсний потенціал регіонів України дуже різниться, а мета регіональної політики – вирівнювання соціально-економічного стану на мезорівні. Таким чином, необхідне використання зовнішніх джерел фінансування процесів економічного зростання регіонів. Будь-який інвестор, внутрішній чи зовнішній, вкладаючи свої кошти, планує повернути їх якомога швидше та отримати максимально можливий прибуток. Отже, для нього найбільш привабливими для здійснення інвестування будуть найбільш економічно розвинені регіони країни. У той час метою як метою державної регіональної політики є відновлення та прискорення економічних процесів у депресивних, слабо розвинених регіонах.

Для того щоб привабити потенційного інвестора до таких регіонів, необхідно вивчити їх економічний потенціал, виділити перспективні для вкладень галузі господарської діяльності, у яких створити сприятливі умови для здійснення інвестицій, тобто підвищити їх інвестиційну привабливість.

Сьогодні Україна стає більш привабливою для іноземних інвесторів, оскільки рівень віддачі від інвестицій є достатньо високим. У деяких галузях економіки рівень прибутку від інвестицій значно перевищує рівень прибутку у відповідних галузях країн Західної Європи. Через це активізуються процеси на ринку злиття та поглинання (M&A). Предметом підвищеної зацікавленості іноземних стратегічних інвесторів є підприємства, які здійснюють фінансову діяльність, насамперед банки. За I півріччя 2017 р. обсяг угод злиття та поглинання в Україні перевищив 6 млрд дол. Лідером залишився фінансовий сектор (укладення угод на суму понад 4 млрд дол.), на другому місці – харчова промисловість, на третьому – видобуток корисних копалин.

Значний приріст іноземного капіталу спостерігався в таких видах економічної діяльності, як торгівля, операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам, а також на підприємствах переробної (металургія та обробка металу, харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів, машино-

будування, хімічна та нафтохімічна промисловість) та добувної промисловості. Однак зберігається тенденція, коли іноземні інвестори в основному вкладають кошти в галузі зі швидким обігом капіталу або у невиробничий сектор, зокрема придбання нерухомості.

Інвестиційна привабливість регіону залежить від багатьох факторів, серед яких: загальнодержавні (рівень інвестиційної привабливості країни, стабільність нормативно-правової бази щодо інвестиційної діяльності, система оподаткування тощо); регіональні (рівень соціально-економічного розвитку регіону, його геополітичне становище, трудовий і ресурсний потенціал, наявність спеціальних (вільних) утворень у регіоні, розвиненої транспортної мережі та мережі фінансово-кредитних установ); галузеві (рівень розвитку інфраструктури відповідної галузі, прибутковість підприємств галузі, перспективи розвитку); мікроекономічні (ефективність діяльності конкретного суб'єкта господарювання, у діяльність якого планується вкладення коштів, рівень його інвестиційного потенціалу, фондоозброєність, конкурентоспроможність продукції (робіт, послуг), готовність керівництва до інноваційних кроків тощо). Інвестиційна привабливість визначає рівень інвестиційної активності, тобто реальних обсягів інвестицій у розвиток регіону.

Висновки. Важливим аспектом підвищення інвестиційної привабливості України в умовах фінансової глобалізації є забезпечення доступу до капіталу – це дозволяє конкурувати на міжнародних ринках і продовжувати інвестувати в розвиток власного бізнесу. Особливо важливою є можливість інвестування, коли йдеться про модернізацію гірничо-металургійних й енергетичних підприємств. З моменту початку кризи абсолютна більшість українських компаній зіткнулася з двома основними проблемами при залученні іноземних інвестицій: міжнародні інвестори вкрай неохоче стали давати кошти та обслуговування таких позик стало дуже дорогим. Вести бізнес в Україні складно навіть українським компаніям, яким добре знайома система, культура, правила і практики. Це означає, що Україна якомога швидше повинна перейти на європейські норми регулювання бізнесу і замінити застарілі «радянські» стандарти, а також провести реформу інститутів, які контролюють цей процес [12].

Серед пріоритетних напрямів підвищення рівня інвестиційної привабливості та економічного розвитку регіонів України визначено: удосконалення нормативно-правової бази щодо інвестиційної діяльності в Україні; визначення слаборозвинених, але пріоритетних для інвестування галузей народного господарства в депресив-

них, слаборозвинених регіонах та формування сприятливого інвестиційного клімату для вкладення коштів саме в ці галузі з метою стабілізації рівня їх розвитку; формування доступної для потенційних інвесторів бази даних щодо інвестиційного потенціалу підприємств, галузей економіки, регіонів країни; зважене використання засобів стимулювання інноваційно-інвестиційної активності на регіональному рівні. Виявлення та використання внутрішнього ресурсного і трудового потенціалу окремих регіонів країни у процесі підвищення темпів економічного зростання є першочерговим завданням органів місцевої влади в умовах критичної нестачі фінансових ресурсів [11].

Таким чином, поліпшення інвестиційного клімату та формування умов для залучення інвестицій в економіку країни у міжнародному фінансовому середовищі залишається одним із пріоритетів діяльності уряду. Для запобігання та вирішення конфліктів між інвесторами й органами виконавчої влади утворено Комісію зі сприяння досудовому врегулюванню спорів між інвесторами та органами виконавчої влади, як постійно діючий консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України (розпорядження КМУ від 16.01.2017 р. № 19). З метою забезпечення формування стратегії та механізмів взаємодії органів виконавчої влади з представниками іноземного та вітчизняного бізнесу, налагодження конструктивного діалогу у напрямі «влада – інвестор» утворено Раду інвесторів при Кабінеті Міністрів України (постанова КМУ від 24.01.2001 р. № 37).

Література

1. Бицька Н. Банківський капітал в економіці України. *Вісник НБУ*. 2016, січень. С. 48-51.
2. Основні показники діяльності банків України на 1 липня 2017 г. *Вісник НБУ*. 2017, березень. С. 70
3. Шевченко О.О. Адаптація національної господарської системи до процесів глобалізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3 (45). С. 94-98.
4. Горленко І.О. Основні напрями формування економічного простору України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 3 (62). С. 3-14.
5. Петкова Л.О. Інтеграція України до світового фінансового простору в міжнародних співставленнях та макроекономічній динаміці. *FINANCIAL SPACE*. 2013. №1 (9). С. 15-22.

6. Навроцька Н.А. *Глобалізація інвестиційного процесу: монографія*. Дніпропетровськ: Ліра, 2014. 350 с.

7. Тютюнникова С.В., Демченко Н.В. *Суспільне відтворення і глобалізація: еколого-економічні аспекти: монографія*. Харків: Друкарня МАДРИД, 2014. 199 с.

8. Сльозко О.О. Трансформация рискованных экономик в посткризисный период. *Глобальні фінансові ризики в умовах трансформації світової фінансової системи: матер. міжнар. наук.-теорет. конф.* Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2013. С. 3-5.

9. Чечетов М. Інноваційна складова ринкової трансформації в Україні. *Економіка України*. 2014. № 11. С. 4-10.

10. *Інтернет газета «Економіка»*. URL: <http://economica.com.ua/finance/news.html/>

11. Свідрак О.В., Борисова С.Є. Інвестиційна привабливість як основа забезпечення економічного зростання в регіоні. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: зб. наук. праць*. Краматорськ: ДДМА, 2011. №3(24). С. 229-233.

12. Борисова С.Е. Приоритеты формирования инвестиционного климата Украины в контексте глобальных рыночных трансформаций. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. трудов*. Донецк: ДонНУ, 2012. Т. 2. С. 54-56.

13. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

14. Богуславська С. І. Інвестиційна діяльність на сучасному етапі розвитку економіки регіону. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 1 (56). С. 161-168.

15. Амоша А.И., Дубнина М.В., Кацура С.Н., Ляшенко В.И., Марченко В.Н. Регионы Украины: оценка конкурентоспособности. *Економист*. 2005. № 12. С. 62-74.

Надійшла до редакції 20.11.2018 р.

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ БУРЯКОЦУКРОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

Бурякоцукровий підкомплекс, що є складовою вітчизняного агропродовольчого комплексу, відіграє важливу роль у продовольчому забезпеченні населення, забезпеченні кормами тваринництва, наповненні бюджету. Це обумовлює актуальність економічної та енергетичної безпеки як бурякозасідючих господарств, так і цукрових заводів, які є споживачами техногенної енергії та виробниками енергоресурсів біологічного походження.

Питання діяльності бурякоцукрового підкомплексу досліджують такі вчені, як В. Бондар, А. Фурса [3], О. Варченко [4], О. Гуторов, О. Ковальова [7], Р. Нуждін [16], П. Саблук, М. Коденська, В. Власов [29], В. Сінченко, В. Пиркін [23] та ін.

Окремі аспекти економічної та енергетичної безпеки розглянуто у працях Т. Афонченкової [1], Л. Болдирєвої [2], В. Гавриша [5; 19; 30-33], Л. Гришиної, Є. Бойко [6], Я. Жаліла [10], Ю. Епштейна [9], Г. Калетніка [13], А. Калініченко [31; 32], Т. Корнієнко [14], В. Ляшенка, Ю. Харізішвілі [28], М. Малиша, М. Омарова [19-21], В. Ткачука, О. Прокопчук, М. Яремової [26], Г. Ткачука [27], М. Трубачової [20], А. Чубенка [30], О. Федірця [17] та ін.

Метою статті є уточнення взаємозв'язку економічної та енергетичної безпеки, розгляд імперативів забезпечення окремих видів у контексті розвитку бурякоцукрового підкомплексу.

Економічна й енергетична безпека певною мірою між собою пов'язані та взаємозалежні. Слід зазначити, що економічна безпека як система включає енергетичну безпеку як підсистему (табл. 1).

Аналіз табл. 1 дозволяє припустити, що перші три підходи до структури економічної безпеки [10; 15; 30] ідентичні, хоча й містять окремі тотожні поняття: зовнішньоекономічна безпека та зовнішньоторговельна безпека, науково-технологічна безпека та інноваційна безпека. Позитивним є те, що у цих визначеннях структурною складовою економічної безпеки є й енергетична безпека.

Однак деякі вчені не включають енергетичну безпеку до складу економічної безпеки як регіону [6], так і сільськогосподарського підприємства [26, с. 17; 14, с. 7]. Утім, можливо, ресурсно-

Таблиця 1

Підходи до структури економічної безпеки¹

Автор, джерело	Структурні складові економічної безпеки
Я. Жаліло [10]	За функціональними напрямками розрізняють макро-економічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу безпеку
Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [30]	Економічна безпека включає взаємопов'язані структурні складові: макроекономічну, інвестиційну, інноваційну, фінансову, соціальну, зовнішньоторговельну, енергетичну, продовольчу, демографічну безпеку
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [15]	Складові економічної безпеки: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека, що, у свою чергу, містить такі складові: банківська, боргова, бюджетна, валютна, грошово-кредитна безпека, безпека небанківського фінансового ринку
Л. Гришина, Є. Бойко [6]	Складові економічної безпеки регіону: виробнича, технологічна, фінансова, екологічна, науково-технічна, продовольча, соціально-демографічна
В. Ткачук, О. Прокочук, М. Яремова [26, с. 17]	Складові економічної безпеки сільськогосподарського підприємства: фінансова, ресурсно-технічна, кадрова, виробнича, екологічна, збутова
Т. Корнієнко [15, с. 7]	Складові економічної безпеки окремого підприємства: операційна, інвестиційна, фінансова, кадрова, інформаційна, захисна
Г. Ткачук [27]	Техніко-технологічна безпека як складова економічної безпеки сільськогосподарських підприємств (техніко-технологічна безпека сільськогосподарського виробництва)

¹ Узагальнено автором.

технічна безпека [26, с. 17] не виключає питання енергозабезпечення.

Окремі дослідники вважають, що техніко-технологічна безпека підприємства залежить від рівня його забезпечення технікою і технологіями, спроможності до запровадження технічних і технологічних інновацій [27]. Тлумачення поняття «техніко-технологічна безпека підприємства» має передбачати й енергетичну складову, оскільки енергетичні ресурси головним чином використовуються технічними засобами.

Однак категорія «енергетична безпека» має самостійне значення і характеризує захищеність країни, зокрема, національної економіки, її окремих секторів, продуктових комплексів та їх підкомплексів, господарюючих суб'єктів, територіальних громад, окремих людей від зовнішніх і внутрішніх чинників, які порушують функціонування систем енергозабезпечення, ставлять під загрозу ефективну роботу операційних і логістичних систем та систем енергозабезпечення, чим викликають загрозу самій державі, бізнесу, населенню [19].

Згідно із ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» [12] державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. З огляду на перманентну енергетичну кризу у світі, існуючий кризовий стан енергозабезпечення країни, до цього переліку доцільно внести й енергетичну безпеку.

Дослідження проблеми забезпечення економічної та енергетичної безпеки має передбачати два аспекти:

зовнішній – оцінка внеску того чи іншого продуктового підкомплексу агропродовольчого комплексу економіки країни в забезпечення економічної та енергетичної безпеки країни;

внутрішній – забезпечення економічної та енергетичної безпеки функціонування власне того чи іншого продуктового підкомплексу.

За умови нестабільних світових ринків енергоресурсів, невідомості та існуючих ризиків енергозабезпечення енергетична безпека може бути забезпечена:

по-перше, шляхом реалізації стратегії енергозаощадження, зокрема, економії покупних енергоресурсів (природного газу, нафтопродуктів, вугілля та ін.);

по-друге, за рахунок стратегії енергонезалежності шляхом збільшення видобутку енергоресурсів у країні, розвитку виробництва альтернативних видів палива, зокрема біопалива.

Законом України «Про альтернативні види палива» (ст. 1) [11] передбачено такі види палива (табл. 2).

Згідно з даними REN21 (міжнародної некомерційної організації, створеної на базі Програми ООН із навколишнього середовища) у світі в 2016 р. із біомаси вироблялося вже 14% енергії, яка використовувалася для опалення будинків (8,9%), теплопостачання (2,2%), на транспорті (0,8%), при виробництві енергії (0,4%). Сві-

Таблиця 2

**Види палива, передбачені Законом України
«Про альтернативні види палива»¹**

Вид палива	Характеристика палива
Альтернативні види палива	Тверде, рідке та газове паливо, яке є альтернативою відповідним традиційним видам палива і виробляється (видобувається) з нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини
Біологічні види палива (біопаливо)	Тверде, рідке та газове паливо, виготовлене з біологічно відновлювальної сировини (біомаси), яке може використовуватися як паливо або компонент інших видів палива
Біокомпонент	Біопаливо, що використовується як компонент інших видів палива
Біомаса	Невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів і залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості, а також складова промислових або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу
Біоетанол	Спирт етиловий зневоднений, виготовлений із біомаси або спирту етилового-сирцю для використання як біопалива
Біобутанол	Спирт бутиловий, виготовлений із біомаси, що використовується як біопаливо або біокомпонент
Біодизельне паливо (біодизель)	Метиллові та/або етилові етери вищих органічних кислот, отриманих із рослинних олій або тваринних жирів, що використовуються як біопаливо або біокомпонент
Біогаз	Газ, отриманий із біомаси, що використовується як паливо
Біоводень	Водень, отриманий із біомаси, є одним із видів біогазу
Добавки на основі біоетанолу	Біокомпоненти моторного палива, отримані шляхом синтезу із застосуванням біоетанолу або змішуванням біоетанолу з органічними сполуками та паливом, одержаними з вуглеводневої сировини, у яких вміст біоетанолу відповідає вимогам нормативних документів та які належать до біопалива
Рідке паливо з біомаси	Біопаливо дизельне, біоетанол, біобутанол, чиста олія та інші синтетичні палива, виготовлені з біомаси
Синтетичні біопалива	Синтетичні вуглеводні та суміші синтетичних вуглеводнів, виготовлені з біомаси

¹ Опрацьовано на основі джерела [11].

тове річне виробництво етанолу перевищило 100 млрд л (74% біопалива), біодизеля – 30 млрд л. Виробництво біопалива зосереджено в основному у США – 46 %, Бразилії – 24, ЄС – 16, інших країнах – 14% [23].

Продуктові підкомплекси агропродовольчого комплексу мають специфічні завдання в галузі національної безпеки, адже вони забезпечують внесок в економічну, продовольчу та енергетичну безпеку. Однак, як зазначається у доповіді Групи експертів високого рівня з питань продовольчої безпеки та харчування Комітету з всесвітньої продовольчої безпеки (2013 р.) [21], аналіз взаємозв'язків між виробництвом біопалива та забезпеченням продовольчої безпеки є особливо складним, оскільки перебуває у площині багатьох світових проблем (енергетика, продовольство, землекористування, розвиток).

У матриці відображено підходи до пріоритетів визначення дотичних видів безпеки (економічної, продовольчої, енергетичної), які забезпечуються агропродовольчим комплексом (рис. 1).

	Економічна безпека	Продовольча безпека	Енергетична безпека
Економічна безпека	X	Варіант 1	Варіант 2
Продовольча безпека	Варіант 1	X	Варіант 3
Енергетична безпека	Варіант 2	Варіант 3	X

Рис. 1. Матриця імперативів відповідних видів безпеки, що забезпечуються продуктовими підкомплексами агропродовольчого комплексу (авторська розробка)

Виходячи з наведеної матриці розроблено варіанти забезпечення відповідних видів безпеки продуктовими підкомплексами агропродовольчого комплексу економіки країни (табл. 3).

Отже, гіпотетично (не враховуючи інші види безпеки – соціальну, екологічну та ін.) у продуктових підкомплексів агропродовольчого комплексу є три основних варіанти поєднання імперативів забезпечення економічної, продовольчої та енергетичної безпеки. Зазначені варіанти обираються згідно з відповідними стратегіями економічної, продовольчої та енергетичної безпеки залежно від завдань, які постають перед державою у сфері національної безпеки. Для бурякоцукрового підкомплексу України наразі актуаль-

ним є варіант 1, що передбачає імператив економічної та продовольчої безпеки.

Таблиця 3

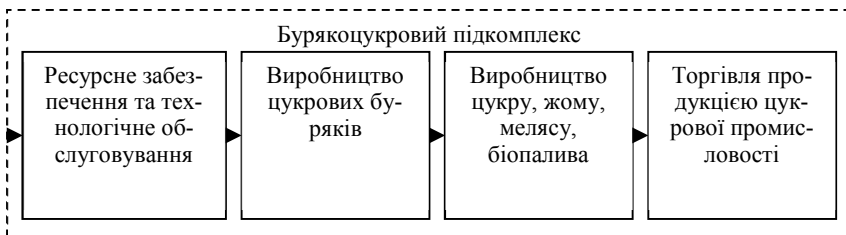
**Варіанти забезпечення відповідних видів безпеки
продуктовими підкомплексами агропродовольчого комплексу¹**

Варіант	Імперативи видів безпеки
1	Імператив економічної та продовольчої безпеки
2	Імператив економічної та енергетичної безпеки
3	Імператив продовольчої та енергетичної безпеки

¹ Розроблено автором.

Слід звернути увагу на підходи інших дослідників. Так, розглядаючи питання безпеки бізнес-відносин бурякоцукрового підкомплексу, деякі зарубіжні вчені обґрунтовують триєдине сприйняття безпеки у бурякоцукровому виробництві (економічна, промислова, продовольча), однак не актуалізують такий вид безпеки, як енергетична [16]. Це не випадково, оскільки в нафтогазодобувних країнах (з експортною орієнтацією) питання альтернативної енергетики ще гостро не постає.

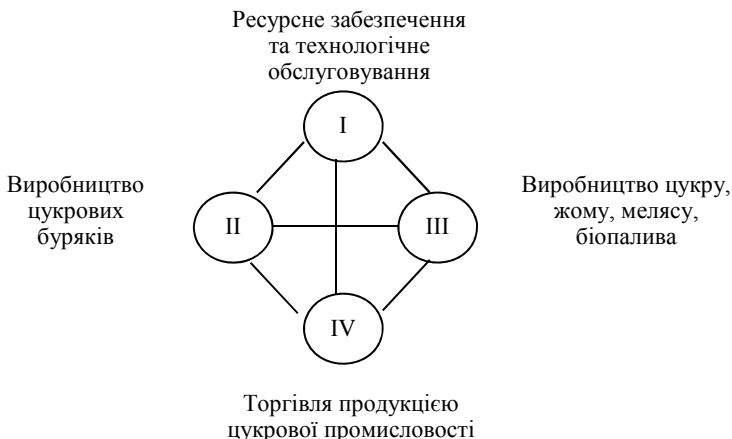
У структурі бурякоцукрового підкомплексу системоутворюючим сектором, який визначає обсяги виробництва цукрових буряків та їх переробки, є торгівля продукцією цукрової промисловості на вітчизняному і світовому ринках (рис. 2).

*Рис. 2. Модель бурякоцукрового підкомплексу
(авторська розробка)*

На рис. 3 деталізовано схему зв'язків між окремими складовими бурякоцукрового підкомплексу.

Буряківництво та цукрова промисловість (з огляду на підходи операційного менеджменту і логістики) відрізняються специфікою матеріальних потоків (табл. 4) та операційних процесів (табл. 5).

Рис. 3. Структурні зв'язки між секторами бурякоцукрового підкомплексу (авторська розробка)

Таблиця 4

**Специфіка матеріальних потоків буряківництва
та цукрової промисловості¹**

Буряківництво	Цукрова промисловість
<i>Закупівлі</i>	
Незначні обсяги закупівель і транспортування матеріальних ресурсів (насіння, добрива та ін.); невеликі обсяги запасів ресурсів (насіння, добрива та ін.)	Великі обсяги закупівель цукрової сировини, інших матеріальних ресурсів; великі обсяги запасів закупленої цукросировини, інших матеріальних ресурсів
<i>Виробництво</i>	
Великі обсяги внутрішньовиробничих перевезень	Незначні обсяги внутрішньовиробничих перевезень
<i>Збут</i>	
Великі обсяги перевезення цукросировини на цукрові заводи	Великі обсяги перевезень цукру, іншої продукції цукрової промисловості

¹ Розроблено автором.

Таблиця 5

**Характеристика операційних процесів буряківництва
та цукрової промисловості ¹**

Об'єкт дослідження	Буряківництво	Цукрова промисловість
Особливості операційної функції	Земля як засіб праці та предмет праці	Переробка цукросировини, виробництво біопалива
Операційні процеси	Переважно мобільні процеси	Переважно стаціонарні процеси
Рівень матеріаломісткості операційних процесів	Відносно невисокий	Відносно високий
Рівень транспортності операційних процесів	Висока транспортність збуту цукросировини	Висока транспортність збуту виробленої продукції

¹ Розроблено автором.

Рівень продовольчої безпеки (як структурної складової економічної безпеки) характеризується станом забезпечення країни цукром, відображеним у табл. 6. Так, в Україні у 2017 р. порівняно з 2015 р. виробництво цукру-піску зросло в 1,4 раза. З урахуванням зміни запасів та деякого розширення імпорту обсяг цього ресурсу збільшився на 2,7%. Скорочення фонду споживання, а також зменшення використання цукру на корм і мінімізація його втрат дозволили збільшити експорт у 4 рази.

Таблиця 6

**Баланс цукру (включаючи основні цукромісткі продукти
у перерахунку на цукор), тис. т ¹**

Показник	2015	2016	2017	2017 р., % до 2015 р.
Виробництво цукру-піску	1459	2021	2043	140,0
Зміна запасів на кінець року	-463	27	72	
Імпорт *	4	5	7	175,0
Усього ресурсів	1926	1999	1978	102,7
Експорт	153	505	617	403,3
Витрачено на корм та втрати	105	74	71	67,6
Фонд споживання	1528	1420	1290	67,6

¹ Джерело: [25, с. 213], розрахунки автора.

* Без урахування імпортової цукрової сировини, використаної для виробництва цукру.

Необхідний рівень економічної безпеки цукробурякового підкомплексу підтримується відповідною динамікою його функціонування (табл. 7). Зокрема, у 2017 р. порівняно з 2015 р. у країні посівні площі цукрових буряків зросли на 33,3%, урожайність – на 9,0%, що дало змогу збільшити виробництво цукрових буряків на 44,7%, а цукру – на 40,0%. У досліджуваному періоді експорт цукру та кондитерських виробів із цукру зріс у 2,5 рази. Імпорт таких товарів (який менший за обсягами від експорту в 4,8-8,9 рази) за цей період зріс у 1,4 рази.

Таблиця 7

Динаміка розвитку бурякоцукрового підкомплексу України в 2015-2017 рр.¹

Показник	2015	2016	2017	2017 р., % до 2015 р.
Посівні площі цукрових буряків, тис. га	237	292	316	133,3
Виробництво цукрових буряків, млн т	10,3	14,0	14,9	144,7
Урожайність цукрових буряків, ц/га	435,8	481,5	474,9	109,0
Виробництво цукру, тис. т	1459	1997	2043	140,0
Експорт цукру та кондитерських виробів із цукру, млн дол.	169,5	352,0	417,3	246,2
Імпорт цукру та кондитерських виробів із цукру, млн дол.	34,8	56,2	47,6	136,8

¹ Складено за даними джерела [25, с. 30-31, 89, 94].

У ринкових конкурентних умовах рівень розвитку бурякоцукрового підкомплексу характеризується різними показниками, що впливають на економічну та енергетичну безпеку, а саме:

1) соціальної та екологічної ефективності бурякоцукрового підкомплексу (забезпечення зайнятості, техногенний вплив бурякоцукрового виробництва на зовнішнє середовище та ін.);

2) економічної ефективності бурякоцукрового виробництва (собівартість, ціна реалізації, прибуток, податкові надходження до бюджетів різного рівня, частка ринку та ін.);

3) технічної ефективності бурякоцукрового виробництва (урожайність, цукристість, валовий збір, площа посіву, щільність

посівів цукрових буряків у сівозміні, площа, з якої зібрано урожай, вихід цукру та ін.).

Незважаючи на високий рівень конкуренції на світовому ринку цукру, його тиск на вітчизняне цукровиробництво, деякі науковці ще зорієнтовані на такі показники технічної ефективності буряківництва, як площа посіву та щільність посівів цукрових буряків у сівозміні. Зокрема, пропонують збільшити посівні площі під цією культурою до 700 тис. га, що вдвічі більше за нинішні, і довести насичення сівозміни цукровими буряками в зоні цукрових заводів до 25% [23]. Однак, на переконання інших вчених, екстенсивний розвиток буряківництва не вирішує проблеми експорту цукру при значній волатильності світових і внутрішніх цін на цукор [3]. Як варіант, доцільною є компенсація перевиробництва цукрових буряків та цукру шляхом переробки їх надлишку в біоетанол та біогаз.

Про розвиток альтернативної енергетики в Україні свідчать дані Міністерства енергетики та вугільної промисловості: обсяги електроенергії, що виробляються з «чистих» джерел, у 2017 р. зросли в середньому на 25% порівняно з 2016 р. [8]. Зокрема, з біомаси було вироблено 43 млн кВт·год електроенергії, що на 43% більше показника попереднього року.

Для підприємств цукрової галузі пріоритетним завданням є енергозаощадження, адже енергетична складова у структурі собівартості виробництва цукру досягає 50%. Позитивний досвід набутий, зокрема, в агрохолдингу «Астарта», де кожного нового сезону витрати газу на переробку 1 т цукрових буряків скорочуються в середньому на 5-10%. Так, у 2017 р. цукровий підрозділ «Астарті» скоротив споживання газу на 9%, електроенергії – на 5% [8].

Альтернативним напрямом енергозабезпечення в цьому агрохолдингу є використання для виробництва біогазу жому, який становить 80% маси перероблених буряків. Хоча спочатку на Глобинському цукровому заводі (Полтавська область) біоенергетичний комплекс, побудований у 2014 р., створювався для утилізації жому та заміщення природного газу, але вже наступного року отриманий біогаз почали поставляти і на соєпереробний завод «Астарті», для чого провели двокілометровий газопровід.

У 2018 р. біогазові комплекси працювали на трьох цукрових заводах України. Тривали роботи зі створення таких комплексів ще на чотирьох заводах. Згідно з розрахунками експертів [9] Гнідавський цукровий завод (Волинська область), який планує запустити біогазову установку, за рахунок виробництва біогазу і перетво-

рення його на електроенергію, що закуповується державою за «зеленим» тарифом, може збільшити прибуток із розрахунку на 1 т перероблених цукрових буряків у п'ять разів (з 1,65 до 8,33 грн/т). Окупність проекту складатиме менше п'яти років.

В Україні, як вважають фахівці [13, с. 39], перспективним є виробництво етанолу з моносахаридів, що отримуються з цукрових буряків.

Висновки. Економічна та енергетична безпека певною мірою взаємопов'язані та взаємозалежні. З одного боку, економічна безпека як система включає енергетичну безпеку як підсистему, з іншого – категорія «енергетична безпека» має самостійне значення, що характеризує захищеність країни, зокрема, національної економіки, її окремих секторів, продуктових комплексів та їх підкомплексів, господарюючих суб'єктів, територіальних громад, окремих людей від зовнішніх і внутрішніх чинників, які порушують функціонування систем енергозабезпечення, ставлять під загрозу ефективну роботу операційних і логістичних систем та систем енергозабезпечення, чим викликають загрозу самій державі, бізнесу, населенню.

З урахуванням перманентної енергетичної кризи у світі та існуючого кризового стану енергозабезпечення країни доцільно у ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» передбачити, що державна політика у сфері національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення, зокрема, енергетичної безпеки.

Для продуктових підкомплексів агропродовольчого комплексу можливі три основних варіанти поєднання імперативів забезпечення економічної, продовольчої та енергетичної безпеки. Зазначені варіанти обираються згідно з відповідними стратегіями залежно від завдань, які постають перед державою у сфері національної безпеки. Доведено, що для бурякоцукрового підкомплексу України актуальним є імператив економічної та продовольчої безпеки. У бурякоцукровому підкомплексі нафтогазодобувних країн з експортною орієнтацією не актуалізується такий вид безпеки, як енергетична, тому питання альтернативної енергетики ще гостро не постає.

У структурі бурякоцукрового підкомплексу системоутворюючим сектором, який визначає обсяги виробництва цукрових буряків та їх переробки, є торгівля продукцією цукрової промисловості на вітчизняному і світовому ринках. Встановлено, що буряківництво та цукрова промисловість, з огляду на підходи операційного

менеджменту та логістики, відрізняються специфікою матеріальних потоків й операційних процесів.

У висококонкурентних умовах світового ринку цукру рівень розвитку вітчизняного бурякоцукрового підкомплексу слід оцінювати перш за все з використанням показників як соціальної та екологічної ефективності, так і економічної ефективності бурякоцукрового виробництва. Для характеристики рівня економічної безпеки показники технічної ефективності мають допоміжне значення, що слід урахувати при стратегуванні економічної безпеки бурякоцукрового підкомплексу.

Література

1. Афонченкова Т. М. *Економічний механізм енергозбереження агропідприємств*. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 176 с.
2. Болдирєва Л. М. *Розвиток агропродовольчого сектора економіки України : теорія, методологія, практика* : монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 416 с.
3. Бондар В.С., Фурса А.В. Бурякоцукрова галузь України в умовах нестабільності світового ринку цукру. *Економіка АПК*. 2018. №7. С. 37-46.
4. Варченко О.М. *Ринок цукру в Україні: оптимальне поєднання ринкового та державного регулювання* : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2004. 315 с.
5. Гавриш В.И., Перебийнос В.И. Управление инвестиционными проектами биогазовых комплексов. *LAP Lambert Academic Publishing*. Saarbruken, Deutschland. 2015. 69 с.
6. Гришина Л., Бойко Є. Економічна безпека регіонів України в умовах посилення ризиків нестабільності. Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/14>.
7. Гуторов О.І., Ковальова О.В. *Формування та функціонування цукробурякового підкомплексу регіону: стан і перспективи розвитку* : монографія. Харків : Міськдрук, 2011. 190 с.
8. Енергетика відходів, або коли агросектор стане енергонебезпечним. URL: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/energetika-vidhodiv-abo-koli-agrosetektor-stane-energonebezpechnim>.
9. Епштейн Ю. Чи вигідний біогазовий комплекс для цукрового заводу. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/chi-vihidnij-biohazovij-kompleks-dlja-tsukrovoho-zavodu-2485026.html>.

10. Жаліло Я.А. Економічна безпека. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18765.

11. Закон України «Про альтернативні види палива». *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 94.

12. Закон України «Про національну безпеку України». *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

13. Калетнік Г. М. *Розвиток ринку біопалива в Україні*: монографія. Київ: Аграрна наука, 2008. 461 с.

14. Корнієнко Т.О. Формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Київ, 2018. 20 с.

15. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: затверджено наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

16. Нуждин Р.В., Бошевская Е.П. Особенности экономической безопасности развития сахарного бизнес-комплекса в неустойчивой среде. *Территория науки*. 2015. № 4. С. 85-90.

17. Перебийніс В. І., Федірець О. В. *Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції* : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2012. 190 с.

18. Перебийніс В.І., Захарченко О.Г. *Ефективність використання енергетичних ресурсів у логістичних системах агропродовольчого комплексу*: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2018. 185 с.

19. Перебийнос В. И. , Малыш М. Н. , Гавриш В. И. , Перебийнос А. В. Стратегическое управление энергетической безопасностью. *Известия Международной академии аграрного образования*. 2015. Вып. 15. С. 161-168.

20. Перебийнос В.И., Малыш М.Н., Омаров М.М., Трубачева М.Н. *Управление энергоснабжением в сельском хозяйстве*: монография. Новгород: НГУ, 1999. 93 с.

21. Перебийнос В. И., Малыш М. Н., Омаров М. М. Энергоёмкость сельскохозяйственного производства: методологические и организационно-экономические аспекты. Новгород: НСХА, 1996. 232 с.

22. Резюме доклада группы экспертов высокого уровня (ГЭВУ) «Биотопливо и продовольственная безопасность». URL: www.fao.org/3/M1032R/M1032R.pdf.

23. Сінченко В.М., Пиркін В.І. Стратегія розвитку галузі буряківництва в Україні. *Цукрові буряки*. 2018. №1. С. 4-7.

24. Состояние возобновляемой энергетики 2016. Глобальный отчет. REN21. 2016. 32 с.
25. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2017 рік» / Державна служба статистики України; відповід. за випуск О.М.Прокопенко. Київ, 2018. 246 с.
26. Ткачук В.І., Прокопчук О.А., Яремова М.І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія. Житомир: Волинь, 2013. 276 с.
27. Ткачук Г.Ю. Техніко-технологічна безпека сільськогосподарських підприємств. Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції «Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки» (м. Житомир, 24 листопада 2016 р.). Житомир: ЖДТУ, 2016. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/handle/123456789/5995>.
28. Харізішвілі Ю.М., Ляшенко В.І. Проблеми оцінки та інтегральні індекси стійкого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки. *Економіка України*. 2017. № 2. С. 3-24.
29. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: монографія / П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.І. Власов та ін.; за ред. П.Т. Саблука, М.Ю. Коденської. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 390 с.
30. Чубенко А.Г. Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88-101.
31. Kalinichenko A., Havrish V., Perebyynis V. Evaluation of biogas production and usage potential. *Ecological Chemistry and Engineering S*. 2016. Vol. 23, Is. 3. P. 383 - 400.
32. Kalinichenko A., Havrish V., Perebyynis V. Sensitivity analysis of investment project of biogas plant. *Applied ecology and environmental research*. 2017. Vol. 15 (4). P. 969 - 985.
33. Perebyynis V., Havrish V., Perebyynis U. Energy efficient regional development strategies. *Wspolpraca europejska*. 2016. Vol. 8 (15). P. 99-107.

Надійшла до редакції 30.11.2018 р.

СУЩНОСТЬ КРИПТОВАЛЮТЫ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АБСТРАКТНОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА КАК УСЛОВИЯ ЭМИССИИ БАНКОМ КРЕДИТНЫХ ДЕНЕГ

В рыночной экономике деньги являются универсальным инструментом измерения полезного эффекта при покупке любого экономического блага. Первая функция денег – это измерение ценности потребляемого блага. В этой роли деньги являются универсальным эталоном ценности, выполняя функцию единицы ценностного счета (unit of account). По своей природе кредитные деньги отличаются от криптовалюты как цифрового товара. Полезность цифрового товара является объектом оценки деньгами, которые в обмене обладают активным статусом измерителя ценности товаров, услуг и иностранных валют. Криптовалюта не обладает универсальным свойством измерения ценности экономических благ, так как она пассивный измеряемый объект. Для оценки полезного эффекта рыночных благ на международном рынке необходимы «твердые» деньги (свободно конвертируемые валюты – СКВ). Если двухуровневая банковская система, эмитирующая деньги, жестко контролирует их количество в обращении, то это означает, что они направляются банками в рентабельные операции, отбраковывая неэффективные проекты. Жесткий механизм эмиссии денег банковской системой есть условие адекватного выполнения деньгами функции меры ценности.

Криптовалюта и кредитные деньги, исторически выступавшие в форме золотых и фидуциарных кредитных денег, – это разные сущности. Товаропроизводитель криптовалюты (майнер) производит цифровой товар по математическому алгоритму, который задает ее количественное ограничение. Майнер не является эмитентом кредитных денег как банк. Криптовалюта имеет черты сходства с золотыми деньгами, так как они количественно ограничены, поэтому ее называют «цифровым золотом». Криптовалюта и фидуциарные деньги сходны в своей бестелесности.

Выпуская криптовалюту, майнер получает за это вознаграждение, которое является *текущим доходом* за проданный цифровой товарный актив. Поэтому криптовалюту научно корректно назы-

вать *товарным криптоактивом*. Природа дохода от продажи цифрового товара диаметрально противоположна сущности *процентного дохода на ссудный капитал*, получаемого от кредитных денег, которые являются *универсальным безусловным финансовым требованием и обязательством*, эмитируемым банковской системой.

Коммерческий банк строит отношения с клиентами на принципах прозрачности – «знай своего клиента» («know your customer», KYC). Знание финансового состояния клиента, которого банк кредитует, обслуживая по всему спектру других банковских операций, – это базовый принцип деятельности банка. Прозрачность отношений «банк – клиент» необходима для действенной системы контроля банка над рыночными рисками по активным и пассивным операциям с целью получения положительного баланса доходов и расходов.

Майнер производит непрозрачный высокорисковый товарный актив, поэтому его цели и средства деятельности принципиально иные, нежели у банка. Майнер сознательно погружает инфраструктуру совершения цифровых товарных операций, воспроизводя криптоактивы, во тьму непрозрачности. Майнер специализируется на работе с определенным типом клиентов, которые не желают быть идентифицированными, поэтому он обслуживает анонимных субъектов. Криптовалюта требует сложности, а в идеале невозможности идентифицировать ее владельцев по принципу «Peer-to-Peer» (англ. – от человека к человеку), что означает исключение участия финансовых посредников (P2P платежи). Деятельность банков и майнеров строится на диаметрально противоположных принципах, поэтому они имеют разный тип клиентов. Банкам запрещено работать с товаром как с капиталом, используемым для максимизации прибыли. Производство цифрового товара не имеет отношения к банковскому и небанковскому финансовому посредничеству. Криптоактивы – это антипод кредитных денег, эмитируемых банковской системой. Они диаметрально противоположны деятельности банков и природе кредитных денег, поэтому неспособны выполнять их функции.

Что предлагают создатели криптовалют их будущим владельцам? Они обещают выгоды по снижению издержек при проведении платежей и их анонимность, невозможность третьим лицам узнать, кто и кому платит, основание платежа и размер его суммы. Однако ничего не предлагается для безопасной системы ведения расчетов, за что отвечает банковская система, создававшаяся для решения

этих проблем. Снижение рисков совершения операций с криптовалютами и изменение природы их воспроизводства не предлагается.

Криптовалюты – это продукт сферы IT-технологий, предназначенных для осуществления анонимных финансовых технологий (финтех). Они диаметрально противоположны легальному персонализированному финтеху как финансовым инструментам, используемым лицензированными финансовыми посредниками. С помощью криптовалют ставят цель оседлать международные платежи, желая потеснить ликвидные национальные валюты, конвертируемые по текущим и капитальным операциям.

Криптовалюты производятся на основе добычи (майнинга) по математическим алгоритмам вне долговых отношений субъектов, из которых возникают кредитные деньги. Они являются высокорисковыми товарными заменителями кредитных денег. Фидуциарные деньги – это универсальные требования банка к заемщику и одновременно его обязательства перед депозитором. Создатели криптовалют объявили «деньгами» то, что не имеет отношения к универсальным безусловным финансовым обязательствам банков. Майнеры не желают нести ответственность за выпуск цифрового товара. Объективная необходимость 100% резервирования криптовалют означает, что это «*мусорный актив*», соразмерный бросовым облигациям (*junk bonds*).

Криптовалюта обладает мнимой сущностью, так как она не является ни кредитным активом банка, выданным заемщику, ни его депозитным долгом перед вкладчиком. Майнер производит ее в соответствии с математическим алгоритмом, который не предполагает проведение кредитования клиентов, обладающих хорошим финансовым состоянием. От выполнения математической процедуры по добыче криптовалют она при ее продаже не становится универсальным безусловным финансовым требованием майнера. Майнер создал специфический цикл воспроизводства криптовалюты, где есть ее производство, но нет эмиссии, где есть продажа товара и получение *текущего дохода*, но нет воспроизводства ссудного капитала, приносящего проценты, есть потребление цифрового товара, но нет погашения денег. Цикл воспроизводства криптоактива не является переуступкой права требования на финансовый актив. Поэтому криптовалюта – это цифровой товар с ограниченной ликвидностью и гигантским диапазоном рисков.

Цикл воспроизводства денег и цикл воспроизводства криптовалют построены на диаметрально противоположных принципах. Майнер не обладает как банк сбалансированным соотношением

универсального безусловного финансового обязательства и требования, «стартующего» с эмиссии кредитных денег и завершающегося их погашением. Майнер стремится обладать правами, но не хочет нести адекватных обязательств, согласно которым держатели криптовалюты будут выставять универсальные безусловные финансовые требования на оплату безусловных финансовых обязательств. Криптовалюта является активом майнера, который не обременен адекватными универсальными безусловными финансовыми обязательствами и требованиями при его переуступке любым владельцам как это делает банк. Поэтому определение, данное в Декрете № 8 «О развитии цифровой экономики», неудовлетворительно: «Криптовалюта – биткоин, иной цифровой знак (токен), используемый в международном обороте в качестве универсального средства обмена» [1, с. 9].

Образцом упрощенного представления о сущности кредитных денег банков являются слова Дж. Аллера: «Мы полагаем, что хранение денег для кого-то, кто по сути увеличивает число в базе данных, дебетуя и кредитуя ее и осуществляя платеж, должно быть бесплатным. Так же, как и размещение контента в интернете является бесплатным» [2, с. 10]. Деньги здесь представляются не как универсальные безусловные банковские обязательства и требования, предъявляемые к погашению, а просто «число в базе данных». Операции банков сведены к «хранению денег для кого-то, кто по сути увеличивает число в базе данных, дебетуя и кредитуя ее и осуществляя платеж». Банковской комиссии при проведении расчетно-кассовых операций не должно быть, ибо «платеж должен быть бесплатным». Здесь банк не является субъектом, управляющим рыночными рисками, уровень которых определяет размеры его доходов. Согласно этому механистическому представлению банк не нужен.

Криптовалюта является *игровым инструментом* для краткосрочных спекуляций. Деньги необходимы для сохранения стабильной ценности. Игровой рынок – это удел узкой группы игроков, желающих идти на ничем не дозируемые риски. Инвестор вкладывает деньги в ликвидные низкорисковые государственные облигации, придерживаясь консервативной стратегии на рынке. *Спекулянт* вырабатывает стратегию высоких, но дозированных рисков, которые он контролирует с помощью системы *stop loss*, когда при падении рыночных цен несущий убытки субъект попадает под действие автоматически срабатывающей системы продаж на рынке спекулятивных активов для минимизирования убытков.

Издревле объективная потребность обслуживания торговли создала финансовых посредников, которые проводили относительно простые финансовые операции: хранили драгоценные металлы и обменивали монеты разных стран. Позднее финансовые посредники стали кредитовать торговцев, ведущих торговлю на дальние расстояния; страховать сделки; определять валютные курсы для сделок на дальние расстояния, учитывая фактор времени и определяя уровень процента ссудного капитала. Спорадически возникают операции по кредитованию ипотечных сделок с землей и недвижимостью, необходимые для осуществления залоговых операций. В торговле товарами возникают различные финансовые инструменты, ставшие прообразом векселей, чеков, банкнот. Торговля деньгами подтолкнула римскую и иудейскую системы права к формулированию гениальной идеи абстрактного (формального) долгового обязательства – векселя. Один кредитор, обладая правом требования на долг дебитора, для того, чтобы взыскать его с должника, переводил право требования в пользу другого кредитора, продавая его на денежном рынке. Отпадала необходимость в абстрактном (формальном) обязательстве указывать на причину его возникновения и исполнения. Абстрактность долгового обязательства предполагает его формальность, что объективно ведет к его универсальной всеобщности. Абстрактность означает то, что должник обязан оплатить обязательство беспричинно, т.е. ничем не обусловлено, безусловно, бесспорно. Абстрактный характер долгового обязательства порождает безличность (овеществленность) отношений между кредитором и дебитором, создается система анонимных отношений, действующих в условиях жесткой рыночной конкуренции. Возникает *вексель* как абстрактное денежное обязательство строго установленной формы, являясь безусловным и бесспорным долговым финансовым инструментом.

Вещные отношения нарушали социально-экономический порядок, сложившийся в античном и христианском мире, насквозь пропитанный солидаризмом отношений между членами общины. Правовые традиции античной и христианской цивилизации Средневековья не допускали свободного заключения *абстрактных обязательств*, пугающих традиционные общества рыночной свободой, вытекающей из принципов *хрематистики* (*хрема* – *богатство*), т.е. максимизации прибыли торговым и ссудным капиталом. Поэтому вплоть до середины XIX в. абстрактность обязательств ограничивалась патерналистской традицией общины. Одним из таких ограничений было право *виндикации*, заключающееся в том, что

«на основании римского и старогерманского права собственник мог требовать обратно свое несправедливо утраченное имущество, не будучи обязан вознаградить нового, хотя бы и добросовестного владельца» [3, с. 516]. Право виндикации ограничивало переход имущества другому собственнику, влияя на динамику и объемы рынка. Современное право требует обязательной компенсации ранее утраченного, а затем возвращенного имущества последнему добросовестному приобретателю.

В векселе, созданном в первой половине XIX в., требовалось, чтобы все обязанные по векселю лица отвечали перед законным держателем векселя как солидарные должники. Существует бесспорное и безусловное право держателя векселя на иск против всех обязавшихся лиц по векселю (ранее купивших его), если последний его держатель отказался оплатить его. В случае отказа оплатить вексель «запускается» процедура протеста векселя в порядке регресса (в порядке обратного требования), используя факт его неоплаты последним должником. Причем *акцепт (согласие на платеж)* и *аваль векселя* дает держателю векселя безусловное право требования оплаты долга к акцептанту и авалисту.

Термин «абстрактный» несет несколько взаимосвязанных смыслов. Во-первых, «абстрактный» противоположен понятию «конкретный». *Абстрактный* – это отвлечение от конкретных признаков вещи, имеющее характер универсальности. Во-вторых, *абстрактный* противоположен термину «персональный», т.е. *деперсонализированный (овеществленный)* и *универсальный*, что применимо к любому субъекту, владеющему векселем. Абстрактным является *универсальный признак*, отвлеченный от конкретных признаков вещей и выступающий отвлеченным всеобщим качеством, посредством которого объединяется множество людей и вещей в единый класс объектов. В-третьих, *абстрактный* употребляется в смысле безусловного формального обязательства эмитента векселя, что не зависит от оснований, по которым обязательства были даны при эмиссии векселя. Эмитированные вексельные обязательства существуют во всем цикле оборота до их «закрытия» при погашении в пользу последнего держателя. По какой причине эмитировано обязательство, для чего и кому оно было выдано, не имеет юридического значения, поскольку, попав в оборот и будучи раз переуступлено одним субъектом другому, оно должно быть безусловно и бесспорно исполнено каждым субъектом, который купил его и взял его «тяжесть» на себя и тем самым стал обязан его исполнить *при переуступке финансового права требования на рынке*.

Абстрактность обязательств как сущностная черта рынка действует два века. Деперсонализированность (овеществленность) переуступки права требования, покупаемая любым субъектом и не «привязанная» ни к какой отдельной персоне, дала жизнь банку как эмитенту кредитных денег. Возникла она в одноуровневой полирезервной банковской системе как институте конкурентного рынка множества частных денег. Механизмы рынка определяют сущность *абстрактной экономики*, являющейся обезличенной, овеществленной, деперсонализированной. В формализованной системе денежно-кредитных отношений ключевую роль играют финансовые посредники. В античной и средневековой «*οἰκονομος*» (*домашнее хозяйство*) они не вторгались во внутриобщинную систему распределения натуральных продуктов, обслуживая малую часть продаваемых излишков продукции общин. Принципы *хрематистики* при их распространении объективно навязывали людям универсальные и формализованные рыночные правила поведения, формируя автономные цели и интересы человека.

Термин «абстрактный» несет глубокий и нетривиальный смысл, который позволяет идентифицировать конкурентную рыночную экономику, базирующуюся на формальных, универсальных и деперсонифицированных (овеществленных) обязательствах, которые должны быть безусловно и бесспорно исполнены субъектами. Абстрактные обязательства через формализованные инструменты дисциплинируют поведение субъекта рынка, создавая кредитные деньги как универсальные безусловные банковские обязательства и требования. «Сердцем» рынка являются финансовые посредники, которые посредством эмиссии кредитных денег и производных от них финансовых инструментов (акции, облигации, векселя, депозитные сертификаты) регулируют воспроизводство ограниченных ресурсов в целях их эффективного использования.

Простой долг, в отличие от векселя, предполагает наличие прямых и обратных персональных связей между кредитором и должником. Переуступка права требования на рынке предполагает универсальное безусловное финансовое право требования кредитора на долг дебитора вне зависимости от *волеизъявления* должника. В абстрактном долговом обязательстве обратная связь, воплощающая *право волеизъявления должника в отношении кредитора*, исчезает. Кредитор имеет безусловное право востребовать актив должника, который имеет перед ним не оплаченное безусловное обязательство. При утрате обратной связи между дебитором и кредитором теряется ее персональный и конкретный характер, поэтому *про-*

стой долг трансформируется в сложное абстрактное вексельное безусловное финансовое обязательство и требование. Возникает финансовый инструмент, основанный на переуступке права требования кредитора на актив должника, что ведет к предельной формализации отношений «кредитор – должник». Абстрактность требования и обязательства векселя делает из него универсальный стандартизированный и формализованный финансовый инструмент.

Вексель задает условия для функционирования субъектов в системе жестких бюджетных ограничений, формируя конкурентный капиталистический рынок. Рушатся традиционные общинные отношения натурального хозяйства. Формальное безусловное обязательство и требование активно переуступаются на рынке. Создается стандартизированная процедура эмиссии универсальных безусловных финансовых обязательств и требований на рынок, их функционирование на нем до погашения. Купля-продажа на рынке формализованных и стандартизированных финансовых инструментов придает им свойства высокой ликвидности, а также создает механизм жесткого принуждения к исполнению обязательств. Переуступка прав требования на долги создает оборот прав на активы. Вексель на предъявителя становится кредитными деньгами, так как обладает свойствами публичной достоверности и абстрактности заключенного в нем безусловности обязательства и требования. Анонимность рыночной переуступки означает, что конкретные качества личности держателя векселя для рынка не важны. Стандартизированность, портативность, делимость, быстрота оборота для роста масштаба совершаемых сделок формируют совершенную ликвидность кредитных денег. Система финансового посредничества, создавая *абстрактную экономику переуступки формализованных безусловных обязательств и требований*, становится чисто денежной экономикой.

Для того чтобы долговое обязательство вышло на рынок, оно должно иметь следующие характеристики:

1) публичное удостоверение прав на имущество придает качество доступности финансового инструмента для массового оборота;

2) рыночная обращаемость – способность долгового обязательства самостоятельно участвовать в сделках по универсальной и предельно упрощенной процедуре (эмиссия ценной бумаги на предъявителя, индоссамент);

3) унифицированность – наличие реквизитов, определенных законом (номинал, эмитент, индоссаменты), с помощью которых идентифицируется финансовый инструмент.

Финансовые посредники эмитируют кредитные деньги и финансовые инструменты, производные от денег, с помощью которых ведутся сложные финансовые сделки, отличающиеся от простых форм товарно-денежных операций, где перемещаются товарно-материальные ценности в обмен на деньги в функции средства обращения. Контрагенты финансовых сделок переуступают друг другу срочные денежные обязательства. Кредитные деньги используются в функции отсроченного платежа. При этом физическое передвижение товарно-материальных ценностей между субъектами не обязательно, так как движутся права собственности в форме универсальных безусловных финансовых требований и обязательств.

Литература

1. Декрет Президента Республики Беларусь № 8 «О развитии цифровой экономики» / Национальный правовой Интернет – портал Республики Беларусь, 27.12.2017, 1/17415. С. 1-11.

2. Генкин А.С., Михеев А.А. *Блокчейн. Как работает и что ждет нас завтра*. Москва: ООО «Альпина Паблишер», 2018. 281 с.

3. Зомбарт Вернер. *Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь*. Москва: Айрис-пресс, 2004. 624 с.

Представлена в редакцию 01.08.2018 г.

***В.Ф. Горячук, д.е.н.,
Ю.А. Назаренко***

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОЕФІЦІЄНТА ТОБІНА ДЛЯ ОЦІНКИ ПРИХОВАНИХ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВ

Питання капіталізації підприємств має важливе значення для оцінки їх вартості та залучення інвестицій [1-3]. У цьому контексті особливий інтерес викликає оцінка прихованих активів підприємств. Широкого визнання при їх оцінці, а саме такої їх складової,

© В.Ф. Горячук,
Ю.А. Назаренко, 2018

як інтелектуальний капітал, набув коефіцієнт Тобіна (Tobin's q) [4-6]. Цей коефіцієнт розраховується як відношення ринкової вартості підприємства, яка звичайно визначається як вартість його акцій, та відновної вартості активів підприємства, що дорівнює сумі витрат, необхідних для відновлення всіх його активів за поточними цінами [7]. Ринкова вартість підприємства та відновна вартість активів підприємства далеко не завжди легко обчислюються. Тому на практиці замість ринкової вартості компанії використовують ринкову капіталізацію (ціну акції, помножену на кількість акцій). Таким чином, оцінюватися можуть тільки публічні компанії (акції яких котируються на біржі). Замість відновної вартості активів часто використовують їх балансову вартість.

У науковій літературі економічний зміст цього коефіцієнта має кілька трактувань у контексті:

- інвестиційної привабливості підприємства;
- переоцінки (недооцінки) акцій підприємств;
- наявності прихованих активів.

Трактування з точки зору інвестиційної привабливості підприємства, як це запропонував Д. Тобін, полягає в такому. Якщо коефіцієнт Тобіна більше одиниці (ринкова вартість підприємства більше відновної (балансової) вартості його активів), то вважається, що підприємство ефективно використовує вкладені в нього інвестиції та має сенс вкладати в нього додаткові інвестиції, бо віддача від його діяльності перевищує вкладені інвестиції. Якщо коефіцієнт Тобіна менше одиниці, то підприємство неефективно використовує вкладені в нього інвестиції та немає сенсу вкладати в нього додаткові інвестиції.

При трактуванні коефіцієнта Тобіна в контексті переоцінки (недооцінки) акцій підприємства вважається, якщо він більше одиниці, то акції переоцінені, а якщо менше – то недооцінені. Така оцінка акцій підприємства на основі коефіцієнта Тобіна є рушійним фактором при прийнятті інвестиційних рішень [7]. Недооцінена компанія може бути привабливою для корпоративних рейдерів або потенційних покупців, оскільки вони можуть захотіти придбати фірму замість створення аналогічної компанії. Це може викликати зростання інтересу до компанії та підвищення ціни на її акції, що, у свою чергу, призведе до збільшення коефіцієнта Тобіна. Переоцінені компанії, які мають коефіцієнт вище одиниці, можуть зіткнутися з посиленням конкуренції. Співвідношення вище одиниці вказує на те, що фірма заробляє більше, ніж її вартість заміщення. Унаслідок цього окремі особи або інші компанії можуть створити аналогічні

види бізнесу, щоб отримати частину прибутку, що знизить ринкову частку існуючої фірми, її ринкову ціну і спричинить зниження коефіцієнта Тобіна.

Коефіцієнт Тобіна також використовують для оцінки фондового ринку в цілому, а саме є він переоціненим або недооціненим. Якщо коефіцієнт Тобіна більше одиниці, ринок є переоціненим, а якщо навпаки, то недооціненим.

У науковій літературі є ще одне трактування економічного змісту коефіцієнта Тобіна, пов'язане з оцінкою прихованих активів. Фахівці вважають, що коли коефіцієнт Тобіна більше одиниці, то це пов'язано з наявністю деяких активів, які не обліковані в балансі підприємства. У першу чергу йдеться про інтелектуальний капітал. Як обґрунтування використовують результати розрахунків коефіцієнта Тобіна для ІТ-компаній порівняно для нафтогазових та гірничодобувних компаній, діяльність яких базується на великих обсягах фізичного капіталу (табл. 1 та 2). Якщо коефіцієнт Тобіна для відомих ІТ-компаній складає від 2,02 до 6,95 (середнє 3,81), то для компаній нафтогазового комплексу від 0,46 до 1,07 (середнє 0,77).

Таблиця 1

Коефіцієнт Тобіна для ІТ-компаній у 2012-2015 рр. [4; 5]

Компанія	2012	2013	2014	2015
Google	2,66	3,24	2,78	3,46
Apple	2,95	2,17	2,93	2,02
Yandex	4,84	6,45	3,38	2,72
Luxof	4,29	6,03	4,43	6,95

Таблиця 2

Коефіцієнт Тобіна для найбільших компаній нафтогазового комплексу [6]

Компанія	Країна	Активи, млрд дол.	Капіталізація, млрд дол.	Коефіцієнт Тобіна
Exxon Mobil	США	336,8	363,3	1,07
Petro China	Китай	368,7	243,8	0,66
Chevron	США	266,1	243,8	0,91
Total	Франція	224,5	161,9	0,72
Sinopec	Китай	223,7	119,9	0,54
Royal Dutch Shell	Нідерланди	340,2	250,0	0,73
Газпром	Росія	250,2	117,1	0,47
Роснафта	Росія	140,0	91,1	0,65
Reliance Industries	Індія	91,5	90,6	0,99
Лукойл	Росія	69,6	66,8	0,96

Фахівці групи Carnegie Group розрахували відношення ринкової вартості до балансової в декількох галузях і виявили, що чим складніше технології, тим вище середньогалузеве значення коефіцієнта Тобіна. Інакше кажучи, високотехнологічні галузі відрізняються вищими значеннями цього коефіцієнта [8]. Фахівці вважають, що за його допомогою можна оцінювати приховані активи в різних галузях.

У 1988 р. компанія Філіп Морріс купила фірму Крафт за 12,9 млрд. дол. Приховані активи в ціні компанії склали 90% (11,6 млрд. дол.): це торговельна марка, зв'язки з покупцями та поставальниками, маркетингові можливості, кваліфікація 51 тис. працівників та інші активи. У 1995 р. компанія IBM заплатила 3,5 млрд. дол. за поглинання компанії Lotus, матеріальні активи якої оцінювалися у 230 млн дол. Коефіцієнт Тобіна досяг 15,2. Для окремих компаній, що діють у сфері виробництва програмного забезпечення та інтернет-технологій, коефіцієнт Тобіна може досягати декількох сотень. Це означає, що в даних компаніях фізичний капітал практично не бере участі у створенні доданої вартості, головний виробничий фактор у них – приховані активи і передусім інтелектуальний капітал.

Чимало фахівців вважають, що коефіцієнт Тобіна має переваги завдяки гарній інтерпретації та доступності для розуміння. Як недолік підходу до оцінки прихованих активів на основі коефіцієнта Тобіна вони відзначають залежність вартості акцій від ринкової кон'юнктури та спекулятивних настроїв. Тому коефіцієнт Тобіна слід сприймати як наближену оцінку вартості прихованих активів, оскільки він може відображати вплив і багатьох інших параметрів. На його значення можуть впливати, наприклад, прогнози потенційних інвесторів щодо ринкової кон'юнктури або чутки про майбутнє придбання компанії. В Україні використання коефіцієнта Тобіна для оцінки прихованих активів обмежене внаслідок того, що фондовий ринок є нерозвинутим і мало підприємств, акції яких продаються на цьому ринку.

При більш комплексному аналізі, а саме при аналізі всього ринку виникає дещо інше уявлення про відповідність вищенаведених трактувань коефіцієнта Тобіна існуючим реаліям в економіці. Свого часу Д. Тобін припустив, що сукупна ринкова вартість усіх компаній на фондовому ринку має приблизно дорівнювати вартості відновлення їх активів, тобто коефіцієнт Тобіна має приблизно дорівнювати одиниці [7]. Однак ця гіпотеза не знайшла підтвердження. Згідно з даними багаторічної фінансової звітності США се-

реднє значення коефіцієнта Тобіна становить близько 0,70. Його значення коливалося, максимальне значення мало місце під час «зльоту» акцій інтернет-компаній (Tech Bubble – технологічна бульбашка) у 2001 р. і склало 1,61. Високі ціни виправдовували численні коментатори й економісти, які стверджували, що настала «нова економіка», насправді ж ці нові бізнес-моделі виявилися не-ефективними, а кошти, витрачені в основному на рекламу і великі кредити, призвели до хвилі банкрутств і падіння індексу фондової біржі NASDAQ. Найменші значення коефіцієнта Тобіна спостерігалися у 1921, 1932 і 1982 рр., коли він складав близько 0,30 [7]. За даними Е. Чіркової, для ринку США за всю історію спостережень середнє значення коефіцієнта Тобіна складало 0,78 (з 1900 по 2009 р.). У кризові роки він падав до 0,3, а в періоди економічного процвітання рідко перевищував одиницю, а на піку інтернет-бульбашки майже досяг 1,9 [9, с. 41; 10].

Таким чином, для більшості підприємств США коефіцієнт Тобіна протягом багаторічного періоду статистичних досліджень був менше одиниці. Тобто згідно з вищенаведеним трактуванням цього коефіцієнта акції більшості підприємств, по-перше, були недооцінені, а по-друге, приховані активи мали від'ємне значення, у тому числі інтелектуальний капітал. У такому випадку втрачається сенс вкладання інвестицій у підприємства та здійснення бізнес-діяльності.

Таке протиріччя можна пояснити тим, що коефіцієнт Тобіна визначається як відношення ринкової вартості підприємства та вартості усіх його активів, які складаються з власного (акціонерний капітал і нерозподілений прибуток) та позикового капіталу. Тобто коефіцієнт залежить від обсягу позикового капіталу. При збільшенні останнього він зменшується і згідно з вищенаведеними його трактуваннями інвестиційна привабливість підприємства знижується, також зменшуються приховані активи. Однак збільшення обсягу позикових коштів до певного рівня вигідно підприємству і збільшує ефективність його діяльності, тому казати про зменшення його інвестиційної привабливості необґрунтовано. Також немає прямого зв'язку між збільшенням заборгованості підприємства та зменшенням його прихованих активів.

Разом із вищенаведеним визначенням коефіцієнта Тобіна існують інші його визначення. Наприклад, у роботі Т. Пікетті «Капітал у ХХІ столітті» цей коефіцієнт розглядається як відношення ринкової вартості компанії до чистих власних активів (власний капітал), які визначаються як різниця між сукупною вартістю всіх акти-

вів (нерухомість, обладнання, верстати, патенти, кошти та ін.) і сумою всіх боргів [11, с. 117]:

$$Q = P / E,$$

де P – ринкова вартість підприємства (звичайно визначається як вартість його акцій);

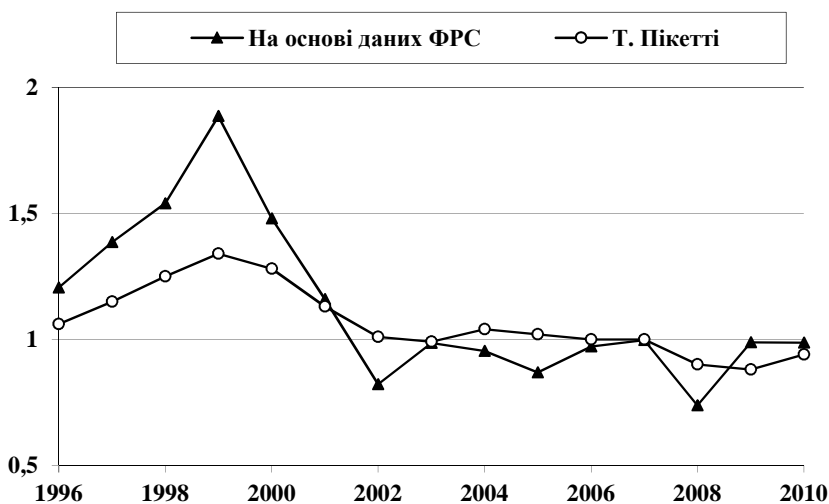
E – власний капітал підприємства (equity).

Це відповідає одному з визначень коефіцієнта Тобіна, наведеному у тлумачному словнику «Економіка», а саме як відношення ринкової вартості компанії та вартості заміщення власного капіталу компанії (the book equity) [12]. Таке визначення коефіцієнта Тобіна з методологічної точки зору є більш обґрунтованим і відповідає сенсу економічної діяльності підприємств. Дане положення можна обґрунтувати таким чином. Ринкова вартість підприємств в основному визначається ринковою вартістю власного капіталу (власних (чистих) активів) та сумою дискontованого майбутнього чистого грошового потоку, тобто вартістю підприємства, яка визначена на основі витратного підходу, та вартістю підприємства, яка визначена на основі доходного підходу. Тобто орієнтиром має бути ринкова вартість власного капіталу, але вона має бути скоригована вбік збільшення, якщо очікується, що сума дискontованого майбутнього чистого грошового потоку більше вартості власного капіталу. І навпаки, якщо очікується, що сума дискontованого майбутнього чистого грошового потоку менше вартості власного капіталу. Можна висунути гіпотезу, що ринкова вартість усіх підприємств має бути близькою до суми власного капіталу всіх підприємств. Відповідно коефіцієнт Тобіна для всієї сукупності підприємств має приблизно дорівнювати одиниці.

Результати розрахунків коефіцієнта Тобіна, виконані Т. Пікетті для провідних країн світу (США, Великобританія, Франція, Німеччина, Японія і Канада) для періоду 1970-2010 рр., показали, що і при такому варіанті визначення він протягом досліджуваного періоду був менше одиниці для Франції, Німеччини, Японії та Канади. Винятком є США і Великобританія, де у період 1995-2000 рр. коефіцієнт Тобіна збільшився до 1,35 і 1,50 відповідно (бум інтернет-компаній). Після цього він впав до одиниці та навіть менше, і тільки у Великобританії, незважаючи на падіння, він коливався в діапазоні 1,1-1,3. Середнє значення коефіцієнта Тобіна у 1970-2010 рр. у США становило близько 0,80.

Розрахунки коефіцієнта Тобіна для США, здійснені на основі даних Федеральної резервної системи США, дещо відрізняються від розрахунків Т. Пікетті (див. рисунок). У першому випадку середнє значення коефіцієнта склало 1,13, а у другому – 1,07.

На думку Т. Пікетті, за відсутності будь-якої невизначеності ринкова вартість компаній та її балансова вартість (вартість власного капіталу) повинні були б збігатися, і співвідношення між ними мало бути рівним одиниці. Однак на практиці ринкова вартість компанії може бути помітно нижче або вище вартості власного капіталу залежно від того, наскільки песимістично або оптимістично фінансові ринки оцінюють здатність компанії використовувати інвестиції для стимулювання своєї діяльності й отримання прибутку. Саме тому на практиці завжди можна спостерігати сильні коливання співвідношення між ринковою та балансовою вартістю для окремих компаній. Наприклад, у випадку французьких фірм, які входили до біржового індексу CAC 40 у 2012 р., це співвідношення варіювалося від 0,2 до понад 3,4 [11, с. 117].

Складено за даними ФРС США та джерела [11, с. 177].

Рисунок. Коефіцієнт Тобіна для нефінансових корпоративних компаній США у період 1996-2010 рр.

Важче зрозуміти, чому коефіцієнт Тобіна, який охоплює всю сукупність компаній країни, регулярно виявляється вище або нижче одиниці. Як правило, даються такі пояснення [11, с. 117]:

по-перше, якщо деякі нематеріальні інвестиції (витрати, здійснені з метою збільшити вартість компанії, або ж витрати на дослідження і розвиток) не враховуються в балансі, то цілком логічно, що ринкова вартість у середньому виявляється вище балансової. Цим можна пояснити, що коефіцієнт Тобіна в кінці 1990-х і на початку 2000-х років перевищував одиницю у США (близько 1,0-1,2) та Великобританії (близько 1,2-1,4). Разом з тим слід зазначити, що перевищення коефіцієнтом Тобіна одиниці відображає також той факт, що в обох країнах існували біржові бульбашки;

по-друге, навпаки, якщо факт володіння акціями компанії не забезпечує всієї повноти влади, оскільки акціонери повинні рахуватися з іншими «зацікавленими сторонами» (представниками найманих працівників, місцевими або національними владами, асоціаціями споживачів та ін.). Цим можна пояснити те, що коефіцієнт Тобіна у 1990-2000 рр. менше одиниці у Франції (близько 0,8), Німеччині та Японії (близько 0,5-0,7), тоді як в англосаксонських країнах він наближався до одиниці або перевищував це значення;

по-третє, ринкова вартість компаній розраховується на основі ціни акцій у поточних операціях, під час яких, як правило, продаються міноритарні частки, а не контрольні пакети, вартість яких зазвичай більше на 20%. Цим можна пояснити зниження коефіцієнта Тобіна до 0,8.

Висновки. На основі аналізу сутності коефіцієнта Тобіна та його розрахунків для окремих компаній, видів діяльності та цілих країн за різні періоди часу встановлено, що цей показник неможливо використовувати для оцінки наявності прихованих активів. Абсолютна більшість компаній у розвинутих країнах має значення коефіцієнта Тобіна менше одиниці, але це не свідчить про відсутність або від'ємне значення прихованих активів, особливо інтелектуального капіталу, бо за своєю природою він і така його складова, як людський капітал, не можуть бути від'ємними. Відповідно різниця між ринковою вартістю компанії та вартістю її власного капіталу не може розглядатися як вартість прихованих активів. Той факт, що коефіцієнт Тобіна в ІТ-компаніях більше, ніж у нафтогазових компаніях, може лише свідчити про те, що питома вага прихованих активів, особливо інтелектуального капіталу, в них відносно більше.

Література

1. Падерин И. Д., Жадько К. С., Горященко Ю. Г. Теоретико-методологические основы интеллектуального бизнеса. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1. С. 110-116.
2. Богущька О. А., Брюховецкий Я. С. Оцінка рівня інвестиційно-інноваційної активності у взаємозв'язку з політикою інтелектуалізації та мотивації праці персоналу промислових підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1 (32). С. 19-25.
3. Булеев И.П., Брюховецкая Н. Е. Институциональные аспекты стратегии и капитализации предприятий. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 1. С. 25-29.
4. Белагуров А. О., Соколянский В. В., Терехов В. И. Коэффициент q-Тобина как один из показателей инвестиционной привлекательности компаний ИТ-сектора экономики. *Экономические науки*. 2016. № 4 (137). С. 76.
5. Ямченко Ю. В., Андрусенко А. С., Карпенко А. П., Соколянский В. В. Оценка стоимости интеллектуального капитала компаний "LUXOFT" и "EPAM SYSTEMS". *Экономические науки*. 2016. № 3 (136). С. 35.
6. Комарова А. В., Крупина А. И. Интеллектуальный капитал как фактор внешнеторговой стратегии компании. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2017. № 12. С. 117.
7. Q Ratio (Tobin's Q Ratio) Definition. URL: <https://www.investopedia.com/terms/q/qratio.asp>.
8. Голубкин В. Н., Клеева Л. П., Патока Л. В. Интеллектуальный капитал в эпоху глобализации мировой экономики. URL: http://www.ou-link.ru/pub/business_obraz_1_18.html.
9. Чиркова Е. В. Использование рыночных мультипликаторов для диагностирования наличия финансового пузыря на фондовом рынке. *Вестник Финансового университета*. 2011. № 2. С. 37-44.
10. Теплова Т.В. Инвестиции: теория и практика : учебник для бакалавров. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2014. 782 с. URL: https://studme.org/97031/investirovanie/multiplikatory_diagnostirovaniya_pereotsenennosti_nedootsenennosti_rynkov_kapitala.
11. Пикетти Т. Капитал в XXI веке; пер. с англ. Дунаев А. А. Москва : АД МАРГИНЕМ ПРЕСС, 2015. 592 с.
12. Толковый словарь; общ. ред. И.М. Осадчая. Москва: ИНФРА-М, Изд-во "Весь Мир", 2000. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/21267.

Надійшла до редакції 07.12.2018 р.

*Н.М. Михайличенко, к.е.н.,
Д.А. Полянська,
Т.І. Свинаренко, к.е.н.*

КОНТРОЛІНГ ІННОВАЦІЙНОГО БІЗНЕСУ ЯК СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВЕНЧУРНИМ КАПІТАЛОМ

Однією з основних причин виникнення кризових ситуацій у вітчизняному інноваційному бізнесі є низький рівень менеджменту. Очевидною є необхідність упровадження нової моделі управління, що стане важливим етапом для розвитку більшості вітчизняних підприємств, оскільки зміни економічного середовища призводять до все більшого ускладнення завдань системи управління. Важливою умовою розвитку підприємства виступає впровадження інновацій, що, у свою чергу, потребує ефективної системи управління – системи контролінгу. Контролінг – основний фактор забезпечення конкурентоспроможності бізнесу, він надає методичну та інформаційну підтримку процесам підготовки та прийняття рішень у сфері інноваційної діяльності. Контролінг в інноваційній діяльності є важливою системою підтримки процесів планування, аналізу, контролю та розробки інноваційних проєктів. Ця система спрямована на досягнення основної мети компанії, а також на високий рівень рентабельності інноваційного проєкту. Для цього вона використовує контур як внутрішньої, так і зовнішньої інформації. Інноваційна діяльність часто асоціюється з венчурним капіталом, який призначений для фінансування нових, зростаючих підприємств, а також тих, що перебувають у складних ринкових умовах, а отже, пов'язані з високим ступенем ризику. Венчурним капіталом володіють інноваційні фонди або компанії, які готові його інвестувати у відповідний проєкт із високим ризиком і, як правило, з прибутковістю вище середнього рівня.

Комерційний неуспіх в інвестиційних фондах спричинений відсутністю ефективної системи управління інвестиціями, а саме венчурним капіталом. Основними проблемами впровадження системи контролінгу є: відсутність широкої практики застосування системи контролінгу на українських підприємствах; відсутність фахівців, які мають спеціальні навички і знання; необхідність додатко-

© Н.М. Михайличенко, Д.А. Полянська,
Т.І. Свинаренко, 2018

вого навчання співробітників; відсутність відповідного нормативно-правового забезпечення системи контролінгу; неузгодженість у роботі різних відділень підприємства; виникнення конфліктів серед співробітників; виникнення додаткових витрат на впровадження даної системи; опір як з боку керівництва, так і з боку співробітників. Подолавши всі вищенаведені проблеми, можна досягти колосальних успіхів, вийти на новий рівень розвитку. Сьогодні це актуально, оскільки застосування системи контролінгу дозволить поліпшити систему управління та якість економічної діяльності не тільки на підприємствах і у венчурних фондах, але і в Україні загалом.

Вивченню ролі венчурного фінансування у процесах економічного розвитку України та в управлінській системі суб'єктів господарювання присвячено роботи вітчизняних учених, таких як: Н. Андреюк [2], Л. Шило [3], В. Железняк [3], І. Смирнова [9], К. Сімаков [9]. Так, Н. Андреюк досліджує роль малого інноваційного бізнесу, що є невід'ємним елементом інноваційної моделі розвитку економіки, зазначаючи, що підтримка малого інноваційного бізнесу передбачає фінансове, матеріально-технічне, організаційне та інформаційне забезпечення його діяльності [2]. Л. Шило та В. Железняк відзначають роль венчурного фінансування в системі управління потенціалом підприємства [2]. І. Смирнова та К. Сімаков доводять, що створення належних умов для діяльності інвестиційних фондів забезпечить Україні ефективний механізм для розвитку ринку цінних паперів, підвищить стабільність фондового ринку та стимулюватиме внутрішнє і зовнішнє інвестування [9].

Питання впровадження контролінгу в систему управління українськими підприємствами розглядають такі фахівці, як: Г. Смоквіна, Т. Клімович, О. Ситняк, Л. Ліпич, І. Гадзевич [4-6]. Однак робіт, присвячених дослідженню можливостей контролінгового інструментарію у сфері управління венчурним капіталом, недостатньо, що робить дане дослідження актуальним і своєчасним.

Метою статті є дослідження контролінгу як системи управління венчурним капіталом, вивчення особливостей венчурного капіталу як основи венчурного інвестування.

У сучасних умовах високої конкуренції більшість компаній шукають шляхи збільшення свого прибутку. Тому одним із найбільш важливих інструментів успішності компанії є інновації. Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» інновації – це новостворені й удосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рі-

шення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери. Однією з основних причин неуспіху нововведень у вітчизняних компаніях є відсутність ефективної системи управління витратами в інноваційній діяльності. Тому процес упровадження контролінгу в інноваційній діяльності набуває особливої важливості [1].

У Законі України «Про інноваційну діяльність» зазначено, що інноваційна діяльність – це діяльність, спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, яка зумовлює випуск на ринок нових і конкурентоспроможних товарів і послуг. Контролінг в інноваційній діяльності дозволяє досягти максимальної ефективності при мінімальних ризиках для компанії [1]. Для здійснення інноваційної діяльності необхідні значні фінансові ресурси, яких у багатьох вітчизняних підприємств не вистачає. Джерела фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств за 2010-2017 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Джерела фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств за 2010-2017 рр., млн грн ¹

Рік	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	держав- ного бюджету	іноземних інвесторів	інших джерел
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2
2012	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6
2013	9562,6	6973,4	24,7	1253,2	1311,3
2014	7695,9	6540,3	344,1	138,7	672,8
2015	13813,7	13427,0	55,1	58,6	273,0
2016	23229,5	22036,0	179,0	23,4	991,1
2017	9117,5	7704,1	227,3	107,8	1078,3

¹ Складено за джерелом [7].

Для інноваційної діяльності вітчизняні підприємства здебільшого використовують власні кошти, але їх не вистачає, тому такі компанії потребують фінансування з боку інвестиційних фондів та інших зацікавлених юридичних осіб, які готові інвестувати, щоб у подальшому отримати результати. З інноваційними компаніями та фондами часто асоціюється поняття венчурного капіталу.

Венчурний капітал – це капітал інвестиційних фондів або компаній, які спеціалізуються на фінансуванні «молодих» підприємств, діяльність яких пов’язана з високим ступенем ризику й отриманням високого прибутку. На відміну від класичних інвестицій, які передбачають повернення коштів, моделі венчурного інвестування властива втрата вкладень у кожну конкретну компанію, при цьому максимальний прибуток очікується від найбільш вдалих інвестицій. Тому для розвитку інноваційної діяльності необхідне залучення одного з найбільш перспективних джерел фінансування – венчурного капіталу, який слід забезпечити ефективною системою управління для мінімізації ризиків й отримання в подальшому високого прибутку. Отже, венчурний капітал – це прямі приватні інвестиції, як правило, ризикові, яким властива прибутковість вище середнього рівня. Основними характеристиками венчурного фінансування є: високий ризик; здійснюється безпосередньо в акціонерний капітал компанії; довгострокова відсутність ліквідності; повернення за інвестиційними коштами здійснюється за рахунок продажу акцій компанії [2].

Головне завдання контролінгу в інвестиційних фондах (компаніях) полягає в обслуговуванні інвестиційної діяльності. При цьому його основними напрямками є [5]:

- планування та координація в інвестиційній діяльності;
- проект-контролінг;
- бюджетний контроль інвестиційного проекту.

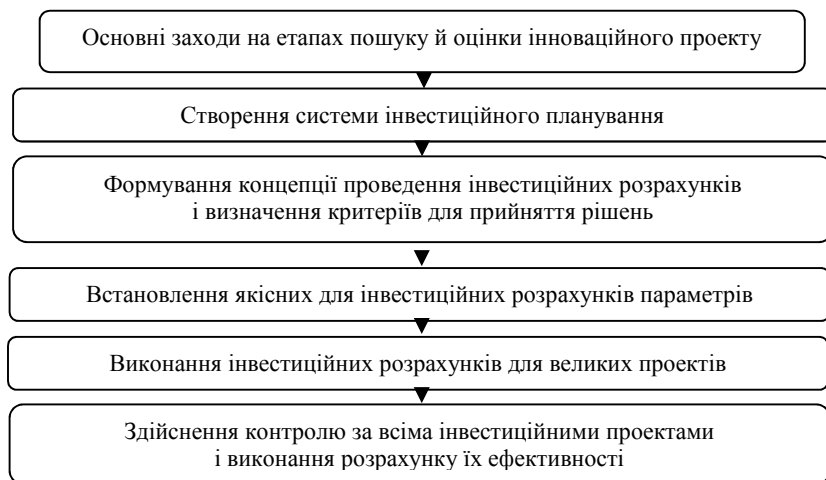
Планування венчурного інвестування – це оптимальний розподіл ресурсів й ефективне їх вкладення в реалізацію проекту з високим ступенем ризику для досягнення поставлених цілей. Координація – це основна функція управління, яка забезпечує його безперервність і безперервність, основним завданням є забезпечення узгодженості дій співробітників інвестиційного фонду у продуктивному фінансуванні венчурного капіталу у високотехнологічні перспективні компанії.

Проект-контролінг полягає в нагляді за процесом реалізації інноваційного проекту та інформаційній підтримці ефективного управління проектом. Інноваційним компаніям, що пропонують нові технології, яких раніше не існувало, впровадити в життя і довести їх до масового споживання – досить складне завдання, яке, тим не менш, може принести в майбутньому надприбуток. Тому перед тим, як профінансувати таку компанію, необхідно упевнитися, що її мета і проект добре взаємопов’язані. Якщо молода компанія отримує таке

фінансування, то важливим для інвестора є контроль за реалізацією високоризикованого інноваційного проекту.

Для ефективної реалізації інвестиційного проекту необхідно правильно контролювати бюджет венчурного фонду. Завдяки бюджетному контролю можна спрогнозувати витрати грошових ресурсів, виявити відхилення і поліпшити фінансовий стан. Як правило, інноваційні проекти потребують значних фінансових ресурсів, тому доцільно їх контролювати й ефективно використовувати, щоб у подальшому венчурний фонд не став збитковим.

Контролінг в інвестиційних фондах, як система управління венчурним капіталом, забезпечує підтримку процесу прийняття рішень, вибираючи проекти з найвищим потенціалом на етапах пошуку та оцінки. При цьому дана система здійснює основні заходи в пошуку найбільш ефективного проекту (див. рисунок).

Складено за джерелом [4].

Рисунок. Основні заходи контролінгу на етапах пошуку та оцінки інноваційного проекту

Для здійснення основних заходів контролінгу в інвестиційній діяльності потрібні ефективні методи виконання інвестиційних розрахунків і оцінки ризиків, контроль і нормування даних, необхідних для прийняття рішень. Служба контролінгу має здійснювати спостереження за правильністю застосування даних методів, а також інвестиційні розрахунки.

На сьогоднішній день найбільш відомими методами інвестиційних розрахунків є динамічні, статистичні та функціонально-вартісний аналіз [6].

Динамічні методи інвестиційних розрахунків передбачають виконання розрахунків для всього терміну реалізації інвестиційного проекту. Ці методи використовуються для обґрунтування інвестиційних проектів у тому випадку, коли йдеться про довгострокові проекти, у яких доходи і витрати змінюються в часі. Динамічні методи засновані на розгляді тривалості всього життєвого циклу проекту.

Статистичні методи інвестиційних розрахунків використовуються тільки в тому випадку, коли інвестиційний проект розрахований на короткий період часу (як правило, рік), протягом якого не очікуються значні зміни доходів і витрат. Ці методи засновані на виконанні порівняльних розрахунків прибутку, рентабельності або витрат і виборі інвестиційного проекту на основі найбільш оптимального значення одного з цих показників, які в цьому випадку розглядаються як короткострокова мета інвестиційного фонду. Однак оскільки венчурний капітал вкладається в основному на тривалий термін, то дані методи не завжди застосовуються.

Основні динамічні та статистичні методи інвестиційних розрахунків наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Основні динамічні та статистичні методи інвестиційних розрахунків ¹

Динамічні	Статистичні
Метод внутрішньої норми прибутковості	Розрахунок вартості машино-години
Метод приведеної величини доходу	Статичне порівняння термінів окупності
Метод ануїтету	Розрахунок амортизації
Метод внутрішньої відсоткової ставки	Розрахунок рентабельності
Метод динамічного терміну окупності	Розрахунок зіставлення прибутку
Динамічний розрахунок амортизації	Розрахунок зіставлення витрат
Метод оцінки вартості капіталу	

¹ Складено за джерелом [6].

Функціонально-вартісний аналіз застосовується як у коротко-строковому, так і довгостроковому періодах. Даний аналіз дозволяє оцінити реальну вартість продукту безвідносно до організаційної структури компанії, а також вказує на можливі шляхи поліпшення вартісних показників.

Ефективна реалізація венчурного капіталу в інноваційний проект передбачає виконання службою контролінгу таких завдань: встановлення якісних параметрів для інвестиційних розрахунків; складання та аналіз даних щодо інвестиційних рішень; узгодження отриманої інформації; встановлення бюджету інвестицій і його контроль; пошук нових інвестиційних проектів для фінансування венчурного капіталу і здійснення його розрахунку; аналіз і контроль інвестиційних заявок; здійснення контролю за всіма інвестиційними проектами і виконання розрахунку їх ефективності; розробка заходів щодо реалізації інвестиційних проектів [3].

У процесі реалізації інноваційного інвестиційного проекту необхідно встановити, чи досягаються поставлені цілі. Для цього служба контролінгу має здійснювати контроль ефективності реалізації проекту шляхом виконання перевірочних інвестиційних розрахунків. Такі розрахунки можуть мати як разовий, так і поточний характер. У результаті, перевіряється, чи досягнута мета проекту, а також виробляються коригувальні заходи шляхом порівняння плану і факту. Отже, основним завданням служби контролінгу є створення системи поточного контролю ефективності інноваційного проекту [5].

Діяльність служби контролінгу має бути спрямована на реалізацію ризикованих інвестицій у цільові перспективні компанії. Система контролінгу в інвестиційних фондах допомагає обчислити найприбутковіші вкладення при найбільш низькому рівні ризику з використанням всіх доступних засобів. Дане завдання є складним, оскільки ризик і високий дохід – несумісні речі. Важливим заходом служби контролінгу є пошук найбільшої кількості кандидатів на ризиковані інвестиції, з яких вибираються найбільш перспективні компанії, які відповідають інвестиційним умовам венчурного фонду. Реалізувавши інвестиції, дана служба в подальшому здійснює детальний моніторинг процесу, а також вирішує кризові ситуації, якщо такі виникають.

Основними функціями служби контролінгу в інвестиційній діяльності є: вимір ступеня відхилення фактичних результатів інвестиційної діяльності від запланованих; контроль за виконанням

інвестиційних завдань, планових показників і нормативів; розробка управлінських рішень щодо нормалізації інвестиційної діяльності відповідно до передбачених показників та цілей; зміна окремих цілей і показників у зв'язку зі зміною зовнішнього інвестиційного середовища, внутрішніх умов, а також інвестиційного ринку [4].

У венчурному бізнесі середній життєвий цикл інвестицій, як правило, не перевищує 5-10 років, при цьому інноваційним організаціям необхідно досягти таких економічних результатів, які в майбутньому дозволили б інвестиційним фондам повернути свої кошти, а також вийти з бізнесу з прибутком. Слід відзначити, що венчурне фінансування працює тільки за принципом «схваленого ризику». Це означає, що служба контролінгу повинна спрогнозувати можливість втрат фінансових ресурсів при високих ризиках інвестування в обмін на високий прибуток у разі її успіху. Оскільки венчурне інвестування – це довгострокове фінансування венчурного капіталу, остільки служба контролінгу повинна планувати термін вкладення на 3-5 років для того, щоб переконається в перспективності проекту, а також на 5-10 років для отримання прибутку на вкладений капітал [3].

Система контролінгу у венчурному фінансуванні характеризується специфічними особливостями, а саме [2]:

контролінг, як система управління венчурним капіталом, орієнтований на досягнення стратегічних цілей, тобто за своєю суттю є стратегічним контролінгом;

в оперативній діяльності контролінг здійснюється за центрами відповідальності, а контролінг інвестиційних проєктів – за проєктами. У кожному проєкті задіяна значна кількість центрів відповідальності, тому служба контролінгу повинна забезпечити їх взаємодію для досягнення поставлених цілей.

Служба контролінгу в інноваційній інвестиційній діяльності повинна мати значну гнучкість для адаптації до змін умов внутрішнього і зовнішнього середовища в період реалізації інвестиційного проєкту. Система контролінгу не обмежується лише здійсненням внутрішнього контролю за реалізацією інвестиційної діяльності, вона також є ефективною координуючою системою забезпечення взаємозв'язку між інвестиційним аналізом, формуванням інформаційної бази, внутрішнім інвестиційним контролем й інвестиційним плануванням.

Висновки. Для поліпшення діяльності інвестиційного фонду (компанії) необхідно впровадити ефективну систему управління, а

саме систему контролінгу. Концепція контролінгу являє собою новий підхід до управління, який поєднує процеси обліку, планування, економічного аналізу і контролю, координує заходи щодо досягнення запланованих цілей. Система контролінгу в інвестиційному фонді допомагає побудувати ефективну систему прийняття, реалізації, контролю та аналізу управлінських рішень щодо венчурного капіталу. Застосування контролінгу у венчурному інвестуванні є доцільним і необхідним, оскільки життєвий цикл інвестицій становить 5-10 років, а контролінг орієнтований на майбутнє, тобто, використовуючи управлінську інформацію, контролінг прагне знизити невизначеність майбутнього й адаптувати дії інвестиційного фонду до мінливих умов. Одним із важливих завдань системи контролінгу є пошук найбільш перспективних компаній, які потребують венчурного капіталу, при цьому їх діяльність, з одного боку, є високоризикованою, а з іншого – надприбутковою. Тому в основу концепції контролінгу покладено образ мислення керівників, орієнтований на ефективне використання венчурного капіталу і контроль за його використанням у довгостроковій перспективі.

Література

1. Закон України «Про інноваційну діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36.
2. Андреюк Н. В. Венчурне фінансування як фактор інноваційного розвитку економіки України: *Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій*. 2009. № 30. С. 6-8.
3. Шило Л. А., Железняк В. В. *Венчурне фінансування як форма нагромадження капіталу у системі управління потенціалом підприємства*: монографія; Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. В. Лазаряна. Дніпропетровськ, 2010. 194 с.
4. Смоквіна Г.А. Контролінг як складова частина управління підприємством. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. Вип. 2 (42). С. 329-335.
5. Клімович Т. А., Ситняк О. М. Аналіз інформаційного забезпечення контролінгу на підприємствах. *Нові технології: науковий вісник КУЕІТУ*. 2011. № 1 (31). С. 82-87.
6. Ліпич Л. Г., Гадзевич І. О. Контролінг у системі антикризового управління. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 722. С. 377-381.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

8. Михайличенко Н.М., Полянська Д.А. Метод ступінчастого розрахунку сум покриття як основний інструмент служби контролінгу. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 63–66.

9. Смирнова І.І., Сімаков К.І. Венчурний капітал як джерело фінансування інноваційного підприємництва в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3 (53). С. 131-135.

Надійшла до редакції 10.10.2018 р.

**І.П. Фоміченко, к.е.н.,
С.О. Баркова**

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЄС НА СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Адаптація світового господарства до сучасних геополітичних реалій приводить до нових глобальних загроз і викликів. У зв'язку з цим сфера міжнародних відносин зазнає кардинальних змін через трансформаційні процеси, які чинять безпосередній вплив на розвиток країн.

В умовах глобалізаційних процесів, що відбуваються у світі (об'єднання країн у різні союзи) економіка кожної держави стає частиною світової. Становлення сучасної України упродовж останніх років відбувалося під значним впливом ідеї інтеграції в європейський економічний простір. Прагнення до повномасштабної участі в політичному й економічному житті Європи логічно зумовлене геополітичним розташуванням та історією нашої держави. Європейська інтеграція, задекларована як стратегічний напрям розвитку України, є не лише зовнішньоекономічним вектором, але й орієнтиром цінностей для всього українського суспільства. Інтеграцію України до ЄС сьогодні підтримують усі структури влади та переважна більшість українського населення. Однак у цьому стратегічному напрямі розвитку виникають проблеми об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Проблеми співробітництва України досліджує багато вчених, серед яких слід відзначити Г. Андрощука, А. Гальчинського,

© І.П. Фоміченко,
С.О. Баркова, 2018

В. Гейця, А. Єрмолаєва, Б. Парахонського, С. Шергіна, В. Антонюк, М. Буремського, О. Вишнякова, В. Думанської, Я. Жаліла, А. Колота, Н. Резнік [2-4] та ін. Науковці розглянули політичну частину Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, визначили питання правових економічних аспектів дії Угоди, а також різні проблеми відповідності української економіки європейським вимогам, наслідки впровадження зони вільної торгівлі з ЄС. Однак оскільки впровадження економічної частини Угоди про асоціацію з Євросоюзом є новим у зовнішній практиці як України, так і Євросоюзу, економічні можливості євроінтеграції України остаточно ще не виявлені та об'єктивно не оцінені, що потребує подальших досліджень і пропозицій.

Метою статті є аналіз сучасного стану відносин України з Європейським Союзом та формування на його основі пропозицій щодо коригування позицій України стосовно європейських інтеграційних перспектив.

Сьогодні глобалізація формує єдиний простір і змінює соціально-економічне життя, проявляється через внутрішню інтеграцію для збереження культурної своєрідності й самостійності національних ринків, а також стимулює виникнення специфічних економічних і політичних утворень, які будуть вирішувати проблеми саме цього конкретного територіального простору. Одним з основних цільових векторів зовнішньої політики України є вступ до Євросоюзу як повноправного члена. Прагнення Євросоюзу та України поглибити зв'язки надали можливість перейти від співпраці до економічної інтеграції та посилити політичне співробітництво. Єврокомісією визначено, що Україна – це держава, яка є пріоритетним партнером ЄС у рамках *European Neighbourhood Policy* (європейської політики сусідства (ЄПС) та Східного партнерства) [5, с. 182].

Економічна привабливість ЄС для України полягає, насамперед, у змозі приєднатися до високої культури дієвого ринкового господарювання і піднести на відповідний рівень власну економіку. Європейський ринок є одним із найбільших, платоспроможних та новітніх, тому завоювати його намагаються багато країн світу, у тому числі Китай, Японія, Бразилія, Індія, США, Росія. Показник інноваційності виробництва в ЄС становить більше 75%. Євросоюз являє собою територію високоефективної інноваційної економіки. У середньому показник ВВП на душу населення в Євросоні майже у 8 разів більше, ніж в Україні, і в 2,5 раза – ніж у Росії [6, с. 159]. Крім того, євроінтеграція для України – це поштовх для осучаснення економіки, подолання технологічної відсталості, збільшення

обсягів залучення іноземних інвестицій та інноваційних технологій, зростання кількості робочих місць, підвищення конкурентоспроможності національних виробників, вихід на світові ринки збуту, передусім на ринок ЄС.

Євроінтеграція має стати механізмом внутрішніх трансформацій, тоді цей інтеграційний вектор відіграє роль ланки, що «з'єднує» як зовнішні пріоритети – інтеграцію в європейський простір, так і внутрішні – імплементацію реформ та консолідацію суспільства. Угода про асоціацію між Україною та ЄС являє собою, в першу чергу, дорожню карту реформ, яка, з одного боку, потрібна для інтеграції в ЄС, але з іншого боку, необхідна українській державі як інституту» [7, с. 18]. У цьому аспекті українські вчені цілком доречно підкреслюють, що «поглиблення глобалізаційних процесів в усіх сферах суспільно-економічного життя породжує якісно нові виклики національним державам, що вимагає адаптації їх економік до світових трансформаційних процесів через формулювання відповідей на глобальні виклики та розроблення механізму ефективної інтеграції у світогосподарську систему» [8, с. 273]. Таким чином, за умов реалізації ефективних реформ Україна отримала шанс стати одним із реальних претендентів на вступ до ЄС у контексті перспектив стратегічного розвитку держави. Як будь-який глобальний процес, розширення Євросоюзу матиме для України як позитивні, так і негативні наслідки (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги та недоліки вступу України до Європейського Союзу
[9, с. 87-92]

Переваги	Недоліки
1	2
<p>Європейський Союз стане головним торговельним партнером України, джерелом українського імпорту;</p> <p>запровадження інститутів ринкового регулювання ЄС у країнах-кандидатах сприятиме зменшенню обсягів контрабандних торговельних операцій і матиме позитивний вплив на Державний бюджет України;</p> <p>введення безвізового режиму відкриє шлях для вільного переміщення населення і розширить можливості для освіти, відпочинку та праці;</p>	<p>Неспроможність нести фінансовий тягар внесків до ЄС;</p> <p>зростання конкуренції з фірмами країн-членів ЄС;</p> <p>ліквідація неконкурентоспроможних підприємств, що призведе до негативних соціальних наслідків;</p>

Закінчення табл. 1

1	2
<p>підвищення рівня життя населення; стабілізація на макроекономічному рівні, вихід на світові ринки для експорту українських товарів та збільшення інвестицій в економіку України, суттєве зниження митних тарифів та отримання додатного сальдо торговельного балансу; підвищення конкурентоспроможності українських підприємств завдяки впровадженню європейських стандартів у виробництво; реформування національної освітньої системи відповідно до норм ЄС; формування середнього класу</p>	<p>погіршення відносин із країнами СНД; втрата конкурентоспроможності окремих галузей; погіршення візового режиму з країнами СНД</p>

Переваг вступу України до ЄС значно більше, ніж недоліків. Однак цей процес є неоднозначним, і ЄС, як будь-яке наддержавне утворення, має свої недоліки, пов'язані зі становленням структури ЄС і стратегії розвитку. Тому такий важливий крок, як євроінтеграція, має бути виваженим та обдуманим, щоб мінімізувати зазначені загрози.

Одним із важливих показників, що характеризує економіку країни, є дані про структуру ВВП з кінцевого використання, які висвітлюють динаміку співвідношення експорту-імпорту України (табл. 2).

Таблиця 2

Баланс експорту-імпорту України за 2015-2017 рр.¹

Показник	2015	2016	2017	2017 р. до 2015 р.	
				млн дол.	%
Експорт з України (всього), млн дол.	46648	45994	52330	5682	112,2
Експорт до ЄС, млн дол.	15287	16449	20050	4763	131,2
Питома вага ЄС, %	32,8	35,8	38,3		
Імпорт з України (всього), млн дол.	42583	44553	54960	12377	129,1
Імпорт з ЄС, млн дол.	17956	19475	23300	5344	129,8
Питома вага ЄС, %	42,2	43,7	42,4		
Сальдо по Україні (всього), млн дол.	4065	1441	-2630	-6695	
Сальдо з ЄС, млн дол.	-2669	-3026	-3250	-581	

¹ Складено за даними джерела [10].

Аналіз зовнішньоторговельного балансу України свідчить про сталу тенденцію до зростання суми експорту, яка за три останні роки зросла на 5682 млн дол., або на 112,2%, у тому числі з ЄС – на 4763 млн дол., або на 131,2%. Протягом 2015-2017 рр. двостороння торгівля між Україною та ЄС зростала і Європейський Союз продовжував зміцнювати свої позиції ключового торговельного партнера України, що є позитивною тенденцією. ЄС стає найбільшим партнером України з експорту: його частка поступово зростає і склала 38,3% загального експорту України у 2017 р. Недоліком є перевищення імпорту над експортом (у 2017 р. від’ємне сальдо склало 2630 млн дол., з країнами ЄС – 3250 млн дол.), а також те, що в експортних поставках переважає питома вага сировини та напівфабрикатів.

Я. Жаліло відзначає, що «асиметричність товарної структури торгівлі України та ЄС призводить до фактичного відпливу з України частини потенційної доданої вартості, це створює підґрунтя для поглиблення негативного сальдо торгівлі між Україною та Євросоюзом» [11, с. 132]. Така ситуація збільшує надходження імпортних товарів на вітчизняний ринок, що впливає на скорочення робочих місць та доходів національних товаровиробників і, відповідно, знижує можливості підвищення добробуту громадян України. Для забезпечення ефективного торговельного балансу потрібно гармонізувати його зі стандартами ЄС та забезпечити їх належне впровадження, а також диверсифікувати внутрішнє виробництво; на державному рівні сприяти підвищенню його конкурентоспроможності на інноваційній основі та розвитку ділових контактів з ЄС. Але наразі зона вільної торгівлі з ЄС не розкрила повною мірою свій потенціал, тому саме на європейському ринку товарів і послуг, який є одним із найбільших у світі, Україна має вийти на новий якісний рівень співпраці та мобілізувати всі необхідні засоби задля забезпечення свого економічного розвитку і збільшення доходів населення. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2016-2019 рр., розроблений Кабінетом Міністрів України, наведено в табл. 3.

Прогнозні розрахунки на 2016-2019 рр. ураховують складну поточну ситуацію, зовнішню кон’юнктуру та внутрішні умови розвитку економіки. Уряд України планує подальше поглиблення співробітництва з Європейським Союзом. Прогноз розроблено за двома сценаріями, узгодженими з МВФ. Основну різницю між сценаріями формує, насамперед, інтенсивність процесів стабілізації фінансової

**Основні прогностні макропоказники економічного і соціального розвитку України
на 2016-2019 рр. [13]**

Таблиця 3

Показник	2016				2017				2018				2019			
	Сценарій				Сценарій				Сценарій				Сценарій			
1	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
2	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Валовий внутрішній продукт: номінальний, млрд грн	2262	2245,7	2572,1	2536,8	2888,1	2854,6	3183,1	3154,6								
% до попереднього року	102	99,7	103,5	101	104	103	104	103								
Індекс споживчих цін:																
у середньому до попереднього року, %	114,2	116,6	110,4	112,6	107,5	109,2	105,5	107,5								
грудень до грудня попереднього року, %	112	114,7	108,1	110,3	105,5	107,6	105,2	105,8								
Індекс цін виробників промислової продукції																
(грудень до грудня попереднього року), %	110,4	112,2	108,5	111,1	105,9	106,7	104,7	105,3								
Прибуток підприємств, млрд грн	357,6	326,8	538,2	457,3	626,8	556,6	707,5	630,9								
Фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд грн	589,1	579,2	662,1	648,1	731,7	710,3	795,7	769,4								
Середньомісячна заробітна плата працівників, бруто: номінальна, грн	4857	4821	5563	5469	6220	6105	6867	6713								

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, % до попереднього року	102,3	99,5	103,7	100,7	104	102,2	104,6	102,8
Кількість зайнятих економічною діяльністю віком 15-70 років, млн чол.	17,9	17,8	18,2	18	18,5	18,2	18,6	18,4
Рівень безробіття населення віком 15-70 років за методологією Міжнародної організації праці, % до економічно активного населення відповідного віку	10,4	10,8	9,2	10,2	8,4	9,5	7,7	9
Продуктивність праці, % до попереднього року	101,5	99,8	101,8	100,1	102,3	101,7	103,4	101,9
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн дол. США	-1577	-1069	-1991	-1104	-2461	-1283	-3269	-1639
Експорт товарів і послуг: млн дол. США	53877	52205	60062	56937	67162	62940	74570	69780
% до попереднього року	107,1	103,8	111,5	109,1	111,8	110,5	111	110,9
Імпорт товарів і послуг: млн дол. США	55454	53274	62053	58041	69623	64223	77839	71419
% до попереднього року	107,3	103,1	111,9	108,9	112,2	110,7	111,8	111,2

системи країни, проведення структурних реформ та поліпшення інвестиційного клімату в країні. Так, одним з основних зовнішніх припущень є поглиблення співробітництва з ЄС, зокрема через виконання положень Порядку денного асоціації Україна – ЄС, та подальше співробітництво з МВФ.

Сценарій 1 передбачає зростання ВВП у 2016 р. на рівні 2%, сценарій 2 – падіння ВВП на 0,3%; номінальний ВВП прогнозується в обсязі 2262 млрд грн та 2245,7 млрд грн відповідно; інфляція на рівні 12 та 14,7% відповідно (грудень до грудня). За сценарієм 1 ВВП зростатиме в середньому протягом 2017-2019 рр. на 3,8% щороку, за сценарієм 2 – на 2,3%. Однак слід урахувувати, що євроінтеграційні успіхи є неоднозначними, що обумовлено наявністю в ЄС проблем інтеграційного характеру. На економіку країн ЄС впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. У 60-х роках ХХ ст. середньорічний приріст ВВП у євроспільноті становив 8,7% і був значно вищим, ніж у світі в цілому. Проте вже у 70-90-х роках приріст ВВП у євроспільноті істотно зменшився і став нижче загальносвітового. З початку ХХІ ст. динаміка приросту ВВП впала до 1,4% і стала майже вдвічі нижче, ніж у світі. Доцільно проаналізувати і приклади окремих країн. Так, у Греції за 20 років до вступу до ЄС середньорічний приріст ВВП (6,8%) був навіть кращим, ніж у країнах євроспільноти на той час. Однак після здобуття членства в ЄС економіка Греції перші десять років мала низькі показники: приріст ВВП з 1981 по 1990 р. становив лише 0,7%. Сьогодні Греція переживає ще більший економічний спад, ніж після свого вступу до ЄС.

Отже, слід урахувувати, що негативні наслідки вступу до ЄС можуть мати як коротко-, так і довгостроковий характер. Рівень фінансової тінізації та офшоризації в Європейському Союзі у два рази вищий, ніж у країнах-членах ОЕСР. Унаслідок кризи динаміка руху капіталу в ЄС зазнала значних змін: з додатного сальдо (чистого припливу) в сумі 181 млрд євро у 2007 р. на від’ємне (чистий відплив) у сумі 313 млрд євро в 2012 р. Ця «фінансова хвороба» Євросоюзу швидкими темпами вразила і нових членів Єврозони. У більшості країн Центральної та Східної Європи відплив капіталу вже перевищує половину зовнішнього боргу, а в Угорщині становить його повну суму. Офшоризація та тінізація капіталу разом із зростанням боргової залежності в ЄС значно зменшує його інтеграційну привабливість, зокрема для України з її власним високим рівнем тінізації економіки [12, с. 23].

Найголовнішою складовою євроінтеграції для України є реальний прогрес у здійсненні реформ і модернізації, створення умов

сприятливого середовища для успішного ведення бізнесу та підприємництва відповідно до євростандартів. Цей потенціал вдало реалізували Польща, Словенія, Словаччина та країни Балтії, зокрема в розвитку малого та середнього бізнесу, інвестиційній, фінансовій, бюджетній, податковій, судовій та адміністративній галузях [6, с. 160].

За чотири роки реалізації стратегії «Європа 2020» проблеми країн ЄС залишилися такими самим: зростання економіки сповільнюється, а безробіття збільшується. На кінець 2014 р. середній рівень безробіття в країнах Єврозони склав 11,5%, а в цілому в Європейському Союзі – 10,0%. Найвищі показники з безробіття мали місце у Греції (25%) та Іспанії (24%), найнижчі – у ФРН (4,9%) та Австрії (5,1%) [10]. Усі ці проблеми простежуються на тлі участі Європи у вирішенні довгострокових загальносвітових завдань, таких як глобалізація, недостача природних ресурсів, зміна клімату, старіння націй.

Сучасна стратегія ЄС дає зрозуміти, як Європа збирається виходити з кризи і як повернути сьогодишню нестабільність у бік розумного, сталого та всеосяжного зростання й розвитку. Для досягнення необхідних результатів Європі знадобиться посилене управління економікою. У контексті вирішення основних проблем у країнах-членах ЄС і з урахуванням зовнішньополітичного пріоритету України – євроінтеграції слід зазначити, що інтеграційні процеси ЄС неминуче впливають на стратегічний розвиток України.

Євроінтеграцію, по суті, можна розглядати як процес реалізації унікальних можливостей Української держави та її громадян, що відкриваються завдяки твердженню нашої європеїзації. Інтеграція в європейський політичний, економічний і соціальний простір створить додаткові можливості для модернізаційного й інноваційного розвитку держави та суспільства. Успішний приклад Європейського Союзу, навіть незважаючи на існуючі проблеми сучасності, демонструє можливість існування інтеграційної моделі. У цій моделі затверджуються нові принципи міждержавних відносин, які позбавлені недовіри та непрозорості.

Європейський інтеграційний вектор для України є не тільки пріоритетним, але і перспективним. Однак для поліпшення співробітництва і відносин між Україною та ЄС основними першочерговими кроками мають стати:

підтримка засобами економічної дипломатії створення консорціумів й альянсів українських підприємств із потужними компаніями країн ЄС;

упровадження сучасних форм міжнародного спільного фінансування стратегічних інвестиційних проєктів;

поширення інформації про інвестиційні потреби і можливості в українському виробництві, у тому числі в сільському господарстві;

налагодження практичного співробітництва в контексті Стратегії ЄС-2020;

упровадження моніторингу ціноутворення в рамках ТНК з метою запобігання ухиляння від сплати податків на території України;

формування системи взаємного захисту інвестицій і протидії проявам недобросовісної конкуренції з боку представників як країн-партнерів, так і третіх країн та ін.

Розробка та впровадження чинної стратегії економічного розвитку держави має надзвичайно важливе значення для кожної країни, насамперед для України. Це головний документ, що визначає довгострокові цілі та напрями соціально-економічного розвитку країни, шляхи і засоби їх досягнення.

З урахуванням світових інтеграційних процесів і національних інтересів України процес євроінтеграції доцільно довести до логічного завершення. На цьому шляху зроблено чимало, але проблеми внутрішнього характеру і зовнішні фактори унеможливають швидке перетворення на повноправного члена цього об'єднання. По-перше, Україна не відповідає за багатьма критеріями зближенню, її економіка перебуває в глибокій кризі, про що свідчить аналіз останніх економічних показників. По-друге, євроінтеграційні успіхи теж неоднозначні. У ЄС існує низка проблем інтеграційного характеру. Тому слід ураховувати, що асоціація і вступ до ЄС мають як позитивні, так і негативні наслідки, і останні можуть бути як короткостроковими, так і тривалими. Майбутнє України залежить від підписаної Угоди про асоціацію. Прогнози макроекономічних показників формуються залежно від динаміки процесу співробітництва з ЄС, інтенсивності стабілізації фінансової системи країни, проведення структурних реформ та поліпшення інвестиційного клімату в країні. Так, одним з основних зовнішніх припущень є поглиблення співробітництва з Європейським Союзом, зокрема через виконання положень Порядку денного асоціації Україна – ЄС, та з МВФ. Ці фактори мають забезпечити поступове відновлення експортної активності підприємств.

Висновки. Таким чином, найголовнішою складовою євроінтеграції для України є реальний прогрес у здійсненні реформ і модер-

нізації, створення сприятливих умов для успішного ведення бізнесу та підприємництва відповідно до євростандартів, значне вдосконалення функціонування основних систем державного регулювання з їх наближенням до принципів права ЄС. Важливо також обрати ефективну стратегію інтеграції, врахувавши досвід країн, які увійшли до ЄС.

Визначено, що одним із пріоритетів економіки України є активна участь у процесах європейської інтеграції. Практичне економічне співробітництво України з Європейським Союзом, основною метою якого є збільшення доходів українських громадян, потребує збалансування торговельного балансу, компромісу із спільного розв'язання суперечливих питань, підтримки державою інвестиціями вітчизняних підприємств, збереження та розвитку промислових підприємств, фірм, які мають значну додану вартість, підвищення конкурентоспроможності товарів та послуг, формування ефективного механізму збільшення оплати праці та зростання ВВП тощо.

Питання щодо інтеграції України до ЄС, динамічного розвитку світогосподарських процесів та недостатньої ефективності системи державного управління стосовно євроінтеграції потребують подальших досліджень.

Література

1. Антонюк В.П. Проблеми бідності та соціальні ризики для економіки України. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1. С. 6-13.
2. Думанська В.П. Оплата праці: українські проблеми на тлі світових тенденцій. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 2. С. 35-40.
3. *Дослідження проблем оплати праці: порівняльний аналіз (Україна та країни ЄС)*: монографія / А.М. Колот, Г.Т. Куліков, О.М. Поплавська, Л.В. Щетініна та ін.; за заг. ред. А.М. Колота, Г.Т. Кулікова. Київ: КНЕУ, 2008. 274 с.
4. Резнік Н.П. Український вибір – євроінтеграція: економічні вигоди та історичні засади. URL: www.kymu.edu.ua.
5. Никитюк Т. Л., Лещук В. П. Етапи наближення України до ЄС. *Економічні науки*. 2013. № 10. С. 182–188.
6. Шульц С. Л., Луцків О. М. Інноваційний вектор євроінтеграції України: проблеми та перспективи. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 157-165.
7. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства. Інформаційне аналітичне видання. Київ: Фонд «Демократичних ініціатив ім. І. Кучеріва», 2014. 50 с.

8. *Філософія інтеграції*: монографія / І.В. Артьомов, В.Д. Бондаренко, О.М. Ващук, Ф.Г. Ващук та ін.; за заг. ред. В.Д. Бондаренка, Ф.Г. Ващука. Ужгород: Зак. ДУ, 2011. 544 с. (Серія: Євроінтеграція: український вимір, Вип. 18).

9. Стеблянко І. О. Євроінтеграційні прагнення України: проблеми та (соціальні) перспективи. *Вісник Дніпропетров. ун-ту*. 2014. № 6. С. 85-93.

10. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

11. Жаліло Я.А. Євроінтеграційні перспективи України: від декларації – до дій. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3 (12). С. 129-135.

12. Шевченко А. Р. Перспективи євроінтеграційного вектора України. *Economics*. 2013. С. 21-24.

13. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2016 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2017-2019 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. № 558. URL: www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248397249.

Надійшла до редакції 17.10.2018 р.

**О.В. Латишева, к.е.н.,
О.В. Кузнецова**

СПЕЦИФІКА ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НАДАННЯ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ ГАЗОПОСТАЧАННЯ

Сьогодні перед вітчизняними підприємствами газопостачання постає необхідність пошуку нових сучасних методів удосконалення та оптимізації бізнес-процесів з урахуванням специфіки впровадження процесного підходу в управлінні. Це пов'язано з тим, що українським підприємствам з метою підвищення стійкості й ефективності їх діяльності слід реорганізувати систему управління на основі процесного підходу та приділяти особливу увагу вирі-

© О.В. Латишева,
О.В. Кузнецова, 2018

шенню питань удосконалення бізнес-процесів завдяки їх моделюванню та оптимізації.

Дану проблематику досліджують із застосуванням сучасних підходів до аналізу, моделювання та оптимізації бізнес-процесів такі вчені, як: О. Богданова, Н. Бойчук, М. Гордєєв, І. Довба, О. Дума, В. Командровська, О. Корзаченко, Д. Кулябов, С. Мальцев, К. Міхєєнко, О. Морозенко, В. Орел, Дж. Харрінгтон, В. Репін, С. Сойма, Л. Чорнобай [1-3; 6-13] та ін. Однак комплексний підхід до визначення сутності й удосконалення бізнес-процесів у науковій літературі відсутній. Для вирішення поставлених питань потрібно комплексно розглянути методи вдосконалення бізнес-процесів, а також сутність та особливості бізнес-процесів підприємства.

Метою статті є визначення особливостей побудови, моделювання й управління бізнес-процесами вітчизняного підприємства газопостачання з використанням сучасного програмного забезпечення автоматизації бізнес-процесів "Bizagi" з урахуванням можливостей уникнення типових помилок при їх аналізі.

Відповідно до концепції процесного підходу в рамках завдань реалізації стратегії сталого розвитку вся діяльність організації розглядається як набір процесів. Головне поняття, яке використовується в рамках процесного підходу, – це процес. Згідно із стандартом ISO 9001 процес – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих видів діяльності, які перетворюють входи на виходи [3].

Процесний підхід в управлінні припускає чітке розуміння ключових елементів процесу – входів, виходів, ресурсів, власника, постачальників і споживачів; дозволяє створити горизонтальні зв'язки в роботі організації та сприяє координації дій різних підрозділів, прозорості їх дій і усуненню міжфункціональних бар'єрів, націленості на результат процесу і підвищенню його передбачуваності. Усе це забезпечує результативність й ефективність роботи організації за рахунок скорочення часових і матеріальних витрат при цілеспрямованому поліпшенні процесів [12].

З метою розуміння недоліків у функціонуванні бізнес-процесів компанії на всіх рівнях організації використовують бізнес-модель, яка демонструє бізнес-процеси, що відбуваються в організації, дозволяє виконувати їх аналіз і приймати рішення про оптимізацію діяльності на основі спеціальних методологій [1]. При цьому моделюванні бізнес-процесу визначається як логічно завершений набір взаємопов'язаних і взаємодіючих видів діяльності, що підтримує діяльність організації та реалізує її політику, спрямовану на досягнення поставлених цілей [9].

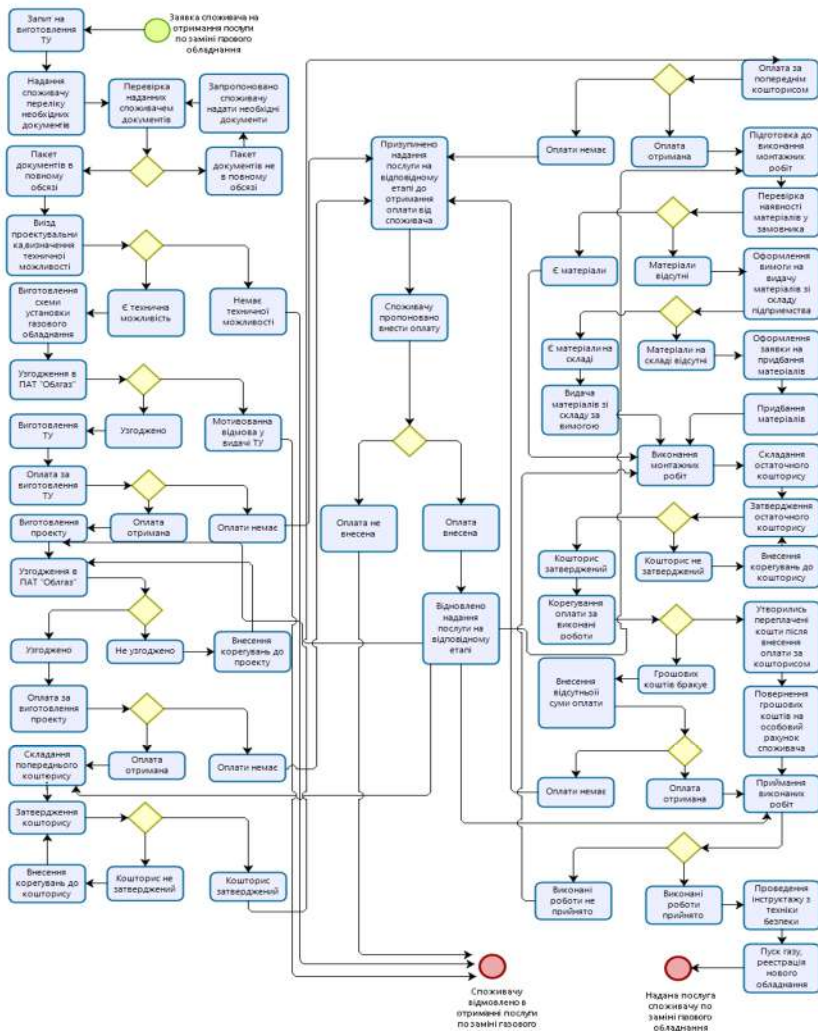
Подання бізнес-процесів передбачає використання відповідних інструментів, таких як символи, показники, графіки, діаграми, спеціальне програмне забезпечення. Одним із таких інструментів є система "Bizagi", спрямована на моделювання, виконання, автоматизацію та аналіз бізнес-процесів. Також існує безліч інших методик опису бізнес-процесів, достатньо поширені такі підходи до моделювання процесів: SADT/IDEF0; IDEF3; DFD; ARIS [4]. Однак незалежно від методики опису модель має відповідати на основні питання:

- «вхід» і «вихід» процесу;
- з яких процедур складається процес;
- хто виконує кожну процедуру;
- що одержуємо в результаті її виконання;
- хто отримує результат і що він з ним робить [4].

Пропонується розглянути авторський варіант моделювання бізнес-процесів вітчизняного підприємства газопостачання з використанням програмного продукту компанії "Bizagi". Цифрова платформа "Bizagi" – система, яка розробляє корпоративне програмне забезпечення для управління бізнес-процесами [14], що дозволяє відобразити реальні процеси в абстрактній формі, моделювати й автоматизувати виконання завдань, поліпшувати бізнес-процеси за допомогою графічних засобів аналізу. Система "Bizagi" включає три модулі для повноцінного налаштування процесів: "Modeler" – повнофункціональне середовище моделювання процесів в нотатії BPMN; "Studio" – середовище розробки бізнес-процесів; "Engine" – середовище виконання процесів, доступне користувачам у будь-якому браузері з будь-якого пристрою. Modeler – це дизайнер бізнес-процесу, де моделюється послідовність дій і подій.

Важливо розуміти, що створений у Modeler бізнес-процес – це тільки картинка, графічне відображення модельованого процесу, але ще не сам автоматизований алгоритм дій. Безпосередньо самі відповідальні за бізнес-процес, ролі та бізнес-правила призначаються на наступному етапі програмування і не залежать від того, який дизайн змодельований на цьому етапі. Дизайн бізнес-процесу потрібний лише для того, щоб погоджувати схему роботи з користувачами [3; 4; 16].

Опис бізнес-процесу надання послуг щодо встановлення (заміни) газового обладнання в умовах вітчизняного підприємства газопостачання наведено на рисунку. Основними етапами цієї процедури є такі:

Джерело: авторська розробка з використанням сучасного програмного забезпечення автоматизації бізнес-процесів компанії "Bizagi" [16]

Рисунок. Результат моделювання бізнес-процесів надання послуг в умовах вітчизняного підприємства газопостачання

1. "Вхід" – спочатку споживач подає заявку на отримання послуги щодо встановлення (заміни) газового обладнання.

2. Співробітник створює запит на виготовлення технічних умов щодо проектної документації та пропонує споживачу надати необхідні документи (згідно з чинним затвердженням на підприємстві переліком).

3. Наданий у повному обсязі пакет документів передається у проектний відділ підприємства, де визначається дата виїзду проектувальника до житлового будинку споживача.

4. При виїзді на адресу споживача проектувальник визначає технічну можливість встановлення (заміни) газового обладнання.

5. Якщо технічної можливості встановлення газового обладнання немає, то споживачу буде відмовлено в наданні замовленої послуги.

6. Якщо технічна можливість встановлення (заміни) газового обладнання є, то виготовляється схема установки газового обладнання та разом із наданим пакетом документів відправляється на узгодження виготовлення технічних умов (ТУ) в обласне управління «Облгаз».

7. Якщо є мотивована відмова у виготовленні ТУ, то споживачу буде відмовлено в наданні замовленої послуги встановлення (заміни) газового обладнання.

8. Якщо узгодження на виготовлення ТУ отримано, то технічна документація на додаткове встановлення, заміну газового обладнання виготовляються і споживачу пропонують внести оплату за виготовлення відповідного документа – ТУ.

9. Після отриманої оплати від споживача проектний відділ розробляє проектну документацію, яка визначить розташування газових приладів (лічильників, регуляторів тиску), марку газового опалювального обладнання, його потужність. Проектна документація також узгоджується в обласному управлінні «Облгаз».

10. Якщо проект щодо встановлення (заміни) газового обладнання і на підключення об'єктів газопостачання до газових мереж не узгоджено, то вносяться необхідні коригування та відновлений проект знову відсилається на узгодження в обласне управління «Облгаз».

11. Після узгодження проекту споживачем вноситься оплата за виготовлення проекту.

12. Якщо оплата за виготовлений проект отримана, то складається попередній кошторис на монтажні роботи з установлення (заміни) газового обладнання.

13. Начальник економічного відділу підприємства затверджує попередній кошторис на встановлення (заміну) газового обладнання. Якщо кошторис начальником економічного відділу не затверджено, то вносяться необхідні коригування. За вже затвердженим кошторисом споживачем вноситься оплата на рахунок підприємства.

14. Підготовка до проведення монтажних робіт з установлення (заміни) газового обладнання і на підключення об'єктів газопостачання до газових мереж міста, перевіряється наявність необхідних матеріалів у споживача. На матеріали, яких не вистачає у споживача, буде оформлена вимога на отримання їх на складі підприємства. Якщо на складі необхідних матеріалів немає, то оформлюється заявка на придбання їх у постачальника.

15. Після завершення підготовки до проведення монтажних робіт будівельно-монтажна група виконує монтажні роботи згідно з розробленим проектом.

16. По факту виконаних робіт з установлення (заміни) газового обладнання і на підключення об'єктів газопостачання до газових мереж міста та отриманих на складі підприємства матеріалів складається остаточний кошторис, який затверджується начальником економічного відділу.

17. Якщо остаточний кошторис затверджено, то для споживача проводиться коригування його оплати. Якщо споживач за попереднім кошторисом оплатив суму більшу, ніж зазначена в остаточному кошторисі, то переплачені гроші повертаються споживачу за його заявою на його особистий рахунок. Якщо коштів, отриманих від споживача, згідно з попереднім кошторисом, виявилось недостатньо для повного покриття витрат згідно з остаточним кошторисом, то споживач повинен компенсувати цю різницю.

18. Після внесення споживачем остаточної повної оплати за послугу проводиться приймання виконаних робіт.

19. Якщо роботи прийнято, то зі споживачем проводиться інструктаж щодо техніки безпеки при використанні газових приладів у побуті.

20. Здійснюється пуск газу в газові прилади, вносяться необхідні зміни в базу даних споживачів природного газу. Із цього моменту вважається, що споживач отримав послугу щодо додаткового встановлення або заміни газового обладнання.

Слід зауважити, що при інтуїтивній оптимізації діяльності підприємства аналіз, опис і оптимізація окремих бізнес-процесів ви-

явилися кропіткою роботою, яка спрямована передусім на виявлення всіх варіантів можливого поліпшення діяльності (у тому числі по кожному етапу процедури надання послуг). Тому на кожному етапі відповідного прийняття рішення при реалізації бізнес-процесів надання послуг підприємства пропонується враховувати й уникати основних помилок аналізу та оптимізації бізнес-процесів.

Так, зазвичай фахівці у сфері моделювання та управління, аналізу й оптимізації бізнес-процесів зазначають, що при інтуїтивній оптимізації діяльності взагалі та бізнес-процесів зокрема, як правило, допускаються типові помилки, наведені в таблиці.

На кожному етапі надання послуги щодо встановлення (заміни) газового обладнання і підключення об'єктів газопостачання до газових мереж міста оплата за надану послугу має бути внесена споживачем на рахунок підприємства. В іншому разі надання замовленої послуги буде призупинено до отримання необхідної оплати або споживачу буде відмовлено в наданні замовленої послуги.

У результаті аналізу і моделювання етапів процедури надання послуги щодо встановлення (заміни) газового обладнання і підключення об'єктів газопостачання до газових мереж міста встановлено, що існують певні умови та кроки оптимізації процесів підприємства газопостачання, а саме:

перед початком робіт з оптимізації процедури бізнес-процесів сформовано схематичні узагальнені описи (моделі "Як є") існуючих бізнес-процесів (БП). Однак, на відміну від існуючих, такі описи мають бути чіткими й однозначними, а також доходити до рівня, на якому видно конкретну роботу співробітників, при цьому чим більше процесів описано в моделі, тим краще і ширше можна оцінити оптимальність;

при оцінці оптимальності в першу чергу потрібно аналізувати кожен частину бізнес-процесу, яку виконує конкретний виконавець. При оцінці цієї частини (далі – процедури) потрібно перевіряти, що є результатом правильного виконання, які дані або матеріали виконавець отримує на вході, що він з ними робить, наскільки оптимальними є його дії, час роботи і тривалість виконання процедури;

проаналізувавши кожен процедуру і виявивши явні недоліки, можна оцінювати оптимальність управління бізнес-процесом, а також оптимальність групи процесів. Результатами оцінки оптимальності мають стати виявлені недоліки в процесі та/або групі процесів;

Типові помилки при здійсненні аналізу та оптимізації бізнес-процесів¹

Помилка	Суть
Концентрація на несуттєвих, але психологічно значимих деталях	На практиці це означає нерозуміння проблем і шляхів їх вирішення (відхід у другорядні й несуттєві для ефективності діяльності компанії деталі, які дуже побічно впливають на результати, наприклад, коли після чергового зриву терміну постачання замість аналізу процесів закупівлі /продажів увагу приділяють поліпшенню форми «Заявки на доставку»)
Використання інтуїції замість технологій (методів, моделей) оптимізації бізнес-процесів	Використання інтуїції замість технологій (методів, моделей) оптимізації бізнес-процесів на рівні елементарної логіки (часто просто через недостатнє розуміння) відбувається через їх абстрактний характер, недостатню поширеність, а також через використання занадто складної мови та формул в існуючих описах моделей. У результаті при оптимізації бізнес-процесів менеджери компанії допускають помилки, а оскільки ці роботи виконуються нечасто, то не відбувається накопичення їх досвіду та підвищення кваліфікації
Використання технології оптимізації процесів не за призначенням	Використання технології оптимізації процесів не за призначенням – це прямий наслідок неправильного розуміння процесної діяльності, яка має власні інструменти управління, оптимізації та регламентації бізнес-процесів. Застосування технології оптимізації процесів для проектної діяльності або для незв'язних функцій украї обмежене і, як правило, не дає відчутного результату, оскільки в тій або іншій ситуації цю технологію не можна було застосовувати (для «завдань» вона в принципі є непридатною)
Особиста участь топ-менеджерів у безпосередній роботі	Керівники (топ-менеджери) не повинні самостійно оптимізувати процеси – це справа фахівців, їх особиста участь у роботах з оптимізації не лише відволікає від вирішення важливіших завдань, але і призводить до зниження ініціативи і відповідальності з боку фахівців, знижує якість опрацювання деталей. Керівники повинні розуміти, як працюють фахівці для своєчасного виокремлення проблеми, постановки завдань і прийняття результату

¹ Систематизовано на підставі опрацювання джерел [3; 5].

необхідно розробити пропозиції щодо виправлення недоліків з урахуванням моделі процесу ("Як буде"), переглянути склад дій виконавців і самих виконавців (там, де це потрібно), а найголовніше – поліпшити засоби праці. Поліпшення засобів праці полягає не в розробці експертних систем (це для реінжинірингу), а в поліп-

шенні форм фіксації, зберігання і первинної обробки даних, використовуваних при виконанні конкретної процедури. Наприклад, при делегуванні правил надання знижок менеджер з продажів може вставити в електронну форму бланка-замовлення поля, при заповненні яких розрахунок знижки виконується автоматично (програмою може бути і звичайний Excel);

на завершальному кроці оцінюються можливі погіршення від запропонованих поліпшень в інших місцях процесу, у тому числі можливий опір співробітників.

Аналіз і моделювання етапів процедури надання послуг щодо встановлення (заміни) газового обладнання і підключення об'єктів газопостачання до газових мереж міста в умовах вітчизняного підприємства газопостачання дозволили внести певні коригування в кожен частину бізнес-процесу:

1) виготовити типовий бланк-замовлення; розглянути можливість створення служби "Єдине вікно", що дозволить заощадити витрати часу як заявників, так і працівників;

2) створити типові форми договорів і конкретизувати за типовими договорами відповідальність за перевірку конкретних пунктів;

3) розпаралелити узгодження договорів і встановити норми часу на узгодження; упровадити "Лист узгодження" для фіксації зауважень і контролю якості узгодження договорів. Розібрати процес на фрагменти і проаналізувати кожен процесу (для кожного виконавця);

4) встановити конкретні вимоги (нормативні документи, регламенти) та забезпечити дотримання цих вимог до процесу;

5) виявити дефекти за допомогою параметрів і критеріїв оцінки оптимальності в кожній процедурі та процесі в цілому і пропрацювати варіанти поліпшення, внести коригування, розробити нові форми і правила;

6) результати аналізу взяти за основу для подальшої обробки інформації щодо перегляду та оптимізації процесу з метою отримання високої якості кінцевого результату роботи.

Висновки. Встановлено, що підприємство, яке застосовує процесний підхід до організації управління бізнес-процесами з використанням сучасного програмного забезпечення автоматизації бізнес-процесів з урахуванням типових помилок при здійсненні їх аналізу, здатне значною мірою підвищити ефективність господарської діяльності.

Одержані результати моделювання бізнес-процесів підприємства газопостачання з використанням сучасного програмного забезпечення автоматизації бізнес-процесів "Bizagi" спрямовані на упорядкування бізнес-процесів господарської діяльності для подальшої їх оптимізації.

З метою підвищення ефективності та якості бізнес-процесів господарської діяльності в умовах газового підприємства в рамках розглянутої процедури бізнес-процесів надання послуг щодо газопостачання споживачам на кожному етапі запропоновано застосовувати такі методи оптимізації, які дозволять повною мірою використовувати існуючі можливості підприємства для задоволення вимог споживачів.

Література

1. Богданова О. В. Введение в методы и средства формального моделирования бизнеса. Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2013. URL: <http://lib.3.sfu-kras.ru/ft/lib2/elib/b65/i-452691.pdf>. (дата звернення 14.10.2018).
2. Бойчук Н.Я., Орел В.В. Оптимізація управління бізнес-процесами на підприємствах України. *Збірник наукових праць Національного технічного університету України «КПІ»*. 2016. Вип. № 17. С. 173-180.
3. Гордеев М., Борисов А., Коршак Н. Технология оптимизации бизнес-процессов. *Портал «Актуальные управленческие знания»*. URL: <http://www.actually.pro/0052.html> (дата звернення: 14.10.2018).
4. Вендров А. М. Методы и средства моделирования бизнес-процессов. *Информационный бюллетень "JetInfo"*. 2004. № 10 (137). URL: http://www.jetinfo.ru/Sites/new/Uploads/2004_10.7BBAD6EFC6554E8791CCBF730A438BA8.pdf. (дата звернення: 16.10.2018).
5. Демиденко В.В. Управління бізнес-процесами як складова процесного підходу до управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>. (дата звернення 14.10.2018).
6. Довба І.В., Сойма С.Ю. Особливості оптимізації управління бізнес-процесами підприємства та методи їх удосконалення. *Вісник Мукачівського державного університету*. Серія: економіка та управління підприємствами. 2016. № 6. С. 130-133. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/6_ukr/22.pdf (дата звернення: 14.10.2018).

7. Командровська В.Є., Морозенко О.Ю. Бізнес-процеси підприємства: сутність та методи вдосконалення. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_30/Moroz.pdf (дата звернення: 14.10.2018).
8. Корзаченко О.В. Оптимізація бізнес-процесів українських підприємств: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. № 3. С. 64-69.
9. Кулябов Д.С., Королькова А.В. Введение в формальные методы описания бизнес-процессов: учебное пособие. Москва: РУДН, 2008. 173 с.
10. Мальцев С. В. Процессный подход к управлению: теория и практика применения : учеб. Пособие, 2014. 74 с. URL: <http://imperia-n.ru/archive/2015/in-no-84/furniture-market-the-difficult-transition-through-the-crisis/> (мовою оригіналу) (дата звернення: 14.10.2018).
11. Міхєєнко К.С. Управління бізнес-процесами підприємства на основі збалансованої системи показників. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 74-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_20 (дата звернення: 15.10.2018).
12. Репин В.В., Елиферов В.Г. *Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов*. М.: РИА «Стандарты и качество», 2004. 408 с. (Серия «Практический менеджмент»).
13. Чорнобай Л.І., Дума О.І. Бізнес-процеси підприємства: загальна характеристика та економічна суть. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. Вип. 769. С. 125-131.
14. Колтунович А.С. Институциональные и производственно-технические предпосылки инновационно-технологической модернизации отдельных сегментов водохозяйственного комплекса. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2(52). С. 146-150.
15. Шевченко Н.Ю., Мала Ю.В. Управління інноваційною діяльністю підприємства: концепція та методи прийняття рішень. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2(52). С. 150-154.
16. Bizagi Modeler. Business Process Modeling Software (BPM). The Digital Business Platform. Цифрова платформа компанії "Bizagi". URL: <https://www.bizagi.com/> (мовою оригіналу) (дата звернення: 25.09.2018).

Надійшла до редакції 02.11.2018 р.

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ГУМАНІТАРНИЙ КОНТЕКСТ

Головними ознаками складних соціальних систем є стабільність, безпека, захищеність і відповідальність. Завдяки цим характеристикам соціум здатен функціонувати в умовах конфліктів, криз, невизначеності, ризику та забезпечувати збереження своєї структури, підтримання рівноваги ендегенних елементів і надійності зв'язків, а також має можливість протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Узгоджене функціонування та розвиток усіх соціальних інститутів створюють умови для гармонійного взаємовпливу різних сфер життєдіяльності людини, суспільства і держави, що забезпечує високу якість життя, умови гідної праці та соціальний захист громадян, політичну й економічну стабільність країни та її безпеку.

Фундаментальною рисою сучасного суспільства є соціалізація всіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям. У Декларації соціального прогресу і розвитку ООН [1] підкреслено важливість тісного зв'язку і взаємного впливу безпеки, соціального прогресу та економічного розвитку. При цьому соціальна безпека виступає передумовою не лише соціального, але й економічного прогресу країни.

Українській соціум перебуває в ситуації підвищеного рівня небезпеки і дефіциту стабільності, спричинений як зовнішніми викликами для незалежності держави, пов'язаними з агресією Російської Федерації на сході України та анексією АР Крим, так і внутрішніми чинниками соціально-економічної кризи. Це актуалізує завдання забезпечення національної, воєнної, громадської, соціальної, суспільно-політичної, інформаційної та культурної безпеки. У свою чергу, забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства і держави є важливим чинником формування суспільної довіри до діяльності влади, необхідної для успішної реалізації проголошених в Україні реформ.

Автори численних наукових публікацій визначають власні підходи до розуміння соціальної безпеки. Так, О. Новікова [2] О. Хомра, Т. Русанова [3] та ін. трактують соціальну безпеку як не-

від'ємну складову національної безпеки. Концептуальні та стратегічні підходи до забезпечення соціальної безпеки громадян у контексті людського розвитку досліджує О. Власюк [4]. Змістовну структуру соціальної безпеки запропоновано в роботах А. Колота, І. Гнибіденка та ін. [5] – автори виокремлюють три макроструктурні складові соціальної безпеки – соціальну безпеку держави, суспільства і людини. Однак, незважаючи на високий рівень опрацювання теоретичних і методичних підходів до вивчення соціальної безпеки, її дослідження як елемента державного регулювання національної безпеки в сучасному соціально-економічному та гуманітарному контексті поки не дістали достатнього розвитку.

Метою статті є аналіз соціальної безпеки як філософської, економічної та соціальної категорії, її сучасного соціально-економічного та гуманітарного змісту як елемента державного регулювання національної безпеки, визначення специфічних підходів та відмінностей трактування і законодавчого унормування соціальної безпеки в Україні, США та ЄС.

Науковою новизною даної роботи є визначення соціальної безпеки як філософської, економічної та соціальної категорії, її місця і ролі в системі державного регулювання національної безпеки в широкому соціально-економічному та гуманітарному контексті, а також специфічних підходів та відмінностей трактування і законодавчого унормування соціальної безпеки в Україні та світі.

У процесі дослідження застосовано такі методи: узагальнення та системного аналізу (при вивченні існуючого наукового доробку щодо розуміння соціальної безпеки як елемента державного регулювання національної безпеки, обґрунтуванні методології дослідження); порівняння (для систематизації даних, визначення специфічних підходів та відмінностей сучасного трактування і законодавчого унормування соціальної безпеки); абстрактно-логічний (для формулювання висновків за результатами дослідження).

Генезис поняття «безпека» (лат. *securitas*, грец. *ασφάλεια*) зумовлений біологічною природою людини як суб'єкта, першоосновою якого є інстинкт самозбереження. Потреба в забезпеченні особистої та колективної безпеки супроводжує існування людини в часовому континуумі цивілізаційного розвитку та нерозривно пов'язана зі становленням соціуму і держави. Саме тому категорія безпеки є міждисциплінарною, має глибокий філософський зміст та історичне коріння, а також взаємозв'язок із політологією, історією, правом, економікою, соціологією та іншими науками. Безпека людини є ключовою складовою стратегічного напрямку, визначеного

Організацією Об'єднаних Націй (ООН) як сталий людський розвиток, у рамках якого відбувається формування критичних умов екологічної стійкості, безпеки і прав людини, сприяння рівності та соціальної справедливості [6, с. 98].

Інтерпретація безпеки як економічної категорії впливає з розуміння економіки (грец. *oikonomia* – управління господарством) як найважливішої сфери суспільного буття, де з використанням різного роду ресурсів здійснюються виробництво, обмін, розподіл та споживання продуктів людської діяльності, а система економічних відносин формується і постійно розвивається під впливом економічних законів. Безпека виступає важливою характеристикою стійкості, невразливості економічної системи країни, стабільності процесів розширеного самовідтворення національної економіки для збалансованого задоволення потреб громадян, суспільства і держави на певному визначеному рівні та часовому проміжку, протидії економічній дестабілізації під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, а також забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

Основна функція безпеки як економічної категорії зумовлена наявністю диспропорцій і дисфункцій, що виникають у процесі функціонування ринкового економічного механізму у зв'язку з існуванням так званих «провалів ринку». Зокрема, це стосується дотримання суб'єктами господарювання норм економічної конкуренції, стандартів якості та безпеки товарів і послуг, взаємодії економічного механізму із соціальною, екологічною та іншими сферами з питань зайнятості населення, рівня оплати та безпеки праці, впливу на навколишнє середовище тощо. З огляду на це, безпека в системі економічних категорій поєднує в собі економічну свободу та захист від небезпеки економічної дестабілізації, що означає створення умов для досягнення стійкості економічної системи та сталого розвитку суспільства, а також заходи щодо гарантування економічної безпеки держави, особи і суспільства.

Безпека як соціальна категорія в широкому розумінні виступає уособленням соціалізації всіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям у рамках моделі соціальної держави (держави загального добробуту), практичне втілення якої відбулося у 80-х роках XIX ст., коли уряд О. Бісмарка надав соціальній політиці статусу офіційної доктрини Німеччини та згодом закріпив її у Веймарській конституції (1919 р.) [7]. Концепції держави загального добробуту в 40-70-х роках XX ст. базувалися на положеннях утилітарної концепції англійського філософа Дж. Бентама і перед-

бачали наявність сильної держави, що брала на себе значну частину функцій перерозподілу благ у суспільстві, основними цілями якої були забезпечення визначеного рівня добробуту, підтримка соціально вразливих громадян і цілих соціальних груп. Пізніше в розумінні соціальної держави стали переважати субсидіарні підходи, згідно з якими держава створює умови для діяльності та розвитку громадян, їх об'єднань і залишає за собою право втручатися тоді, коли люди дійсно не можуть подбати про себе власними зусиллями [8].

У дискурсі постпозитивістського парадигмального переходу Т. Куна в суспільних науках відбувається зміна акцентів зі статичного розуміння безпеки на динамічне. Динамічну складову до тлумачення безпеки привносить поява термінів «сек'юритизація» і «десек'юритизація» [9, с. 23-26]. О. Полтораков зазначає, що в контексті становлення «сек'юритології» (науки про безпеку) на кінець першого десятиліття ХХІ ст. постала проблема реконцептуалізації поняття «безпека», імпортованого з воєнної та міжнародно-політичної науки, де категорія «безпека» посідає центральне місце разом із категорією «національний інтерес» [10, с. 18]. Відбувається поширення суспільно-політичного концепту безпеки з воєнно-політичної (переважно міжнародної) сфери на суміжні соціально-гуманітарні галузі.

Національна безпека стає міждисциплінарною категорією, синтетичним поняттям політології та соціології, воєнних й економічних наук, що викликає її досить широке тлумачення. Така термінологічна експансія поступово концептуалізується як інтелектуальна проблема постмодерністської реконструкції соціальної реальності. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема змістовного наповнення ключових категорій, на яких базуються спроби осмислення сучасного «безпекоцентричного» світу [9, с. 19, 21-22, 24-26].

На думку американського соціолога Р. Інглхарта, актуальність безпекової проблематики зростає у зв'язку з тим, що відбувається притаманне добі постмодерну зрушення від «матеріалістичних» цінностей з акцентом на економічній та фізичній безпеці до цінностей «постматеріальних», орієнтованих на проблеми індивідуального самовираження та якості життя [11, с. 10]. Цей процес супроводжується імплементацією воєнно-політичного визначення безпеки (англ. *security*) до соціально-гуманітарної сфери, на відміну від природничо-технічного розуміння безпеки, що оперує англійським терміном *safety* [9, с. 21-22].

Перетворення національної безпеки з абстрактної політологічної категорії на базовий параметр практики державного регулювання [9, с. 23] в його широкому розумінні відбувається під впливом загальної теорії соціального управління, множинність об'єктів та суб'єктів якого зумовлює різноманітність його видів, що забезпечує організаційний вплив з боку носіїв державно-владних повноважень на суспільні відносини з метою їх регулювання [12, с. 29, 31, 35; 13, с. 12].

Поняття державного регулювання та державного управління частково збігаються, оскільки вони спрямовані на впорядкування соціальних об'єктів і процесів. Водночас ці дві категорії мають значні відмінності, пов'язані з використанням специфічних засобів (методів) управлінського впливу. Державне регулювання є більш широким поняттям, ніж державне управління. Останнє являє собою певний вид діяльності органів держави, що має владний характер і передбачає вплив на об'єкти управління шляхом використання певних повноважень.

Державне регулювання не може бути здійснене без застосування методів безпосереднього впливу на об'єкти управління, водночас його також пов'язують із використанням непрямих методів управлінського впливу (економічних, заохочення, стимулювання). Питання доцільності та ступеня застосування державного регулювання в економічній теорії розглядається в рамках класичної школи (А. Сміт, Т. Мальтус, Д. Рікардо, Дж. Мілль та ін.), яка відстоює повне невтручання держави в ринкову економіку. М. Фрідман та його послідовники вважають за доцільне помірне непряме державне регулювання грошової сфери (Дж. Кейнс, П. Самуельсон та ін.) з ідеями необхідності безпосереднього державного втручання в економіку.

У сучасних наукових дослідженнях приділяється значна увага понятійному узгодженню термінів «управління», «врядування», «адміністрування», визначенню взаємозв'язків і відмінностей соціального та державного управління, державного правління і врядування, управління як адміністрування, а також розвитку пов'язаних із ними концепцій належного (доброго) врядування і публічного менеджменту. У більшості країн зі сталою і тривалою демократичною традицією використовують поняття «публічне адміністрування» (англ. *public administration*) (у значенні «суспільне» або «громадське»). Разом з урядуванням (англ. *government*) у значенні управлінської діяльності уряду або політичного (державного) правління, що передбачає ухвалення рішень, останнім часом у західному світі

інтенсивно затверджується нове поняття «врядування» (англ. *governance*). Для позначення його змісту використовується термін «публічне врядування» (англ. *public governance*), що містить конотацію горизонтального, мережевого вимірювання процесу управління як взаємодії, співпраці та скеровування, підкреслює залучення до управлінської діяльності більшої кількості суб'єктів та її вихід за межі уряду. Згідно з новими підходами публічне врядування є також справою інших суспільних суб'єктів: бізнесу, громадянського суспільства [14].

К. Колесникова вважає, що поняття «публічне адміністрування» є більш широким, ніж «державне управління», оскільки перше містить такі додаткові дефініції, як суспільний, народний, загальнонародний, загальнодоступний, комунальний, відкритий, гласний, а також включає володіння, керівництво, організацію. Публічне адміністрування охоплює всю систему адміністративних інститутів з ієрархією влади та являє собою скоординовані групові дії з питань державних справ, що:

- пов'язані з трьома гілками влади (законодавчою, виконавчою і судовою);

- мають важливе значення у формуванні державної політики;

- є частиною політичного процесу;

- значно відрізняються від адміністрування у приватному секторі;

- пов'язані з численними приватними групами та індивідами, які працюють у різних компаніях та громадах.

Якщо в державному управлінні об'єктом виступає держава, то в публічному адмініструванні – суспільство. Відповідно, ключовими елементами державного управління є держава і державна влада, а публічного адміністрування – суспільство та публічна влада. Публічне адміністрування виступає складовою публічного управління (врядування), що забезпечує зв'язок між державним та публічним управлінням (врядуванням) через організацію втілення прийнятих рішень [15, с. 42-45]. Отже, державне управління (*government*), публічне адміністрування (*public administration*) та публічне управління (врядування) (*public governance*) є органічно пов'язаними між собою складовими соціального управління.

В основу публічного управління покладено, принаймні, три глобальних підходи:

- ринково-ліберальний, сформульований у концептуальних моделях нового менеджменту, що спирається на ринкову модель,

«байдужу до політики», де громадянин виступає в ролі споживача або клієнта;

комунітарно-ліберальний, що розвиває концепції «політичних мереж» і спирається на розвиток договірних структурних відносин між політичними інститутами держави і суспільства, визнання рівності громадян та інших суб'єктів мережевих взаємодій;

демократичного громадянства, заснований на особливому «рецептивному» («сприйнятливому») адмініструванні, покликаному служити громадянину, а не клієнту або споживачу (до останнього напряму належать концепції «менеджменту участі» та «рецептивного адміністрування»).

З точки зору історичного підходу йдеться про зміну трьох парадигм управління. Із кінця XIX ст. до 40-50-х років XX ст. у західноєвропейських країнах паралельно із становленням демократії розвивалася концепція «раціональної бюрократії» (М. Вебер). У 1960-70-х роках задля подолання негативних наслідків бюрократизації на заміну їй прийшла більш відкрита і гнучка концептуальна модель «нового публічного менеджменту», а з 1980-90-х років інтенсивно впроваджуються підходи публічного врядування (*governance*) та його різновиду – «доброго (належного, нового) врядування» (*good governance*). Останнє робить акцент на взаємовідносинах, процесах, намагається знайти поліцентричні та мінімально ієрархізовані форми ефективного, але водночас гнучкого регулювання суспільних процесів із залученням приватного та громадського секторів. Тим самим добре врядування наближається до суспільного самоврядування та моделі «деліберативної», або «дорадчої», демократії. Концепція «доброго врядування» по-новому формулює принципи та критерії належного врядування – це не лише впорядкованість і раціональність, ефективність, підзвітність і підконтрольність, але і відкритість, доступність (інклюзивність), чутливість до вимог громадян, їх потреб і запитів, а отже, справедливість. Добре врядування являє собою демократичне врядування, адже саме демократичним режимам властивий акцент на суспільному саморегулюванні, тоді як недемократичні системи наголошують на наведенні ладу державою [14].

А. Колодій відзначає характерні риси нової моделі публічного врядування, що уможливорює та полегшує колективні дії через спільно прийняті рішення переважно шляхом горизонтальної координації. Автор констатує, що до суспільства все більше переходять ключові функції визначення напряму розвитку, прийняття й упровадження загальнозначущих рішень, вироблення та здійснення

публічної політики. Нова парадигма впливає з необхідності «роздержавлення» управлінських функцій, включення до процесу управління всіх зацікавлених сторін: уряду, бізнесу, громадянського суспільства, інших суспільних суб'єктів – в інтересах кращої керованості, вищої ефективності та більшої легітимності управлінської діяльності [16].

Вирішення цього завдання має два ключових аспекти: концептуальний (теоретичний) і практичний. На концептуальному рівні мають бути визначені та проаналізовані структура, стан, специфіка соціального потенціалу інститутів громадянського суспільства а також основні чинники, що впливають на його залучення до процесу управління. На практичному рівні необхідно створити механізми розвитку та залучення громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки на національному і регіональному рівнях [17, с. 129-130].

У світовій практиці визначення соціальної безпеки має переважно прикладне, інструментальне значення, пов'язане зі створенням та функціонуванням державних систем соціальної підтримки людей із суспільно неадекватним низьким рівнем доходів або їх відсутністю [18, с. 185]. Чітко окреслений «безпековий» контент містять лише два словосполучення – власне у парадигмі безпеки (*social security*) та у значенні захисту (*social safety*). Вони включають практично ідентичний набір лексичних одиниць: безпека, забезпечення, захист, страхування та допомога (табл. 1). Англомовна термінологія у сфері соціальної безпеки дещо відрізняється у США. Так, для позначення системи підтримки бідних людей, які не мають гарантованого соціального мінімуму доходів, використовується *social assistance*, тоді як у США – *welfare*. Термін *social security* у США вживається як у значенні програми соціального страхування пенсіонерів та інвалідів, так і в більш широкому розумінні економічної безпеки суспільства в контексті випадків, коли люди стикаються з певними соціальними ризиками.

Від початку XX ст. у США та ряді інших західних країн визначення безпеки (англ. *security*) розглядається переважно з воєнно-політичної точки зору – як стан, що є результатом реалізації оборонних заходів для підвищення захищеності держави від ворожих актів чи інших видів зовнішнього втручання. При цьому особлива увага приділяється проблемам безпеки держави, або національної безпеки [9, с. 21]. Поняття національної безпеки (англ. *national security*) є невід'ємним атрибутом у більшості воєнно-політичних

концепцій у контексті національної оборони і зовнішніх відносин [19, с. 305].

Таблиця 1

**Основні лексичні одиниці поняття «соціальна безпека»
в англomовній термінології¹**

Варіанти визначення	Основні лексичні одиниці поняття «соціальна безпека»								
<i>Social safety</i>	без-пека	за-безпе-чення	за-хист	стра-хуван-ня	допо-мога	гаран-тії	підтримка		
<i>Social security</i>									
<i>Social protection</i>					гаран-тії				
<i>Social insurance</i>									
<i>Social welfare</i>				допо-мога		добробут, благополуччя			
<i>Social assistance</i>						підтримка, сприяння			
<i>Social provision</i>						по-слуги	служба, обслуговування		
<i>Social services</i>									

¹ Складено автором.

В ухваленому в 2003 р. Законі України «Про основи національної безпеки України» [20] поняття національної безпеки було визначено в широкому соціально-гуманітарному контексті. У 2018 р. відбулася зміна концептуального розуміння національної безпеки з перенесенням змістовних акцентів із соціально-гуманітарного на воєнно-політичне її трактування. Унаслідок цього в Законі України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII) [21] сфера національної безпеки звужена до державної, воєнної та громадської безпеки (табл. 2).

Відповідно, у законодавчому визначенні національної безпеки в Україні актуальний пріоритет віддано захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу і лише після цього – іншим національним інтересам України, до яких належать життєво важливі інтереси людини,

суспільства і держави. При цьому якщо в 2003 р. законодавством визначався вичерпний перелік сфер життєдіяльності суспільства, у яких забезпечується виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам, то в 2018 р. було унормовано, що загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у стратегіях національної, воєнної безпеки, кібербезпеки та інших документах з питань національної безпеки і оборони.

Таблиця 2

Основні елементи законодавчого визначення окремих видів безпеки¹

Національна безпека	Державна безпека	Воєнна безпека	Громадська безпека
Захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу			
та інших національних інтересів України	та інших життєво важливих національних інтересів		Захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації та захисту національних інтересів
від реальних та потенційних загроз	від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру	від воєнних загроз	від впливу загроз

¹ Складено за джерелом [21].

На противагу цьому підходу, європейська політика у сфері соціальної безпеки ґрунтується на базових гуманістичних цінностях, визначених в Угоді про соціальну політику та Протоколі про економічну, соціальну та територіальну єдність, що є додатками до Договору про Європейський Союз (ДЄС) [22].

Європейська соціальна модель передбачає наявність норм щодо заборони дискримінації та обмеження основних свобод. Заборонні норми підтримуються, конкретизуються і доповнюються європейським законодавством (вторинним правом), заснованим на розподілі компетенцій між ЄС і країнами-членами. Цей розподіл впливає на розвиток європейської соціальної моделі шляхом позитивного і негативного визначення компетенцій. Крім того, він встановлює, що ЄС може робити самостійно (виняткові компетенції), а що – у взаємодії з країнами-членами (невиняткові компетенції).

Негативні визначення компетенцій у ряді випадків виникають як виключення певних сфер регулювання з позитивних визначень компетенцій і стосуються політики у сфері: зайнятості, освіти, охорони здоров'я і медичного обслуговування, державного життєзабезпечення, трудових відносин, соціального захисту. У цих сферах політики діяльність ЄС через неможливість гармонізації має характер доповнення або підтримки. Компетенції в аспекті соціальних аспектів у більш вузькому розумінні зберігаються на національному рівні.

Залежно від розподілу компетенцій ЄС має можливості впливу у:

«жорсткій», прямій формі – через реалізацію заборонних норм у первинному законодавстві (договорах про ЄС) та шляхом введення похідного або вторинного законодавства (директиви, нормативні акти, рішення та ін.);

«м'якій» формі – через так звані «процеси» і метод відкритої координації;

«дуже м'якій формі» – через суспільні заклики, декларації, програми дій [23, с. 17-20].

У 1993 р. Європейська Рада прийняла рішення про поширення законодавства ЄС на рівень національних законодавчих систем, що стало одним із критеріїв відповідності, яким мають задовольняти країни-кандидати на вступ до ЄС. Сьогодні система нормативних актів, прийнятих інститутами ЄС, встановлює загальні для всіх держав-членів рамки й орієнтири у сфері соціальної безпеки [24, с. 2-3, 10].

Підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС) [25] означає прийняття зобов'язань реалізувати чітко визначені економічні та соціальні реформи протягом конкретного періоду часу. Цей документ містить перелік, що скла-

дається з більш ніж 350 директив, регламентів та інших нормативних документів, з якими має бути гармонізовано законодавство України. Зокрема, у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей Угодою про асоціацію з ЄС передбачено імплементацію 40 директив [26].

Сучасне регулювання соціальної безпеки ЄС залишає за державами вибір форм і засобів її досягнення. При цьому уніфікації, як більш жорсткому методу правового зближення, що передбачає використання єдиних підходів до визначення і реалізації соціальної політики на території держав-членів, відводиться менша роль, унаслідок чого багато питань продовжують регламентуватися національними законодавствами.

Висновки. Безпека є міждисциплінарною філософською, економічною та соціальною категорією, ключовою складовою сталого людського розвитку, у рамках якого відбувається формування умов щодо екологічної стійкості, безпеки і прав людини, сприяння рівності та соціальній справедливості. У системі економічних категорій безпека виконує інтегральну функцію щодо економічної свободи та захисту від небезпеки економічної дестабілізації, чим забезпечує стійкість економічної системи та гарантування економічної безпеки держави, особи і суспільства. Безпека як соціальна категорія реалізується в рамках моделі соціальної держави та є відображенням соціалізації всіх сфер людського життя й підпорядкування їх соціальним цілям. Внаслідок цього відбувається розширення воєнно-політичного концепту безпеки до меж соціально-гуманітарної сфери.

Національна безпека набуває більш широкого соціально-економічного змісту як одна з найбільш важливих базових складових державного регулювання суспільних відносин, що поєднує в собі державне управління, публічне адміністрування та публічне управління (врядування) як невід'ємні елементи механізму соціального управління. При цьому характерними рисами нової моделі доброго (або належного, нового) врядування є «роздержавлення» управлінських функцій, горизонтальна координація та включення до процесу управління не лише уряду, але і бізнесу, громадянського суспільства, інших суспільних суб'єктів для полегшення колективних дій і спільного прийняття рішень щодо визначення напряму розвитку, вироблення та реалізації публічної політики.

Під впливом збільшення потреби в захисті національного суверенітету і територіальної цілісності країни від загроз, пов'язаних з анексією АР Крим і збройною агресією Російської Федерації, Україна зробила вимушений реверсний крок проти світового тренду

та, зокрема, європейської практики розширення соціально-гуманітарного трактування безпеки. Унаслідок цього в сучасному законодавстві національна безпека виступає інтегральною синтетичною категорією, що поєднує державну, громадську та воєнну безпеку. Однак порівняльний аналіз змістовних визначень наведених складових дозволяє розглядати соціальну безпеку як категорію, що включає державну і громадську безпеку. З цієї точки зору в найбільш загальному розумінні соціальна безпека полягає в захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів людини, суспільства і держави, прав та свобод людини і громадянина, реалізація яких забезпечує прогресивний демократичний розвиток, безпечні умови життєдіяльності та добробут громадян, від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають в аналізі сучасних ризиків та актуальних пріоритетів забезпечення соціальної безпеки і визначенні відповідних завдань на національному рівні.

Література

1. Декларація соціального прогресу та розвитку. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_116 (дата звернення: 05.11.2018).

2. Новікова О. Ф. *Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення*. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

3. Хомра О. У., Русанова Т. Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії. Проблеми національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2004. № 1. URL: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=pnb1&issue> (дата звернення: 03.12.2018).

4. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

5. *Соціальна безпека: теорія та українська практика*: монографія / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.; за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. Київ: КНЕУ, 2006. 292 с.

6. Новак І. М., Калашнікова Т.М. Дослідження взаємозв'язку сталості людського розвитку і стабільності держави. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3 (28). С. 94-107.

7. Сидорина Т. Ю. «Социальное рыночное хозяйство» Германии и проблема систематизации моделей социальной политики. *Историко-экономические исследования*. 2006. Т. 7. № 2. URL: http://jh.isea.ru/2006--7_2/1_3.asp (дата звернення: 08.10.2018).

8. Кудюкин П. Наиболее реалистический вариант для России – субсидиарное государство. URL: <http://www.hse.ru/pressa2002> (дата звернення: 19.11.2018).

9. Полтораков О. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 19-28.

10. Варналій З. С., Білик Р.Р. *Економічна безпека та конкурентоспроможність регіонів України* : монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 454 с.

11. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Политические исследования*. 1997. № 4. С. 6-32.

12. Білокур Є. І. Функції державного управління: поняття, особливості, правове регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад." Одеса, 2015. 194 с.

13. Державне управління: теорія і практика; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

14. Енциклопедія державного управління у 8 томах. Том 8: Публічне врядування; наук. ред. колегія: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011, 630 с.

15. Колесникова К. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-3/doc/1/06.pdf> (дата звернення: 18.10.2018).

16. Колодій А. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 10. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik10/fail/Kolodij.pdf (дата звернення: 13.10.2018).

17. Сидорчук О.Г. Механізми залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства у контексті забезпечення соціальної безпеки України. *Вісник економічної науки України*. 2016. №1. С. 129-133.

18. 1001 financial words you need to know; D. Bach, editor. New York: Oxford University Press, 2003. 237 p.

19. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. JCS, 1989. 633 p. Retrived from. URL: [http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp1_02\(00\).pdf](http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp1_02(00).pdf) (дата звернення: 22.11.2018).

20. Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19.06.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

21. Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. С. 51. Ст. 1903.

22. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C83/01). URL: old.minjust.gov.ua/file/23491.docx (дата звернення: 07.12.2018).

23. Вітте Л. *Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС?* Київ: Заповіт, 2006. 43 с.

24. Bronstein A. Labour Law Reform in the EU Candidate Countries: Achievements and Challenges. Geneva, International Labour Office, 2003. 41 p.

25. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» № 1678-VII від 16.09.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

26. Угода про асоціацію. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu> (дата звернення: 12.10.2018).

Надійшла до редакції 10.12.2018 р.

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ХОСПІСІВ ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК РІЗНОВИДУ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Поява готельного бізнесу та його розвиток як у світі, так і в Україні тривали досить довгий час. Починаючи з IV тис. до н.е. і закінчуючи сьогоднішнім відбувалася еволюція, з'являлися нові форми гостинних послуг. Із заїжджих дворів послуга перетворилася на цілу багаторівневу індустрію. На пострадянському просторі рівень готельних послуг здебільшого визначався попитом тих, хто був у відрядженнях, і лише незначна частина залишалася для тих, хто відпочивав. Готельно-ресторанний комплекс в Україні дістав свого розвитку тільки останніми роками, коли у країні з'явилася перспектива асоціації з Європейським Союзом. Звичайно ж спадщину, яку держава отримала як у промисловому секторі, так і у сфері послуг, конкурентоспроможною назвати не можна. Існуючі 5-зіркові готелі у Києві, Львові та Одесі не задовольняють усіх потреб потенційних споживачів послуг в Україні. Оснащення 90% вітчизняних готелів залишилося десь у середині минулого століття, а для сучасних темпів розвитку технологій це вже точка неповернення. На тлі розвинутих міст готелі, побудовані в 70-х роках ХХ ст., пригнічують своєю занедбаністю.

Метою статті є спроба системного висвітлення та актуалізація проблеми забезпечення хоспісами в Україні, а також можливості розширення мережі хоспісів – як державних, так і комерційних структур отельного типу зі спеціальною орієнтацією.

Новий етап розвитку готельного бізнесу в Україні починається з моменту проголошення незалежності та характеризується визначальними рисами, які притаманні розвитку сучасного готельного господарства у світі. Зміна форм власності готельних підприємств України співпала в часі з різким зниженням попиту на готельні місця. Це сталося внаслідок різкого скорочення службових відряджень і туристичних поїздок в Україні, кількості потенційних клієнтів готелів. Низька купівельна спроможність наших співвітчизників у період трансформації економіки обумовила попит на дешеві готелі [1, с. 184].

Поступовий розвиток туристичного (у тому числі готельного) бізнесу привів до умовного розподілу типів розвитку готелів на два динамічних напрями: великий готельний бізнес з іноземними інвестиціями та невеличкі готелі, де обсяг послуг значно менше. Це відображається на ціновій політиці, дозволяє виживати малому бізнесу. Серед сучасних тенденцій готельного бізнесу в Україні слід відзначити поглиблення спеціалізації готельних і ресторанних закладів і розвиток мережі малих підприємств.

Сьогодні існує велике розмаїття типів готелів, що обумовлено цільовим підходом до стратегічного розвитку підприємства. Суть цього підходу полягає в тому, що підприємство розглядається, як виробнича, економічна і соціальна система, яка розвивається. Вона змінюється в часі, підлягає впливу факторів зовнішнього середовища і сама певною мірою впливає на середовище. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки необхідно розробляти нові стратегії в діяльності готельно-туристичного комплексу. Індустрія, що стрімко розвивається, набуває нових форм свого існування.

У зв'язку з вищезазначеним слід звернути увагу на такий вид організаційної структури, як хоспіси. Слово «хоспіс» має латинське походження: *hospes* спочатку означало «чужинець», «гість»; прикметник *hospitalis* – «гостинний, доброзичливий до мандрівників». Від цього слова виникло *hospitium* – дружні, теплі стосунки між господарем і гостем, а згодом і місце, де ці відносини розвивалися. Еквівалент давньоєврейською мовою має те саме значення гостинності. У пізніші часи латинське *hospes* трансформувалося в англійське слово *hospice*, яке, за даними Великого англо-російського словника (1989), означає «притулок», «богадільня», «будинок». У даний час хоспіс – це тип медико-соціальної установи, де пацієнти в термінальній стадії захворювання отримують гідний догляд, проводиться симптоматичне (паліативне) лікування і надається духовна, психологічна і соціально-юридична підтримка як самому пацієнту, так і його близьким.

Міжнародна класифікація Всесвітньої організації охорони здоров'я визначила майже 600 захворювань, при яких необхідне надання паліативної допомоги. Серед них близько 30% є онкологічними патологіями, також у переліку вроджені та генетичні хвороби, хвороби нервової системи, перинатальні патології, ВІЛ / СНІД та ін. [3]. Усі ці люди потребують протягом усього життя постійного догляду. Це перш за все стосується постінсультних хворих, дітей із ДЦП, дітей-аутистів. Так, на аутизм у світі страждає понад 10 млн чол. Кілька десятків років тому на 10 000 жителів припадав один

аутист. Щороку їх стає на 11-17% більше. На території Китаю ця цифра ще вище – 20%. Сьогодні на аутизм страждає кожен сотий житель планети. У таблиці наведено статистику захворюваності на аутизм.

Таблиця

Ретроспективна порівняльна статистика щодо захворюваності на аутизм, чол.

Рік	Кількість аутистів по всьому світу
1995	1 з 5000
2000	1 з 2000
2005	1 з 300
2008	1 з 150
2010	1 з 110
2012	1 з 88
2014	1 з 68
2017	1 з 50

Кількість людей, які мають відхилення в розвитку, стрімко зростає. У світі станом на 2016 р. хворих стало у 10 разів більше, ніж було десять років тому. За прогнозами вчених у 2020 р. на цей розлад страждатиме кожен тридцятий житель планети, а ще через 5 років – кожен другий [2].

Такі діагнози – не тільки вирок для самої людини, але і тяжке випробування для її близьких, які постійно задовольняють життєві потреби хворого. Крім того, з подібною категорією хворих протягом усього їх життя повинні займатися декілька видів вузьких фахівців, що в домашніх умовах практично неможливо. Як показує практика, об'єднані зусилля медичного персоналу, фахівців з психології, реабілітологів, нутріціологів та фахівців із фізичної культури дають досить непогані результати щодо відновлення або підтримання життєдайних сил.

Лише медичні заклади не в змозі подолати таке навантаження, але створення достатньої кількості хоспісів, пансіонів сприятиме вирішенню даної проблеми.

Прикладом успішного поєднання зусиль різнопланових фахівців є готель «Grand Hotel Excelsior» у Монтре (Швейцарія), що складається з 22 номерів. Набір послуг включає клінічне обслуговування: курси реабілітації після інфарктів, лікування депресії, профілактика стресів, послуги спортивної медицини, лікувальне голо-

дування, курси вітамінного лікування, лікування морською водою і водоростями [3].

За статистичними даними 22% працездатного населення, яке через різні причини отримало інвалідність, потребують реабілітації, тобто необхідні спеціалізовані денні пансіони, де можна було б отримувати різнопланову допомогу фахівців. Така практика вже існує у Великобританії. Тут створені готелі-пансіони для людей із захворюванням на ДЦП та хворобу Дауна, де вони проживають, виконують посильну для них роботу, причому відчують себе повноцінними членами суспільства та, що дуже важливо, не потребують догляду своїх близьких.

Доцільно звернутися до категорії «рекреація», яка походить від латинських дієслів «оновлювати» і/ або «відновлювати». Значення даного терміна вказує на тісний зв'язок рекреації з функціями, що мають відношення до відновлення або оновлення будь-яких якостей людини, у тому числі фізіологічних. З точки зору одержаного ефекту рекреація – процес відновлення як психофізичного, так і фізіологічного балансу людського організму.

Згідно з тлумаченням рекреації одне з її призначень – «розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних і емоційних)». Рекреація спрямована на:

оздоровлення людини шляхом зняття виробничого та невиробничого психічного і фізичного стомлення через рух;

задоволення і розвиток культурних потреб, пізнання навколишнього світу, свого місця в ньому і сенсу свого існування;

підвищення загальної культури здоров'я людини при заняттях в оздоровчих центрах.

Отже, призначення хоспісів має достатньо спільних рис із гостинністю, тому вони можуть бути віднесені до рекреаційних закладів, але зі своєю специфікою.

У той же час розвиток хоспісного руху і відкриття величезної кількості цих установ в різних країнах поступово привели до того, що слово «хоспіс» (хоспісна служба) стало використовуватися і як позначення частини системи паліативної допомоги, що включає концепцію догляду за хворими і всебічної підтримки, яка надається як самому пацієнту, так і його близьким у період турботи про нього і після втрати.

Наразі паліативна медицина – це галузь, яка дуже швидко розвивається. У всіх країнах у неї вкладають колосальні гроші. Саме поняття такої допомоги, яке в західному світі стає невід'ємною частиною звичайної медицини, включає роботу не тільки медиків, але

і психологів, арт-терапевтів, духівників, соціальних працівників та інших фахівців. В ідеальному варіанті паліатив стосується не тільки хворого, але і його родичів, які часто страждають не менше пацієнта. Сьогодні паліативний рух активізувався і в Україні. За даними сайту StopБоль, в Україні діють понад 30 хоспісів. Аптеки, які мають ліцензію на сильне знеболювальне, є в кожній області. Знеболювання й особливого догляду щорічно потребують від 430 до 500 тис. українців, які вмирають від раку, серцево-судинних захворювань, СНІДу, туберкульозу та ін. Для порівняння: стільки людей живуть у Маріуполі або Миколаєві.

Щодо загальних тенденцій розвитку, то Україна має свої особливості, обумовлені не тільки недосконалою законодавчою базою, але і недостатньою кількістю кваліфікованих управлінських кадрів. «Паліатив – це, з одного боку, хай-тек, а з іншого – памперс, кухоль води і впевненість, що хтось візьме тебе за руку», – так сформулювала свою роботу у хоспісі Єрусалима медична сестра [4].

В Україні вже існують приклади, коли завдяки злагодженим діям держадміністрації вдалося запустити в дію сучасний хоспіс. Так, на Закарпатті в рамках проекту «Польща - Білорусь – Україна» при створенні Виноградівського хоспісу вперше була надана можливість побудувати великий інфраструктурний об'єкт на території України.

Розташування хоспісів на території України відображено на рисунку.

Організація та побудова принципово нових готелів із вузькою спеціалізацією та медичною специфікою, підготовка фахівців-реабілітологів – ось виклик, який постає сьогодні. Головне завдання підготовки фахівця – навчити його приймати рішення і вільно орієнтуватися не тільки у своїй професійній діяльності, але й бути насамперед чуйною людиною. Мета підготовки професійних кадрів – формування духовності, високих морально-етичних якостей особистості майбутнього фахівця, який повинен мати глибокі теоретичні знання і необхідні навички практичної діяльності для вирішення психологічних, соціальних й економічних конфліктів, породжених науково-технічною революцією.

Висновки. Суспільство, яке піклується про своїх позбавлених дієздатності членів, має право називатися суспільством сучасним, гуманним і в той же час високорозвинутим. Держава повинна взяти на себе більшу частину турботи про своїх недієздатних членів,

Рисунок. Мапа хоспісів в Україні [4]

також і представникам бізнесу слід звернути увагу на спеціалізовані заклади. Виявлено, що це незайманий пласт комерційної діяльності, у рамках якої, крім морально-етичних, фізіологічних питань, вирішуються проблеми, пов'язані із зайнятістю населення тощо.

Література

1. Погоріляк О. Ретроспективні тенденції розвитку готельної індустрії. *Вісник Львівського університету*. Серія економічна. 2013. Вип. 49. С. 179-185.
2. Статистика аутизма в мире. URL: <http://medicus-curat.ru/statistika-autizma-v-mire//>
3. Круль Я. Основы гостиничного дела: учеб. пособие; Черновицкий национальный университет имени Ю. Федьковича. Киев: ЦУЛ, 2011. С. 9. URL: http://p-for.com/book_247_glava_9_1.5_Problemi_%D1%96_perspektivi_r.html.
4. Карпьяк О. Паллиативная помощь в Украине: как избавиться от чашки с кипятком. BBC News Ukraine. 2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/11/151106_ru_s_palliative_care_ukraine.

Надійшла до редакції 12.12.2018 р.

*Л.І. Телишевська, к.е.н.,
Д.В. Ільченко*

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Успішна діяльність підприємства в умовах розвитку в Україні ринкової економіки безпосередньо залежить від забезпечення високої якості його людського потенціалу, відповідності роботи з персоналом сучасним вимогам, постановки цієї діяльності на міцний науковий фундамент з урахуванням тих тенденцій, які нині існують у даній сфері. Управління персоналом – одна з головних функцій будь-якого підприємства. Воно може виявитися тим вирішальним фактором, що визначає успіх або невдачу підприємства.

Система управління персоналом необхідна не тільки для новостворюваних підприємств, але, перш за все, для функціонуючих. Саме це робить діяльність з управління персоналом об'єктом підвищеної уваги.

Проблемам теорії, практики і методології управління персоналом присвячено численні наукові праці таких відомих вітчизняних і зарубіжних учених, як: М. Альберт, О. Амоша, Ю. Битяк, Дж. Блек, А. Бовтрук, А. Браверман, В. Гаращук, С. Дзюба, О. Дьяченко, П. Журавльов, Г. Зайцев, А. Єгоршин, Дж. Іванцевич, В. Колпаков, Н. Лашманова, А. Лобанов, М. Мескон, Б. Мільнер, В. Пагрушев, Ф. Поклонський, М. Рак, А. Саакян, Т. Санталайнен, Д. Сінк, Г. Скударь, В. Співак, А. Томпсон, Ф. Хедоурі, В. Храмов, С. Шекшня та ін.

Питання управління персоналом, трудовим потенціалом, розвитком персоналу розглянуто в роботах таких дослідників, як: В. Ландсман [1], І. Бутенко [3], А. Гривнак [4], В. Зайцев, К. Кязімов, С. Кравченко, О. Корнева, Н. Іваровська [7-10].

Дослідники приділяють значну увагу проблемам розвитку й удосконалення системи управління персоналом на підприємстві. Проте залежно від мінливих економічних та соціальних умов мають змінюватися та розвиватися використовувані підходи до управління персоналом і його розвитком, у подальшому – удосконалюватись і функціональні підсистеми, зокрема, підсистема управління роз-

© Л.І. Телишевська,
Д.В. Ільченко, 2018

витком, безпосередньо персоналом та ін., що потребує ґрунтовних наукових досліджень з метою їх реалізації на практиці.

Мета статті – дослідження особливостей системи управління персоналом на підприємстві.

Історичний досвід та сучасна міжнародна практика доводять, що тільки за умови практичної реалізації наукових управлінських напрацювань із розробкою вдосконалених форм і методологічних підходів до управління підприємством взагалі та персоналом зокрема можна забезпечити розвиток безпосередньо самої системи управління.

На думку П. Друкера, управління має розпочинатися з вироблення цілей із поступовим переходом до визначення функцій, системи взаємодії та організації виробництва, що сприяє подоланню обмеження в ньому лише функціями і процесами.

Найважливішою підсистемою в системі управління підприємства є управління персоналом як одним із вирішальних ресурсів підприємства. Від його ефективності залежить продуктивність діяльності не тільки окремого підприємства, але і галузі та національного господарства загалом. З урахуванням значимості цієї системи та мінливості зовнішніх і внутрішніх умов господарювання система управління персоналом має постійно вдосконалюватися.

Під персоналом розуміють особовий склад підприємства, який працює за наймом і має такі основні ознаки, як трудові взаємовідносини з роботодавцем за оформленим трудовим договором і наявність певних якісних характеристик з поєднанням особистих й організаційних цілей.

Розглядаючи теоретичні аспекти розвитку системи управління персоналом сучасного підприємства, В. Ландсман уточнює, що управління персоналом сучасних підприємств можна визначити як сукупність заходів, спрямованих на оптимальне кількісне та якісне формування їх кадрового складу, організацію його професійного і соціального розвитку, досягнення раціонального ступеня мобільності та повне й ефективне використання його можливостей у процесі діяльності цих підприємств [1, с. 5].

До функцій системи управління на підприємстві традиційно входить забезпечення умов праці, відповідних трудових відносин, оформлення та облік кадрів, маркетингу персоналу, розвиток трудового потенціалу, стимулювання праці, надання юридичних послуг, створення необхідної соціальної інфраструктури, вибір і застосування організаційних структур управління. На сучасному під-

приємстві перелік функцій постійно розширюється через необхідність розвитку управління персоналом завдяки зростанню соціальних вимог, загостренню конкуренції тощо [2, с. 173].

При формуванні відповідних підсистем управління персоналом на підприємстві з позицій аспектів праці працівників необхідно враховувати власне працю, розумову роботу, задоволення працею та грошову винагороду, тобто виробничий, творчий, соціально-психологічний і матеріальний аспекти відповідно. Найбільш ефективному використанню людей (працівників) для досягнення цілей підприємства й особистих цілей кожного з них сприяє те, що управління людськими ресурсами здійснюється у процесі діяльності лінійних і функціональних керівників, а також спеціалізованих підрозділів підприємства.

У ринкових економічних умовах функція управління персоналом стала невід'ємною частиною управлінської практики на підприємстві. Замість документарного супроводу найму кадрів, їх звільнення, переміщення, навчання тощо необхідна така система управління персоналом, яка б сприяла реалізації програм інноваційного сталого розвитку підприємства, зростанню обсягів виробництва, розширенню асортименту конкурентоспроможної продукції та структурній перебудові економіки загалом. Тому все більш актуальними є дослідження та систематизація існуючих концепцій, теорій і практик управління персоналом, перегляд і переосмислення їх категоріальної бази, формування методологічної основи адаптації зарубіжного досвіду до вітчизняних умов для забезпечення єдності підходів при розробці нових форм і методів управління [3, с. 20].

Зростаюча роль особистості працівника, знання його мотиваційних настанов, умінь їх формувати та спрямовувати відповідно до завдань, які вирішує підприємство в сучасних умовах, становить основу концепції управління персоналом підприємства [1, с. 4]. Залежно від концепцій виокремлюють три підходи до управління персоналом: економічний, органічний і гуманістичний, що мають свої особливості. Концепція управління трудовими ресурсами базується на економічному підході; концепція управління персоналом і людськими ресурсами – на органічному; управління людиною – на гуманістичному, якому останнім часом на підприємстві приділяють особливу увагу [2, с. 126]. У цьому сенсі підприємство стає орієнтованим на працівника.

Практика свідчить, що проблеми управління персоналом у її системному та організаційному зв'язку ще не осмислені належним чином. Управління персоналом як науковий напрям і сфера прак-

тичної діяльності в певних галузях тільки проходить етап свого становлення. Як прийнято вважати, за умов ринкової економіки в управлінні персоналом підприємство розглядає людей як своє надбання, як ресурс, який треба ефективно застосовувати для досягнення цілей, як джерело невикористаних резервів. До того ж прийняття «ресурсного» підходу до управління персоналом залишає невирішеним проблеми через відсутність коштів або через труднощі визначення та прояву в майбутньому соціального ефекту від вкладення інвестицій у його розвиток. З іншого боку, сприйняття персоналу як головного ресурсу виробництва не додає розуміння відмінностей людських ресурсів, які мають інтелект, розум, від інших виробничих ресурсів. У той же час окремі науковці стверджують, що управляти працівниками потрібно не як ресурсом, а як людським потенціалом [4, с. 11-13].

З метою ефективного використання людського потенціалу і забезпечення високої прибутковості діяльності сучасного підприємства його система управління персоналом має бути спрямована на задоволення нагальної потреби в безперервному навчанні персоналу, підвищенні його освітнього та культурного рівнів, кваліфікації та посиленні мотивації шляхом упровадження її інноваційних методів.

Для прибуткової діяльності підприємства весь колектив працівників повинен мати концептуальну єдність та чітке уявлення про конкретні бізнес-цілі його функціонування, кінцеві виробничі та фінансові результати та про інші важливі умови, що спонукають кожного працівника максимально використовувати свій потенціал і потенціал підприємства. Для цього менеджмент підприємства має дотримуватися певних правил, що базуються на відповідних принципах. Основу дієвого управління персоналом на підприємстві становлять такі принципи: цілеспрямованість, системність, науковість, оптимальність, послідовність процесу управління, баланс повноважень і відповідальності, поєднання особистих і колективних інтересів, дотримання морально-етичних норм.

М. Мескон вважає, що в центрі уваги системи управління персоналом мають бути [5, с. 131]:

людина як основа корпоративної культури. Працівники, наділені зобов'язанням брати участь в інноваційних змінах, стають рушійною силою цих змін;

менеджмент для всіх. Управління на підприємстві має здійснюватися на трьох рівнях: вище керівництво, середнє керівництво («команда») і нижня ланка («працівники»);

ефективність як критерій успіху підприємства, що характеризується досягненням мети з оптимальним використанням ресурсів і максимізацією його прибутку;

відносини як критерій успіху підприємства, який прямує до максимуму;

якість як критерій ефективності, який можуть забезпечити п'ять взаємозалежних підсистем якості: особиста якість, якість команди, якість продукції, якість сервісу та організації;

команда як критерій успіху організації. Від усієї команди й окремо кожного співробітника – члена цієї команди залежать як успіхи, так і невдачі організації. При цьому «ключем» до розвитку та змін і невід'ємною частиною життєво важливого процесу просування організації підприємства є навчання.

Однією з головних умов успішної діяльності підприємства виступає творча активність працівників, яка сьогодні все більше посилюється. Це означає, що головне завдання менеджменту персоналу – їх мотивація. На думку західних експертів, виправданими у промисловій практиці основними способами мотивації є такі [6, с. 2]:

«дайте своїм працівникам відчуття, що вони причетні до курсу компанії»;

«не мотивуйте, а робіть працівників щасливими»;

«працівники мають розділяти успіх компанії»;

«автономний режим роботи також мотивує»;

«заохочуйте працівників до того, аби вони висловлювали свої скарги щодо роботи»;

«наймайте лідерів і мотивуйте їх».

Сприймаючи визнані у світі засоби мотивації, вітчизняні підприємства все ж таки повинні розробляти свої, дієві способи мотивації, які базувалися б на всебічному вивченні й урахуванні конкретних умов праці та потреб своїх працівників.

Аналіз наукових джерел свідчить, що за минуле століття відбулись еволюція і трансформація концепцій управління персоналом від рівня відділу кадрів до управління персоналом, а потім і до управління людськими ресурсами, людським потенціалом й інтелектуальним капіталом.

Наукові підходи до управління персоналом змінювались і розвивались паралельно зі змінами та розвитком (ускладненням) загальної теорії управління підприємством.

У роботі [3, с. 21] охарактеризовано відомі на той час такі основні концепції та школи управління персоналом, як класичні концепції (Тейлор, Л. Гілберт), а саме адміністративне управління (А. Файоль), бюрократична організація (М. Вебер), концепція людських відносин (Е. Мейо), концепція людських ресурсів і школа поведінкових наук (В. Скотт, А. Маслоу), концепція ситуаційного підходу (П. Друкер), концепція системного підходу (Р. Лайкерт), концепція інституційного підходу (Д. Норт, В. Врум), сучасні концепції людського капіталу (М. Беккер), теорія стратегічного управління персоналом (С. Фомбрун), компетентнісно орієнтовний підхід (Дж. Хоткінсон). Майже кожна з них має свої переваги і недоліки.

У сучасній зарубіжній науці існують також «різні течії, школи, напрями, концепції, які не завжди сумісні один з одним» і не дають можливості однозначно класифікувати ці підходи (рис. 1) [3, с. 23-24]. Це можна пояснити тим, що вони стосуються різних аспектів різностороннього процесу управління персоналом.

Як зазначено вище, у практиці управління вітчизняних підприємств порівняно недавно замість системи управління кадрами та соціального розвитку колективу стали використовувати поняття «управління персоналом». У нинішньому середовищі великих можливостей і серйозних загроз для громадян України розвиток системи управління персоналом має особливе значення, сприяючи адаптації людини до зовнішніх умов.

Ключові фактори успіху підприємства як соціально-економічної системи створюються у зовнішній і внутрішній сферах його діяльності. Головними внутрішніми змінними їх складових є людські ресурси разом із фінансовими, матеріальними та інформаційними. Ця внутрішня змінна поділяється в управлінні на три складові: поведінка людей (окремих людей, людей у групах та поведінка самого керівника), менеджера в ролі лідера та позитивний вплив менеджера на поведінку особистості чи групи.

Питання, пов'язані з теорією управління людськими ресурсами, розглядають такі науковці, як Д. Богиня, А. Єгоршин, А. Колот, А. Кібанов, С. Пивоваров, В. Петюх, М. Пул, В. Родченко, В. Савченко, Г. Щокін, М. Ворнер та ін. Однак у наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється проблемам формування ефективної системи управління персоналом вітчизняних промислових підприємств і збереженню їх кадрового потенціалу, концепції, практиці та перспективам її розвитку систем, створенню власної ефективної системи навчання, перепідготовки та підви-

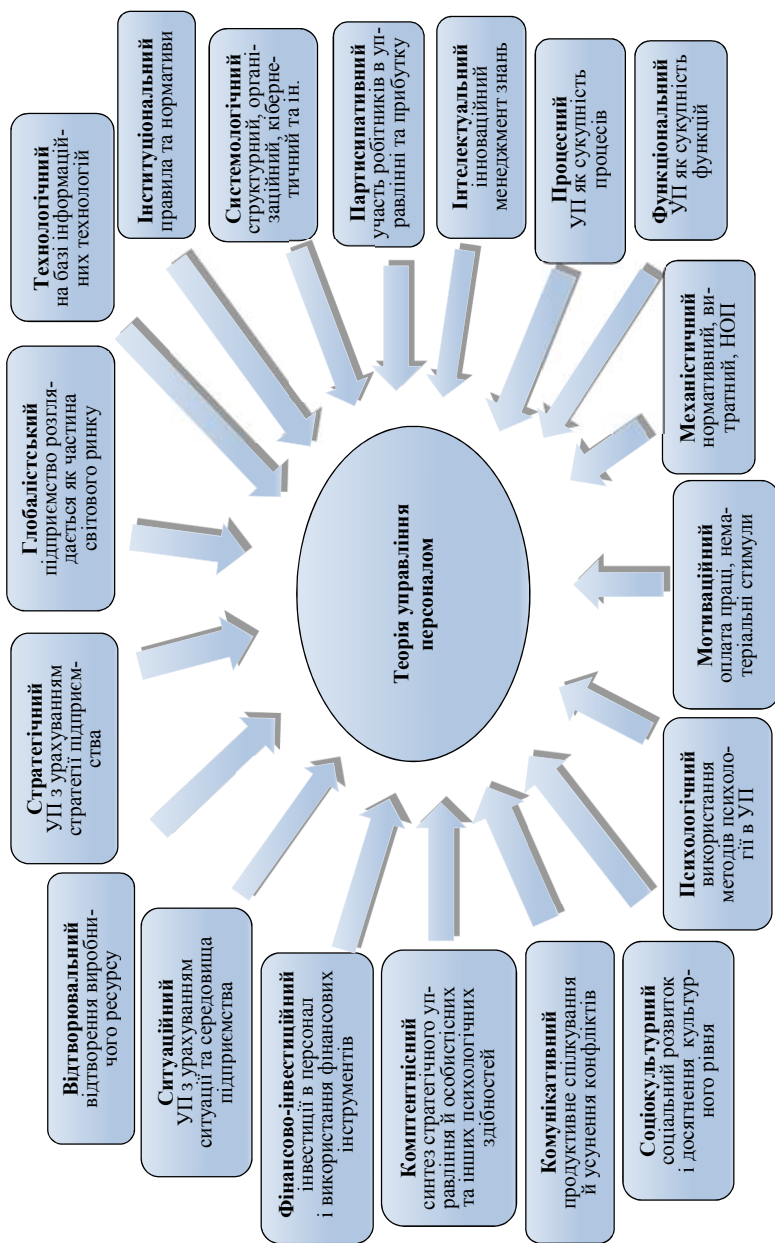

Рис. 1. Методологічні підходи як засади розробки концепцій управління персоналом [3]

щення кваліфікації працівників підприємств, системі пошуку і відбору керівних кадрів [4, с. 11]. Останнім часом з'явилася потреба в дослідженнях щодо методології розробки та створення ефективної системи управління професійно-кваліфікаційним розвитком кадрового потенціалу промислових підприємств, що базується на триєдності процесів, тобто атрибутивному управлінні розвитком персоналу.

Дотепер в Україні практично відсутня дієва модель управління персоналом. Замість неї у промисловій практиці використовують Кодекс законів України про працю. Отже, вітчизняному менеджменту підприємств потрібно або вдосконалити існуючу систему управління, або створити нову, сучасну і досконалу.

Аналіз проблем, пов'язаних із системами управління персоналом сучасних підприємств України, обґрунтуванням необхідності розвитку цієї системи дає поштовх для розробки та практичного застосування нових підходів і методів управління персоналом.

Огляд спеціальних джерел свідчить, що в процесі управління персоналом на підприємстві виникають певні проблеми (рис. 2) [4, с. 12].

Рис. 2. Основні проблеми управління персоналом на вітчизняних підприємствах (складено за джерелом [4])

Очевидно, що суттєва проблема в управлінні колективом спричинена великою різницею в заробітній платі між керівником і працівниками, у той час коли в західних країнах це показник становить близько один до трьох.

Якщо ж керівником стає «свій хлопець», то це викликає конфронтацію співробітників і прихований опір з наступним конфліктом, на що негативно реагує більшість із них.

За умов призначення керівником кращого співробітника теж з'являються труднощі, оскільки він, як правило, мало розуміється в технології управління і тому може допускатися помилок. Цю проблему окреслено як проблему «відмінника».

Проблемою виступає також «позитивна позиція», тобто приписування підлеглим з боку керівника свої реакції та швидкості виконання певної роботи, орієнтація на себе та, як наслідок, очікування ним короткострокового виконання роботи.

За присутності синдрому «старшого» керівник усвідомлено підкреслює дистанцію між собою і персоналом, у такому випадку він зберігає керованість лише на рівні жорстких вимог.

Шкодить також ефективному управлінню і «синдром очікуваного героя», готового виконати будь-яке завдання, навіть без стимулювання. А якщо такі працівники практично відсутні, то виникаючі проблеми доводиться вирішувати робітникам самостійно.

Проблема, пов'язана з думкою керівника про те, що працівник, одержуючи високу зарплату, повинен працювати значно ефективніше, отримала назву «зірки цирку».

Таким чином, проблеми управління персоналом обумовлюють його низьку продуктивність праці, що негативно впливає на ступінь використання всіх ресурсів і ефективність діяльності підприємства.

Занадто проблематичною в нашій країні залишається значна плінність кадрів, що спричинено неправильним їх підбором, несправедливим розподілом зарплати персоналу або низьким її рівнем, а також відсутністю спеціальної освіти на конкретному підприємстві, характерної для його виробництва, з метою надання теоретичних знань і практичних навичок у майбутній роботі, що уможливить працевлаштування молодих спеціалістів за їх фахом.

Крім того, в Україні на державному рівні, відповідно до потреб у робочих кадрах, необхідно забезпечити функціонування закладів професійно-технічної освіти як основи для зайнятості молоді на вітчизняних підприємствах. Інакше відсутність державного фінансування закладів (ПТУ, ВПТУ) у близькій перспективі може

обернутися для промислових підприємств великою проблемою комплектування робочих місць працівниками з відповідною технічною освітою [7, с. 32].

Можливість збереження тривалої співпраці працівників з підприємством та їх здатність до самовдосконалення і нарощування на ньому людського капіталу, у тому числі як частини майна, потребують дій з боку керівництва, спрямованих на підвищення ефективності їх використання.

З урахуванням важливості матеріального аспекту мотивації в системі управління персоналом на вітчизняних підприємствах залишаються проблеми, частково пов'язані з нерозумінням топ-менеджментом мотивів поведінки працівників, частково – з відсутністю належної уваги до пошуків стимулів із практично втратою мотивації праці як такої. Це викликає незадоволеність працівників, що особливо небезпечно при нинішньому стані економіки.

Слід погодитися з висновками багатьох авторів, зокрема таких як А. Гривнак й О. Бала [4, с. 15], про те, що проблеми управління персоналом мають місце на багатьох вітчизняних підприємствах. Зокрема, в Україні існує проблема обмеженого розуміння соціальної ролі підприємства його працівниками, у тому числі керівниками, і взагалі своєї соціальної ролі та відповідальності. Останні намагаються поліпшити свій стан за рахунок інших або суспільства. Причини цього полягають передусім у тому, що персонал часто ще приймають за змінні чи умовно-постійні витрати в собівартості продукції, які потрібно скорочувати, а не як головний ресурс, від якого залежить прибутковість діяльності підприємства. До того ж, як зазначено вище, самі керівники не завжди розуміють мотиви поведінки працівників.

Головна відмінність концепції людських ресурсів від концепції управління персоналом – це визначення економічної доцільності капіталовкладень у:

а) безперервне навчання персоналу з метою залучення кращої робочої сили;

б) створення умов праці, корпоративної культури з метою максимальної реалізації потенціалу працівників;

в) розвиток професіоналізму працівника за ініціативою керівництва підприємства.

Люди в цій концепції розглядаються як найбільш цінний ресурс підприємства.

На думку К. Кязімова, у процесі еволюції сформувались як концепції управління людиною: управління кадрами, персоналом,

людськими ресурсами [8, с. 1350]. Однак не повинно мати місце прирівнювання людей до ресурсів, що перетворює їх на об'єкт впливу та принижує їх гідність, бо люди мають інтелект і розум. Тому концепція управління людськими ресурсами має змінюватися гуманістичною парадигмою, яка представляє людину в процесі праці як суб'єкта соціальної праці, відносин активного, творчого людського потенціалу. Поняття людського потенціалу є містким, більш вимірюваним, ніж поняття людського ресурсу, тому доцільним є перехід від концепції людських ресурсів до управління людським потенціалом [3, с. 22].

Сьогодні зростає інтерес до інтелектуального капіталу, творчого потенціалу, інновацій та організаційного навчання. П. Друкер вводить термін «інтелектуальний працівник», стверджуючи, що в «суспільстві знань» базисним економічним ресурсом вже є знання, а не капітал, природні ресурси або робоча сила. А. Маршалл також віддавав пріоритет знанням, зазначаючи, що капітал у більшій частині складають знання й організація. Причому знання є найбільш потужною рушійною силою виробництва.

Сучасні концепції управління персоналом базуються, з одного боку, на принципах і методах адміністративного управління, з іншого – на концепції всебічного розвитку особистості та теорії людських відносин [1, с.7].

Як відомо, інтелектуальний капітал у загальному розумінні – це знання, навички та виробничий досвід, люди та нематеріальні активи, що включають патенти, бази даних, програмне забезпечення, товарні знаки тощо, які виробничо використовуються з метою максимізації прибутку та інших екологічних і технічних результатів.

Ефективне використання інтелектуального капіталу сучасними підприємствами, обсяг якого, за експертними оцінками, сягає майже половини балансової вартості їх майна, сприяє успішному вирішенню ними завдань щодо посилення конкурентних ринкових позицій шляхом оновлення асортименту продукції, удосконалення ділових практик, налагодження інноваційних процесів. Проте відсутність дієвих форм і методів управління ефективністю використання інтелектуального капіталу унеможливорює повне використання реального потенціалу підприємства [9, с. 276].

Основним індикатором інтелектуального капіталу є економічні результати отримання на його основі різних форм економічної, соціальної, політичної або екологічної вигоди чи нової вартості в умовах підприємства, мета якого – максимальний прибуток. Ця

вартість набуває форми додаткового прибутку, а знання стали ключовим економічним ресурсом і домінантою, можливо, навіть єдиним джерелом конкурентної переваги [6]. Слід зауважити, що підвищення продуктивності на основі знання виступає великим завданням менеджменту XXI ст., разом з інноваціями і збільшенням темпів приросту, при суцільній індустріалізації процесу ручної праці [10].

Нові інформаційні технології є не просто інструментом у процесі їх застосування. Вони розвиваються при їх використанні, через що певною мірою зникають відмінності між користувачами і творцями. Звідси випливає нове співвідношення між соціальними процесами створення й обробки символів (культура суспільства) та здатністю виробляти і поширювати товари, послуги і продуктивні сили. Так, поява інтернету забезпечила формування електронного бізнесу, що кардинально змінює економіку, ринки, промислові структури, характер продуктів та їх потоки, робочі місця і ринки робочої сили. Змінилися не види людської діяльності, а технологічна здатність використовувати як виробничі сили те, що відрізняє людину від інших біологічних створінь, а саме здатність обробляти і розуміти символи.

Висновки. Оскільки персонал є одним із найважливіших ресурсів підприємства, рівень ефективності управління яким впливає на прибутковість діяльності підприємства, система управління персоналом на сучасному підприємстві має бути досконалою. Ця система пройшла значний шлях розвитку від рівня відділу кадрів до управління персоналом, людськими ресурсами, людським й інтелектуальним капіталом, вона має багато підходів до своєї побудови, що різнобічно її характеризують, зокрема таких, як відтворювальний, фінансово-інвестиційний, комунікативний, глобалістський, технологічний, інституційний, партисипативний та ін.

Система економічного управління підприємством, здатна до свого розвитку, призначена бути багатофункціональною. Кожна з її підсистем працює відокремлено одна від одної. При формуванні системи управління персоналом та її підсистем з позиції аспектів праці персоналу необхідно враховувати виробничий, творчий, соціально-психологічний та матеріальний аспекти.

Назріла потреба замість підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу на підприємстві організовувати його людський, професійний і сталий розвиток. Теоретичні дослідження та промислова практика підтверджують існування проблем в управлінні персоналом на вітчизняних підприємствах, зокрема проблеми

плинності кадрів і можливості працевлаштування молодих спеціалістів за їх фахом після здобуття вищої освіти. Для вирішення цієї проблеми становлять інтерес вивчення й адаптація світового передового досвіду в частині професійного навчання працівників. Зростає зацікавленість у людському та інтелектуальному капіталі взагалі, ефективності його використання на підприємстві.

Подальші дослідження з даної проблематики мають бути спрямовані на вдосконалення системи управління розвитком персоналу, нарощування і підвищення ефективності інтелектуального капіталу, оцінювання ефективності системи управління персоналом загалом, організацію або посилення рекрутингової діяльності на підприємстві або за його межами для пошуку, підвищення якості підбору працівників і використання світового досвіду у професійному навчанні персоналу.

Література

1. Ландсман В.А. Теоретичні аспекти розвитку системи управління персоналом сучасного підприємства. URL: www.kbuara.kharkov.ua.

2. Ситник Н.І. Управління персоналом: навч. посіб. для ВНЗ. Київ : Інкос, 2009. 472 с.

3. Бутенко І. Еволюція й генезис основних концепцій управління персоналом. *Вісник економічної науки України*. 2013. № 2. С. 20-24. URL: decspace.nbw.gov.ua/handle/Butenko.

4. Гривнак А.В., Бала О.І. Проблеми управління персоналом на сучасних підприємствах. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. 2013. С. 10-17. URL: <http://can.lip.edu.ua>.

5. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента; пер. с англ. Москва : Дело, 1994. 464 с.

6. Тренинговий центр «Фактор роста». URL: <http://pitertraining.ru>.

7. Зайцев В. С. Основні напрями удосконалення мотивації праці робітників промислових підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1. (34). С. 29-35.

8. Кязимов К. Г. На смену концепции управления человеческими ресурсами концепция управления человеческим потенциалом. *Профессиональное образование в современном мире*. 2017. Т. 7, № 4. С. 1348-1356.

9. Кравченко С., Корнева О. Формування ефективності інтелектуального капіталу підприємства. *Інноваційне промислове під-*

приємство у формуванні сталого розвитку: монографія; ред. кол.: О. І. Амоша, Х. Джвігол, Р. Мішкевіч; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. С. 276-296.

10. Іваровська Н. В. Особливості сучасного управління персоналом на підприємстві. URL: [ir.bvu.org.ua>bitstream>handle](http://ir.bvu.org.ua/bitstream/handle)

11. Саакян А.К., Зайцев Г.Г., Лашманова Н.В. Управление персоналом в организации. СПб. : Питер, 2001. 176 с.

12. Санталайнен Т., Воутилейнен Э., Порейне П. Управление по результатам. Москва: Прогресс Универс, 1993. 214 с.

Надійшла до редакції 12.10.2018 р.

***Н.П. Ісікова, к.е.н.,
Ю.А. Щербак***

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Євроінтеграція в системі зовнішньополітичних та економічних пріоритетів України посідає особливе місце, адже співробітництво з ЄС у якісно новому форматі інтеграції в економічний простір і внутрішній ринок європейських країн є вкрай необхідним для підвищення продуктивності, добробуту та якості життя громадян України. Європейські партнери надають значну увагу Україні, перспективі її розвитку, адже вона перша в Європі за територією, п'ята за кількістю населення, межує по кордонах з європейськими країнами (Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою). Україна є транзитером між сходом і заходом, має великі запаси природних копалин: вугілля, залізної, марганцевої, уранових руд та цінних металів; на її частку припадає 40% європейських чорноземів, що робить її привабливою для країн ЄС [1]. Укладання Україною договору про Асоціацію з ЄС та закриття традиційних ринків збуту актуалізує питання конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробництва в цілому та продукції машинобудування зокрема. У даному аспекті важливого значення набуває забезпечення при-

© Н.П. Ісікова,
Ю.А. Щербак, 2018

сутності на зовнішніх ринках національних виробників товарів машинобудівної промисловості.

Сучасні проблеми розвитку економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів розглядають провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: З. Адаманова, В. Білошапка, П. Друкер, І. Каленюк, Т. Кальна, Ю. Макогон, О. Мозговий, Ю. Пахомов, А. Поручник та ін. Методологічним і прикладним аспектам у галузі машинобудування Європейського Союзу приділено чимало уваги з боку європейських, російських та українських фахівців: М. Аптіка, С. Боррас, О. Буторіної, В. і Г. Воллесів, Д. Вохен-Вайтиди, В. Горбашевської, Д. Дайнена, К. Іваненка та ін.

Метою статті є дослідження особливостей конкурентоспроможності продукції машинобудівних підприємств в умовах євроінтеграції України, визначення подальших перспектив і напрямів розвитку вітчизняного машинобудування в сучасних суспільно-політичних умовах господарювання.

У процесі інтеграції України в систему світового господарства її економіка стає дедалі більш відкритою внаслідок лібералізації її зовнішньої торгівлі. Однак у перехідний період, коли українські товаровиробники не мають ні досвіду, ні капіталу для повноцінної конкуренції на світових ринках, уряд України має захищати свого товаровиробника. Очевидно, що при формуванні інтеграційної стратегії виникають певні протиріччя між необхідністю інтегруватися у світову економіку, з одного боку, та забезпечення ефективної внутрішньоекономічної інтеграції, захисту внутрішнього ринку, власного товаровиробника і національних інтересів – з іншого. Слід урахувати, що світова економіка залишається ареною зіткнення різнопланових інтересів економічних суб'єктів різних країн. Тому створення власної системи економічної безпеки дасть можливість уникнути можливих негативних наслідків швидкого всебічного відкривання національної економіки, забезпечити її конкурентоспроможність, захист вітчизняного товаровиробника й ефективно взаємодіяти з усіма суб'єктами міжнародних економічних відносин. Конкурентоспроможність машинобудівної галузі є основною запорукою ефективної економіки будь-якої держави. У сучасному жорсткому конкурентному середовищі українські підприємства можуть успішно діяти завдяки створенню механізму забезпечення стійкого стану на ринку. Економічну стійкість підприємств на конкурентному ринку сучасна теорія і практика поєднує з поняттям конкурентоспроможності продукції. Конкурентоспроможність продукції – це її переваги на ринку, що забезпечуються

привабливими для споживача властивостями, порівняно низькою ціною та експлуатаційними витратами, оптимальним поєднанням параметрів «ціна-якість», відповідністю умовам даного ринку, часу продажів і перевагам споживача, а також відмінністю на краще її основних характеристик від аналогічних на ринку [2].

Пріоритетною умовою успішності прийняття управлінських рішень щодо посилення конкурентних позицій продукції на ринках збуту стає об'єктивна і своєчасна кількісна оцінка конкурентоспроможності продукції, без якої заходи, передбачені для підтримки належної конкурентоспроможності, залишаться тільки бажанням, оскільки відсутня об'єктивна основа визначення їх реального рівня. Аналіз статистичних даних розвитку машинобудування України у 2005-2016 рр. свідчить, що з 2010 по 2014 р. спостерігається поступовий спад показників (див. таблицю). Вітчизняна машинобудівна галузь останні п'ять років переживає не найкращий період у своїй історії. У 2013 і 2014 рр. обсяг виробництва скоротився на 10,3 і 7% відповідно.

Таблиця

**Індекси обсягів продукції машинобудування
за 2005-2016 рр., % до попереднього року [3]**

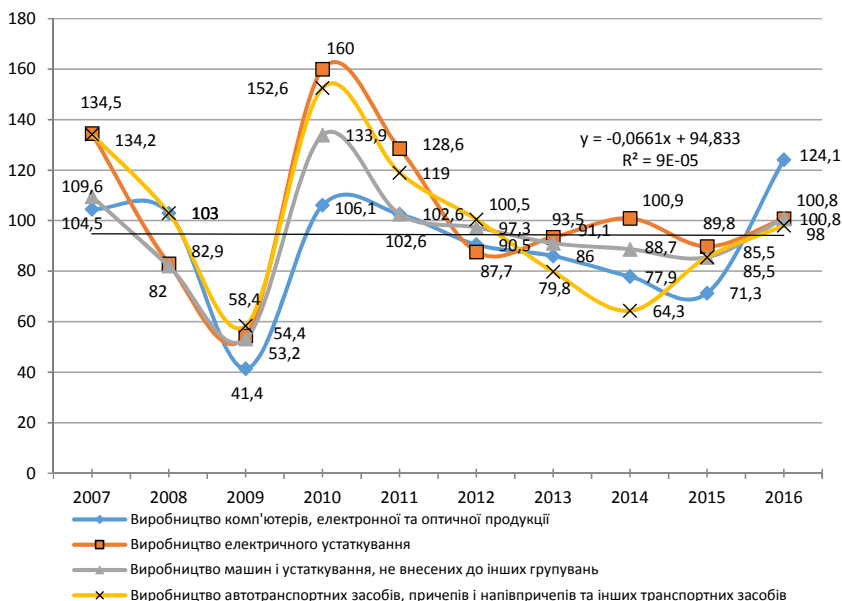
Рік	Індекс обсягів продукції машинобудування
2005	107,1
2006	111,8
2007	118,9
2008	91,9
2009	52,5
2010	141,3
2011	115,9
2012	96,7
2013	86,4
2014	79,4
2015	85,9
2016	87,2

Оцінка наведених індексів промислової продукції машинобудування вказує на те, що в докризовий період (до 2007 р.) відбувалось зростання обсягу виробництва завдяки сприятливій економічній кон'юктурі 2005-2007 рр. з максимумом за цей період 118,9% у 2007 р. З 2008 р. показники індексу виробництва продукції машинобудування в Україні та промисловості значно погіршилися, най-

складнішим для машинобудування був 2009 р., коли обсяг виробництва скоротився на 47,5% (з мінімумом індексу виробництва за весь період спостережень 52,5%); у 2010 р. відбулося певне зростання обсягів виробництва в машинобудуванні – до 141,3%, при цьому спостерігалось збільшення обсягів всього промислового комплексу (з 79,4 до 112%). У період 2011-2013 рр. обсяги виробництва продукції машинобудівної галузі скорочувалися з 115,9 до 86,4%, а лише у 2015 р. відбувається незначне зростання порівняно із 2014 р. – на 6,5% в.п. (з 79,4 до 85,9%); позитивна тенденція зберігається і в 2016 р. (індекс промислової продукції – 102,4%). За результатами аналізу обсягу промислового виробництва в Україні за період 2014-2015 рр. простежується спадна тенденція, яка у першій половині 2015 р. поступово змінюється на стагнацію, а у другій половині 2015 р. промислове виробництво в Україні поступово почало зростати [3].

Аналіз індексів промислової продукції машинобудування [3] в розрізі окремих галузей за період 2007-2016 рр. свідчить, що найбільший розвиток мав місце у виробництві електричного устаткування, яке у 2016 р. зросло на 9%, тоді як в інших підгалузях відбувалося скорочення темпів виробництва (рис. 1). До 2012 р. тривало відновлення галузі після фінансової кризи 2008-2009 рр., що проявлялось у щорічному зростанні обсягу реалізованої промислової продукції, однак у 2014 р. темп спаду обсягу реалізованої промислової продукції галузі порівняно з 2012 р. становив 27,48%.

Надмірна зорієнтованість вітчизняної машинобудівної промисловості на здійснення експортних поставок до Російської Федерації має наслідком застарілість та невідповідність значної кількості діючих технічних регламентів стандартам, прийнятим у ЄС та інших країнах світу. Значні обсяги машинобудівної продукції виробляють за нормативними документами, запровадженими ще за часів СРСР, що практично унеможливує їхній експорт до розвинених країн світу. В умовах обмеження доступу українських машинобудівників на світовий ринок постає необхідність здійснення масштабних інвестицій у модернізацію промислового обладнання задля приведення виробничих процесів у відповідність до галузевих директив ЄС. Незважаючи на триваюче впровадження європейських стандартів у машинобудівній промисловості (у вересні 2013 р. в Україні діяло 43 технічних регламенти, які були гармонізовані з вимогами ЄС), цей процес відбувається уповільнено, що загрожує значним звуженням експортного потенціалу галузі найближчим часом.

Складено на основі джерела [3].

Рис. 1. Індеси промислової продукції машинобудування за галузями, до попереднього року

З метою стимулювання переходу вітчизняних підприємств на технічні регламенти та стандарти ЄС в Україні протягом 2010-2016 рр. була реалізована програма «Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС», обсяги фінансування якої становили 39 млн євро [4]. Крім того, упродовж 2008-2010 рр. Міністерство економіки України спільно з ЄС реалізувало програму «Технічна допомога українській інфраструктурі якості», бюджет якої становив 3,1 млрд євро. Для забезпечення гармонізації вітчизняної системи технічного регулювання, стандартизації та сертифікації з директивами ЄС Міністерство економічного розвитку розробило проект «Стратегії розвитку технічного регулювання до 2018 р.», який окреслює план заходів, спрямованих на виконання обов'язків, що взяла на себе Україна у сфері технічного регулювання при підписанні Угоди про асоціацію з ЄС. Згідно з Проектом 2018 р. Україна та ЄС досягнуть взаємного визнання результатів робіт з оцінки відповідності промислової продукції, що даватиме змогу українським виробникам здійснювати

експортні поставки взаємно визнаних товарів на умовах, які діють для виробників такої продукції в ЄС.

Автономні преференції на український експорт до країн ЄС діятимуть до 31 грудня 2015 р., у той час як узгодження та гармонізація виробничих стандартів стосовно окремих взаємно визнаних товарних груп, згідно з Проектом, можлива лише 2018 р. Тобто протягом значного періоду часу українські підприємства машинобудівної промисловості будуть обмежені у своїй здатності реалізовувати продукцію на ринку ЄС через її невідповідність чинним технічним регламентам. Однак, крім того, протягом трьох років вони ще й будуть позбавлені цінової переваги. В умовах триваючого скорочення доступу на традиційні ринки збуту вітчизняної машинобудівної продукції це загрожуватиме існуванню цілих підгалузей машинобудування в Україні [5].

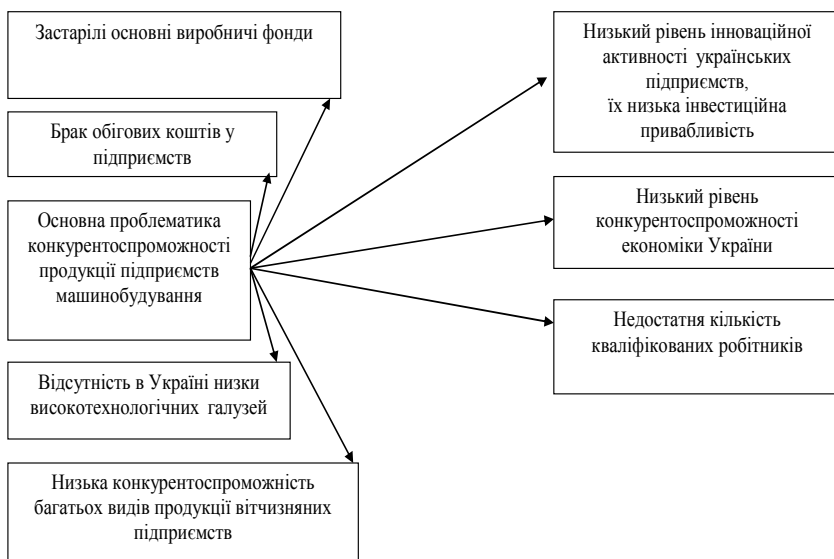
Така ситуація унеможлиблює конкурування на світовому ринку і спричиняє погіршення якості та зменшення кількості випущеної продукції українських підприємств, а відсталі технології та зношене обладнання призводять до того, що енерговитрати на одиницю продукції залишаються значно більшими, ніж у розвинутих економіках світу [5].

Так, у 2014 р. ступінь зносу основних засобів промислових підприємств України склав 77,3%, підприємств машинобудування – 63% [6]. Порівняно зі ступенем зносу основних засобів європейських промислових підприємств (20-25%) стан основних засобів вітчизняних машинобудівних підприємств є незадовільним. Промислове виробництво відзначається також високою матеріало- та енергоємністю. Так, за даними Світового банку, енергоспоживання в Україні є одним із найбільш високих у світі (наприклад, порівняно з країнами-членами ЄС воно приблизно в чотири рази вище) [6]. З урахуванням того, що промисловість виступає найбільшим споживачем енергетичних матеріалів в Україні [6], така ситуація є наслідком використання у промисловості застарілих технологій, що споживають значно більше енергії, ніж аналогічні виробництва західних країн.

Надзвичайно важливим аспектом того, як вітчизняні підприємства сприймаються іноземними контрагентами, є позиціонування України в міжнародних рейтингах. Так, за оцінкою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) України на початку 2015 р. складав 4,15, у результаті чого вона посіла 69 місце із 146 країн. За простотою ведення бізнесу (World Bank Doing Business) у

2015 р. Україна посіла 93 місце з 186. У 2014 р. за глобальним інноваційним індексом – 63 місце серед 143 країн, за індексом глобалізації – 44 з 206 та 155 серед 178 за індексом економічної свободи [7].

Отже, оцінка України за міжнародними рейтингами свідчить про низький рівень конкурентоспроможності держави на світових ринках, що спричиняє певну недовіру до вітчизняних підприємств з боку іноземних контрагентів. У свою чергу, недовіра ускладнює співпрацю вітчизняних підприємств з іноземними партнерами при їх виході на ринки відповідних країн. Основні проблеми підприємств машинобудівного комплексу України наведено на рис. 2.

Складено на основі джерела [8].

Рис. 2. Основна проблематика конкурентоспроможності продукції підприємств машинобудування

Визначені проблеми підприємств машинобудування (застарілі основні активи українських підприємств, їх низька інвестиційна привабливість; відсутність в Україні високотехнологічних галузей; низька конкурентоспроможність багатьох видів продукції вітчизняних підприємств; недостатня кількість кваліфікованих працівників [8; 9]; низький рівень конкурентоспроможності економіки України) суттєво впливають саме на показники конкурентоспроможності продукції галузі.

Щодо стадії формування конкурентоспроможності, то Україна перебуває тільки на етапі переходу від факторної орієнтації до орієнтації на ефективність. Разом із внутрішніми проблемами підвищення конкурентоспроможності підприємств машинобудування України стримується такими зовнішніми чинниками:

неконтрольоване зростання цін на комплектуючі матеріали, енергоресурси тощо;

високий рівень державної заборгованості; відсталість законодавчої та нормативної бази;

відсутність чітких національних пріоритетів розвитку машинобудівної галузі та ін. [6; 8].

Однак ситуація далеко не є критичною. Наявний технологічний потенціал низки підприємств цілком достатній для успішної роботи. Машинобудівні підприємства зараз обирають шлях спеціалізації на виготовленні певних видів обладнання. Вітчизняне машинобудування може скласти ефективну конкуренцію іноземним підприємствам як за ціною, так і за якістю. Крім того, багато вітчизняних виробників діють на умовах субпідряду в іноземних компаніях. Провідні європейські виробники охоче розміщують замовлення на виготовлення певного обладнання (як правило, енерго- і трудомісткого) на українських машинобудівних підприємствах [4].

Висновки. У результаті аналізу зарубіжного досвіду розвитку машинобудування і поточного рівня конкурентоспроможності продукції вітчизняних машинобудівних підприємств на зовнішньому ринку встановлено, що ані досвід традиційних світових лідерів у сфері машинобудування, ані нових індустріальних країн не може бути застосований в Україні у чистому вигляді. Це свідчить про потребу розробки науково-методичних підходів до управління конкурентоспроможністю продукції машинобудівних підприємств, які б не тільки враховували успішний міжнародний досвід, але і могли б у чистому вигляді бути застосованими в умовах євроінтеграції України.

Україна перебуває тільки на етапі переходу від факторної орієнтації до орієнтації на ефективність. Разом із внутрішніми проблемами підвищення конкурентоспроможності підприємств машинобудування України стримується такими зовнішніми чинниками: неконтрольоване зростання цін на комплектуючі матеріали, енергоресурси тощо; високий рівень державної заборгованості; відсталість законодавчої та нормативної бази; відсутність чітких національних пріоритетів розвитку машинобудівної галузі та ін.

Подальші перспективи машинобудування є досить неоднозначними. Для зміни ситуації вітчизняним підприємствам необхідно здійснити кардинальну реконструкцію своїх виробничих потужностей, що дозволить випускати високотехнологічні вироби і в кілька разів збільшити власну продуктивність праці.

Література

1. Безтілесна Л.М. *Механізм забезпечення сталої конкурентоспроможності великого промислового підприємства*. Київ: Економіст, 2012. С. 38-43.
2. Брикаліна С.В., Сидоренко Я.І. Конкурентоспроможність продукції, як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Последните научни постижения – 2010 – Новейшие научные достижения – 2010*: матеріали за VI Междунар. научна практична конф., Софія, 17-25 март 2010 г. Т.7. Икономики. – Софія, 2010. С.49-51. URL: http://www.rusnauka.com/Page_ru.htm.
3. Державний комітет статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Горбашевська М.О. Перспективи співпраці України з ЄС на прикладі машинобудівельного комплексу. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2011. № 11. С. 253-257.
5. Власюк Т. Забезпечення зовнішньоторговельної безпеки на ринках машинобудівної продукції. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2015. Вип. 36, ч. 3. С.148-157.
6. Кривецький І. Ю. Аналізування стану та тенденцій розвитку машинобудівних підприємств України. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». Львів: Видавництво «Львівської політехніки», 2014. № 794. С. 33.
7. Соколюк Г. О. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств у контексті євроінтеграційних процесів. *Проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 86-92.
8. Кондратенко О.В. Продуктовий аспект управління конкурентною спроможністю машинобудівних підприємств. Київ: КПІ, 2011. № 9. С. 121-125.
9. Макогон Ю. В. Маркетингова політика в системі управління конкурентоспроможністю промислової продукції: монографія. Краматорськ: ДДМА, 2009. С. 235-243.

Надійшла до редакції 15.10.2018 р.

*Р.О. Бившев, к.е.н.,
О.О. Кондратенко,
В.В. Вечірко*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розвиток підприємств малого та середнього бізнесу має бути одним з основних напрямів політики як для окремого регіону, так і країни загалом. Проте сьогодні Україна переживає важкі часи становлення економіки, що негативно впливає на функціонування малих і середніх підприємств. Відсутність дієвої державної та регіональної підтримки, податковий тиск, низька ефективність функціонування суб'єктів малого та середнього бізнесу (МСБ) призвели до масового їх знищення. Хоча, здавалося б, саме мале та середнє підприємництво є тим соціально-економічним фундаментом, без якого не може розвиватися будь-яка європейська держава. Підвищення конкурентоспроможності економіки України та створення сприятливих умов для динамічного розвитку малого і середнього підприємництва є одним із пріоритетів діяльності у стратегічній перспективі.

Багатоаспектність напрямів дослідження, пошук підходів до підтримки й економічного розвитку малого та середнього бізнесу на регіональному рівні висвітлено в наукових працях вітчизняних учених: Є. Ахромкіна, І. Бузько З. Варналія, В. Гейця, Ю. Д'яченко, В. Дубровського, П. Єгорова, В. Захарченка, Д. Лук'яненка, В. Ляшенка, А. Малишевити, Г. Надьон, І. Рукіної, Д. Стеченко, І. Труніної, М. Пашкевич, Н. Прямухіної, Л. Сарани, Д. Циганкова, Л. Швайка, В. Філатова, О. Фінагіної та ін. Питання щодо підтримки МСБ в Україні розглядають такі науковці, як С. Дрига, Г. Колісник, Н. Чала, С. Шевченко, Н. Ясинська та ін.

Метою статті є аналіз сучасних тенденцій розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, оцінка основних недоліків і визначення перспектив розвитку.

Малий бізнес як інституційний сектор економіки давно став домінуючим за чисельністю та обсягами виробництва у провідних країнах світу. Малі підприємства забезпечують гнучкість і стійкість економічної системи, наближують її до потреб конкретних спожи-

© Р.О. Бившев, О.О. Кондратенко,
В.В. Вечірко, 2018

вачів, а водночас виконують важливу соціальну роль, надаючи робочі місця та забезпечуючи джерело доходу для різних верств населення.

Незважаючи на те що протягом усього періоду економічних реформ чимало сказано про необхідність розвитку в Україні малого та середнього бізнесу, реальний стан його розвитку залишається незадовільним. Проблема полягає навіть не в кількісних параметрах цієї сфери, які поступово поліпшуються, а насамперед у структурі вітчизняного малого бізнесу, його зосередженості на посередницьких операціях, роздробленості та практичній відсутності дієвої співпраці з великими підприємствами.

На здатність малих і середніх підприємств виживати й розвиватися впливають комбінації внутрішніх і зовнішніх факторів. У той час як внутрішні проблеми можуть часто вирішуватися самими малими підприємствами на місцевому рівні, подолання багатьох зовнішніх бар'єрів потребує дій з боку держави на регіональному рівні. Труднощі при вирішенні «зовнішніх» проблем полягають у тому, що заходи підтримки малого та середнього підприємництва, вжиті різними державними установами, та програми дій для їх упровадження зазвичай погано скоординовані. Важко розділити відповідальність за реалізацію політики, коли функції виконавчої влади та розподіл компетенції в бюджетній, податковій, кредитно-фінансовій і тарифній сферах не складається в єдину політику підтримки малого і середнього підприємництва, тому державі вкрай необхідно сконцентруватися на усуненні протиріч між різними установами (регіональними, секторальними, галузевими), що мають відношення до малого та середнього бізнесу [3, с. 105].

Мале та середнє підприємництво має такі недоліки [4, с. 1]:

- високий рівень ризику і нестабільність доходів у підприємницькій діяльності внаслідок залежності від зовнішніх чинників (політичної обстановки, зміни законодавства);

- обмеженість джерел фінансування і труднощі в отриманні кредитів, особливо довгострокових, через підвищену ймовірність ризику втрат;

- часте недовантаження основних фондів, складність їх відновлення;

- висока залежність малих та середніх підприємств від держави, системи підтримки малого та середнього бізнесу, конкурентів і великих компаній;

- часте розорення малих фірм.

В економіці МСБ виконує такі специфічні соціально-економічні функції:

залучення до економічного обороту матеріальних, природних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які «випадають» з поля зору великих компаній;

поліпшення становища на ринках шляхом забезпечення еластичності їх структури, врегулювання попиту, пропозиції та цін;

вивільнення великих підприємств від виробництва нерентабельної для них дрібносерійної та штучної продукції, яка задовольняє індивідуальний попит, підвищення тим самим ефективності їх діяльності;

забезпечення додаткових робочих місць, подолання прихованого безробіття, надання роботи працівникам, вивільненим у процесі реструктуризації великих підприємств [5, с. 89].

Малий і середній бізнес для виконання своїх функцій потребує відповідних організаційних форм і належного фінансового забезпечення, тому важливо віднайти оптимальні варіанти співпраці невеликих підприємств з іншими секторами економіки, зокрема з великими корпоративними структурами, а також із державою. З цією метою доцільно скористатися досвідом, набутим у провідних країнах світу [6, с. 4].

Для ефективного розвитку МСБ в Україні необхідно створити механізм ефективної взаємодії між державою та підприємницьким сектором. Його відсутність засвідчується тим, що малі підприємства ще не відіграють вагомої ролі в економіці України. Це проявляється й у тому, що вони не стали одним із важливих засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення нових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами й послугами. Становлення малого бізнесу в Україні – це тривалий процес, який повинен мати певну етапність, виходячи з економічного стану країни, існуючих проблем на мікро- та макрорівнях [2, с. 4].

Підприємства малого та середнього бізнесу стабільно й ефективно функціонують у розвинених країнах світу завдяки грамотній та стабільній державній підтримці, що є взаємозумовленою закономірністю. Ефективний розвиток і підтримка МСБ приводять до розвитку економіки країни та укріплення її позицій на світовому ринку.

На державному рівні підтримка МСБ у більшості європейських країн здійснюється за допомогою розробки та реалізації цільо-

вих програм фінансового, економічного, кадрового, технічного, інформаційного сприяння малому та середньому бізнесу. Усі країни ЄС створюють необхідні умови для полегшення доступу до джерел фінансування та використовують при цьому різні важелі й інструменти, оскільки визнають фінансове забезпечення МСБ однією з найважливіших факторів. Саме тому переважна більшість держав-членів ЄС створює спеціальні резерви для підтримки МСБ за допомогою субсидій, пільгових позик, дотацій тощо, тим самим сприяючи розвитку всіх регіонів. Державні програми окремих країн базуються на загальноєвропейських програмах, створюючи більш тісні та дружні відносини між країнами, підвищуючи загальноєвропейський потенціал розвитку економіки.

Країна-лідер з ведення бізнесу та його підтримки – Сінгапур створила всі необхідні умови для легкого й ефективного ведення бізнесу, забезпечила необхідну державну підтримку, тому не випадково в цій країні налічується більше 3,5 тис. відомих світових компаній і більше 120 транснаціональних компаній мають тут свої представництва.

Великобританія займає лідируючі позиції щодо створення найсприятливіших умов для розвитку підприємництва. Це дозволяє їй щорічно заощаджувати близько 10 млрд фунтів стерлінгів за рахунок скорочення формальних процедур і бюрократичної тяганини.

Німеччина стимулює розвиток МСБ пільговими умовами кредитування, але все одно існують певні труднощі з веденням бізнесу. Дві третини всього економічно активного населення зайняті в МСБ. Малі та середні фірми дають половину ВВП країни, здійснюють до 40% усіх капіталовкладень.

У розвинутих країн світу існують різноманітні форми державної підтримки приватних власників. Крім того, сектор МСБ відрізняє висока динамічність, гнучкість інноваційної активності, здатність до прискореного створення нових виробництв і генерації нових робочих місць. У США упродовж останнього десятиліття майже 55% інновацій та 75% робочих місць було створено в цьому секторі, за ефективністю капіталовкладень він майже в 9 разів перевищує сферу великого бізнесу.

Україна за кількістю середніх і малих підприємств, рівнем їх розвитку та державної підтримки катастрофічно відстає не лише від економічно розвинутих країн, але і країн із трансформаційною економікою. Якщо раніше головним джерелом проблем були певні ускладнення щодо доступу до фінансових і кредитних ресурсів, високих ризиків діяльності, то сьогодні – це ще посилення фіскаль-

ного стягнення з прибутків підприємств, прогнозування різкого скорочення кількості суб'єктів такого виду діяльності (за найгіршими прогнозами воно може досягти 20%).

Українська модель функціонування МСБ має слабкі риси податкового сприяння з додаванням законодавчих пом'якшуючих пільг і кредитних програм, які не працюють ефективно через низьку зацікавленість учасників економічних відносин. Наявні проблеми потребують розробки такого підходу до підтримки та сприяння розвитку сектору МСБ, який задіє всіх учасників економічних відносин та джерела їх ефективного функціонування, а також сконцентрує увагу як на якісних, так і на кількісних результатах такого підходу.

Підтримка підприємницького сектору має здійснюватися на засадах комплексної системи, складові якої регулюють, відновлюють, розвивають та підтримують МСБ. Система складається з джерел підтримки, які встановлюють наявність і кількість суб'єктів, що безпосередньо беруть участь у підтримці МСБ; механізмів підтримки, які розкривають можливі типи підтримки; інструментів підтримки, які виявляють засоби підтримки МСБ; управлінських технологій, що розкривають методи або способи, за допомогою яких здійснюється підтримка, а також управлінський вплив на МСБ.

Ключове значення для підвищення ефективності функціонування малих і середніх підприємств України має створення гідних умов для їх існування, що стане можливим унаслідок створення ефективної системи відтворення підприємництва та застосування необхідних інструментів його підтримки.

Підвищення ефективності підтримки та стимулювання розвитку малих і середніх підприємств потребують системного підходу до вирішення цієї проблеми в контексті управління розвитком малих і середніх підприємств як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях.

Окремі інструменти підтримки малих і середніх підприємств у зовнішньому та внутрішньому середовищі в системі регіонального ринкового простору наведено на рис. 1.

Однією з принципових відмінностей національного рівня розвитку МСБ від європейського є недостатній рівень наукової та інноваційної активності цього сектору, фінансово-кредитна «неспроможність», відсутність належної державної підтримки та стимулу до відкриття і необхідного захисту ризикованої підприємницької діяльності. В Україні головним джерелом підтримки сфери бізнесу має бути держава, тому інструменти державної підтримки

МСБ мають будуватися на принципах якісного та безперервного стимулювання і підтримки підприємств МСБ.

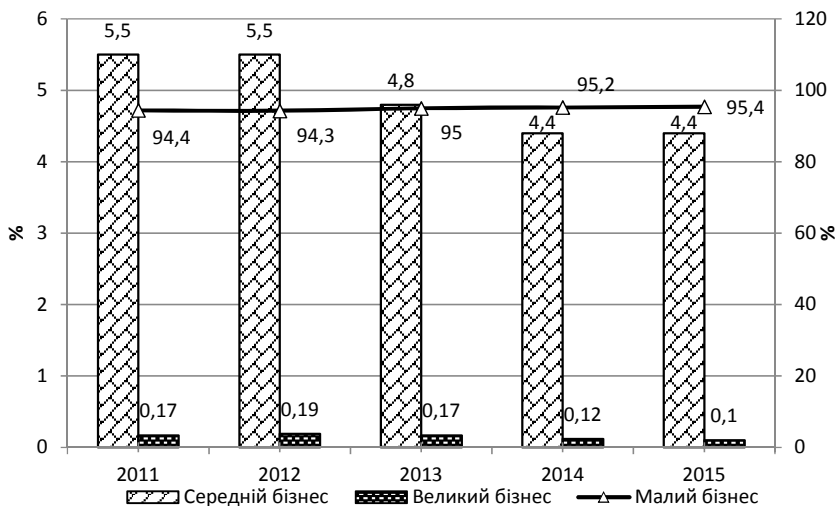

Складено на основі джерела [1].

Рис. 1. Інструменти підтримки малого та середнього бізнесу

Малий і середній бізнес в Україні, як і в інших країнах світу, є пріоритетним для розвитку регіонів країни та формування його системи економічного розвитку. Розглянемо, яку частку складає малий, середній та великий бізнес в Україні для визначення їх внеску в розвиток регіональної економіки (рис. 2) [2].

Найбільша кількість зайнятих сконцентрована на середніх підприємствах (42% від загальної кількості підприємств України), що пояснюється їх розміром. Однак кількість зайнятих із кожним роком скорочується, найменша кількість зайнятих спостерігалася на малих підприємствах у 2015 р. – 26%. Однією з головних причин такої ситуації може бути складна та невідповідна економіці України система податкових платежів і, як наслідок, приховування деякої кількості працюючих на підприємстві, тобто підвищення рівня тіньової економіки через несприятливі умови для відкритого функціонування.

Складено на основі джерела [2].

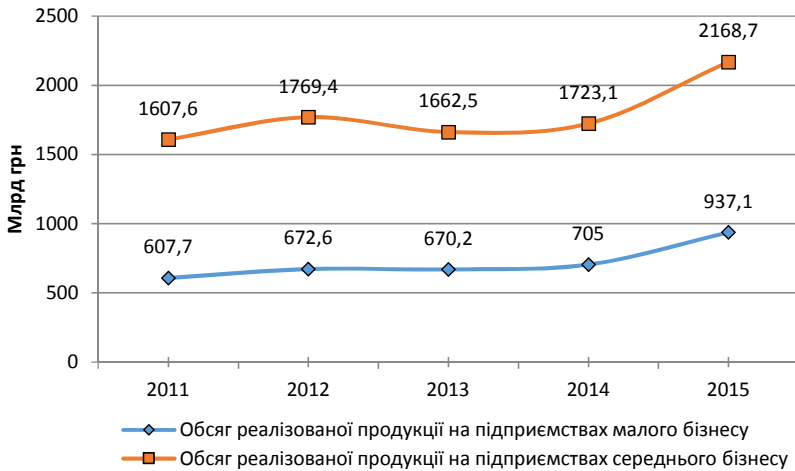
Рис. 2. Динаміка питомої ваги підприємств малого, середнього та великого бізнесу в Україні у 2011-2015 рр.

Іншою причиною такої ситуації може бути підвищення рівня автоматизації та механізації праці на підприємствах, унаслідок чого продуктивність праці працівників підвищується та відповідно зменшується кількість необхідних працівників. Для того щоб підтвердити або спростувати ті чи інші причини, розглянемо, як змінюється обсяг реалізованої продукції на підприємствах МСБ протягом 2011-2015 рр. (рис. 3).

Найбільшу частину реалізованої продукції в Україні виробляють середні підприємства (42%), причому в 2015 р. обсяг реалізації значно підвищився як у середніх, так і у малих підприємств. Обсяг реалізованої продукції підприємствами МСБ в Україні в півтора рази перевищує обсяг реалізації великих підприємств. Тому доцільно визначити види економічної діяльності, в яких виробляється та реалізується найбільша кількість продукції (див. таблицю).

Дані таблиці свідчать, що найбільший обсяг реалізованої продукції виробляють підприємства МСБ, які здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, причому цей показник із кожним роком підвищується. Найменший обсяг реалізованої продукції виробляють підприємства МСБ, зайняті в галузі освіти. Більш ніж удвічі за розгля-

Складено на основі джерела [2].

Рис. 3. Обсяг реалізованої продукції на підприємствах МСБ у період 2011-2015 рр.

Таблиця

Види економічної діяльності підприємств МСБ за обсягом реалізованої продукції в 2011-2015 рр., млрд грн ¹

Вид економічної діяльності	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6
Сільське, лісове та рибне господарство	114,4	143,1	137,6	182,3	301,1
Промисловість	476,3	528,9	538,9	613,6	809,2
Будівництво	108,8	142,2	125,3	139,8	123,6
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1100,4	1142,1	1116,8	1104,6	1388,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	69,7	89,2	88,6	95,7	140,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	13,8	27,5	18,6	11,1	13,2
Інформація та телекомунікації	38,3	39,6	41,1	47,6	62,1
Фінансова та страхова діяльність	159,6	159,4	88,1	20,9	32,9
Операції з нерухомим майном	55,1	51,2	47,9	70,9	82,5

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6
Професійна, наукова та технічна діяльність	54,4	74,8	50,9	61,1	66,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	28,2	37,9	36,1	36,5	38,6
Освіта	1,6	1,7	1,7	1,5	1,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7,2	8,3	9,1	7,5	10,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6,4	4,7	9,3	11,3	3,1
Надання інших видів послуг	2,6	3,2	2,6	2,6	3,3

¹ Складено на основі джерела [2].

нутий період збільшився обсяг реалізованої продукції, яку виробляють підприємства МСБ у сфері сільського господарства, промисловості, транспорту та кур'єрської діяльності. У сфері фінансової та страхової діяльності обсяг реалізованої продукції підприємств МСБ зменшився більш ніж утричі. Пріоритетними галузями, що сприяють розвитку МСБ, є оптова та роздрібна торгівля, сільське, лісове та рибне господарство, промисловість.

Питома вага кількості малих підприємств серед загальної кількості підприємств протягом п'яти років збільшилася на 1% унаслідок зменшення питомої ваги середніх та великих підприємств. Структура всіх підприємств за розглянутий період змінюється вбік збільшення кількості малих підприємств та зменшення інших, але якщо розглядати динаміку кількості малих підприємств, то вона протягом п'яти років зменшилася майже на 30 тис. од. Така ситуація свідчить про підвищення ролі малого бізнесу та водночас зменшення підприємницької активності підприємств через певні труднощі економічного, соціального, фінансового, політичного характеру.

Кількісна структура підприємств бізнесу в Україні за 2011-2015 рр. суттєво не змінилась. Загалом же кількість МСБ у 2015 р. досягла 99,9% від загальної кількості, тобто сектор МСБ в Україні сформувався кількісно і відповідає середньоевропейському рівню.

Кількість підприємств МСБ не визначає ефективність функціонування цього сектору в Україні, важливими показниками є кількість зайнятих на цих підприємствах та обсяг виробленої ними продукції, адже кількість підприємств МСБ може бути мінімаль-

ною, а кількість зайнятих та обсяг виробленої продукції на них – достатньо високими, і навпаки.

Для того щоб наблизити підприємницьке середовище до необхідних параметрів розвитку, постає потреба передусім у зменшенні надмірного регуляторного навантаження, яке гальмує розвиток підприємництва та створює різні складнощі відкриття бізнесу для підприємців. Здійснення дерегуляції є потужним інструментом підтримки МСБ та його подальшого розвитку.

Підвищений рівень тінізації економіки, відсутність дієвих кроків у подоланні корупції та недобросовісна конкуренція потребують реформування податкового забезпечення. В Україні, як і у країнах ЄС, підтримку МСБ також визначено основним пріоритетом економічного розвитку, проте вагомих результатів у розбудові ефективної податкової системи в цьому напрямі й досі не одержано. Якщо в Україні упровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності розглядається як вагоме досягнення, то у країнах ЄС такий інструмент вже давно існує та розглядається лише як один з етапів подолання порушень у податковій системі. У зв'язку з цим необхідно доповнити систему податкової політики МСБ ефективними інструментами, які сприятимуть активізації цього сектору та наближення умов діяльності до європейських стандартів. Ключовими заходами в контексті вдосконалення податкової політики підтримки МСБ в Україні мають стати:

- знижена загальна ставка податку на прибуток (у Канаді податкова ставка для суб'єктів МСБ, дохід яких не перевищує 500 тис. дол., складає 11%, у той час для інших – 15%);

- податкові канікули, які дозволяють накопичити фінансові ресурси завдяки звільненню підприємств МСБ від сплати податку на прибуток на кілька років;

- податковий кредит на умовах строковості та повернення (у Польщі МСБ має право не сплачувати податок на прибуток протягом року за умови повернення його протягом п'яти років без відсотків);

- особливі податкові пільги – на оплату глобальної мережі Інтернет, покриття заборгованості через надання податкового кредиту, відстрочення податкових платежів та ін.

Зарубіжні інструменти підтримки МСБ спрямовані на налагодження співпраці України та розвинутих країн світу з метою всебічної взаємодопомоги та перейняття успішного досвіду ведення бізнесу. Іноземні інвестори є важливим інструментом підтримки МСБ, тому для їх існування необхідне створення таких інформаційних

мереж, де можна знайти необхідних партнерів за кордоном та які сприятимуть розвитку інновацій і трансферу технологій.

Інвестиційну підтримку пропонується здійснювати за такими напрямками: створення спеціальних резервів, які розширюють можливості їх самофінансування (в Угорщині такі резерви дозволяють акумулювати частину прибутку без оподаткування та використати її протягом чотирьох років на інвестиційні цілі); знижена ставка податку на прибуток, що використовуються для цілей реінвестування (такий інструмент активно використовується в Австрії); інвестиційний податковий кредит, який зменшує обсяг нарахованого податку на певний відсоток вартості придбання нової технології чи обладнання (широко застосовується в Грузії); одноразова амортизація, яка надає право повністю списати на витрати придбані необоротні засоби виробництва.

Обмін досвідом і підтримка інтернаціоналізації МСБ посилять взаємну співпрацю з передовими країнами та збільшать можливість активізації підприємницьких можливостей у регіонах нашої країни. Це уможливить співфінансування заходів посередницьких організацій, що підтримують участь у розвитку МСБ.

Національні та міжнародні інструменти підтримки МСБ у сукупності активізують підприємницьку діяльність малих і середніх підприємств, формують цілі та способи досягнення підтримки МСБ, інтелектуальний капітал у регіонах країни, сприяють упровадженню інновацій, створюють нові можливості для розвитку.

Висновки. Отже, малий бізнес відіграє в економіці України досить значну роль. Він є невід'ємною частиною соціально-економічної системи країни, забезпечуючи стабільність ринкових відносин, залучаючи велику частку громадян країни в цю систему відносин шляхом відкриття ними власної справи, забезпечуючи високу ефективність виробництва шляхом глибокої спеціалізації та кооперації виробництва, що сприятливо позначається на економічному зростанні національної економіки.

Цивілізований розвиток МСБ в Україні можливий тільки за наявності концептуально виваженої системи державно-правових заходів, спрямованих на економічну, соціальну, інформаційну, навчальну та інші види підтримки малого та середнього підприємництва. Без державно-правової політики у цій сфері становлення малого підприємництва неможливе, ефективність його діяльності різко знижується, цілі та призначення деформуються.

У вищерозглянутих умовах абсолютне і відносне зростання малого та середнього бізнесу на тлі загального спаду виробництва і

кризового стану багатьох великих підприємств, у тому числі монопольних, демонструє його великий внутрішній потенціал, можливість для широких верств населення забезпечити власними зусиллями свою економічну самостійність і добробут України.

Література

1. Дані Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.org/uk/operativ/>.

2. Аналітичний звіт «Щорічна оцінка ділового клімату в Україні: 2015 рік. За результатами опитування малого та середнього бізнесу». URL: <http://www.ier.com.ua/files/publications/>.

3. Толмачова Г.Ф., Якуб'як О.В. Тенденції розвитку малого підприємництва у сучасних економічних умовах України. *Управління економікою: теорія та практика*: зб. наук. пр. Київ: ІЕП НАНУ, 2014. С. 121-140.

4. Державний комітет статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

5. Беспалько В. Проверки бизнеса: чего ждать от госнадзора в 2017 году. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/11/30/612656/>.

6. Толмачова Г. Ф., Ляшенко В.І., Колеснікова Г.В. Регулювання розвитку малого і середнього підприємництва: досвід зарубіжних країн для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 157-185.

7. Гітис Т. П. Визначення та дослідження обмежувальних факторів розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2 (31). С. 44-48.

8. Иванов А.В. Инновации и производственный бизнес в условиях глобализации. *Проблемы современной экономики*. 2011. № 1. С. 47-52.

9. Бахрамов Ю. М., Глухов В. В. *Финансовый менеджмент: стандарт третьего поколения*. 2-е изд. СПб. : Питер, 2011. 496 с.

10. Экономика и право: сб. науч. тр. / Мамутов В. К. Киев : Юринком Интер, 2003. 544 с.

11. Матвій І.Є. Інноваційна активність малого бізнесу в Україні: стан та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми економіки та управління. 2016. № 847. С. 124-129.

12. Бизнес-среда в Украине. Проект «Развитие предпринимательства в Украине». Международная финансовая корпорация. URL: surv-07-web.pdf.

Надійшла до редакції 15.10.2018 р.

ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО ТРАНСФЕРУ В УКРАЇНІ

Науково-технічний потенціал будь-якої країни є підґрунтям її конкурентоспроможності в міжнародному просторі, рівноправної участі в інноваційних інтеграційних процесах у рамках сучасної глобалізації. Основу стратегії розвитку економіки будь-якої країни становить розвиток науки та технологій, від ступеня розвитку яких більшою мірою залежить економічна і національна безпека.

Питання трансферу інноваційних технологій та знань розглядаються такими вченими, як: Ю. Бажал, Л. Федулова, Д. Бутенко, І. Ткачук, А. Землянкін, В. Лимар, Р. Козаченко [1-9].

Тенденції розвитку науково-технічного потенціалу України окремих регіонів та регіональних наукових центрів досліджують В. Ляшенко, С. Кацура, Н. Лепіхова [10]; регуляторні основи трансферу технологій – О. Мрихіна, Т. Міркунова, А. Стояновський; методологічні підходи до оцінки міжнародного трансферу технологій – О. Пешина; методологію оцінки міжнародного трансферу технологій – О. Саліхова [10-13].

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю модернізації промисловості України, збільшення конкурентоспроможності продукції шляхом скорочення витрат на виробництво, підвищення якості продукції, поліпшення її технічних характеристик, а також розширення експортних можливостей промислових підприємств.

Мета статті – оцінити стан у сфері створення і трансферу нових технологій в Україні, визначити ступінь інтенсивності науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) в окремих галузях переробної промисловості, надати оцінку інтенсивності міжнародного трансферу технологій, а також виявити наявність впливу інноваційної діяльності промислових підприємств на експорт інноваційної продукції з України.

Наразі ще не створено загальну методологічну систему аналізу й оцінки ефективності процесу трансферу технологій. Це пов'язано зі складністю у веденні повноцінної статистики поширення технологій, оскільки сам процес є складним і багатограним, най-

частіше складно вимірюваним (наприклад, вимір людського капіталу). Іншою проблемою розробки загальної методології є закритість окремих джерел інформації та небажання розкриття ексклюзивної інформації з огляду на захист від конкуренції. Світова спільнота визнає необхідність створення єдиних методологічних стандартів процесу трансферу технологій.

Найбільш розвинутою базою даних щодо активності науково-технологічних інновацій є статистика НДДКР), а основним документом зі статистики НДДКР є Керівництво Фраскати «Пропонована стандартна практика для обстежень, досліджень і експериментальних розробок» Організації з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) [14]. Однак для оцінки ефективності трансферу технологій Керівництво Фраскати не є вичерпним джерелом даних. Більш інформативним є Керівництво Осло (ОЕСР) [15]. Викладена в Керівництві Осло інформація може бути використана для вивчення деяких аспектів процесів трансферу технологій з розгляданням як інноваційної активності покупки знань у формі патентів, ліцензій, технічних послуг (нематеріальних технологій), а також придбання матеріальних технологій, у тому числі інноваційних машин і устаткування, необхідних для впровадження продуктових і процесних інновацій.

Методологічні підходи до оцінки ефективності трансферу технологій, які є найбільш поширеними у світовій практиці, наведено в табл. 1.

Використання результатів, одержуваних у науково-технічній сфері, стійко локалізується в групі так званих високотехнологічних галузей. Для сталого розвитку більшої частини високотехнологічних виробництв підприємцям необхідно істотно підвищити рівень витрат на НДДКР. Це стало умовою введення в науковий обіг поняття «наукоємне виробництво».

У даний час використовуються три основних підходи до ідентифікації технологічності та наукоємності: секторальний (заснований на інтенсивності застосування сучасних технологій і розробок у промисловості та сфері послуг), продуктовий (за кінцевим продуктом і його наукоємністю), патентний – за високотехнологічними патентами (заснований на Міжнародній патентній класифікації) [12].

Методологія розрахунку інтенсивності НДДКР, розроблена Управлінням з питань науки, технологій промисловості ОЕСР, заснована на секторальному підході. У ній використовуються три по-

Таблиця 1

Підходи до аналізу й оцінки процесу трансферу технологій [12]

Загальноприйняті міжнародні методологічні рекомендації	Рекомендації в розробці	Методи для аналізу інших сфер науково-технічних інновацій
Активність НДДКР (Frascati methodology)	Статистика щодо використання провідних технологій у виробництві (АМТ), інформаційних і комунікаційних технологій (ICT)	Патентні бази даних й індикатори науково-технологічної діяльності
Кількість патентів, інновацій (Oslo methodology)	Метод LBIO (literature-based innovation output indicators)	Міжнародні потоки об'єктів промислової власності та ноу-хау
Технологічний платіжний баланс (ТБР)	Обсяг нематеріальних інвестицій	Попит, пропозиція, використання інформаційно-комунікаційних технологій
Обсяг створюваних високотехнологічних продуктів (НТ) і наукомісткі сектори послуг (KIS)	Вимірювання нетехнологічних інновацій	Керівництво Богота, Іbero-американська мережа показників науки і технологій
Індикатори розвитку людського потенціалу в науково-технологічних сферах (HRST – Canberra methodology)	Аналіз суспільних відносин і розуміння нових наукових і технологічних розробок	Керівництво з економічних індексів глобалізації (Handbook of Economic Globalization Indicators)

казники інтенсивності технологій, що різною мірою відображають аспекти «технологія-виробник» і «технологія-користувач»:

- 1) співвідношення витрат на НДДКР і доданої вартості;
- 2) співвідношення витрат на НДДКР і обсягу виробленої продукції;
- 3) співвідношення суми витрат на НДДКР і проміжного споживання (технології, втілені в проміжних товарах і товарах виробничого призначення) і обсягів виробництва [16].

Класифікацію видів діяльності у промисловості, засновану на інтенсивності НДДКР, наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**Класифікація видів діяльності в промисловості,
заснована на інтенсивності НДДКР [16]**

Високотехнологічні	Середньо-високотехнологічні
Виробництво літальних і космічних апаратів; фармацевтичне виробництво; виробництво офісного, бухгалтерського та комп'ютерного обладнання; радіо, ТБ і комунікаційне обладнання; медичні, точні й оптичні інструменти	Електричне машинобудування і виробництво апаратів, що не увійшло в інші категорії; виробництво транспортних засобів, причепів і напівпричепів; хімічна промисловість, крім фармацевтичної; виробництво залізничного і транспортного устаткування, яке не увійшло до інших категорій; машинобудування і виробництво обладнання, яке не увійшло до інших категорій
Середньо-низькотехнологічні	Низькотехнологічні
Будівництво та ремонт суден і човнів; виробництво гумових та пластмасових виробів; кокс, продукти переробки нафти, ядерного палива; інші неметалеві мінеральні продукти; виробництво основних металів і металевої продукції	Виробництво, яке не увійшло до жодної з категорій; промислова переробка; виробництво виробів із деревини, паперу, паперова продукція, друкарство і видавнича справа; виробництво продуктів харчування, напоїв, тютюнових виробів; виробництво тканини, текстильних виробів, виробів зі шкіри, виробництво взуття

***Визначення рівня технологічної інтенсивності галузей
переробної промисловості України***

Виходячи з наявних статистичних даних виявлено, що інтенсивність НДДКР у промисловості України дорівнювала в середньому 0,11% , а в переробній промисловості цей показник складав 0,46% за 2012-2016 рр., що за критеріями, встановленими ОЕСР, відповідає низькому рівню технологічної інтенсивності (табл. 3).

На основі даних про витрати на НДДКР і обсяг виробництва промислової продукції в Україні розраховано середню інтенсивність НДДКР за галузями промисловості та здійснено групування видів діяльності згідно із секторальним підходом методики ОЕСР (табл. 4-7).

Таблиця 3

**Інтенсивність НДДКР у промисловості України
за 2012-2016 рр., %¹**

Вид промислової діяльності	Середнє значення інтенсивності НДДКР						Рівень інтенсивності НДДКР
	2012	2013	2014	2015	2016	2012-2016	2012-2016
Промисловість	0,09	0,12	0,12	0,11	0,11	0,11	Низький
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,01	0,03	0,02	0,01	0,09	0,03	Низький
видобуток кам'яного та бурого вугілля	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	Низький
Переробна промисловість	0,48	0,63	0,57	0,50	0,15	0,46	Низький
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,01	Низький
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	Низький

¹ Складено за даними джерел [17-21].

Порівняно з розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, в Україні має місце низький рівень витрат на НДДКР у більшості видів діяльності, у тому числі у високотехнологічних, таких як виробництво фармацевтичних препаратів, виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (не більше 1,66% витрат від загального обсягу реалізованої продукції в 2016 рр.). Група високотехнологічних виробництв в Україні перебувала за рівнем витрат на НДР фактично на середньо-низькому рівні: 0,66% для фармацевтичного виробництва та 0,98% для виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції від загального обсягу виробленої цими галузями продукції (див. табл. 4).

Середньотехнологічні галузі високого рівня, а саме хімічна промисловість; виробництво автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та інших транспортних засобів; виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших групувань в Україні, мають технологічну інтенсивність галузей середньо-низького рівня згідно

Таблиця 4

**Інтенсивність НДДКР у переробній промисловості України
за високотехнологічними видами діяльності (2012-2016 рр.)¹**

Вид діяльності	Витрати на НДР (внутрішні та зовнішні), тис. грн					Частка НДДКР в обсязі виробництва, %					Середнє значення	Рівень інтенсивності НДДКР
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016	2012-2016	2012-2016
Переробна промисловість	1174880,6	1589364,6	1715932,7	2007354,6	1909171,4	0,48	0,63	0,57	0,50	0,15	0,46	Низький
Високотехнологічні (інтенсивність НДДКР > 5%)												
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-	119450,2	219794,5	926625,4	432307,7	0,00	0,20	0,34	1,08	1,66	0,66	Середньонизький
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	-	122263	110763,3	97074,8	101897,4	0,00	1,63	1,36	1,11	0,82	0,98	Середньонизький

¹ Складено за даними джерел [17-21].

Таблиця 5

**Інтенсивність НДДКР у переробній промисловості України
за середньотехнологічними видами діяльності високого рівня (2012-2016 рр.)¹**

Вид діяльності	Витрати на НДР (внутрішні та зовнішні), тис. грн						Частка НДДКР в обсязі виробництва, %						Середнє значення	Рівень інтенсивності НДДКР
	2012	2013	2014	2015	2016		2012	2013	2014	2015	2016		2012-2016	2012-2016
Переробна промисловість	1174880,6	1589364,6	1715932,7	2007354,6	1909171,4		0,48	0,63	0,57	0,50	0,15		0,46	Низький
Середньотехнологічні високого рівня (1,5-5%)														
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	335735,4	10835,2	47407	60893,8	13102,6		3,21	0,09	0,32	0,30	0,02		0,79	Середньоміжкий
Виробництво електричного устаткування	125024,8	80567,6	69948,1	127120,6	163015,3		0,56	0,37	0,33	0,53	0,61		0,48	Низький
Виробництво автомобілів, транспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	146939,2	269529,2	537280,2	224526,8	324135,4		0,20	0,54	1,37	0,56	0,77		0,69	Середньоміжкий
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших груп	484490,7	740233,2	438810,7	440118	616825,0		1,29	2,13	1,31	1,05	1,23		1,4	Середньоміжкий

¹ Складено за даними джерел [17-21].

Таблиця 6

**Інтенсивність НДДКР у переробній промисловості України
за середньотехнологічними видами діяльності низького рівня (2012-2016 рр.)¹**

Вид діяльності	Витрати на НДР (внутрішні та зовнішні), тис. грн						Інтенсивність НДДКР: Доля НДДКР в обсязі виробництва, %						Середнє значення	Рівень інтенсивності НДДКР
	2012	2013	2014	2015	2016		2012	2013	2014	2015	2016		2012-2016	2012-2016
Переробна промисловість	1174880,6	1589364,6	1715932,7	2007354,6	1909171,4		0,48	0,63	0,57	0,50	0,15		0,46	Низький
Середньотехнологічні низького рівня (0,5-1,5%)														
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	20003,3	91396,3	56749	21231,1	172289,8		0,01	0,08	0,06	0,02	0,05		0,04	Низький
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	3516,7	5589,2	1436,9	955,4	2335,8		0,01	0,01	0,00	0,00	0,00		0,01	Низький
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	2314,6	5165,6	3599,2	1527,2	54754,7		0,00	0,00	0,00	0,00	0,05		0,01	Низький

¹ Складено за даними джерел [17-21].

Таблиця 7

**Інтенсивність НДДКР у переробній промисловості України
за низькотехнологічними видами діяльності (2012-2016 рр.)¹**

Вид діяльності	Витрати на НДР (внутрішні та зовнішні), тис. грн					Інтенсивність НДДКР: Доля НДДКР в обсязі виробництва, %					Середнє значення	Рівень інтенсивності НДДКР
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016	2012-2016	2012-2016
Переробна промисловість	1174880,6	1589364,6	1715932,7	2007354,6	1909171,4	0,48	0,63	0,57	0,50	0,15	0,46	Низький
Низькотехнологічні (< 0,5%)												
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	27235,3	98682,1	160974,8	86320,6	12187,8	0,28		1,40	0,50	0,00	0,64	Середньо-низький
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	6714,7	5748	33553,1	9586,1	9751,5	0,02	0,02	0,08	0,02	0,05	0,04	Низький
Виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	823,8	15762,4	7517,1	3096	4594,4	0,00	0,03	0,02	0,01	0,01	0,01	Низький
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування		24143	28098,8	8278,8	1984,0	0,00	0,08	0,09	0,02	0,00	0,04	Низький

¹ Складено за даними джерел [17-21].

з критеріями ОЕСР (у середньому 0,84% за 2012-2016 рр.). Виробництво електричного устаткування перебуває на низькому рівні технологічної інтенсивності (0,48% за 2012-2016 рр.). Найбільший обсяг фінансування НДДКР за 2012-2016 рр. спостерігається у виробництві машин і устаткування, не віднесених до інших груп, – 1,4% за період 2012-2016 рр. (2016 р. – 1,23%), що за класифікацією ОЕСР відповідає середньо-низькій технологічній інтенсивності (див. табл. 5).

Середньотехнологічні галузі низького рівня, а саме металургійне виробництво, виробництво гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки характеризуються низьким рівнем витрат на НДР по відношенню до обсягів виробленої продукції (0,02% за 2012-2016 рр.) (див. табл. 6).

Показник інтенсивності НДДКР у виробництві харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів у 2012-2016 рр. перевищує критерій 0,5%, встановлений для низькотехнологічних галузей класифікації ОЕСР і дорівнює в середньому за 2012-2016 рр. 0,64% (максимальне значення становило 1,4% у 2014 р.). Частка витрат на НДДКР інших низькотехнологічних галузей промисловості України (текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність; виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування) складає менше 0,1% (див. табл. 7).

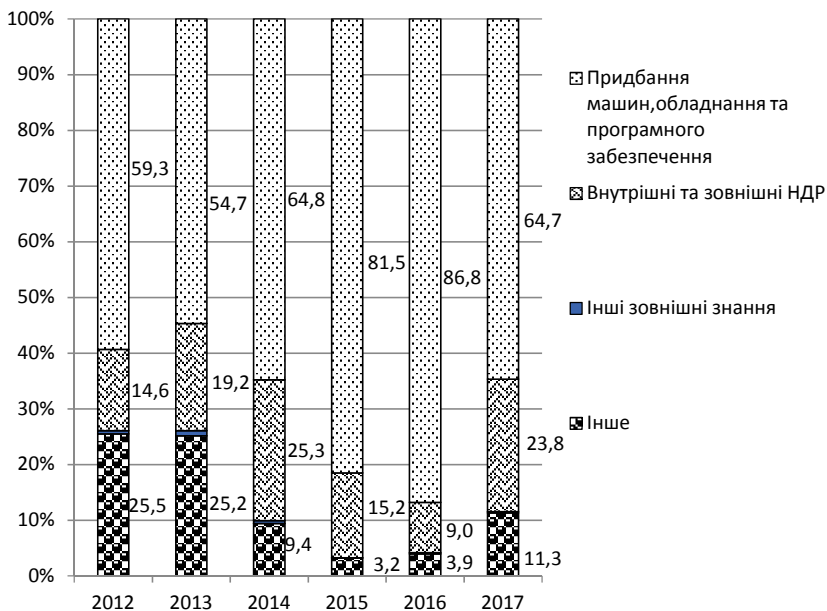
Тенденція до зниження питомої ваги витрат на НДДКР у загальному обсязі виробництва зберігається з 2012 р. до сьогодення у всіх видах промислової діяльності.

Аналіз структури витрат на інновації за розглянутий період свідчить про скорочення питомої ваги витрат на НДДКР (зовнішніх і внутрішніх) до 9% у 2016 р. і збільшення таких витрат до 23% у 2017 р. [21].

У 2012- 2016 рр. відзначається поступове зменшення питомої ваги витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення в загальному обсязі витрат на інновації підприємств переробної промисловості України з 86,8% у 2016 р. до 64,7% у 2017 р. (рис. 1).

Загальні витрати на інноваційну діяльність в Україні у 2017 р. порівняно з 2016 р. значно зменшилися (з 1 до 0,3% ВВП) і склали 9117,54 млн грн [39, с. 28] (рис. 2). У цілому по країні витрати на фінансування НДДКР скоротилися з 2,098 млн дол. (за ПКС) у

2015 р. до 1,7 млн дол. у 2016 р. [31]. Також відзначається щорічне зниження витрат на НДДКР з 3,2 млн дол. (за ПКС) у 2007 р. до 1,4 млн дол. у 2016 р. (у цінах 2005 р.) [36].

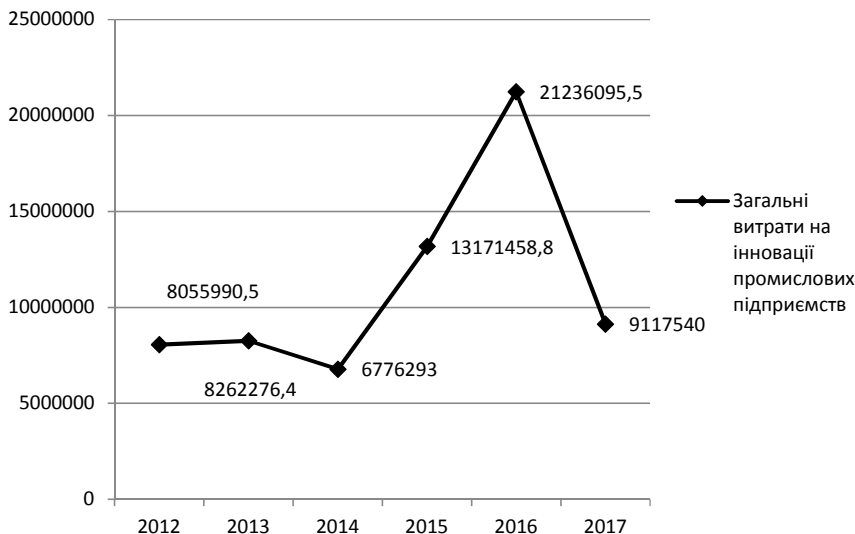
Складено за даними джерел [17-22].

Рис. 1. Структура витрат на інновації за напрямками інноваційної діяльності підприємств переробної промисловості України у 2012-2017 рр., %

За джерелами фінансування НДДКР в Україні у 2016 р. 39% витрат припадало на державний сектор 36,8% – на бізнес, 22% – іноземні фонди. У 2016 р. порівняно з 2015 р. на 3% скоротилася частка приватного сектору у фінансуванні НДДКР, іноземне фінансування збільшилося на 4%. У розподілі витрат за науковими сферами інженерні та технічні науки у 2016 р. склали 65%, природничі – 21% від загального обсягу витрат, 5% припало на сільськогосподарські науки, 3,2% – на суспільні [23].

Подальше зниження витрат на НДДКР може негативно вплинути на структуру виробництва і експорту, у якій наразі переважають сировинні товари і продукція з низьким ступенем переробки.

Рис. 2. Динаміка обсягу фінансування інноваційної діяльності підприємств переробної промисловості, тис. грн [17-22]

Також це спровокує вплив кваліфікованих кадрів, задіяних у сфері НДДКР до країн, які розробляють провідні методи виробництва і технології.

Вплив інноваційної діяльності підприємств переробної промисловості України на експорт інноваційної продукції

Продуктивність компанії та рішення про експорт продукції тісно пов'язані з її інноваційною діяльністю. Інновації можуть відігравати більш важливу роль у прийнятті рішення про початок експорту, успішний експорт продукції може стимулювати інноваційний процес. Таким чином, зв'язок між експортом та інноваціями є взаємообумовленим і може відбуватися в обох напрямках.

Аналіз досліджень про інновації та інформації про торгівлю компаній Словенії в період 1996-2002 рр. дозволив виявити двоспрямований причинний зв'язок між інноваціями в компанії та експортною активністю. «Ми не знаходимо доказів гіпотези про те, які саме – продуктові або процесні – інновації збільшують імовірність для компанії стати експортером, але є доказ, підтверджений звітом про інновації та звітом про виробничу діяльність, про те, що експортна діяльність веде до підвищення продуктивності» [24]. Це,

швидше за все, має відношення до процесних інновацій, ніж до продуктових. Дослідження було проведено тільки для середніх і великих експортерів-початківців [24]. Це спостереження свідчить на користь гіпотези про навчання за допомогою експортування (learning by exporting), демонструючи, що навчальні ефекти від експорту відбуваються за допомогою механізму процесних інновацій, підвищуючи технічну ефективність компанії [25].

Дослідження, проведене на основі емпіричних даних про діяльність компаній із 33 країн, свідчить, що компанії-експортери мають більш високу продуктивність, ніж не експортери. Компанії з високим рівнем продуктивності самостійно починають виходити на експортні ринки, у той час як експортна діяльність не завжди сприяє підвищенню продуктивності [25]. Таким чином, гіпотеза про «навчання за допомогою експортування» є частково підтвердженою, тому що не завжди відбувається підвищення продуктивності праці в компаніях-експортерах [26].

Згідно з іншими дослідженнями статистично підтверджений той факт, що рішення про експорт приймає з більшою ймовірністю компанія-інноватор, а експортери у 2-3 рази швидше, ніж не-експортери, є інноваторами [25].

Разом з тим не існує емпіричних доказів ендегенного зв'язку між інноваціями, продуктивністю та експортом. Для деяких компаній вирішальними для виходу на зовнішній ринок є продуктові інновації (переважно для малих підприємств) [26; 27]. Згодом експорт може привести до додаткових інновацій і провокувати додаткове підвищення продуктивності. Наприклад, процесні інновації можуть вплинути на підвищення продуктивності шляхом заміщення праці робітників.

Таким чином, існує причинно-наслідковий зв'язок між інноваціями, що спочатку впливають на рішення про експорт компанії і зворотний зв'язок, який веде від експорту до подальших інновацій. При цьому слід розрізняти процесні та продуктові інновації [25].

Розглянемо статистичні дані за період 2012-2016 рр. про кількість нових продуктів, упроваджених на підприємствах України за видами економічної діяльності. Ураховано тільки нові для ринку продукти, впроваджені підприємствами переробної промисловості, та нові технологічні процеси, впроваджені на виробництві (табл. 8). У 2016 р. у переробній промисловості відзначається збільшення кількості нових для ринку продуктів і технологічних процесів, вироблених й упроваджених на підприємствах переробної промис-

ловості України після періоду скорочення їх кількості з 2012 по 2015 р.

Поступове зростання кількості нових продуктів і технологій відзначається у сфері виробництва гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції; виробництві основних фармацевтичних продуктів і фармпрепаратів; текстильному виробництві; виробництві меблів, ремонту та монтажі машин і устаткування.

Найбільшою мірою кількість нових продуктів збільшилася в таких видах діяльності: виробництво харчових продуктів, напоїв тютюнових виробів (кількість нових технологічних процесів при цьому перебуває приблизно на рівні 2012 р.: 2012 р. – 268, 2016 р. – 275); виробництво коксу та продуктів нафтопереробки; металургійне виробництво.

Упровадження нових технологічних процесів із найбільшою інтенсивністю відзначається у металургійному виробництві (1205 нових технологічних процесів за 2012-2016 рр.); виготовленні виробів із деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності; виробництві меблів та іншої продукції; виробництві гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції; виробництві автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та інших автотранспортних засобів.

У машинобудуванні в 2016 р. не вдалося відновити рівень 2012 р. з виробництва нових продуктів. У 2016 р. у галузі спостерігається спад активності зі створення нових продуктів у 1,6 раза і зниження кількості нових технологічних процесів у 1,8 раза порівняно з 2012 р. З 2012 р. кількість створених нових продуктів й упроваджених технологічних процесів щорічно скорочувалася в таких видах діяльності: виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших груп; виробництво електричного обладнання; виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції. Однак у деяких видах діяльності спостерігається позитивна динаміка щодо створення нових продуктів й упровадження нових технологічних процесів (виробництво автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та інших транспортних засобів).

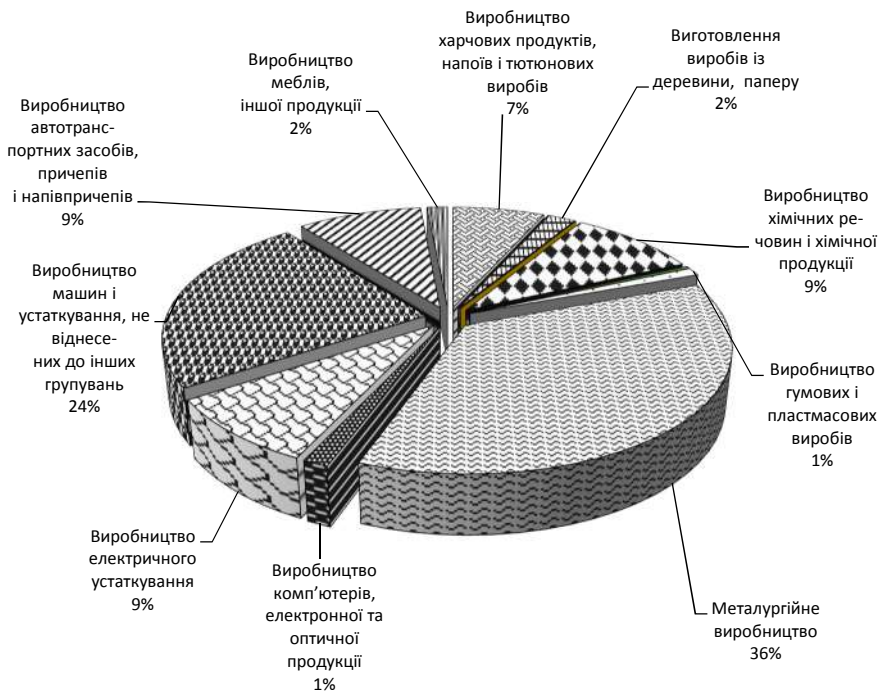
Що стосується експорту, то велика частина реалізованої інноваційної продукції за межі України була вироблена підприємствами машинобудування (42,8% від усієї продукції переробної промисловості) в 2015 р. Значну частину займає металургійне виробництво (36,6%). Серед галузей машинобудування, що експортують іннова-

Кількість нових продуктів і технологічних процесів, упроваджених на промислових підприємствах України у 2012-2016 рр., од.¹

Вид економічної діяльності	Кількість нових для ринку продуктів					Кількість нових технологічних процесів				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016
Промисловість	672	640	540	548	978	2188	1576	1743	1217	3489
Добування промисловості і розроблення кар'єрів	0	0	0	2	22	35	25	18	6	1541
Видобуток кам'яного та бурого вугілля	0	0	0	2	—	27	12	1	0	1
Переробна промисловість	672	637	540	533	891	2096	1491	1518	1126	1804
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	71	100	113	68	191	268	219	231	116	275
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	15	28	30	15	33	57	54	59	45	62
Виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	8	11	6	2	8	59	67	65	28	77
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	11	7	6	2	113	3	0	0	1	23
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	56	35	11	15	29	122	56	88	35	56
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	—	22	18	34	47	0	28	28	55	37
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	34	25	21	28	68	72	93	71	56	135
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	21	49	33	37	77	153	221	320	122	389
Машинобудування	450	331	242	320	280	1247	692	590	593	678
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	80	48	65	37	—	55	50	54	39	—
Виробництво електричного устаткування	203	80	73	68	43	22	61	69	38	25
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших груп	179	101	82	130	100	950	254	358	308	353
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	68	70	39	57	100	175	322	113	193	261
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	—	29	60	12	45	0	61	66	75	72
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0	1	0	12	63	57	51	196	63	42
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	0	2	0	1	2	0	9	11	22	102
Усього	2010	1917	1620	1631	2847	6384	4655	5005	3560	8783

¹ Складено за джерелами [17-21].

ційну продукцію, слід відзначити частку виробництва електричного обладнання (8,8%) і виробництва автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів, інших транспортних засобів (9,1%) (рис. 3).

Рис. 3. Структура експорту інноваційної продукції підприємств переробної промисловості в Україні в 2015 р. [20, с. 150]

У табл. 9 відображено динаміку експорту інноваційної продукції галузей промисловості України за 2012-2015 рр.

Статистичні дані вказують на відновлення вартісних обсягів експорту інноваційної продукції рівня 2012 р. і збільшення експорту протягом 2012-2015 рр. у харчовій промисловості, виробництві напоїв та тютюнових виробів (у 1,8 раза в 2015 р. порівняно з 2012 р.), виготовленні виробів із деревини, виробництві паперу, поліграфічній діяльності (у 1,8 раза), виробництві хімічних речовин та хімічної продукції (у 1,9 раза), металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів (у 2,3 раза).

Таблиця 9

**Експорт інноваційної промислової продукції за межі України
у 2012-2015 рр., тис. грн ¹**

	Обсяг експортованої продукції за межі України, тис. грн.				
	2012	2013	2014	2015	
Промисловість	13354903,20	16053359,70	7486442,70	10843801,40	
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	42675,70	14566,30	7302,80	19335,50	
Переробна промисловість	13312227,50	16038793,40	7479139,90	10824465,90	
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	390204,10	1155142,20	621340,10	731599,10	
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	82033,20	16591,80	20423,70	1927,40	
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	118082,40	122291,90	195824,50	213935,50	
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	43726,90	126847,70	74063,80	-	
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	537749,60	588855,10	351162,10	1012988,80	
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-	28622,10	57182,60	32134,40	
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	294120,20	302207,70	210578,70	107565,30	
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	1709371,80	4787691,30	1508932,20	3928747,20	
Машинобудування	10001854,70	8715446,00	4249892,40	4632221,00	
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	2270744,60	517927,30	525705,20	143882,80	
виробництво електричного устаткування	-	1089337,40	525705,20	950795,70	
виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань	4196133,20	3192472,70	2509821,80	2552492,00	
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	3534976,90	3915708,60	688660,20	985050,50	
виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	-	195097,60	191498,00	163347,20	

¹ Складено за даними джерел [17-20].

Експорт продукції машинобудування України у 2015 р. порівняно з 2012 р. скоротився в середньому удвічі. Особливо ця тенденція помітна у виробництві автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та інших транспортних засобів: відбулося скорочення вартісного обсягу експорту інноваційної продукції у 3,6 раза. У виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції за 3 роки (2012-2015 рр.) експорт інноваційної продукції скоротився у 15 разів. У виробництві машин та устаткування, не віднесених до інших групувань, у 2015 р. порівняно з 2012 р. також відбулося скорочення експорту інноваційної продукції в 1,6 раза.

У 2015 р. підприємства, що виробляли продукцію із середньо-високою і середньо-низькою технологічною інтенсивністю, займали більшу частку (51,8 і 45% відповідно) в структурі експорту у грошовому вираженні порівняно з підприємствами, що виробляють й експортують низькотехнологічну продукцію (11%) (див. рис. 3). У той же час галузі високої та середньо-високої технологічної інтенсивності промисловості в Україні найбільше втратили в показниках обсягів експорту інноваційної продукції за 2012-2015 рр.

Таким чином, простежується тенденція до зміни структури експорту інноваційної продукції України, що характеризується зменшенням частки експорту продукції виробництв високого та середньо-високого рівнів технологічної інтенсивності, збільшенням темпів зростання експорту низькотехнологічної продукції та продукції середньо-низької технологічної інтенсивності (харчової, тютюнової; деревообробної; металургійної). Виключення становить виробництво хімічних речовин та хімічної продукції, віднесене до середньотехнологічних галузей високого рівня за методикою ОЕСР; у галузі спостерігається двократне збільшення експорту інноваційної продукції в 2012-2015 рр.

Порівнюючи дані про структуру експорту інноваційної продукції з даними про впровадження нових технологічних процесів і створення нових продуктів за видами діяльності в переробній промисловості, можна дійти висновку про те, що зв'язок між інноваційною активністю підприємств і експортом інноваційної продукції не завжди підтверджується статистично.

У галузях низької та середньо-низької технологічної інтенсивності (виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність, металургійне виробництво) простежується прямий зв'язок між кількістю розроблених нових продуктів, технологічних процесів та експортом інноваційної продукції за 2012-2015 рр. (див. табл. 8).

У машинобудуванні, а саме виробництві автотранспортних засобів, упровадження нових продуктів незначною мірою впливає на підвищення експорту продукції. Для інших галузей середньовисокої технологічної інтенсивності зростання експорту не пов'язане з інноваційною активністю підприємств (наприклад, в хімічній промисловості, виробництві основних фармацевтичних продуктів і фармпрепаратів).

Загалом чистий експорт високотехнологічної продукції з України згідно з рейтингом Global Innovation Index 2018 склав у 2017 р. 3,1% від загального обсягу торгівлі (2015 р. – 2,9%; 2016 р. – 3,1%). За цим показником Україна посіла 45 місце серед 128 країн світу [28, с. 294; 29, с. 303; 30, с. 335]. Лідерами з експорту високотехнологічної продукції в 2017 р. згідно з ГІІ 2018 стали Південна Корея (24,6%), Сінгапур (28,6%), Китай (28,7%), Малайзія (33,3%), В'єтнам (29, 9%) [30, с. 375; 29, с. 384].

Часто для оцінки рівня технологічності різних галузей, крім показників витрат на дослідження і розробки по відношенню до доданої вартості, обсягу випущеної продукції, використовуються показники патентної активності та частки дослідників у загальній чисельності зайнятих, які більшою мірою відображають здатність до інновацій.

Дані про структуру надходжень заявок на винаходи та корисні моделі у 2017 р. в Україні свідчать про переважну більшість винаходів, зареєстрованих у сфері освіти (64%), значно менше – у науковій, професійній і технічній діяльності – 27, у сфері виробництва – лише 3% (рис. 4).

Щодо патентної активності у сфері промислового виробництва, то в Україні відзначається зниження кількості зареєстрованих патентів промислових підприємств у всіх видах діяльності протягом 2010-2016 рр. за винятком виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів. Найбільша кількість патентів у 2016 р. зареєстрована у фармацевтичній промисловості, сфері виробництва машин та устаткування, а також у металургійному виробництві.

За кількістю патентів, зареєстрованих за міжнародною системою Patent Cooperation Treaty (РСТ), у 2017-2018 рр. Україна залишається на 52 місці [31].

За іншими показниками інновацій згідно з рейтингом Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2017-2018 рр. Україна у 2016 р. порівняно з 2013 р. поліпшила такі показники: здатність до

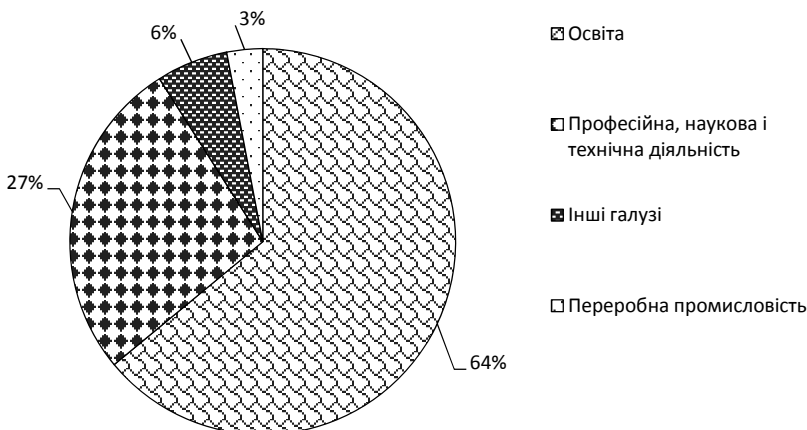

Рис. 4. Розподіл заявок на винаходи і корисні моделі за видами економічної діяльності заявників у 2017 р. [31, с. 28]

інновацій (із 100 місця рейтингу до 51); на 9 пунктів рейтингу підвищилася за якістю наукових дослідницьких інститутів; витрати компаній на НДДКР (з 112 до 76 місця в 2016 р.); співпраця університетів і промисловості (підвищилася на 4 пункти); державне забезпечення технологічно просунутими продуктами (з 118 до 96 місця); наявність інженерів та вчених (з 46 до 25 місця) [32].

Міжнародний трансфер технологій в Україні

У той час як показник передачі технологій через придбання машин і обладнання є високим, лише невелика кількість підприємств в Україні залучено до нематеріального процесу передачі технологій, наприклад, за допомогою укладання ліцензійних угод з іноземними компаніями.

Придбання обладнання передбачає передачу технологічних відомостей, супутніх придбанню або оренді обладнання та машин і є елементом стратегії запозичення технологій, яка, на думку багатьох учених, для менш розвинених країн є більш прийнятною, ніж стратегія «проривного розвитку», заснована на розробці та створенні технологій. Основні аргументи, що наводяться на користь стратегії запозичення, є такими: «нові технології «виробляються» за допомогою вже освоєних»; «запозичення дешевше і менш ризикове, ніж створення принципово нового) [33, с. 60].

Купівля іноземних ліцензій може принести значні вигоди компаніям через навчання і запозичення ноу-хау. Ці вигоди можуть посилитися, якщо компанія має внутрішні потужності у сфері НДДКР [34].

Аналіз статистики підтверджує, що серед форм трансферу технологій в Україні переважають матеріальні технології: придбання обладнання – 46,4% у 2017 р. Частка результатів досліджень і розробок у 2015 р. становила 35% від загального обсягу переданих (отриманих) технологій, у 2017 р. – 36,7% ; меншу частку становлять права на патенти, ліцензії та використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей (1,2% отриманих технологій у 2017 р.), а також перехід (прийом) на роботу кваліфікованих фахівців (1,4% у 2017 р.) (рис. 5).

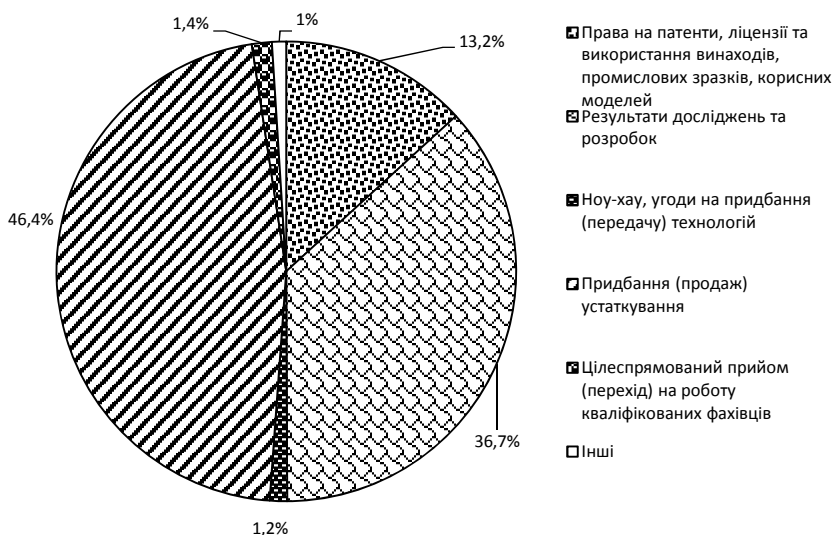

Рис. 5. Структура придбання технологій в Україні та за її межами за формами придбання у 2017 р. [35, с. 67]

Із України в 2017 р. технології передано переважно у формі прав на патенти, ліцензії та використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей (50,8% технологій), частка результатів дослідження та розробок становить 26,2%, інші форми – 11,5% (рис. 6).

Рис. 6. Структура передачі технологій в Україні та за її межі за формами передачі у 2017 р. [35, с. 68]

Щодо галузевої структури міжнародного трансферу, то найбільшу кількість зарубіжних технологій у 2012-2017 рр. було передано у сферу машинобудування (154), а саме у виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших груп, а також автомобілебудування. Закупівлю технологій за кордоном здійснювали підприємства харчової промисловості, деревообробні, металургійні підприємства. При цьому загалом за галузями переробної промисловості у 2012-2017 рр. кількість імпортованих технологій скорочувалася щорічно: поступове зниження кількості зарубіжних технологій спостерігалось починаючи з 2011 р. і в 2015 р. досягло свого мінімуму (66 технологій), після чого в 2017 р. було закуплено 129 технологій.

Дані про придбання і передачу технологій наведено в табл. 10 і 11.

Серед підприємств, що придбали нові технології, найбільшу частку мають підприємства низькотехнологічного сектору (43%) (рис. 7). Це відбулося за рахунок підприємств з: виробництва харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів (15,9%); постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачання; каналізації, поводження з відходами (5,3%); обробки дере-

Дані про придбання технологій в Україні та за її межами у 2012-2017 рр., од.

Вид діяльності	Придбання нових технологій														Усього придбання 2012-2017
	В Україні							За межами							
	2012	2013	2014	2015	2017	Усього	2012	2013	2014	2015	2017	Усього			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
Промисловість	571	512	426	1131	703	3343	168	139	117	66	129	619	7305		
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	24	19	73	35		151	-	4	1	-		5	307		
Добування кам'яного та бурого вугілля	21	10	5	1		37	-	2	-	-		2	76		
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	3	-	-	-		3	-	-	-	-		0	6		
Переробна промисловість	529	468	327	1039		2363	162	128	112	66		468	5194		
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	113	92	36	85		326	43	18	25	6		92	744		
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	16	8	1	74		99	9	2	6	8		25	223		
Виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	21	29	30	7		87	9	15	13	4		41	215		
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	-	-	-	2		2	-	-	-	-		0	4		
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	105	24	21	80		230	17	6	2	13		38	498		
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-	44	32	41		117	-	-	11	-		11	245		
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	8	31	11	26		76	10	7	1	2		20	172		

Закінчення табл. 10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	43	34	22	207		306	15	31	8	9		63	675
Машинобудування	219	187	155	408		969	54	45	43	12		154	2092
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	17	16	6	107		146	11	3	-	-		14	306
виробництво електричного устаткування		20	12	43		75		6		2		8	158
виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань	151	129	110	135		525	34	20	7	9		70	1120
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	51	22	27	123		223	9	16	36	1		62	508
виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	-	19	19	109		147	-	4	3	12		19	313
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	18	18	25	40		101	6	6	4	-		16	218
Водопостачання; каналізація, пов'язані з відходами	-	7	1	17		25	-	1	-	-		1	51
Інші галузі	4	-	-	-		4	5	-	-	-		5	13

¹ Складено за даними джерел [17-22].

Дані про передачу технологій в Україні та за її межі в 2012-2017 рр., од. ¹

Вид діяльності	Передача нових технологій												Усього передача 2012-2017
	В Україні						За межі						
	2012	2013	2014	2015	2017	Усього 2012- 2017	2012	2013	2014	2015	2017	Усього 2012-2017	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Промисловість	22	25	28	98	59	232	7	8	8	20	2	45	503
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	0
Добування кам'яного та бурого вугілля	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	0
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	0
Переробна промисловість	22	25	28	91	-	166	7	8	8	20	-	43	375
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	-	-	-	-	-	0	-	-	2	-	-	2	2
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	0
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	5	3	7	6	-	21	-	6	4	2	-	12	54
виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	0
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	14	-	-	-	-	14	1	-	-	-	-	1	29
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-	20	20	7	-	47	-	-	-	-	-	0	94
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	0	0
металургічне виробництво, виробництво готівих металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	-	-	-	19	-	19	-	-	-	18	1	19	56

Закінчення табл. 11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Машинобудування	3	1	1	58		63	6	2	2	-		10	136
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	-	-	-	57		57	-	-	1	-	1	2	115
виробництво електричного устаткування	-	-	-	-		0	-	-	-	-		0	0
виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань	-	-	-	1		1	3	-	-	-		3	5
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	3	1	1	-		5	3	2	1	-		6	16
виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	-	1		1		2	-	-	-	-		0	4
Постачання електроенергії газу, пари та кондиційованого повітря	-	-	-	7		7	-	-	-	-		0	14
Водопостачання; каналізація, пов'язані з відходами	-	-	-	-		0	-	-	-	-		0	0
Інші галузі	-	-	-	-		0	-	-	-	-		0	0

¹ Складено за даними джерел [17-22].

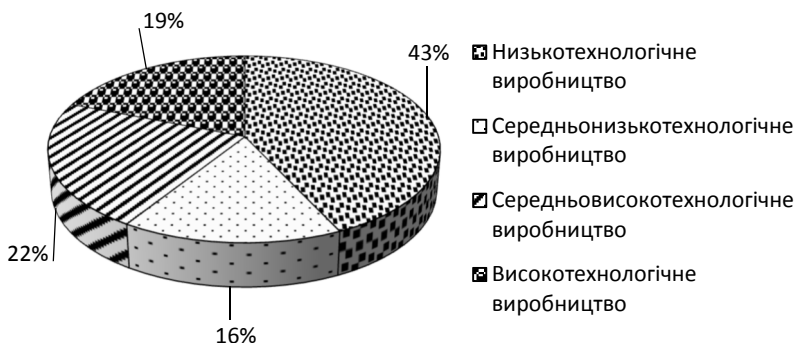

Рис. 7. Розподіл промислових підприємств України, що придбали нові технології, за технологічними секторами у 2017 р. [22, с. 69]

вини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння, виробництва паперу та паперових виробів (4,7%); виробництва меблів та іншої продукції (4,7%) [22, с. 69] (рис. 8).

Дуже низьким є показник передачі технологій за межі України. У 2012-2017 рр. з України передано 45 технологій переважно металургійного виробництва, машинобудування. Усі ці показники свідчать про низьку інтенсивність міжнародного трансферу технологій, а також про переважання імпорту технологій над експортом.

У 2016 р. за основними стратегічними напрямками інноваційної діяльності¹, встановленими Законом України «Про пріоритетні

¹ **Стаття 4.** Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2011-2021 роки

Стратегічними пріоритетними напрямами на 2011-2021 роки є:

1) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;

2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;

3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;

4) технологічне оновлення і розвиток агропромислового комплексу;

напрями інноваційної діяльності в Україні» (ст. 4) [36] за бюджетні кошти було створено та передано 1074 технології, на зовнішньому ринку передано 10 одиниць за двома формами «ліцензії, ліцензійні договори на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей» та «ноу-хау, угод на придбання (передання) технологій». На зовнішньому ринку у 2016 р. передавалися технології принципово нові та лише за такими стратегічними пріоритетами: освоєння нових технологій транспортування енергії, упровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії (2 технології на суму 1272,2 тис. грн); освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій (7 технологій на суму 2591,29 тис. грн.); технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу (1 технологія на суму 19,7 тис. грн) [35, с. 73-75]. У 2017 р. 170 підприємств купували технології в Україні та за її межами, імпортували технології 50 підприємств. Кількість придбаних за кордоном технологій у 2017 р. становить 129 од., в Україні – 703. Найактивнішими у придбанні технологій були підприємства з виробництва харчових продуктів (11,2% від загальної кількості підприємств), виробництва машин і устаткування (10,6%), виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (10,6%) [22, с. 67].

Кількість переданих технологій у 2017 р. становила 61 од., із них за межі України передано 2 технології [22, с. 68]. Нові технології було передано за двома напрямками: металургійне виробництво та виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції [22, с. 68]. У 2015 р. за межі України було передано 20 технологій.

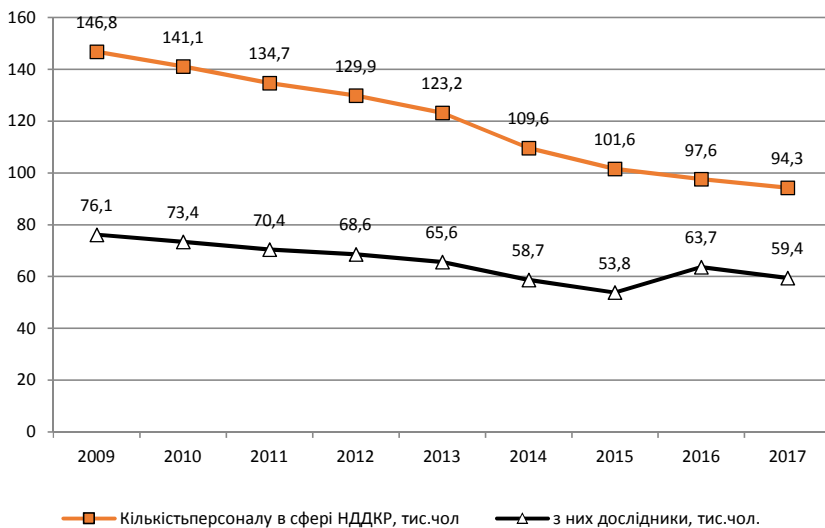
Одним із показників інноваційної спроможності часто визначають людський капітал у сфері НДДКР, який може оцінюватися як питома вага працівників, зайнятих у сфері НДДКР, у загальній чисельності зайнятих. В Україні даний показник на кінець 2017 р. склав 0,55%, у тому числі дослідників – 0,35% (рис. 8).

---

5) упровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;

6) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;

7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Рис. 8. Динаміка кількості співробітників у сфері НДДКР у 2009-2017 рр. в Україні [17-21; 38]

За даними ОЕСР у 2015 р. у Данії на 1000 зайнятих припадало 15 дослідників, у Фінляндії – 15,02, Норвегії – 11,13, Нідерландах – 7,89, Словенії – 8,39, Польщі – 5, Туреччині – 3,57, в Україні у 2016 р. – 3,9 [37].

Динаміка зміни чисельності персоналу у сфері НДДКР України свідчить про поступове щорічне скорочення кількості кваліфікованих кадрів, у тому числі дослідників, техніків і допоміжного персоналу. Чисельність дослідників у 2017 р. скоротилася на 4,4 тис. чол. порівняно з попереднім роком.

У країнах ЄС-28 у 2015 р. порівняно з 2005 р. кількість працівників у сфері НДДКР збільшилася на 32,2%. Майже вдвічі чисельність персоналу НДДКР збільшилася в Португалії, Ірландії та Греції. У Китаї кількість працівників сфери НДДКР у 2016 р. склала 3,87 млн чол., що на 120 тис чол. більше порівняно з 2015 р. [37; 39].

За даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність ВЕФ 2017-2018 рр. (The Global Competitiveness Report WEF 2017-2018) Україна посідає 81 місце у світі за субіндексом «технологічної готовності», який включає такі показники: доступність передових технологій (107 місце), абсорбційна спроможність на рівні фірми (84 місце), ПП та трансфер технологій (118 місце), кількість інтер-

нет-користувачів (81 місце), дротовий широкосмуговий інтернет-доступ (63 місце), пропускна здатність інтернету (54 місце), мобільний широкосмуговий інтернет (115 місце) [32].

У методологічній частині Звіту пояснюється, що здатність до підвищення продуктивності не залежить від того, чи була технологія розроблена в країні або за її межами. Ключовим моментом є те, що компанії, які діють у межах країни, потребують доступу до передових продуктів, їх проектів (зразків) та здатності сприймати ці технології та використовувати їх [32]. Для менш технологічно розвинених країн серед інших джерел іноземних технологій ключову роль відіграє пряме іноземне інвестування.

Аналіз результатів у сфері знань і технологій дозволяє відзначити сильну позицію України у процесі створення знань і слабкі показники щодо застосування і поширення знань, що відображаються в таких індикаторах: дохід від інтелектуальної власності (43 місце у світі), чистий експорт високотехнологічної продукції (46 місце у світі у 2016 р.).

Оцінка результатів у сфері міжнародного трансферу технологій дозволяє стверджувати про переважання імпорту технологій над експортом. Слід відзначити слабку позицію України у сфері передачі технологій за межі країни. За останні 5 років відбувається незначна активізація імпорту технологій переважно в низькотехнологічні галузі промисловості та стрімке зниження активності у сфері передачі технологій за межі країни.

Висновки. Оцінка рівня технологічної інтенсивності переробної промисловості України за методикою ОЕСР дозволила виявити низький рівень витрат на НДДКР у більшості видів діяльності у промисловості, у тому числі високотехнологічних. Загалом інтенсивність НДДКР переробної промисловості України у 2012-2016 рр. перебуває на рівні 0,46%, що відповідає низькому ступеню технологічної інтенсивності. Найбільший обсяг фінансування НДДКР у розглянутий період має виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших групувань, – 1,4%, що за класифікацією ОЕСР відповідає середньо-низькій технологічній інтенсивності. Інтенсивність НДДКР за рядом високотехнологічних галузей в Україні фактично перебуває на низькому або середньо-низькому рівні, що свідчить про недостатнє фінансування сфери НДДКР, відсутність стимулів для НДДКР. Це є наслідком відсутності ефективної та цілеспрямованої державної політики у сфері інновацій та трансферу технологій.

Що стосується інноваційної діяльності переробної промисловості, то майже у всіх галузях щорічно скорочувався випуск нових продуктів й упровадження нових технологічних процесів з 2012 по 2015 р. У 2016 р. спостерігалось збільшення кількості нових продуктів і технологічних процесів у сфері виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів, а також у деяких низькотехнологічних та середньо-низькотехнологічних галузях переробної промисловості (виробництво харчових продуктів, напоїв тютюнових виробів; виробництво коксу і продуктів нафтопереробки; текстильне виробництво, металургія, виробництво гумових та пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції).

При цьому зв'язок, який вказував би на залежність експорту інноваційної продукції від випуску нових продуктів і впровадження нових технологічних процесів у галузі, простежується переважно в низькотехнологічних і середньо-низькотехнологічних галузях, а саме у виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності. Активність щодо створення нових продуктів і технологій підприємств середньо-високої технологічної інтенсивності в Україні, що реалізують інноваційну продукцію на експорт, не підтверджується статистично.

Щодо трансферу технологій, то кількість придбаних нових технологій (в Україні та за її межами) у переробній промисловості значно перевищує кількість переданих технологій. За 2017 р. придбано 832 од., із них вітчизняних – 703, передано – 61 од., із них лише 2 технології за межі країни. Незважаючи на те що статистика кількості переданих та отриманих нових технологій за 2012-2017 рр. свідчить про повільну інтенсифікацію процесу трансферу, показники залишаються надзвичайно низькими. Особливо це стосується передачі та придбання зарубіжних технологій. Протягом 2010-2017 рр. промисловістю України було отримано 619 іноземних нових технологій і передано за кордон лише 45 нових технологій.

Скорочення в Україні чисельності персоналу у сфері НДДКР з 2009 по 2017 р. у 1,6 раза свідчить про зниження здатності країни до сприйняття нових знань, їх застосування і розповсюдження для комерційного використання, тобто про зниження «абсорбційної спроможності», яка впливає на ефективність міжнародного трансферу технологій.

Характерним для трансферу технологій в Україні є те, що матеріальні форми передачі технологій переважають над нематеріальними, і їх частка (імпорт високотехнологічного обладнання) має

тенденцію до зростання, у той час як придбання прав на використання патентів, ліцензій, ноу-хау становить значно меншу частину. Пояснюється це відсутністю механізмів комерціалізації нових знань і слабкою законодавчою базою у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Подальші дослідження в цьому напрямі передбачають вивчення і вироблення рекомендацій щодо розробки політики у сфері міжнародного трансферу технологій з урахуванням вищенаведених науково-технологічних та економічних тенденцій в Україні та обумовлені необхідністю міжнародної науково-технічної та виробничої кооперації вітчизняних промислових підприємств.

Література

1. Бажал Ю.М. Міжнародний трансфер технологій як фактор економічного розвитку. *Економічний розвиток і державна політика: практикум*. Вип.6: Міжнародна економіка. Торгівельна політика; за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів. К.: К.І.С., 2001. Ч.1. Розд.1.4. С. 20-29.
2. Федулова Л.І. *Економіка знань*. К.: Ін-т економіки і прогнозування НАН України, 2010. 600 с.
3. Бутенко Д.С., Ткачук І.І. Трансфер інноваційних технологій: сутність і значення для сучасної економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 232- 235.
4. Hoekman B. M., Maskus K.E., Saggi K. Transfer of technology to developing countries: Unilateral and multilateral policy options. *World Development*. October 2005. Vol. 33, № 10. P. 1587-1602.
5. Jones R.W., Ruffin R. The Technology Transfer Paradox. *Journal of International Economics*. 2008. № 75. P. 321-328.
6. *Розвиток міжнародного трансферу знань в економіці України*: монографія / А.І. Землянкін, С.М. Кацура, Л.М. Саломатіна та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. 232 с.
7. *Интеграция научно-технической сферы Украины в мировую экономическую систему*: монография / Ю.В. Макогон, С.Н. Кацура, М.И. Кравченко, В.В. Ходыкина; НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; МОН Украины. Донецкий нац. ун-т. Донецк, 2003. 236 с.
8. Лимар В. В. Проблеми регулювання міжнародного трансферу знань в економіці України. *Управління економікою: теорія та практика*. 2012. № 12. С. 200-209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ue_2012_2012_15.

9. Козаченко Р. П. Міжнародний трансфер технологій в забезпеченні конкурентного розвитку країн: дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2016. 245 с.

10. Кацура С.Н., Ляшенко В.И., Лепихова Н.А. Исследование тенденций развития научно-технического потенциала Украины. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 2. С. 31-38.

11. Мрихіна О.Б., Міркунова Т.І., Стояновський А.Р. Нормативно-методологічні засади трансферу технологій. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 126-132.

12. Пешина Э.В., Авдеев П.А. Методические подходы к идентификации высокотехнологичности и наукоёмкости продукции (товаров, услуг). *Известия УрГУ*. 2013. № 2 (46). С. 11-23.

13. Саліхова О.Б. Удосконалення методики статистичного аналізу міжнародного трансферу технологій в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2003. 23 с.

14. Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, OECD Publishing, Paris, 2015. 402 p.

15. Руководство Осло: рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям; 3-е изд. ОЭСР, Евростат, Париж, 2010. 107 с.

16. ISIC REV. 3 Technology intensity definition: Classification of manufacturing industries into categories based on R&D intensities / OECD Directorate for Science, Technology and Industry/ Economic Analysis and Statistics Division, 7 July, 2011. 6 p. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>.

17. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2012 рік: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2013. 287 с.

18. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2013 рік: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2014. 314 с.

19. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2014 рік: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2015. 255 с.

20. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2015 рік: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 257 с.

21. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2016 рік: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2017. 141 с.

22. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році: аналітична довідка / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша та ін. К.: УкрІНТЕІ, 2018. 98 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/monitoring-prioritet/stan-id-2017-f.pdf>.

23. Science, technology and innovation: Expenditure on R&D / Country profile: Ukraine. URL: <http://uis.unesco.org/en/country/ua?theme=science-technology-and-innovation>.

24. Damijan J.P., Kostevc Čr., Polanec S. From Innovation to Exporting or Vice Versa? *Causal Link between Innovation Activity and Exporting in Slovenian Microdata*. 2008. 31 p. URL: <http://www.ec.unipg.it/DEFS/uploads/damijan-kostevc.pdf>.

25. Wagner J. (2007). Exports and Productivity: A Survey of the Evidence from Firm Level Data. *HWWA Discussion Paper*, No. 319, 13 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=740252.

26. Cassiman B., Golovko E. Innovation and export-productivity link *IESE Business School*. 2007. № 688. 28 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1003366.

27. Cassiman B., Martinez-Ros E. Product Innovation and Exports Evidence from Spanish Manufacturing. *IESE Business School*. 2007. URL: https://www.researchgate.net/profile/Ester-Martinez-Ros/publication/255435821_Product_Innovation_and_Exports/links/02e7e53b507d983482000000.pdf.

28. The Global Innovation Index 2016. URL: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf.

29. The Global Innovation Index 2017 URL: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf.

30. The Global Innovation Index 2018. URL: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf.

31. Промислова власність у цифрах: показники діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та ДП «Український інститут інтелектуальної власності» за 9 місяців 2017 року. Київ, 2017. 41 с.

32. The Global competitiveness report WEF 2017–2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.

33. Полтерович В. Стратегии модернизации, институты и коалиции. *MPRA Paper*. 2010. No. 22072. 22 с.

34. OECD (2016), OECD Reviews of Innovation Policy: Lithuania 2016, OECD Publishing, Paris. 174 p. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264259089-en>.

35. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні в 2016 році: аналітична довідка. Київ: Міністерство освіти та науки України, УкрІНТЕІ, 2017. 130 с. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/stan2.pdf>.

36. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. С. 166. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.

37. R&D personnel: Eurostat statistics explained. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/R_%26_D_personnel#_Researchers_and_R.C2.A0.26.C2.A0D_personnel.

38. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за категоріями в 2010-2017 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ni/kpno_kp/kpno_kp_u.htm.

39. Science, technology and innovation: Total R&D personnel by sector of employment and sex (FTE and HC) 2011-2017. URL: <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=63/>

Надійшла до редакції 29.08.2018 р.

**О.Ю. Івченкова, к.е.н.,
О.А. Будакова**

АНАЛІЗ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Важливу роль в ефективному управлінні банківською діяльністю відіграє аналіз функціонування банківської установи, завдяки якому виробляють стратегію і тактику розвитку, обґрунтовують плани й управлінські рішення, здійснюють контроль, виявляють резерви підвищення ефективності проведення активних і пасивних операцій, оцінюють результати діяльності банку. Надійність і стабільність банківської системи залежить від точної, прорахованої, вивіреної та проаналізованої аналітичної роботи, яка дає реальну оцінку результатам діяльності банків та дозволяє визначити шляхи вирішення проблем, запобігти виникненню можливих збитків. Фінансовий результат виступає своєрідним індикатором і критерієм успішності управління банком.

© О.Ю. Івченкова,
О.А. Будакова, 2018

Ефективність діяльності банку безпосередньо пов'язана з його здатністю отримувати прибуток, оскільки прибуток – це кінцева мета підприємницької діяльності, яка може реалізуватись у виробництві, комерції або фінансовій комерції. Від обсягів прибутку банку залежить розмір дивідендів, у прибутку зацікавлені вкладники банку, тому що це запорука їх фінансового добробуту. Зростання прибутку важливе безпосередньо для банку, бо створює фінансову основу для самофінансування діяльності банку, розширеного відтворення і задоволення зростаючих соціальних і матеріальних потреб банку.

Значний внесок у дослідження цієї наукової проблеми зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Г. Азаренкова, І. Ансофф, І. Балабанов, О. Береславська, І. Бланк, Є. Брігхем, І. Брітченко, О. Василик, О. Васюренко, Т. Васильєва, Н. Волкова, Р. Герасименко, А. Герасимович, Т. Косова та ін.

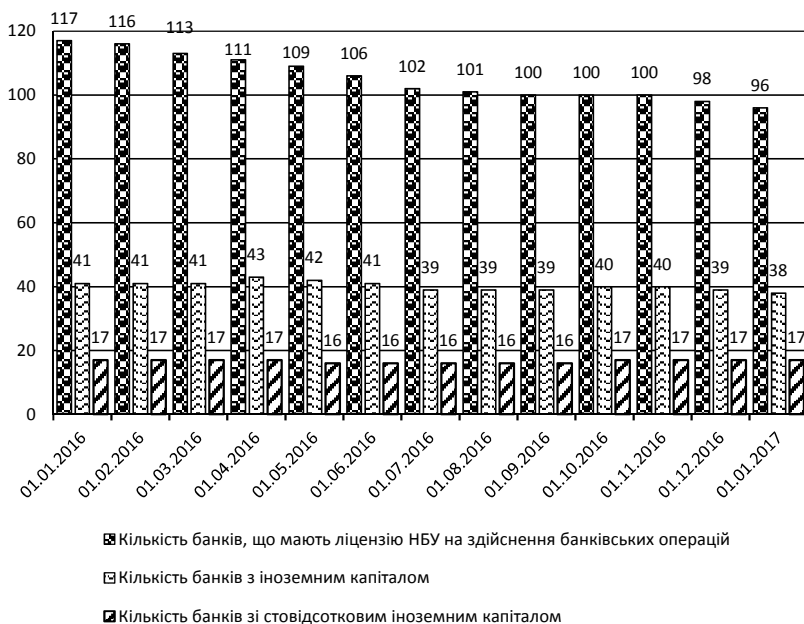
Діяльність комерційних банків аналізується як у масштабах країни, тобто на макрорівні, так і в масштабах окремих банків, тобто на мікрорівні. Аналіз банківських операцій на макрорівні необхідний Національному банку для вивчення та прогнозування ситуацій на фінансовому та кредитному ринках країни, стійкості та надійності як банківської системи загалом, так і окремих банків, їх груп по різних регіонах, контролю за виконанням банками встановлених стандартів і нормативів, а також визначення основних напрямів грошово-кредитної політики. Не менш важливим є аналіз банківської діяльності на мікрорівні як одного з етапів економічної роботи банку.

Метою статті є аналіз фінансових результатів комерційних банків України на сучасному етапі та розробка рекомендацій щодо забезпечення прибутковості їх діяльності.

В Україні, як і в більшості країн світу, існує дворівнева банківська система, де на першому рівні перебуває центральний банк – Національний банк України, на другому – комерційні банки. Отримання прибутку через обслуговування фізичних і юридичних осіб та іншу інвестиційну діяльність є метою комерційних банків.

Сьогодні основу банківської системи становлять банки з участю держави в капіталі («Ощадбанк», «Укресімбанк», «Укргазбанк», «Приватбанк»), які зайняли в різних сегментах ринку нішу понад 50%. Зросла питома вага банків з іноземним капіталом, які витримали вимоги НБУ щодо капіталізації, і українських банків, які витрималися в своїх нішах бізнесу і виконують вимоги регулятора.

На рис. 1 наведено динаміку зміни кількості банків України з 1 січня 2016 р. по 1 січня 2017 р. [1].

Рис. 1. Динаміка зміни кількості банків України у 2016-2017 рр. [1]

Визначальну роль у діяльності комерційних банків відіграють депозитні, кредитні та розрахункові операції, які банк здійснює в сукупності, тому слід детальніше розглянути основні операції банків. У діяльності банку важливими моментами є не тільки формування ресурсів, але й ефективне їх розміщення, тому одним з основних напрямів аналізу банківської діяльності є аналіз його активних операцій.

Стрімке збільшення активів спостерігається лише по «Укргазбанку» (155,3%) та «УкрСиббанку» (72,3%). Одним із ключових чинників коливання обсягу активів в досліджуваному періоді виступала динаміка курсу національної валюти разом із виведенням частини комерційних банків з ринку, рухом клієнтських коштів та скороченням кредитних портфелів. Значний вплив коливання курсу на-

ціональної валюти на обсяг активів пояснюється значною часткою активів в іноземній валюті в загальному обсязі [2].

Однією з важливих функцій комерційного банку є посередництво в кредиті, яке здійснюється шляхом перерозподілу коштів, що тимчасово вивільняються в процесі кругообігу фондів підприємств і грошових доходів приватних осіб. Обсяги наданих кредитів юридичним та фізичним особам групою аналізованих банків України з 2014 по 2016 р. наведено в табл. 1. У 2014 р. сума наданих кредитів фізичним особам аналізованими банками становила 52,9 млрд грн, а на початок 2016 р. вона зменшилася до 36,2 млрд грн, тобто обсяг наданих кредитів за 2 роки скоротився на 16,7 млрд грн [1].

Аналогічна ситуація спостерігається за наданими кредитами юридичним особам. З 2014 по 2016 р. відбулося зниження обсягу наданих кредитів юридичним особам на 25,2 млрд грн. Отже, спостерігається тенденція скорочення обсягу клієнтського кредитного портфеля. Оскільки юридичні особи кредитувалися постійно, навіть у кризовий період, загальний обсяг кредитного портфеля скорочувався внаслідок зменшення суми кредитів, наданих фізичним особам (спостерігається зменшення показника по всіх аналізованих банках). Це пояснюється різким погіршенням індексу економічних настроїв населення і більш жорсткою монетарною політикою через намагання Національного банку утримати валютний курс. Коли банки зіткнулися з проблемою жорсткого скорочення ліквідності, вони підняли ставки за позиками і встановили обмеження на нові обсяги кредитування.

Таблиця 1

Динаміка обсягів наданих кредитів юридичним та фізичним особам банками України за 2014-2016 рр., млн грн [3]

Банк	Кредити фізичним особам			Темп приросту, %	Кредити юридичним особам			Темп приросту, %
	2014	2015	2016		2014	2015	2016	
«Райфазен Аваль»	40711	44971	45928	12,8	6148	6268	10072	63,8
«Укргазбанк»	19457	37263	48692	150,3	1571	4293	4989	217,6
«Сбербанк»	42836	49539	44633	4,2	3904	2268	3722	-4,7
«УкрСиббанк»	24556	41615	41263	68,0	1781	1803	4104	130,7
«ПУМБ»	30662	33977	40504	32,1	4777	3667	4048	-15,3
«Укрсоцбанк»	42020	40482	28983	-31,0	6239	13737	12817	105,4
«Альфа банк»	33184	39739	35642	7,4	3510	2624	3312	-5,6
«Промінвестбанк»	46581	53922	29174	-37,4	6076	-12269	5149	-15,3
«Credit Agricole»	19666	21156	27420	39,4	1414	2082	2472	74,8
«ОТП Банк»	20130	19508	22271	10,6	1375	1646	2560	86,2

Основними факторами, що гальмують відновлення кредитування, виступають високий рівень невизначеності щодо подальшого економічного розвитку та обмежене коло надійних позичальників. Проте наразі банки прогнозують зростання попиту на кредити саме в сегменті фізичних осіб. Це пов'язано з незначними обсягами кредитування у кризовий період і, як результат, сформованим достатнім обсягом відкладеного попиту. Населення потребує кредитних коштів постійно, але з огляду на те, що кредитування під час кризи було мінімальним, сформувався відкладений попит на кредити. Джерелами формування банківських ресурсів виступають акумуляція коштів юридичних та фізичних осіб, а також створення власного капіталу. Фактором, що викликає занепокоєння, є зростання простроченої кредитної заборгованості. Так, якщо станом на 01.01.2014 р. частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів по банківській системі дорівнювала 7,7%, то на 01.01.2015 р. вона зросла до рівня 13,5%, станом на 01.01.2016 р. досягла показника в 22,1%, а станом на 01.01.2017 р. сягнула 24,2%. І це лише офіційні дані. Постійне зростання частки токсичних активів у портфелях банків призводить до необхідності нарощувати резерви та докапіталізації банківських установ в умовах відсутності джерел доходів для цього. Така ситуація безпосередньо чинить значний дестабілізуючий вплив на функціонування банківської системи й економіки України загалом. У той же час ці тенденції негативно позначаються на результатах фінансової діяльності банків, створюють труднощі для кредиторів і позичальників, ускладнюють менеджмент банку, знижують довіру населення до банківської системи та унеможливають відновлення кредитування реального сектору економіки України.

Наразі банківська система має достатню ліквідність, але кошти банків переважно спрямовуються не на довгострокове кредитування, а на видачу короткострокових споживчих позик населенню, а також на безризикові інструменти НБУ та уряду. Серед факторів, які впливають на стримування кредитування, здебільшого ті, що не залежать від дій банків, зокрема: низький рівень інвестиційної привабливості країни; значні ризики неплатоспроможності потенційних позичальників; наявність значного обсягу проблемних кредитів у портфелях банків; судові ризики та проблеми з реалізацією застави, використання схем для ухилення від повернення кредитів через ліквідацію, нівелювання поруки як виду забезпечення зобов'язань тощо. Далі проаналізуємо фінансові результати банків-

ського сектору. Аналіз основних показників, що впливають на прибутковість банків, відображено в табл. 2.

Таблиця 2

**Аналіз фінансових результатів банківського сектору України
за 2011-2017 рр., млн грн [4]**

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Доходи	142778	150449	168888	210201	199193	190691	178235
процентні доходи	113352	117547	129932	151257	135145	135807	124041
комісійні доходи	18473	21161	24974	28276	28414	31362	37116
результат від торговельних операцій	3993	3231	3304	15511	21490	8243	7331
інші операційні доходи	5726	5798	5112	10093	9567	9605	7329
інші доходи	622	1053	2404	2165	2729	3946	1348
повернення списаних активів	612	1659	3162	2899	1848	1728	1070
Витрати	150486	145550	167452	263167	265793	350078	202595
процентні доходи	59506	68204	80881	97171	96079	91638	70966
комісійні доходи	3072	3080	3975	4889	5846	7182	9649
інші операційні доходи	15861	13199	12319	15579	12991	10920	11422
загальні адміністративні витрати	34327	37265	40672	44614	36742	39356	44189
інші витрати	-	-	-	-	-	3089	14400
відрахування в резерви	36508	23423	27975	103297	114541	198310	48676
Податок на прибуток	1212	379	1630	-2383	-406	-418	3293
Результат діяльності	-7708	4899	1436	-52966	-66600	-159388	-24360
Рентабельність активів,%	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46	-12,6	-1,94
Рентабельність капіталу,%	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91	-116,74	-15,96

З 2014 р. розпочалася масштабна банківська криза, пов'язана з анексією Криму, початком ООС та загальною економічною кризою у країні. Найбільшого збитку банківська система України зазнала за результатами 2016 р. через відрахування до резервів. У 2017 р. банківська система також зазнала збитку, але він значно скоротився порівняно з 2016 р. За 2017 р. сектор зазнав збитку в розмірі 24,4 млрд грн, його сформували в основному декілька банків,

зокрема Приватбанк та два банки з російським капіталом. Кількість збиткових банків скоротилася з 33 у 2016 р. до 18 у 2017 р. А тих, які мають операційний збиток до відрахувань у резерви, з 23 до 14.

Більшість експертів, а також НБУ у своєму аналітичному звіті вважають, що банківська система у 2016 р. досягла «дна», а у 2017 р. майже очистилася від «зайвих» банків та наразі триває процес стабілізації. У 2018 р. аналітики прогнозують проблеми, пов'язані з відсутністю співпраці з МВФ та, як наслідок, можливим погіршенням економічних очікувань бізнесу та населення. Це впливатиме на темпи кредитування та банківську політику ціноутворення на активи і пасиви. Банки активно намагатимуться нарощувати споживче й іпотечне кредитування. Також зосередять зусилля на відновленні гривневого кредитування реальної економіки. Наразі головною проблемою банків залишається велика частка непрацюючих кредитів. Банкам слід значно активніше працювати з такими кредитами та розробляти план заходи щодо їх скорочення.

Однією з проблем діяльності комерційних банків є виконання ними зобов'язань. Сукупний обсяг зобов'язань українських банків протягом 2016 р. скоротився на 1,6%, тобто до 1,133 млрд грн, а вага депозитів у зобов'язаннях банківського сектору продовжує зростати. У 2016 р. спостерігався значний приплив депозитів корпорацій, зокрема державних монополій. Частка депозитів бізнесу майже зрівнялася з населенням. Частка кредитів Національного банку залишається символічною.

Величина депозитів населення й бізнесу у фондуванні українських банків зростає. Обсяг клієнтських коштів збільшується. Сьогодні депозити фізичних та юридичних осіб є основою фондування, а їх вага залишатиметься значною надалі. З іншого боку, відбувається погіршення строкової структури пасивів. Внутрішнє фондування є здебільшого короткостроковим, а середня тривалість депозитних договорів – короткою.

Як констатують у НБУ, у зобов'язаннях банків збільшується частка внутрішніх ресурсів, передусім депозитів корпорацій, які за обсягом практично наздогнали вклади домогосподарств. Свої депозити в банках населення розміщує на короткі терміни, хоча вони і повільно зростають. Банки продовжують конвертувати зовнішній субординований борг та міжбанківські кредити в капітал, задовольняючи вимоги докапіталізації. Зовнішні зобов'язання втрачають свою вагу в ресурсах українських банків, і ця тенденція триватиме.

Виведення з ринку найбільш збиткових, недокапіталізованих банків із найбільш проблемним кредитним портфелем, що не дотри-

нуються встановлених регулятором нормативів у світі, вважається єдиним способом зберегти життєздатність банківської системи країни. На початок 2017 р. загальна сума затверджених акцептованих вимог кредиторів до 73 ліквідованих банків склала 243,84 млрд грн, збільшившись за рік майже удвічі. При цьому на початок 2016 р. ця сума становила 124,8 млрд грн [4]. Як пояснюють у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб, збільшення вимог відбулося за рахунок того, що протягом минулого року такі вимоги були затверджені стосовно ще 25 банків.

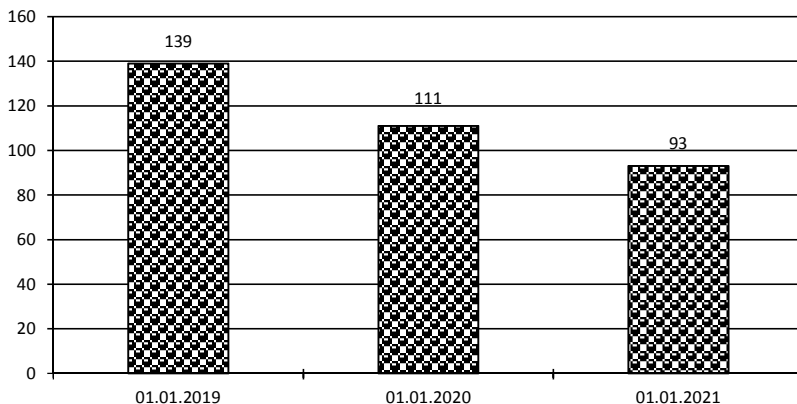
За 2016 р. було погашено 10,64 млрд грн із загальної суми акцептованих вимог кредиторів. Найбільшими за сумою зазначених вимог, які затверджувалися у 2016 р., стали банки АТ «Дельта Банк» (53,74 млрд грн), АТ «Банк «Фінанси та кредит» (30,86 млрд грн), ПАТ «ВБР» (6,54 млрд грн), ПАТ «КБ «Хрещатик» (6,15 млрд грн).

Кількість закритих державою банків до січня 2017 р. склала 148 найменувань. У результаті банкрутства установ мільйони українців втрачають свої накопичення, причому ця історія повторюється не вперше – з 1990-х років до сьогодні. Щоразу банківська криза несе удар для бізнесу і населення, які працювали зі збанкрутілими банками. При цьому немає відомостей про розслідування і результати роботи правоохоронних органів, яким вдалося б хоч раз повернути гроші, часто просто вкрадені з банків-банкрутів. В Україні сформувалася така банківська система, яка дає змогу багаторазово залишати громадян без заощаджень. Смертельного удару українській банківській системі завдало керівництво НБУ в межах здійснення програми так званого очищення банківського сектору. Унаслідок цього питома вага «поганих боргів» у загальному обсязі активів зросла з 12,9% у 2013 р. до 30,45% у 2016 р. (рис. 2).

Отже, кількість платоспроможних комерційних банків в Україні поступово скорочується. За період дії програми «очищення банківського сектору» припинили роботу 77 комерційних банків, утратило роботу 35 тис. банківських працівників. У закритих банках у вкладників було депозитів на суму 163 млрд грн (приблизно 6,5 млрд дол.), із них 111 млрд грн у фізичних осіб і 52 млрд грн у бізнесу [1].

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб зміг компенсувати лише трохи менше половини суми внесків у закритих банках на суму 80 млрд грн, або понад 3 млрд дол. Водночас власні кошти Фонду гарантування вкладів становили лише 14 млрд грн, або трохи більше півмільярда доларів. Понад 60 млрд грн, або приблизно 2,5 млрд дол., надійшло на компенсацію втрачених депозитів із дер-

жавного бюджету. Ці витрати тим самим, по-перше, погіршили фінансовий стан бюджету; по-друге, створили несправедливий розподіл фінансових ресурсів, які були зароблені одними громадянами, але державою були передані іншим [2].

Складено на основі джерела [1].

Рис. 2. Кількість платоспроможних комерційних банків в Україні

Висновки. У результаті аналізу банківського сектору України за 2011-2017 рр. встановлено, що у 2014 р. банківська система України опинилася у найглибшій кризі за всі роки незалежності. Ця криза розвилася не сама по собі, а стала відображенням глибокої економічної кризи у країні. Подолати банківську кризу лише фінансовими важелями було неможливо. Спочатку необхідно було «вилікувати» економіку і лише після цього стабілізувати та розвивати далі банківську систему. З метою ж підвищення рентабельності необхідно збільшувати непроцентні доходи за рахунок упровадження нових послуг і проведення позабалансових операцій. Головним завданням залишається відновлення кредитно-інвестиційної діяльності, нарощування обсягів кредитування реальної економіки без зростання ризику неповернення кредитів. А це можливо лише за умов відповідної грошово-кредитної політики, яка дозволить суб'єктам господарювання активно користуватися банківськими кредитами, які наразі їм «не по кишені»; а також за умови відновлення ефективності діяльності самих фірм і підприємств, що забезпечують зростання ВВП.

Незважаючи на всі кризові явища, які торкнулися і банківської системи України, комерційні банки й надалі залишаються фінансовими посередниками в національній економіці. Активи банків протягом 2014-2016 рр. зростали, проте це не було зумовлено природним зростанням, а стало наслідком девальвації національної валюти та погіршенням економічної ситуації в Україні загалом. Ураховуючи ризики зовнішнього середовища, банки здійснювали дуже обмежену кредитну діяльність. Кредитування реального сектору економіки залишилося низьким. На сучасному етапі в економіці України намітилися позитивні тенденції до економічного зростання, темпи та стійкість якого залежать перш за все від здатності банківської системи забезпечувати суб'єктів господарювання необхідними кредитними ресурсами.

Література

1. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
2. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://www.fg.gov.ua>.
3. Рейтинг НБУ: крупнейшие банки Украины на 1 мая 2017 г. URL: <https://forinsurer.com/ratings/banks>.
4. Огляд банківського сектору. НБУ. Вип. 6, лютий 2018 р. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64628171>
5. Основні показники діяльності банків України, за даними НБУ. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.
6. Дзюблюк О. Актуальні проблеми розвитку банківської системи України. *Банківська справа*. 2016. № 1. С. 3-32.
7. Чайковський Я. І. Проблеми та напрямки підвищення ефективності функціонування банківської системи України. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць. Тернопіль: ВЦ Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Т. 23, № 1. С. 153-160.
8. Артеменко Д.М. Методичне забезпечення комплексної оцінки вартості комерційного банку в кризових умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 101-109.
9. Лернер Ю.И. Последовательность оценки стоимости бизнеса для банковской структуры на основе доходного подхода. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. 1(43). С. 83-96.

Надійшла до редакції 14.11.2018 р.

*М.В. Савченко, д.е.н.,
Ю.В. Солоненко*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ

Із динамічним розвитком економіки перед суб'єктами господарювання сімейного бізнесу постає завдання – розробка такого організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу, який дозволив би зберігати та зміцнювати стійку позицію підприємства на ринку, задовольняти потреби споживачів, адекватно й оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та стабільно розвиватися.

Динамізм зовнішнього середовища, висока конкуренція потребують від підприємств сімейного бізнесу перебудовувати та поліпшувати організаційно-економічний механізм управління таким чином, щоб забезпечити розвиток конкурентних переваг, а від науковців сформувати концепцію побудови організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Розкриття сутності організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу передбачає визначення значення складових цього поняття в розрізі його синтаксичних та семантичних елементів.

Метою статті є формування концептуальних засад розробки організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Для розуміння сутності організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу доцільно зупинитися на розгляді етимології категорії «механізм», визначити історичні напрями її формування.

Термін «механізм» походить від новолатинського *mechanismus*, древньогрецького «пристрій, прилад або зброя, пристосування», а також *maghana* – «той, що надає можливість», англійського *might*, німецького *Macht*, нідерландського *macht* [1].

Досліджуючи специфіку терміна «механізм», науковці його тлумачать по-різному. Те чи інше трактування залежить від сфери

© М.В. Савченко,
Ю.В. Солоненко, 2018

використання (філософія, соціологія, політологія, економіка, державне управління та ін.).

В Економічному словнику механізм трактується як «послідовність станів процесів, які визначають собою будь-які дії, явища; система, пристрій, який визначає порядок будь-якого виду діяльності» [2]. Дане поняття є досить багатоаспектним і використовується не лише в технічній галузі, але і в інших сферах життєдіяльності, у тому числі в економічній.

Термін «механізм» для характеристики процесів функціонування капіталістичної виробничої системи вперше застосував К. Маркс [3, с. 72]. Б. Данилишин відзначає, що механізм характеризується певною кінцевою множиною елементів економічних систем та взаємозв'язків між ними, які відбуваються за допомогою відповідних важелів системоутворюючих регуляторів [4]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови надано таке визначення механізму: «внутрішня будова, система, сукупність станів і процесів, з яких складається звичайне явище» [5].

Отже, під механізмом управління слід розуміти сукупність прийомів і методів, що дозволяє формувати та реалізовувати організаційно-економічні, технічні, правові й інші принципи керованої діяльності підприємства.

Повне розкриття механізму управління потребує:

- 1) декомпозиції процесу на окремі фази, етапи, дії (функціональний аспект);
- 2) визначення виконавців і керівників (організаційний аспект);
- 3) вибору інструментів, методів та опису методичних аспектів управління (методичний аспект);
- 4) опису загального алгоритму вирішення основного завдання управління.

У сучасній теорії управління не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття «організаційно-економічний механізм управління». Найчастіше науковцями активно досліджуються «організаційно-економічний», «економіко-фінансовий», «економіко-правовий», «економіко-організаційний», «організаційний», «економічний механізм», зміст яких трактується по-різному (див. таблицю).

Отже, існує багато визначень категорії «механізм», проте чітко не розмежовано сфери їх застосування. Використання того чи іншого механізму обумовлене конкретними завданнями розвитку під-

**Понятійно-категоріальний концепт поняття «механізм»
за різними науково-методологічними підходами
до його трактування¹**

Автор, джерело	Сутність визначення
1	2
<i>Економічний механізм</i>	
Н. Брюховецька [6, с. 28]	Сукупність економічних методів впливу суб'єкта управління на об'єкт управління, які на рівні реалізуються через систему організаційно-розпорядницьких форм управління
С. Воеводін [7, с. 3]	Сукупність елементів: управління, нормування й обліку результатів і витрат, госпрозрахункової відповідальності й матеріального заохочення; організаційного, ресурсного й інформаційного забезпечення
І. Завадський [8]	Складовий елемент господарського механізму, що включає економічні стимули (державні економічні стимули виробництва і матеріальні стимули праці) та важелі (планування, госпрозрахунок, фінансування, умови реалізації продукції, виробничо-технічне обслуговування, умови господарювання, різні ліміти, собівартість продукції, рентабельність виробництва тощо)
О. Козлова [9, с. 173-174]	Цілісна система у вигляді двох взаємодіючих підсистем – функціональної та забезпечуючої. До складу функціональної підсистеми входить: планування, стимулювання та відповідальність, соціалістичне змагання, науково-технічний прогрес, управління якістю продукції, раціональне використання ресурсів, охорона довкілля. До забезпечуючої підсистеми включено фінансування
І. Крюкова [10, с. 106]	Сукупність елементів впливу на матеріальні інтереси господарюючих суб'єктів народного господарства, основними з яких є: ціноутворення, планування, система оплати праці, фінансово-кредитний механізм, податкові платежі, економічне стимулювання й економічні санкції, комерційний розрахунок та система економічних нормативів
А. Кульман [11, с. 13-17]	Необхідний взаємозв'язок, який виникає між різними економічними явищами
В. Москаленко [12, с. 7-9]	Склад цільових, функціональних підсистем і підсистем забезпечення
Л. Павлова [13, с. 11-12]	Необхідно враховувати основні його структурні елементи: планування та прогнозування, організацію суспільного виробництва, економічне стимулювання, ціноутворення, фінансово-кредитний механізм
Є. Хлобистов [14]	Комплекс організаційних, нормативних та правових заходів, спрямованих на оптимальну взаємодію економіки та навколишнього середовища по відношенню до людини

Продовження таблиці

1	2
<i>Господарський механізм</i>	
3. Арабянц [15]	Комплекс органічно взаємозалежних форм, методів, засобів, структур, нормативів й інших важелів господарювання, призначених для реалізації завдань і досягнення цілей виробничої системи
М. Круглов, Є. Беркович, Н. Круглова, Г. Черкаський [16]	Господарський механізм є основним, а його функціональну структуру складають механізми нижчого порядку: економічний, організаційний та соціально-політичний
<i>Організаційний механізм</i>	
А. Калина [17, с. 146]	Обґрунтована певним чином послідовність управлінських дій, а також методів щодо реалізації функції та принципів управління
Ф. Зінов'єв [18]	Сукупність організаційно-технологічних засобів ведення господарства, які спираються на його потенціал із використанням ринкових принципів господарювання (самостійність, договірні відносини, комерційний інтерес, правове обслуговування діяльності тощо)
<i>Організаційно-економічний механізм</i>	
Є. Ануфрієва, Г. Кучерук [19, с. 18]	Комплекс методів, засобів та прийомів, взаємоузгоджених та взаємопов'язаних між собою, які служать інструментом реалізації управлінської діяльності в системі підприємств, на основі законодавчих актів, що регулюють підприємницьку діяльність, планових документів, орієнтованих на довгострокову перспективу, а також тактичних й оперативних планів, програм, проектів, нормативів та нормативних актів, затверджених вищим керівництвом, які спрямовують та координують діяльність усіх функціональних підрозділів вищезазначеної системи і допомагають забезпечити прийнятний рівень її ефективності, а також система процесів, в основу якої покладено принципи, процедури, заходи та дії, визначені та затверджені з метою реалізації стратегічних установок
Г. Астапова, Е. Астапова, Д. Лойко [20, с. 279]	Система елементів організаційного й економічного впливу на управлінський процес
І. Буляєв [21, с. 177]	Сукупність форм, методів та інструментів управління
І. Беляя [22]	Система формування цілей та стимулів, які дозволяють перетворювати у процесі трудової діяльності динаміку матеріальних та духовних потреб суспільства на динаміку засобів виробництва та кінцевих результатів виробництва, які спрямовані на повне й ефективне задоволення цих потреб

Продовження таблиці

1	2
О. Василик, О. Грішнова [23, с. 22]	Система елементів організаційного та економічного впливу на управлінський процес, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на об'єкт управління і яка має вхідні посилки та результуючу реакцію. До неї входять підсистеми управління, регулювання, стимулювання, координації, мотивації тощо
Л. Гурвіц	Система стимулів, що задає множину виборів економічних суб'єктів, кожен із яких пов'язується з якимось результатом. Формалізується поняття інституту на основі поняття організаційно-економічного механізму й усувається розрив між інституціональною теорією і теорією організаційно-економічного механізму
А. Гончарук [24, с. 329]	Система методів, операцій, важелів, організаційних структур та їх взаємозв'язків, що визначають зміст процесу управління та в сукупності вирішують основне його завдання
І. Грузнов [25, с. 24]	Комплексне поняття, що характеризує сукупність необхідних взаємозв'язків, які виникають між різними елементами організації виробництва, праці й управління
Л. Дейнеко, В. Барканов [26, с. 89]	Сукупність інструментарію, цілеорієнтованих важелів та системоутворюючих регуляторів впливу
О. Єрмоєнко-Григоренко [27, с. 188]	Сукупність підсистем соціально-економічних і організаційно-економічних відносин, складених із блоків і відповідних їх змісту елементів, особливості наповнення яких відповідають розвитку суспільно-економічних устроїв
С. Ізмайлов, К. Сонін, М. Юдкевич [28]	Стратегічна гра на основі взаємодії економічних суб'єктів, опису того, як можуть діяти суб'єкти господарювання, і відповідних результатів
Г. Козаченко [29]	Інструмент управління, що являє собою сукупність управлінських елементів і способів їх організаційної, інформаційної, мотиваційної та правової підтримки, шляхом використання яких з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети
В. Кушнірук, О. Єрмаков, О. Шибаніна [30]	Система організаційних та економічних форм і методів ведення господарства, що спонукає до підвищення ефективності функціонування виробничих систем та спрямована на свідома використання економічних законів і досягнення поставлених стратегічних цілей суб'єктами підприємницької діяльності
А. Куценко [31, с. 250]	Оптимальна сукупність форм, структур, методів, засобів і функцій управління, яка формує через економічні важелі його відносини із зовнішнім середовищем з метою забезпечення цілеспрямованого оперативного регулювання діяльності за напрямками управління для відповідності фактичного стану підприємства заданим параметрам

Закінчення таблиці

1	2
О. Літвінов, С. Капалан [32, с. 64-65]	Сукупність управлінських дій, спрямованих на організацію взаємодії між елементами системи з метою досягнення їх економічних інтересів із врахуванням особливостей зовнішнього та внутрішнього середовища
Ю. Лисенко, П. Єгорова [33, с. 87]	Система формування цілей і стимулів, що дозволяє перетворювати в процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва та його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів
Ю. Лузан [34]	Спосіб забезпечення реалізації вимог об'єктивних законів у процесі суб'єктивної людської діяльності (охоплює широкі надбудовні відносини (політичні, ідеологічні, морально-етичні, правові тощо), що активно впливають на базис)
А. Малицький [35]	Комплексна система, що складається із системи забезпечення, функціональної та цільової системи, які містять певну сукупність організаційних і економічних важелів, які впливають на економічні й організаційні параметри системи управління підприємством з метою забезпечення ефективності управління і набуття конкурентних переваг
І. Моргачов [36]	Застосовується у чотирьох значеннях: як сукупність ціле-спрямованих впливів; як взаємозв'язок і взаємодія сукупності факторів; як комплекс послідовних заходів; як сукупність закономірних зв'язків і відносин
О. Селезньова [37, с. 94]	Динамічна система з двох основних типів складових: організаційних та економічних. Разом з тим організаційно-економічний механізм управління припускає двосторонню спрямованість: 1) підприємство управляється внутрішніми важелями менеджменту і 2) регулюється зовнішніми
Л. Транченко, Л. Баластрик [38, с. 189]	Система організації та управління, що включає певну сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, економічних та мотиваційних методів, які мають специфічні особливості в конкретних умовах суспільного виробництва
<i>Механізм організаційно-економічного забезпечення</i>	
Л. Варава [39, с. 97-98]	Сукупність засобів та методів створення системи цілісного управління розвитком та результатами підприємства

¹ Систематизовано й узагальнено за джерелами [6-39].

приємств сімейного бізнесу, а також сфери інтересів певних стейкхолдерів. Говорячи про внутрішні фактори управління, використовують поняття «механізм управління системою», про управління системою – «механізм взаємодії з іншими системами». Як відзначає Н. Брюховецька, «від переваги акцентів на ті чи інші методи управління механізм управління буде мати свою назву» [6, с. 25].

Термін «організаційно-економічний механізм управління» є складною економічною категорією, але загальноприйнятого роз-

горнутого його визначення, яке розкривало б його сутність, поки не існує, що викликає певні труднощі при розробці концепції організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Суть організаційно-економічного механізму науковці розглядають по-різному. Так, А. Гончарук [24, с. 328] виділяє чотири підходи до розуміння даної категорії: операційний, методичний, функціональний та системний. Аналіз трактувань поняття «організаційно-економічного механізму управління» дозволив виокремити основні підходи дослідників до його визначення (рис. 1).

Слід зауважити, що при формулюванні дефініції «організаційно-економічний механізм управління» автори припускаються деяких помилок і неточностей, а саме:

1) не враховують корінні причини здійснення економічної діяльності, такі як бажання задовольнити певні потреби ринку та необхідність урахування конкурентного середовища [10, с. 106];

2) не враховують мету, спрямованість цієї послідовності дій і методів на встановлення взаємодії окремих елементів системи [17, с. 146];

3) не враховують інструменти досягнення бажаних результатів [39, с. 97-98];

4) підмінюють складові механізму цілями та функціями, що не завжди дозволяє виокремити недоліки в управлінні, з метою розробки заходів щодо їх усунення [9, с. 173-174; 12, с. 7-9];

5) обмежують кількість методів, що включають до понятійного апарату [38, с. 189];

6) відображають процес управління і засобів здійснення цього процесу без розкриття терміна «механізм», бо саме управління не передбачає перетворення впливу одних елементів на необхідну зміну інших [21, с. 177];

7) розглядають організаційну та економічну складові як «елементи впливу» на управлінський процес без методологічного аргументування [20, с. 279];

8) отождествлюють організаційно-економічний механізм управління з функціональною структурою підприємства або з підприємством як системою блоків, тобто з об'єктом управління, що є неправомірним [27, с. 188].

Деякі визначення організаційно-економічного механізму майже збігаються з узагальнюючими визначеннями термінів «механізм управління» та «управління».

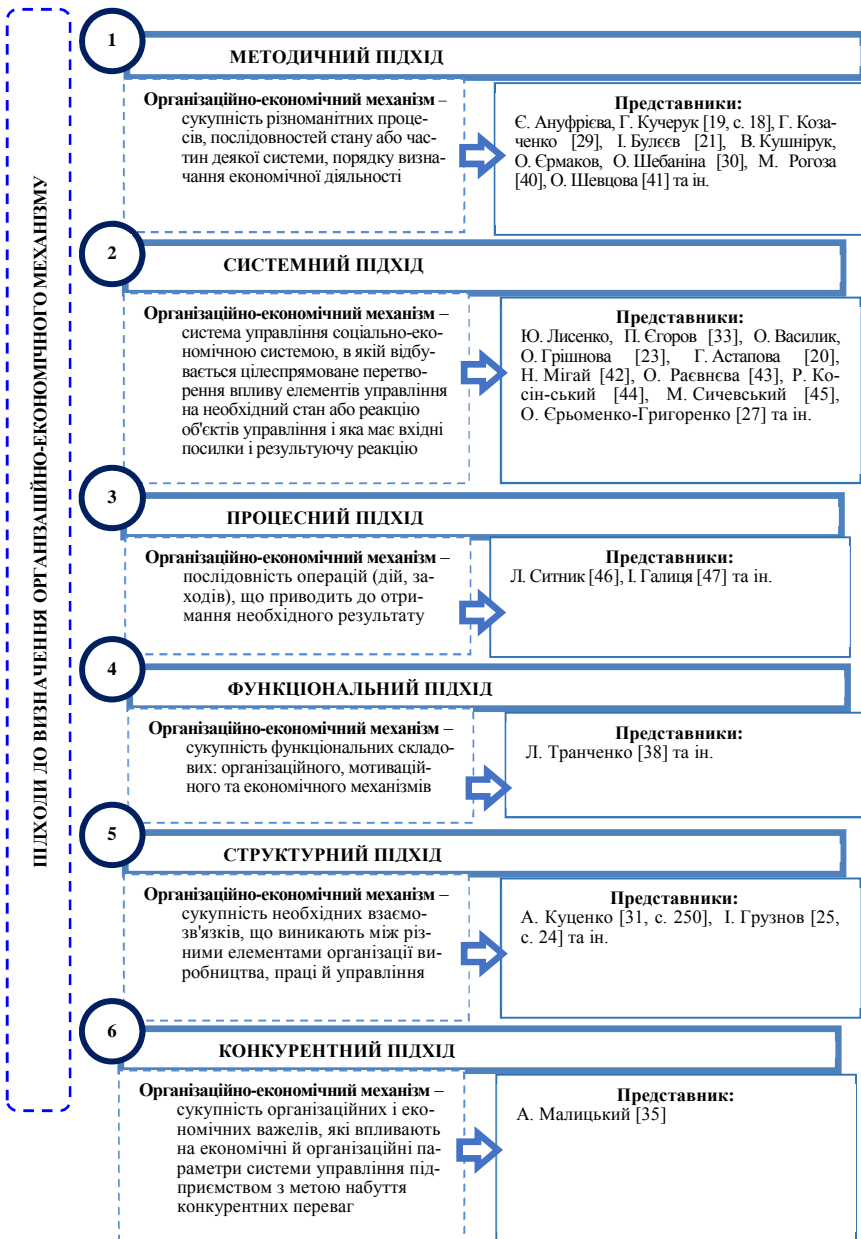

Рис. 1. Підходи до визначення категорії
«організаційно-економічний механізм управління»

Організаційно-економічний механізм управління підприємствами сімейного бізнесу має такі особливості:

1) є сукупністю організаційних та економічних елементів управління підприємствами сімейного бізнесу, що формують систему об'єктів управління, основні прийоми та принципи, які забезпечують ефективну діяльність підприємства;

2) є сукупністю всіх складових з урахуванням кінцевого результату та циклічного характеру будь-яких соціально-економічних процесів підприємств сімейного бізнесу;

3) основна мета – забезпечення сприятливих організаційних та економічних умов для здійснення діяльності. Для її досягнення слід виокремити організаційну й економічну складові управління діяльністю підприємств сімейного бізнесу;

4) реалізує управлінські рішення, виконуючи функцію організації через процеси управління в межах системи управління завдяки персоналу підприємства.

Таким чином, організаційно-економічний механізм управління підприємствами сімейного бізнесу слід розуміти як комплексну систему взаємопов'язаних елементів, включаючи методи, організаційні структури, операції, інформаційно-технічні засоби, важелі та інструменти, які впливають на економічні й організаційні параметри системи управління підприємствами сімейного бізнесу, що дозволяє підприємствам розвиватися, а також регулювати внутрішні та зовнішні економічні відносини, ефективно використовуючи власний потенціал і розвиваючи конкурентні переваги.

Наступним етапом є розробка концепції формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Термін «концепція» походить від лат. *conceptio* (розуміння, система) і означає сукупність поглядів, способів розуміння, тлумачення окремого предмета дослідження, явищ і процесів, провідну ідею їх системної теоретико-методологічної характеристики, а також провідний задум, що визначає стратегію дій у здійсненні реформ, програм, планів [48-52].

Основу концепції формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу мають становити теорії: конкурентної боротьби, синергетики, життєвого циклу, стратегічного розвитку, управління, альянсів, класична організаційна і теорія організаційної поведінки.

Концепція формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу містить сукуп-

ність узагальнених теоретико-методологічних положень й інструментально-методичного забезпечення, які сприяють ефективному функціонуванню даного механізму (рис. 2).

Логіка побудови концепції спирається на загально-діалектичні принципи (від теорії до практики; від загального до часткового; від минулого до сучасного та майбутнього).

Згідно з домінантами концепції формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу цей механізм має бути гнучким й адекватним до змін і темпів розвитку економіки держави в цілому, а також включати:

чітку систему принципів реалізації, сформованих із використанням вихідних положень процесного і системного підходу до провадження цілеорієнтованого управління підприємствами сімейного бізнесу;

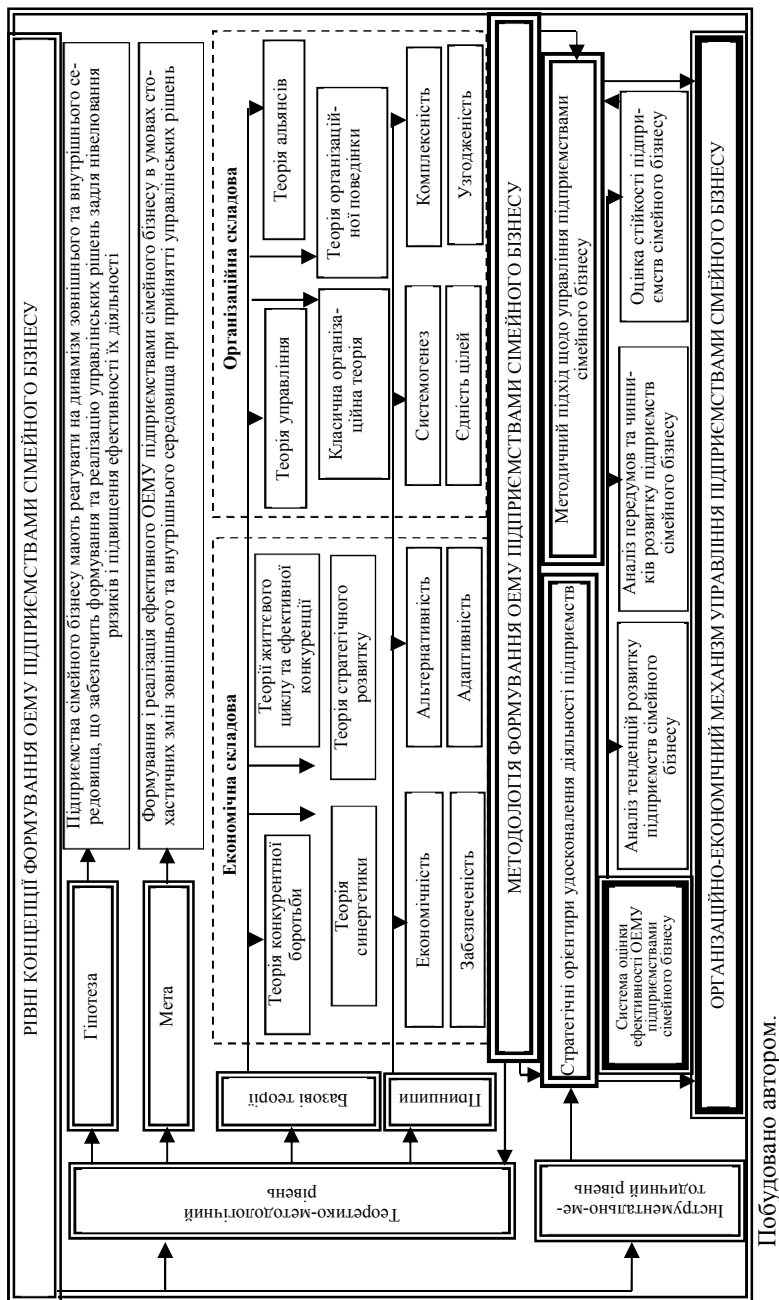
специфічний склад інструментарію, методів, завдань та особливий комплекс функцій.

Теоретико-методологічний рівень концепції формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу є висхідною складовою концепції, за якою формується зміст наукових категорій «підприємство сімейного бізнесу», «організаційно-економічний механізм управління підприємствами сімейного бізнесу». Також на основі аналізу теорій конкурентної боротьби, синергетики, життєвого циклу, стратегічного розвитку, управління, альянсів, класичної організаційної теорії та організаційної поведінки визначаються основні принципи процесу управління підприємствами сімейного бізнесу, що дозволяє обґрунтувати методологію формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Принципи – це основні правила, яких повинні дотримуватися суб'єкти управління при прийнятті управлінських рішень. Принципи є основною формою цілеспрямованого використання об'єктивних законів у практиці управління [53].

Результати досліджень [54-67] дозволяють стверджувати, що концепція формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу реалізується за такими основними принципами:

1. Економічності (ефективності) – раціональне і найбільш продуктивне використання ресурсів підприємств сімейного бізнесу.
2. Альтернативності – розробка і використання альтернативних сценаріїв розвитку підприємств сімейного бізнесу.

Рис. 2. Концепція формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу

3. Забезпеченості – комплексна взаємодія всіх підсистем забезпечення: інформаційно-аналітичного, методичного, ресурсного, фінансового, програмно-технічного, кадрового, організаційно-правового.

4. Гармонізації, або координації, – пов'язаний із раціональним відбором внутрішніх елементів підприємств сімейного бізнесу і відповідним їх розподіленням у часі. Це засвідчує необхідність зв'язку, інтеграції дій окремих виробничих підрозділів, організаційних відділів для чіткого досягнення цілей підприємства сімейного бізнесу. Даний принцип також показує значення інформації та засобів інших організаційних структур, потрібних при координації діяльності для ефективної реалізації цілей підприємства сімейного бізнесу. Слід знати не лише які дії необхідно вчинити, щоб досягти мети, але і як це виконати в часі, поєднавши зусилля з іншими організаційними структурами.

5. Системогенезу – організаційно-економічний механізм управління підприємством сімейного бізнесу є елементом системи управління підприємством, яка, у свою чергу, входить до складу підприємства як складної виробничо-господарської системи, що є підсистемою галузі тощо. Отже, рішення і дії, що реалізуються за межами організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу в рамках відповідних систем вищого рівня, певним чином (як позитивно, так і негативно) позначатимуться на змісті елементів власне організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу та характері їх взаємозв'язків, які потрібно враховувати при його формуванні, передбачивши адаптаційні заходи. Крім того, при формуванні організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу слід виходити з того, що він сам є системою взаємопов'язаних елементів, ефективність якої зумовлена наявністю таких системних властивостей, як цілеспрямованість, цілісність, поліструктурність, відкритість, складність, унікальність, синергетичність, граничність, протіентропійність та ін. [54, с. 294, 62; 65].

6. Єдності цілей (цілеспрямованості) – цілі формування організаційно-економічного механізму управління підприємством сімейного бізнесу повинні відповідати цілям і завданням підприємства сімейного бізнесу та мати по відношенню до них підпорядкований характер.

7. Комплексності – зумовлений елементним складом організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу. Реалізація цього принципу передбачає, з одного

боку, розробку і використання всього комплексу засобів управління, а з іншого – формування та злагоджену роботу приватних механізмів управління підприємством сімейного бізнесу (економічного та організаційного).

8. Узгодженості – необхідність якісного і кількісного узгодження таких параметрів: цілі управління → критерії управління; критерії управління → об'єкти управління (їх елементи, властивості, взаємозв'язки та інші фактори); елементи об'єкту управління → принципи, важелі та методи управління; методи управління → інструменти управління. Крім того, при формуванні приватних механізмів управління підприємством необхідно враховувати те, що всі вони підпорядковані реалізації місії та загальних цілей діяльності підприємства. Це передбачає їх узгодженість, адекватність і взаємопідтримку. Зокрема, ефективність механізму управління конкурентоспроможністю підприємства залежить від ефективності механізмів управління капіталом, персоналом, витратами тощо.

Визначені наукові підходи, теорії та принципи концепції формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу можуть бути адаптовані до певних передумов діяльності таких підприємств. Наведена методологія призначена для її використання як реальної практики управління підприємствами сімейного бізнесу. Суб'єкти управління повинні комплексно застосовувати наведені підходи та принципи управління підприємствами сімейного бізнесу з урахуванням сучасних умов і тенденцій розвитку підприємств сімейного бізнесу в контексті порівнянь зарубіжної та вітчизняної практики.

Визначення категоріального апарату та аналіз підстав формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу дозволяють обґрунтувати інструментально-методичну складову концепції. Саме методика реалізації концептуальних положень у сфері управління підприємствами сімейного бізнесу визначає її ефективність. Методичні засоби та прийоми забезпечують реалізацію нормативно-правових, інституційних, економічних, соціальних заходів, спрямованих на ефективне функціонування формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Інструментально-методичний рівень розробленої концепції формують система оцінки ефективності організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу, ана-

ліз тенденцій розвитку підприємств сімейного бізнесу, а також аналіз передумов і чинників розвитку підприємств сімейного бізнесу.

Результатом реалізації концепції є вдосконалення організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу, який забезпечить підвищення ефективності діяльності таких підприємств і збільшить рівень конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

При реалізації концепції формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу необхідно врахувати такі чинники.

1. Основою розвитку будь-якої соціально-економічної системи (підприємства сімейного бізнесу зокрема) є створення сприятливого інвестиційного клімату, який забезпечує залучення іноземного капіталу, а національний капітал заохочує працювати у своїй країні.

2. З урахуванням значної обмеженості ресурсів, доступних для забезпечення реалізації стратегічних завдань, вхідні параметри розвитку підприємств сімейного бізнесу мають бути в першу чергу спрямовані на використання високоефективних, ресурсозберігаючих технологій, що створює передумови для подальшого розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств сімейного бізнесу на вітчизняному та світовому ринках.

3. У країні має бути створене нормативно-правове поле, що забезпечить прозоре конкурентне середовище з рівноправними «правилами гри» для всіх суб'єктів ринку і сприятиме деполітизації та демонополізації ділового середовища, що дозволить максимально скористатися перевагами дії ринкових механізмів регулювання та звести до мінімуму ручне управління й адміністративне втручання в економічні процеси. У свою чергу, ринкові механізми й інструменти стабілізації соціально-економічного розвитку держави сприятимуть розвитку підприємств сімейного бізнесу.

4. Економічна політика держави має бути спрямована на зміцнення системи національного господарства, що є основою для підвищення рівня протистояння негативним проявам глобалізації, які зростають зі збільшенням відкритості національної соціально-економічної системи. У той же час позитиви від міжнародного співробітництва та зовнішньоекономічної інтеграції мають бути використані максимально.

5. Політична стабільність у країні має стати основою для розвитку підприємств сімейного бізнесу. Консолідація влади, уникнення будь-якої конфронтації її гілок, забезпечення їх ефективної

взаємодії та співпраці – це необхідні умови реалізації концепції формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Висновки. Таким чином, концепція формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу є базовою платформою для встановлення системи елементів, характеру процесу їх взаємодії та побудови організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

Література

1. Механізм. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ BC](https://uk.wikipedia.org/wiki/BC).
2. Краткий экономический словарь. Под ред. А. Н. Азрилияна. М.: Институт новой экономики, 2001. 1088 с.
3. Лузан Ю. Я. *Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України*: монографія. К.: ННЦ Ін-т аграр. економіки, 2010. 470 с.
4. Данилишин Б. М. *Екологічна складова політики сталого розвитку*: монографія. Донецьк: Юго-Восток, ЛТД, 2008. 256 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.
6. Брюховецька Н. Ю. *Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика*. Донецьк: ІЕП НАН України, 1999. 276 с.
7. Воеводин С. О. *Экономический механизм управления промышленным производством. Методика и практика организации*. К.: Вища школа, 1991. 159 с.
8. Завадський Й. С. *Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК*: підручник. К.: Вища школа, 1992. 367 с.
9. Козаченко А. В., Ляшенко А. Н., Ладько И. Ю. *Управление крупным предприятием*: монографія. К.: Либра, 2006. 384 с.
10. Крюкова І. О. Організаційно-економічний механізм розвитку аграрних формувань. *Аграрний вісник Причорномор'я*. Економічні науки. 2010. №. 53. С. 105-109.
11. Кульман А. *Экономические механизмы*. Пер. с фр. М.: АО Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1993. 192 с.
12. Москаленко В. П. *Экономический механизм повышения эффективности производства на предприятии*. М.: Машиностроение, 1982. 144 с.
13. Павлова Л. Н. *Финансы предприятий*: учебник. М.: Финансы, 1998. 639 с.

14. Хлобистов Є. В. Фінансові механізми екологічної політики. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. К.: НАН України, 2004. Вип. 3-4. С. 744-752.

15. Арабянц З. О., Берг Л. В., Удодов В. Г. *Хозяйственный механизм предприятия в новых экономических условиях*. Краснодар: Кн. изд-во, 1991. 303 с.

16. Круглов М. И., Беркович Е. Е., Круглова Н. Ю., Черкасский Г. И. *Хозяйственный механизм управления в легкой промышленности*: учеб. пособие. М.: Всесоюз. заоч. ин-т текстил. и лег. пром-сти, 1989. 114 с.

17. Калина А. В. Організаційно-економічний механізм стимулювання праці як чинник гідної праці. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*: зб. наук. пр. К.: КНЕУ, 2015. Вип. 2. С. 144-148.

18. Зиновьев Ф. В. *Механизмы хозяйствования (терминологический аппарат)*. Симферополь: Таврия, 2000. 111 с.

19. Ануфрієва Є. І., Кучерук Г. Ю. Аналіз методів технологічного оновлення авіатранспортних підприємств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2009. № 8. С. 17-19.

20. Астапова Г. В., Астапова Е. А., Лойко Д. П. *Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины*. Донецк: Дон ГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2001. 526 с.

21. Булеев И. П. *Формирование организационно-экономического механизма управления предприятием по обработке цветных металлов*. Донецк: ИЭП АН Украины, 1993. 225 с.

22. Белая И. П., Егоров П. В. Концептуальная модель организационно-экономического механизма управления гибкостью производственных систем. *Вісник Донецького національного університету*. Серія В: Економіка і право. 2004. № 2. С. 7-16.

23. Грішнова О. А., Василик О. В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуалізацією трудової діяльності. *Вісник Прикарпатського університету*. Економіка. 2008. Вип. 6. С. 22-27.

24. Гончарук А. Г. *Формування механізму управління ефективністю підприємства (на прикладі харчової промисловості)*: дис. ... д.е.н.: 08.00.04. Одеса, 2010. 474 с.

25. Грузнов И. И. Эффективные организационно-экономические механизмы управления. Одесса: Полиграф, 2009. 528 с.

26. Дейнеко Л.В., Барканов В.І. Організаційно-економічний механізм активізації промислового розвитку. *Національне госпо-*

дарство України: теорія та практика управління: зб. наук. праць. К: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2011. С. 76-100.

27. Єрбоменко-Григоренко О.А. *Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю підприємства*: дис. ... к.е.н.: 08.06.01; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2000. 188 с.

28. Измайлов С., Сонин К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.). *Вопросы экономики*. 2008. № 1. С. 5-27.

29. Козаченко Г. В. Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством. *Економіка. Менеджмент. Підприємство*. 2003. № 11.

30. Кушнірук В. С., Єрмаков О. Ю., Шебаніна О. В. *Організаційно-економічний механізм ефективного ведення садівництва в аграрних підприємствах регіону*: монографія; за ред. О. Ю. Єрмакова. Миколаїв: МДАУ, 2009. 232 с.

31. Куценко А. В. *Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства*: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.

32. Літвінов О. С., Капталан С. М. Визначення сутності та складових організаційно-економічного механізму управління підприємством в умовах інноваційного розвитку. *Управління розвитком*. 2016. № 3 (185). С. 59-65.

33. Лисенко Ю. О., Єгоров П. В. Організаційно-економічний механізм управління підприємством. *Економіка України*. 1997. № 1. С. 86-87.

34. Лузан Ю. П. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретично-методологічний аспект. *Економіка АПК*. 2011. №2. С. 3-12.

35. Малицький А.А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством: сутність та структура. *XII Міжнародна наукова інтернет-конференція «Простір і час сучасної науки»*. К., 2016. URL: <http://inkonf.org/mailitskiy-aa-organizatsiyno-ekonomichniy-mehanizm-upravlinnya-pidpriemstvom-sutnist-ta-struktura>.

36. Моргачов І. Організаційно-економічний механізм управління ефективною діяльністю проектних організацій. *Схід*. 2006. № 5.

37. Селезньова О. О. Сутність організаційно-економічного механізму управління ринковою діяльністю роздрібних торговельних підприємств. *Економіка и управление*. 2013. № 1. С. 92-97.

38. Транченко Л. В., Баластрик Л. О. Проблеми удосконалення організаційно-економічного механізму управління підприємством. *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць*. К.: Київський університет, 2005. Вип. 7. С. 188-195.

39. Варава Л. М., Арутюнян А. Р., Варава А. А. Організаційно-економічні підходи до управління конкурентоспроможністю промислового підприємства. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2015. № 3. С. 96-100.

40. Рогоза М. Є. *Організаційно-економічний механізм забезпечення ефективності діяльності промислових підприємств*: дис. ... д.е.н.: 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва». Полтава, 2005. 470 с.

41. Шевцова О. Й. *Організаційно-економічний механізм управління промисловою інфраструктурою суб'єктів господарювання*: автореф. дис. ... д.е.н.: 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва». Донецьк, 2001. 32 с.

42. Мігай Н. Б. *Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу машинобудівних підприємств*: автореф. дис. ... к.е.н.: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами». Одеса, 2007. 20 с.

43. Раєвнева О. В. *Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі*: монографія. Харків: ІНЖЕК, 2006. 496 с.

44. Косінський Р. А. *Організаційно-економічний механізм управління капіталом підприємства*: автореф. дис. ... к.е.н.: 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва». Харків, 2005. 20 с.

45. Сичевський М. П. *Організаційно-економічний механізм розвитку харчової промисловості України (теорія, методологія, практика)*: автореф. дис. ... д.е.н.: 08.07.01 «Економіка промисловості». К., 2005. 34 с.

46. Галиця І. О. *Потенціал інноваторів: механізми використання*. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2005. 298 с.

47. Ситник Л.С. *Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством*. Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. 504 с.

48. Большой экономический словарь. Под ред. А. Н. Азрили-яна. 7-е изд. М.: Ин-т новой экономики, 2008. 1472 с.

49. *Економічна енциклопедія: у 3-х т.; відп. ред. С. В. Мочерний*. К.: Академія, 2002. Т. 3. 952 с.

50. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера; за ред. Р. Дяківа. К.: Міжнародна економічна фундація, 2002. 704 с.

51. Енциклопедичний словник: сучасна ринкова економіка: державне регулювання економічних процесів; ред. В.И. Кунелин, В.П. Чичканов. К.: ЦУЛ, 2004. 744 с.

52. Філософський словник: словник-довідник; ред. І. Т. Фролова. 4-е вид. К.: Політвидав, 1981. 437 с.

53. *Основы социального управления*: учеб. пособие. А. Г. Гладышев, В. Н. Иванов, В. И. Патрушев и др.; под ред. В. Н. Иванова. М.: Высшая школа, 2001. 271 с.

54. Яркіна Н. М. Принципи формування комплексного механізму управління підприємством. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 1 (52). С. 290-296.

55. Грещак М. Г., Гребешкова О. М., Коцюба О. С. *Внутрішній економічний механізм підприємства*: навч. посіб.; за ред. М. Г. Грещака. К.: КНЕУ, 2001. 228 с.

56. Кендюхов О. В. *Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління*: монографія. Донецьк: ДонУЕП, 2006. 307 с.

57. Голишева Є. О. Принципи формування організаційно-економічного механізму управління споживчим капіталом промислового підприємства. *Ефективна економіка*. 2012. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1294>.

58. Колісніченко П. Т. Принципи формування організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки підприємств малого та середнього бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 12, ч. 1. С. 163-169.

59. Малицький А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством: сутність та структура. *Соціум. Наука. Культура. Економіка*. URL: <http://intkonf.org>.

60. Деревянко О. Организационно-экономический механизм планирования бизнес-процессов предпринимательских структур: дисс. ... канд. экон. наук. СПб., 2004.

61. Іванілов О. *Економіка підприємства*: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 728 с.

62. Балацкий О. Ф. *Принципы и сущность управления региональным социально-экономическим развитием. Социально-экономический потенциал региона*: монографія. Сумы: Университетская книга, 2010. С. 83-94.

63 Гранатуров В. М. *Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения*: учебное пособие. М.: Дело и Сервис, 1999. 112 с.

64. Домашенко М. Д. Формування показника комплексної оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Спецвипуск. Т. 1. С. 312-314.

65. Ілляшенко С.М., Олефіренко О.М. *Управління портфелем замовлень науково-виробничого підприємства*: монографія; за заг. ред. С.М. Ілляшенка. Суми: Університетська книга, 2008. 272 с.

66. Мескон М.Х., Альберт М., Ходоури Ф. Основы менеджмента. Пер. с англ. М.: Дело, 1992. 702 с.

67. Федулова Л.І. Сучасний погляд на управління підприємством. *Наукові праці ДонНТУ*. Серія: Економічна. Вип. 31-3, 2007. С. 190-195.

Надійшла до редакції 21.11.2018 р.

О.С. Сердюк, к.е.н.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВАНТАЖЕННЯ НА ТЕС

В Україні на мікроекономічному рівні процеси теплової енергогенерації (хоча це не проголошується офіційно) традиційно розглядаються через призму планової моделі господарювання. Фактично, з переходом до ринкової економіки змінилася форма, а не зміст господарської політики. Як і раніше, ефективність роботи теплової електростанції (ТЕС) характеризується обсягом виробленої електроенергії. Перед цією характеристикою показники ефективності виробництва, такі як питомі витрати палива та викиди забруднюючих речовин¹, відходять на другий план. Показники ефективності виробництва у тепловій енергогенерації можна було б

---

¹ Негативний ефект від них може проявлятися у вигляді не лише екстерналій, але і штрафних санкцій за невиконання міжнародних зобов'язань (щодо зниження викидів забруднюючих речовин).

ігнорувати й далі без суттєвої шкоди для господарства, як би не підвищення цін на енергоносії¹ та критичний рівень забруднення повітря.

У сучасних умовах (відсутності ресурсу та стимулів) український сектор теплової енергетики не в змозі швидко реалізувати технічні заходи щодо підвищення ефективності виробництва (оновлення та модернізація устаткування ТЕС). Тому на першому етапі доцільно реалізувати організаційні можливості, тобто використати внутрішній потенціал для оптимізації процесів теплової енергогенерації.

Сьогодні питання підвищення ефективності теплової енергогенерації розглядаються вченими переважно у технічній площині. Так, на думку А. Халатова, нова енергетична стратегія України має включати ряд заходів щодо розвитку теплової енергетики, зокрема заміну котлів на діючих енергоблоках ТЕС [1]. Позиція науковця є цілком логічною, однак вона не має під собою матеріальних підстав для швидкої реалізації.

У новій енергетичній стратегії України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [2] не пропонується конкретних заходів щодо підвищення ефективності теплової енергогенерації, лише визначено цілі. Наприклад, створення конкурентних ринків, прозорий механізм формування тарифів, безперешкодний доступ до ринків й існуючої інфраструктури тощо. Теоретично, досягнення таких цілей сприятиме залученню інвестицій до енергетичного сектору та, як наслідок, підвищенню ефективності виробництва. Однак у контексті енергетичної стратегії вони виглядають занадто узагальнено, без зазначення організаційної складової їх виконання.

Частково питання організаційної складової підвищення ефективності теплової енергогенерації розглядає С. Дубовський. На його думку, підвищення податку на викиди забруднюючих речовин до 10 разів спонукатиме власників ТЕС до реалізації заходів щодо модернізації виробництва [3]. Подібний висновок є неоднозначним, оскільки без паралельного підвищення тарифів такі дії можуть призвести до виходу виробників електроенергії з ринку.

Науковий доробок українських учених [4-9] є суттєвим внеском у розв'язання існуючих проблем вітчизняного промислового

---

¹ З огляду на глибину шахт та потужність пластів, собівартість видобутку вітчизняного вугілля (основний вид палива для українських ТЕС) дорівнює, а в деяких випадках навіть перевищує ринкову ціну.

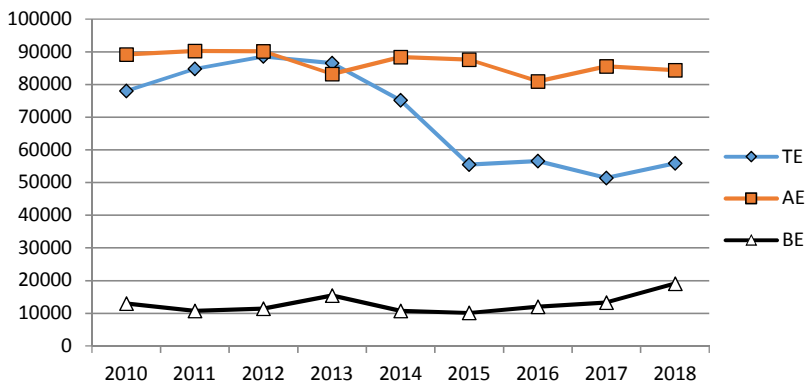
сектору економіки та можливості їх ефективного вирішення. Проте перелік проблемних питань для подальших досліджень цим не вичерпується. Недостатньо уваги приділено організаційним аспектам оптимізації процесів теплової енергогенерації в Україні, адже за відсутності можливості реалізації оновлення та модернізації устаткування ТЕС у короткостроковій перспективі доцільно комплексно оптимізувати навантаження на ТЕС, що забезпечить збільшення обсягу власних коштів ТЕС.

Метою статті є розробка організаційних заходів щодо підвищення ефективності теплової енергогенерації.

До 80-х років минулого століття тепла енергогенерація була основою енергетичного сектору України. Станом на 1980 р. на неї припадало 85,5 % республіканської енергогенерації. Із введенням в експлуатацію у 1980-1987 рр. альтернативних потужностей атомної генерації тепла енергетика не втратила своєї значущості, оскільки продовжувала забезпечувати більшу частину енергетичних потреб УРСР. На піку використання потужностей атомної генерації на тепловий сектор енергетики припадало 68% вітчизняної енергогенерації, тоді як сукупне виробництво АЕС не перевищувало 25% (7% припадало на гідроенергетику). Після 1990 р., унаслідок зниження споживання електроенергії в Україні, зазнала змін структура її виробництва. Частка атомної генерації зросла в 1,5-2 рази. Такі зміни були зумовлені зниженням навантаження на сектор теплової енергетики, що автоматично підвищило частку АЕС у структурі виробництва електроенергії.

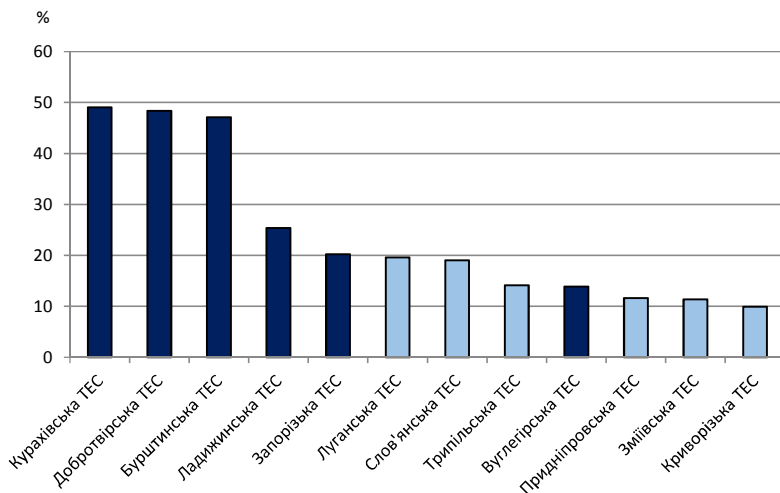
Від початку 1990-х років структура виробництва електроенергії в Україні майже не змінювалася. Частка теплової енергогенерації коливалася в діапазоні 42-47%, частка атомної енергетики – 45-50%. Ситуація змінилась у 2014 р., коли внаслідок збройного конфлікту на сході України було від'єднано від енергетичної системи дві ТЕС (Зуївську та Старобешівську) та втрачено доступ до родовищ антрацитового вугілля на Донбасі. Як наслідок, суттєво скоротився обсяг теплової енергогенерації (рис. 1).

У 2018 р. частка теплової генерації складає 37% від загального виробництва електроенергії в Україні: на ТЕС припадає 32%, на ТЕЦ – 5 %. Наразі виробничі потужності діючих ТЕС завантажені менш ніж на половину, що зумовлено внутрішнім попитом на теплову генерацію. Щодо ТЕС, які працюють на антрацитових марках вугілля, окрім внутрішнього попиту, то на рівень їх завантаження вплинув дефіцит палива (рис. 2).

Розроблено за джерелами [10-14].

Рис. 1 Динаміка виробництва електроенергії тепловим (ТЕ), атомним (АЕ) та відновлювальним (ВЕ) секторами, млн кВт·год / рік

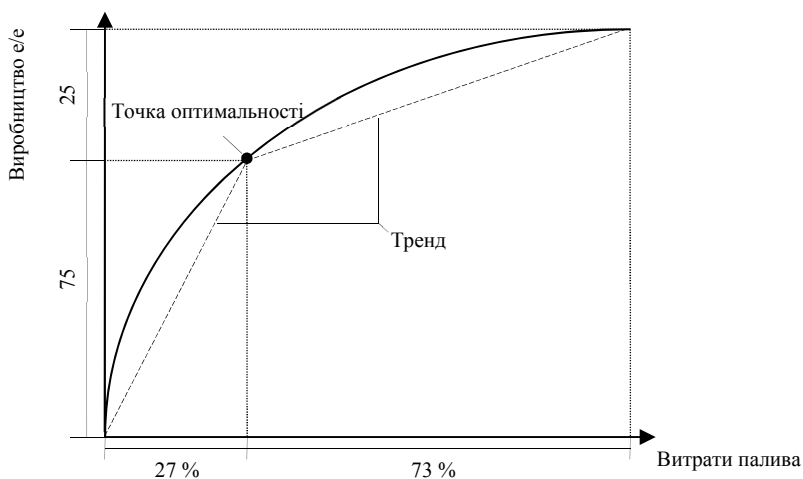
Розроблено за джерелом [14].

Темним кольором позначено ТЕС, які працюють на вугіллі газових марок, світлим – антрацитових.

Рис. 2. Завантаження потужностей ТЕС України

За 2018 р. українські ТЕС, які працюють на газових марках вугілля, спожили 16 616 тис. т палива¹. У питомому перерахунку це 497 г вугілля на 1 кВт·год електроенергії. Оскільки український сектор теплової енергетики використовує менше половини наявних потужностей (зокрема ТЕС, які працюють на газових марках вугілля), можна припустити, що показник 497 г вугілля / 1 кВт·год електроенергії є далеким від оптимального. Такі припущення впливають із теорії виробничих функцій, згідно з якою точка оптимальних витрат ресурсу перебуває на рівні виробництва, який відповідає перелому функції, тобто тій точці, після якої тренд змінює свій характер (рис. 3). Як правило, точка оптимальності перебуває в діапазоні 40-80% завантаження виробничої потужності.

Розроблено автором.

Рис. 3 Оптимальні витрати ресурсу з точки зору теорії виробничих функцій

Слід зауважити, що наразі встановлення оптимального рівня навантаження на кожній ТЕС суперечить потребам енергетичної системи. Тобто регіони, які забезпечуються за рахунок ТЕС, не потребують такої кількості електроенергії, що відповідає оптимальному рівню навантаження. Перенаправлення навантаження з атомної ге-

¹ Показник визначено шляхом конвертації сукупних витрат питомого палива (який традиційно наводиться у статистичній звітності) у вугілля за коефіцієнтом 1,232, який є усередненим для кам'яного вугілля.

нерації на теплову теж не має сенсу, оскільки остання у будь-якому випадку є менш економічною. З огляду на це доцільно розподілити навантаження між ТЕС таким чином, щоб при поточному попиту на теплову генерацію сукупний показник питомих витрат палива був найнижчим.

Об'єктом даного дослідження є п'ять ТЕС, які працюють на вугіллі газових марок: Запорізька, Добротвірська, Ладижинська, Вуглегірська, Курахівська. Бурштинську ТЕС не взято до уваги, оскільки вона розташована в межах енергетичного острова, що обмежує комунікативний зв'язок електростанції з об'єднаною енергетичною системою (ОЕС) України. Крім того, не враховано діяльність ТЕС, що працюють на антрацитових марках вугілля, оскільки критично низький рівень завантаження потужностей (зумовлений дефіцитом палива) майже нівелює маневрові можливості підприємств даної групи.

Концептуально завдання пошуку оптимальної комбінації навантаження на ТЕС, що характеризуватиметься найменшими питомими витратами палива, можна вирішити шляхом проектування загального обсягу електроенергії на виробничі функції ТЕС (рис. 4).

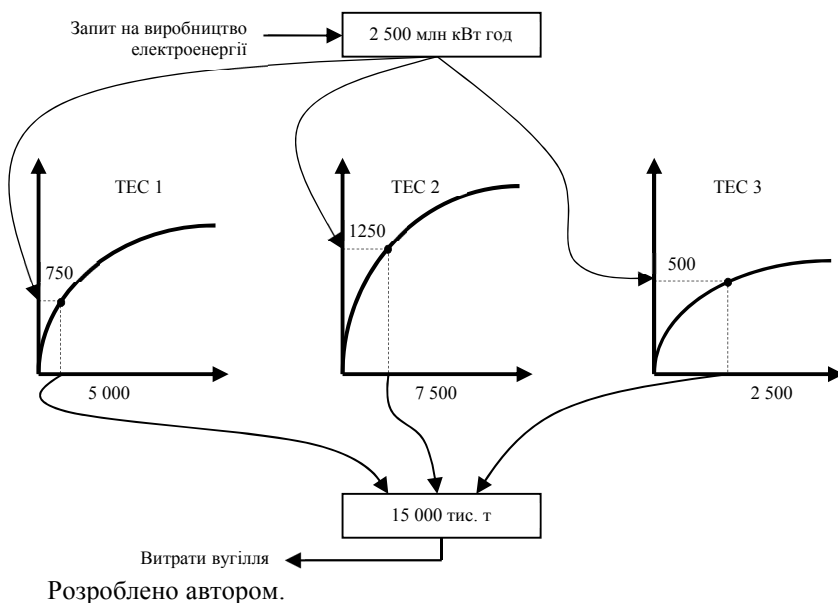

Рис. 4. Приклад проектування загального обсягу електроенергії на виробничі функції ТЕС

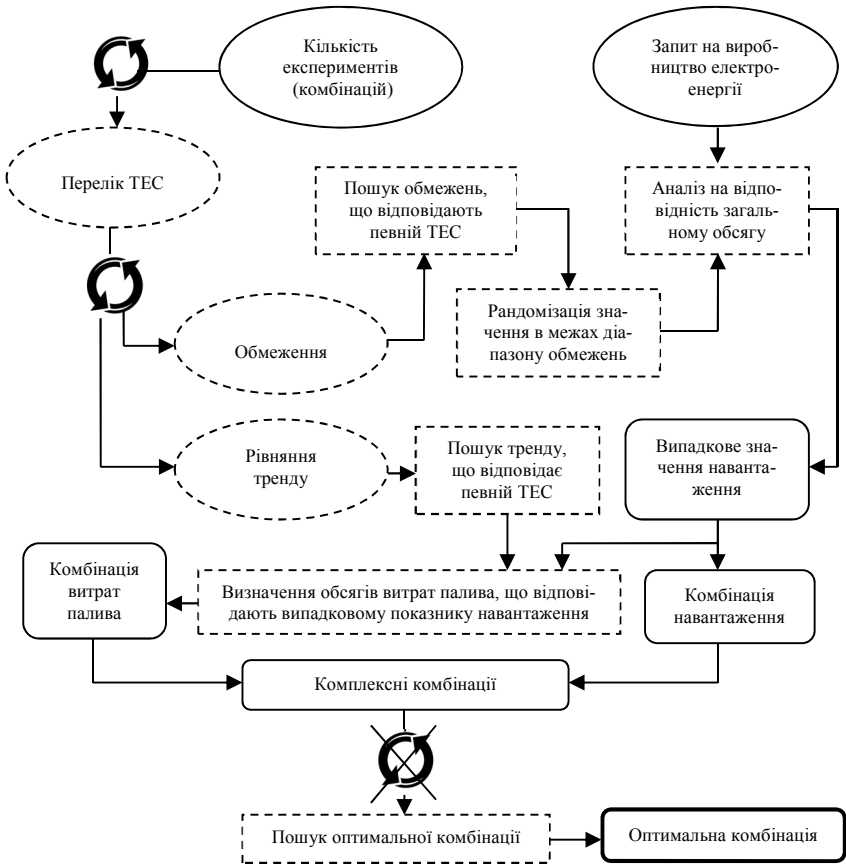
Вхідними даними у цьому процесі є запит на виробництво певного обсягу електроенергії та безпосередньо виробничі функції ТЕС. Виробничі функції Запорізької, Добротвірської, Ладизинської, Вуглегірської та Курахівської ТЕС представлено у вигляді логарифмічного тренду, що характеризує залежність витрат палива від виробництва електроенергії.

Завдання пошуку оптимальної комбінації навантаження на ТЕС ускладнюється широтою діапазону можливих значень. Тобто ТЕС може виробляти різні обсяги електроенергії, що разом з аналогічними можливостями інших електростанцій створює колосальну кількість можливих комбінацій навантаження. Для вирішення даного завдання розроблено абстрактну (комп'ютерну) експериментальну модель, що генерує випадкові комбінації розподілення навантаження серед ТЕС із подальшим пошуком оптимальної комбінації (рис. 5). Як інструмент розробки моделі використано мову програмування Python.

За алгоритмом програми оператором задаються два вхідних показники: кількість експериментів (кількість сформованих та проаналізованих комбінацій навантаження ТЕС); запит на виробництво електроенергії (сукупна кількість електроенергії, яку мають виробити ТЕС). Кількість експериментів відповідає кількості циклів першого порядку. Тобто в межах кожного витку циклу здійснюватиметься інший цикл (другого порядку). Завершенням витку циклу першого порядку є формування однієї випадкової комбінації навантаження на електростанцію, де за показник кожної окремої ТЕС відповідатиме цикл другого порядку.

Робота циклу другого порядку передбачає генерування для кожної ТЕС випадкового показника навантаження, який має перебувати в межах діапазону, визначеного обмеженнями. У програму закладено обмеження, що відповідають максимальним і мінімальним середньорічним показникам завантаження потужностей ТЕС за останні 10 років (див. таблицю). У рамках такого обмеження загальний запит на виробництво електроенергії (п'ятьма ТЕС) перебуватиме в діапазоні 17 927-27 812 млн кВт·год на рік.

Вибір обмежень обумовлений досвідом використання відповідних діапазонів навантажень. Перевищення цих діапазонів є небажаним з огляду на відсутність емпіричних даних. Тобто достеменно невідомо, наскільки стабільно функціонуватимуть виробничі системи ТЕС в умовах підвищеного навантаження. Зниження наведе-

○ – вхідні дані, що задаються оператором; ○ – вхідні дані, закладені у програму;

--- – процес; □ – проміжний результат; □ – основний результат;

↻ – початок циклу; ⊗ – вихід із циклу.

Розроблено автором.

Рис. 5. Алгоритм роботи програми

Таблиця

**Обмеження на виробництво електроенергії для ТЕС,
млн кВт·год / рік**

ТЕС	Максимально допустиме навантаження	Мінімально допустиме навантаження
Запорізька	6309	4710
Добротвірська	2631	1457
Ладизинська	5904	3507
Вуглегірська	5846	2287
Курахівська	7122	5966

них діапазонів також є небажаним, оскільки ставить під сумнів доцільність подальшої експлуатації ТЕС¹.

Маючи згенерованим випадковий показник навантаження для певної ТЕС, програма визначає відповідний цьому показнику обсяг витрат палива. Для виконання даної операції вона звертається до рівнянь тренду, які попередньо було внесено у код² (рис. 6).

На основі встановлених показників формуються комплексні комбінації, які у програмній площині мають такий вигляд: [{ '*назва ТЕС*': '*згенерований показник навантаження*', '*відповідний показник витрат палива*' }, { '...' : '...', '...' }]. За формуванням комплексних комбінацій програма запускає внутрішній цикл, що аналізує сумарні витрати палива за кожною комбінацією, визначаючи найменші. Саме таке розподілення навантаження є оптимальним з точки зору ефективності енергогенерації.

Отже, з використанням наведеної експериментальної моделі можна визначити оптимальну комбінацію розподілення навантаження серед ТЕС, при якій питомі витрати палива будуть найменшими.

---

¹ При встановленні навантаження ТЕС на рівні, нижчому за емпірично відомий, виникають ризики критичного зниження ефективності енергогенерації, оскільки: підвищуються питомі витрати палива; зростає частка постійних витрат; зменшується частка відпуску електроенергії у мережу (оскільки збільшується частка власного енергоспоживання ТЕС).

² За усталеною парадигмою програмування виведення рівнянь тренду має бути проміжним результатом роботи програми. Тобто програма має виводити рівняння тренду на основі аналізу заданої вибірки. Однак оскільки процеси програмування не є самоціллю дослідження, задля спрощення та прискорення розробки моделі рівняння тренду були заздалегідь визначені в Microsoft Excel та задані як елемент програмного коду.

```

def zap_tes(x):
    y = 2117.7 * math.log(x) - 15768
    return (y)

def dobr_tes(x):
    y = 970.02 * math.log(x) - 6327.2
    return (y)

def lad_tes(x):
    y = 2225 * math.log(x) - 16505
    return (y)

def vuh_tes(x):
    y = 1720 * math.log(x) - 12322
    return (y)

def kur_tes(x):
    y = 3124.9 * math.log(x) - 24266
    return (y)

```

Відповідність функцій: zap_tes – Запорізька ТЕС; dobr_tes – Добротвірська ТЕС; lad_tes – Ладизинська ТЕС; vuh_tes – Вуглегірська ТЕС; kur_tes – Курахівська ТЕС. X – показник навантаження, Y – показник витрат палива.

Розроблено автором.

Рис. 6. Функції Python, що описують рівняння тренду

Здійснено експериментальне моделювання процесів завантаження потужностей Запорізької, Добротвірської, Ладизинської, Вуглегірської та Курахівської ТЕС. З метою порівняння поточної та потенційної ефективності енергогенерації запит на виробництво електроенергії встановлено на рівні, що відповідає 2018 р. (23 646 млн кВт·год / рік). Для підвищення точності результатів моделювання здійснено 5 млн експериментів¹. Вхідні дані (що задаються оператором) та результати роботи програми представлені у вигляді консолі інтегрованого середовища розробки та гістограм розподілення (рис. 7 та 8).

За результатами експериментального моделювання встановлено, що Вуглегірська ТЕС має підвищити поточний рівень завантаження потужностей на 35%. Тоді як Запорізька ТЕС має змен-

---

¹ Час виконання експериментів склав 7 хвилин 39 секунд.

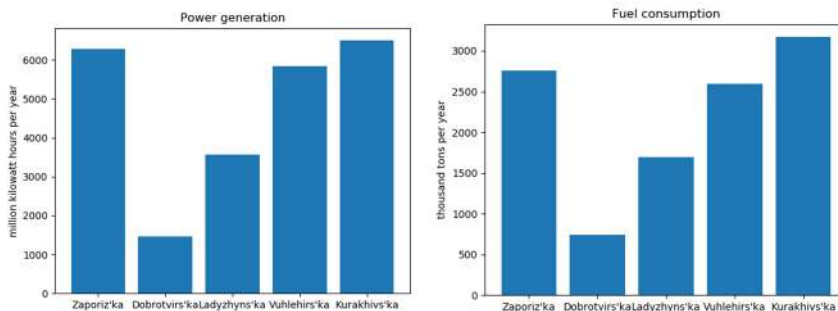
Введіть загальний обсяг електроенергії, що має бути вироблений на ТЕС, млн кВт год.: 23646
Введіть кількість комбінацій, що мають бути згенеровані (експериментів): 5000000

Оптиміальна комбінація розподілення навантаження серед ТЕС:

Zaporiz'ka TES: виробництво електроенергії - 6284 млн. кВт год. на рік; витрати палива - 2753 тис. т на рік
Dobrotvirs'ka TES: виробництво електроенергії - 1457 млн. кВт год. на рік; витрати палива - 739 тис. т на рік
Ladzhyns'ka TES: виробництво електроенергії - 3561 млн. кВт год. на рік; витрати палива - 1691 тис. т на рік
Vuhlehrs'ka TES: виробництво електроенергії - 5834 млн. кВт год. на рік; витрати палива - 2593 тис. т на рік
Kurakhivs'ka TES: виробництво електроенергії - 6499 млн. кВт год. на рік; витрати палива - 3169 тис. т на рік

Розроблено автором.

Рис. 7. Результати роботи програми, представлені у вигляді консолі інтегрованого середовища розробки

Розроблено автором.

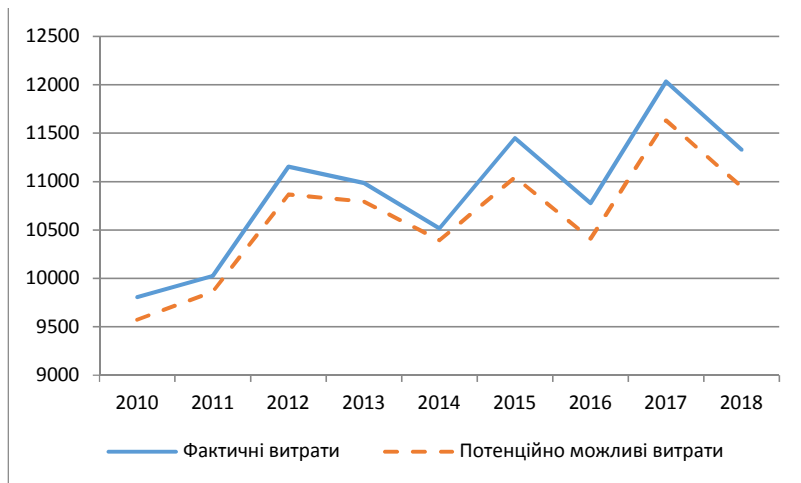
Рис. 8. Діаграми розподілення навантаження та витрат палива серед ТЕС

шити на 1,5%, Добротвірська – на 42, Ладижинська – на 10%. Рівень завантаження потужностей Курахівської ТЕС має залишитися незмінним. При такій комбінації навантаження питомі витрати палива по п'ятьох ТЕС складатимуть 462 г вугілля на 1 кВт-год електроенергії, що на 16 г менше за поточний рівень (479 г)¹. Із переходом до такої моделі виробництва (за умови аналогічного запиту на виробництво електроенергії), заощаджуватиметься близько 383 тис. т вугілля на рік, що дорівнює 3,4% від загального споживання².

¹ Показник питомих витрат вугілля по п'ятьох ТЕС: Запорізькій, Добротвірській, Ладижинській, Вуглегірській, Курахівській.

² Якщо взяти за основу показники виробництва українських вугледобувних підприємств за 2018 р., то обсяг вугілля у 383 тис. т дорівнює річному вуглевидобутку ДП «Селидіввугілля», дворічному – ДП «Горецьквугілля» та ДП «Первомайськвугілля», чотирирічному – ДП «Волинськвугілля».

Для оцінки потенційних втрат у ретроспективі виконано експериментальне моделювання процесів завантаження потужностей Запорізької, Добротвірської, Ладизинської, Вуглегірської та Курахівської ТЕС у 2014-2018 рр. із відповідними для даного періоду обсягами виробництва електроенергії. На рис. 9 наведено графік, розроблений на основі результатів моделювання. На графіку вказано фактичні та потенційно можливі (в умовах оптимізованого рівня навантаження) витрати палива.

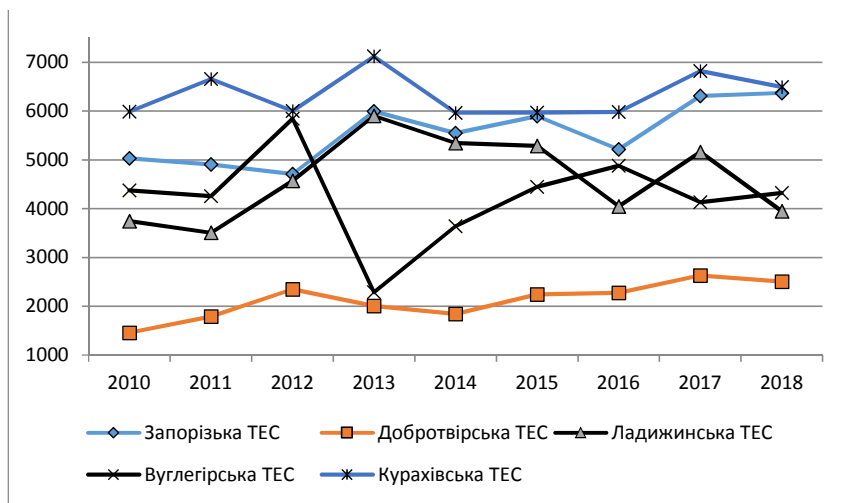
Розроблено за джерелами [10-14].

Рис. 9. Динаміка фактичних та потенційно можливих сукупних витрат палива Запорізької, Добротвірської, Ладизинської, Вуглегірської та Курахівської ТЕС, що відповідають рівню виробництва 2010-2018 рр., тис. т

Після 2014 р. мало місце підвищення рівня відхилення фактичних показників витрат палива від потенційно можливих. Така ситуація була спричинена підвищенням навантаження на ТЕС (зумовлене дефіцитом антрацитового палива), що в натуральному вигляді збільшило відхилення¹ (рис. 10).

¹ Різниця між загальними витратами (в основі яких – питомі витрати на одиницю продукції) стає більш очевидною із зростанням обсягу виробленої продукції.

Розроблено за джерелами [10-14].

Рис. 10. Динаміка виробництва електроенергії ТЕС у період 2010-2018 рр., млн кВт·год

За результатами розрахунків, здійснених у рамках експериментального моделювання, встановлено, що внаслідок невідповідності фактичного рівня розподілення навантаження серед ТЕС оптимальному перевитрати палива за останні 9 років склали 2,5 млн т. Тобто українські ТЕС, які працюють на газових марках вугілля (за винятком Бурштинської), для потреб виробництва 205 815 млн кВт·год електроенергії (загальний обсяг виробництва у 2010-2018 рр.) витратили на 2,5 млн т вугілля більше, ніж допускали потенційні можливості. За ринковими цінами¹ 2018 р. перевитрати виробництва склали 145 млн дол.

Висновки. Сьогодні теплова енергогенерація залишається важливим елементом енергетичного сектору України. У найближчому майбутньому зміна пріоритетів у цьому напрямі є навряд чи можливою. Оскільки потужності атомної генерації не здатні гнучко реагувати на попит енергосистеми², а відновлювальні джерела за своєю природою є нестабільними енергопостачальниками³, задля

¹ За індексом (API2) CIFARA.

² Зміна обсягів енергогенерації АЕС є тривалим процесом.

³ Обсяг виробництва електроенергії відновлювальними джерелами залежить від активності процесів, що його зумовлюють (сонце, вітер).

вирівнювання напруги в мережі (яка при стійких обсягах виробництва електроенергії змінюватиметься залежно від часових потреб енергосистеми) необхідно буде задіяти теплові електростанції, тобто використовувати ТЕС як маневрові потужності енергетичної системи.

Значущість теплової енергогенерації для теперішнього та майбутнього розвитку енергетичної системи України обумовлює доцільність реалізації заходів щодо підвищення ефективності її діяльності. Ключовим напрямом у цьому процесі має стати оновлення та модернізація устаткування ТЕС. Однак за відсутності можливості реалізації таких заходів у короткостроковій перспективі (як і зрештою після їх завершення) доцільно комплексно оптимізувати навантаження на ТЕС. Унаслідок цього буде зменшено питоме споживання палива, що підвищить обсяг власних коштів ТЕС (із яких можуть бути профінансовані оновлення і модернізація устаткування).

Із використанням розробленого програмного алгоритму експериментального моделювання можна визначити комбінацію навантажень, при яких загальний показник питомих витрат палива буде найменшим.

Отже, доцільною є розробка комплексної (на відміну від поточної уніфікованої) експериментальної моделі, яка генеруватиме випадкове розподілення навантаження з подальшим пошуком оптимальної комбінації. Особливістю комплексної моделі має стати те, що як аргумент вона прийматиме не лише ТЕС, які працюють на газових марках вугілля, але й антрацитові ТЕС. За результатами роботи моделі має бути виявлена оптимальна комбінація розподілення навантаження, дія якої поширюється на всі українські ТЕС.

Література

1. Халатов А.А. Энергетика Украины: современный стан і найближчі перспективи. *Вісник НАН України*. 2016. №6. С. 53-61.
2. Новая энергетична стратегія України до 2035 року: «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=244996332>
3. Дубовський С.В., Коберник В.С. Техніко-економічні оцінки перспективних природоохоронних технологій теплової енергетики України. *Проблеми загальної енергетики*. 2013. № 2(33). С. 49-56.

4. Якубовський М.М., Ляшенко В.І. Модернізація економіки промислових регіонів: спроба концептуалізації. *Вісник економічної науки України*. 2016. №1 (30). С. 188-195.

5. Ляшенко В. И., Котов Е.В. Методические подходы к оценке процессов модернизации промышленно развитых территорий Украины. *Економіка України*. 2015. № 10. С. 32-44.

6. Харазишвили Ю.М., Ляшенко В.И., Якубовский Н.Н. Стратегия «новой разумной индустриализации» городов промышленных регионов Украины. *Управління економікою: теорія і практика*: зб. наук. праць. 2016. С. 62-95.

7. Ляшенко В.І., Котов Є.В. *Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або «крах проекту»?:* монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Полтава, 2015. 196 с.

8. Вишневський В.П., Вієцька О.В., Гаркушенко О.М., Князєв С.І., Лях О.В., Чекіна В.Д., Череватський Д.Ю. *Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку:* монографія. За ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 192 с.

9. Залознова Ю.С. *Економічні та соціальні проблеми розвитку промисловості:* монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2017. 288 с.

10. Производство э/э энергетическими компаниями и ТЭС Украины за 12 мес. 2011 г., млн кВт·ч. *ЕнергоБизнес*. 2012. № 6(742). С. 45.

11. Производство э/э энергетическими компаниями и ТЭС Украины за 12 мес. 2012 г., млн кВт·ч. *ЕнергоБизнес*. 2013. № 4(791). С. 32.

12. Производство э/э энергетическими компаниями и ТЭС Украины за 12 мес. 2014 г., млн кВт·ч. *ЕнергоБизнес*. 2015. № 4(893). С. 36.

13. Производство э/э энергетическими компаниями и ТЭС Украины за 12 мес. 2015 г., млн кВт·ч. *ЕнергоБизнес*. 2016. № 4(944). С. 39.

14. Производство э/э энергетическими компаниями и ТЭС Украины за 12 мес. 2017 г., млн кВт·ч. *ЕнергоБизнес*. 2018. № 5(1047). С. 45.

Надійшла до редакції 10.12.2018 р.

*Л.В. Шабалина, к.э.н.,
Н.В. Алексеев*

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СТРАН БРИКС

В развитых странах мира, а также в новых индустриальных странах Юго-Восточной Азии и Китае прирост ВВП на 75-90% происходит за счет интеллектуализации основных факторов производства, развития технологий и цифровизации экономики. В связи с этим обеспечение роста уровня жизни населения стран БРИКС, а также преодоление их технологического и экономического отставания от более развитых государств возможно только на основе повышения производительности труда, конкурентоспособности на международных рынках инновационной продукции, модернизации и развития промышленных предприятий посредством внедрения инноваций. Рост конкуренции в мире требует обращать особое внимание на качество производимой продукции. Особенно это касается наукоемких производств, поскольку их конкурентоспособность во многом определяется возможностью непрерывного и быстрого превращения результатов научных исследований и разработок в новые продукты [1; 2]. В 2018 г. из стран БРИКС только Китай входил в топ-25 стран по глобальному индексу инноваций (ГИИ), в связи с чем приобретают значимость и актуальность исследования основных характеристик инновационных процессов и их движущих сил в исследуемых странах [3].

Значительный вклад в изучение экономики Бразилии внесли Г. Осипов и И. Абылгазиев; Китая – А. Лукин, С. Степашин, К. Лихачев; Индии – В. Юртаев и В. Степин; ЮАР – Л. Черная и В. Давыдов; Российской Федерации – В. Макаров и В. Садовничий. Различным аспектам развития стран БРИКС посвящены работы А. Акаева, С. Малкова, А. Коротаева, Д. Кузнецова и И. Ануфриева.

Всемирная организация интеллектуальной собственности (ВОИС) ежегодно рассчитывает ГИИ стран мира, который позволяет проанализировать научно-техническое развитие каждой из них. Основные показатели, используемые при расчете индекса: уровень НИОКР, количество исследователей, выпускников высших

© Л.В Шабалина,
Н.В. Алексеев, 2018

учебных заведений, а также публикаций, патентов и др. В 2016 г. ВОИС изменила методологию расчета ГИИ, добавив четыре показателя: количество компаний, интенсивно занимающихся исследованиями; масштаб внутреннего рынка; исследовательские способности в предпринимательстве; промышленные образцы по производству. Данные изменения привели к росту ГИИ в странах, имеющих высокие значения введенных компонентов, и изменению позиций стран в рейтинге. Так, Китай в 2016 г. впервые вошел в топ-25 стран по ГИИ, при этом Мальта и Люксембург ухудшили свои позиции [4]. Среди стран, входящих в топ-25 по ГИИ в 2014-2018 гг., Швейцария занимала лидирующую позицию на протяжении всего периода исследования. Нидерланды, Сингапур и Германия улучшили свои позиции в 2018 г. по сравнению с предыдущими годами, что связано с диверсификацией промышленных товаров, поставляемых на внутренний и внешний рынки. РФ и ЮАР ухудшили свои позиции в рейтинге, что связано с экономической ситуацией в данных странах, в то время как Индия стабильно развивалась и улучшила свою позицию с 76 в 2014 г. до 57 в 2018 г. В среднем за 2014-2018 гг. первые три места в ГИИ занимали Швейцария, Швеция и Нидерланды, тогда как Китай находился на 26 позиции (табл. 1). Основные причины низких позиций стран БРИКС в рейтинге связаны с низкой отдачей от инвестиций и неэффективным использованием энергетических ресурсов в производстве. При этом следует отметить высокий уровень развития человеческого капитала.

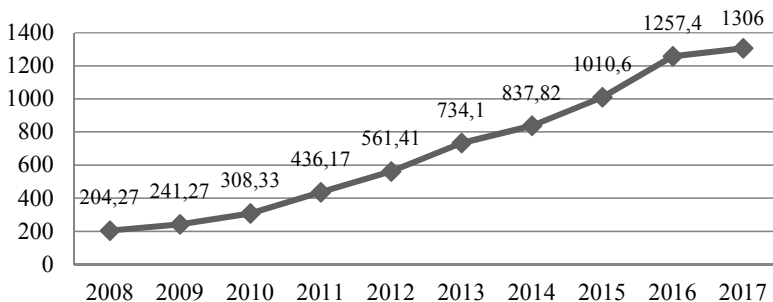
По количеству поданных патентных заявок в 2008-2017 гг. Китай лидировал среди стран-членов БРИКС. За данный период их количество увеличилось в 64 раза (с 204,27 до 1306 тыс.), что было обусловлено государственной поддержкой инновационных разработок, финансированием институтов и исследовательских центров, а также участием китайских компаний в разработке инновационных товаров и технологий. В 2017 г. наибольшее количество патентных заявок было получено в сфере электроники, компьютерных и химических технологий (рис. 1).

В Индии количество патентных заявок выросло в 2,4 раза, Бразилии – в 1,4. Это связано с участием компаний в научно-исследовательских разработках и их поддержкой государством. В то же время в РФ и ЮАР рост оказался отрицательным, что обусловлено ухудшением социально-экономической ситуации в этих странах (рис. 2).

**Глобальный инновационный индекс стран, входящих в топ-25,
и стран БРИКС (без Китая) за 2014-2018 гг.¹**

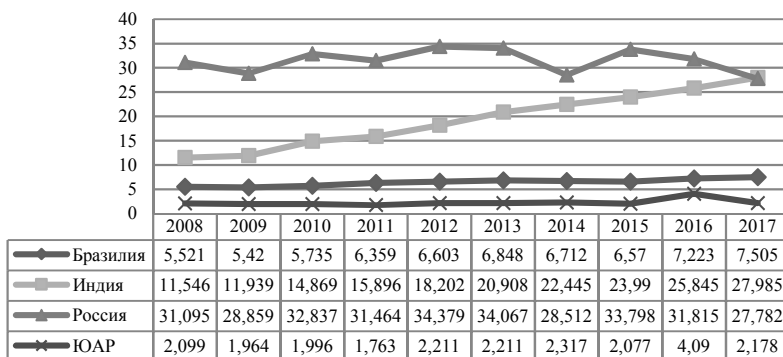
Страна	Год										Средний балл за 5 лет	Среднее значение за 5 лет
	2014		2015		2016		2017		2018			
	Балл	№	Балл	№	Балл	№	Балл	№	Балл	№		
Швейцария	64,78	1	68,63	1	66,28	1	67,69	1	68,4	1	67,16	1
	60,59	5	58,93	3	58,29	9	63,36	3	63,32	2	60,90	3
	62,29	3	57,78	4	63,57	2	63,82	2	63,08	3	62,11	2
Швеция	62,37	2	57,7	5	61,93	3	60,89	5	60,13	4	60,60	4
	59,24	7	46,6	20	59,16	6	58,69	7	59,83	5	56,70	9
	60,09	6	52,89	9	61,4	4	61,4	4	59,81	6	59,12	5
США	60,67	4	52,04	10	59,9	5	58,49	8	59,63	7	58,15	6
	57,52	8	49,53	12	58,45	8	58,7	6	58,39	8	56,52	11
	56,02	13	53,11	8	57,94	10	58,39	9	58,03	9	56,70	10
Ирландия	56,67	11	55,37	7	59,03	7	58,13	10	57,19	10	57,28	7
	55,46	15	48,59	16	52,28	21	53,88	17	56,79	11	53,40	15
	55,27	16	50,15	11	57,15	11	57,7	11	56,63	12	55,38	12
Корея	52,41	21	44,1	26	54,52	16	54,72	14	54,95	13	52,14	18
	56,82	10	46,86	19	55,69	14	53,88	16	54,62	14	53,57	14
	59,02	2	59,02	2	57,11	12	56,4	12	54,53	15	56,78	8
Люксембург	52,18	22	45,93	23	54,04	18	54,18	15	54,36	16	52,14	19
	46,57	29	46,57	29	50,57	25	52,54	22	53,06	17	49,86	26
	46,57	29	46,57	29	50,57	25	52,54	22	53,06	17	49,86	26
Китай	56,13	12	46,42	22	54,71	15	53,65	18	52,98	18	52,78	16
	55,59	14	45,43	25	52,01	22	53,14	19	52,63	19	51,76	20
	55,01	17	45,61	24	53,07	19	51,83	23	51,98	20	51,50	22
Австралия	53,41	20	47,19	18	52,65	20	53,1	20	51,32	21	51,53	21
	53,41	20	47,19	18	52,65	20	53,1	20	51,32	21	51,53	21
	53,41	20	47,19	18	52,65	20	53,1	20	51,32	21	51,53	21
Новая Зеландия	54,52	18	48,71	15	54,23	17	52,87	21	51,29	22	52,32	17
	54,05	19	56,56	6	55,99	13	55,76	13	51,24	23	54,72	13
	51,54	24	48,83	14	51,73	24	50,93	25	50,51	24	50,71	24
Эстония	51,69	23	43,22	28	51,97	23	49,85	27	50,5	25	49,45	27
	51,69	23	43,22	28	51,97	23	49,85	27	50,5	25	49,45	27
	51,69	23	43,22	28	51,97	23	49,85	27	50,5	25	49,45	27
Бельгия	50,44	25	49,16	13	50,44	26	50,6	26	54,74	28	51,08	23
	50,44	25	49,16	13	50,44	26	50,6	26	54,74	28	51,08	23
	50,44	25	49,16	13	50,44	26	50,6	26	54,74	28	51,08	23
Мальта	50,22	26	48,46	17	49,4	27	50,98	24	54,26	30	50,66	25
	50,22	26	48,46	17	49,4	27	50,98	24	54,26	30	50,66	25
	50,22	26	48,46	17	49,4	27	50,98	24	54,26	30	50,66	25
Страны БРИКС												
РФ	39,14	49	33,32	49	38,5	43	38,76	45	37,9	46	37,52	—
	39,14	49	33,32	49	38,5	43	38,76	45	37,9	46	37,52	—
	39,14	49	33,32	49	38,5	43	38,76	45	37,9	46	37,52	—
Индия	33,7	76	27,97	69	33,61	66	35,47	60	35,18	57	33,19	—
	33,7	76	27,97	69	33,61	66	35,47	60	35,18	57	33,19	—
	33,7	76	27,97	69	33,61	66	35,47	60	35,18	57	33,19	—
ЮАР	38,25	53	29,7	61	35,85	54	35,8	57	35,13	58	34,95	—
	38,25	53	29,7	61	35,85	54	35,8	57	35,13	58	34,95	—
	38,25	53	29,7	61	35,85	54	35,8	57	35,13	58	34,95	—
Бразилия	36,29	61	27,52	74	33,19	69	33,1	69	33,44	64	32,71	—
	36,29	61	27,52	74	33,19	69	33,1	69	33,44	64	32,71	—
	36,29	61	27,52	74	33,19	69	33,1	69	33,44	64	32,71	—

¹ Составлено по источникам [5-9].

Составлено по источнику [10].

Рис. 1. Количество патентных заявок в Китае в 2008-2017 гг.

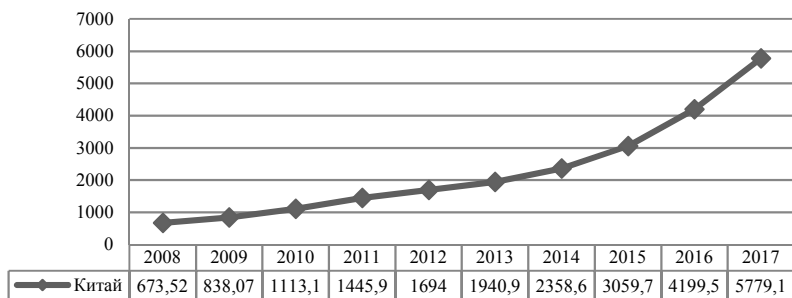

Составлено по источнику [10].

Рис. 2. Количество патентных заявок в странах БРИКС (без Китая) в 2008-2017 гг.

По количеству заявок на регистрацию товарного знака в странах БРИКС также наблюдается лидерство Китая. Так, в 2017 г. было подано 5779137 заявок, что в 8,6 раза больше по сравнению с 2008 г. Данный рост обусловлен деятельностью ТНК Китая, регистрирующих товарные знаки во всем мире, а также развитием малого и среднего бизнеса (рис. 3).

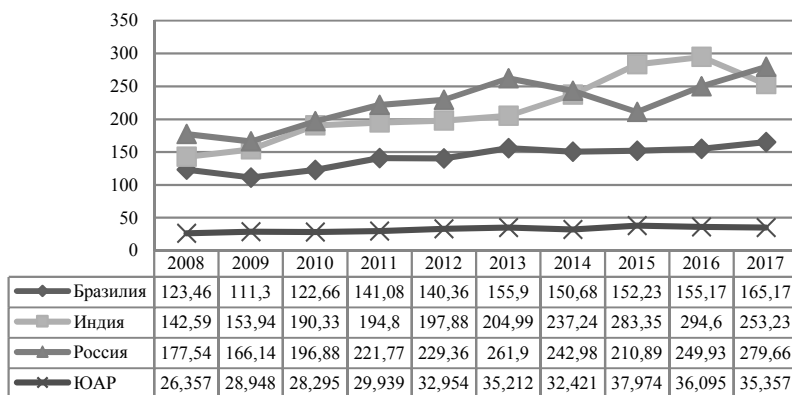
Количество заявок на регистрацию товарного знака подтверждает неоднородность развития стран БРИКС. Так, в 2008-2017 гг.

Составлено по источнику [10].

Рис. 3. Количество заявок на регистрацию товарного знака в Китае в 2008-2017 гг.

в Индии показатель увеличился на 78%, РФ – на 58, ЮАР и Бразилии – на 34%. В 2015 г. в РФ наблюдался спад данного показателя. Это вызвано ухудшением социально-экономической ситуации в стране, обусловленным введением санкций США и ЕС, что также повлекло снижение курса рубля. Доля Китая в количестве заявок на регистрацию товарного знака среди стран БРИКС увеличилась на 30%, составив 89%, тогда как доля Индии уменьшилась более чем в три раза – до 3,9%, что связано с опережением темпов роста данного показателя в Китае по сравнению с Индией (рис. 4).

Составлено по источнику [10].

Рис. 4. Количество заявок на регистрацию товарного знака в странах БРИКС (без Китая) в 2008-2017 гг.

Количество поданных патентных заявок и заявок на регистрацию товарного знака в странах БРИКС отражает общую динамику инновационных процессов, по которой можно судить об уровне и качестве патентной и инновационной политики интеграционной группировки. Китай занимает лидирующую позицию среди стран-членов БРИКС по экспорту высокотехнологичной продукции. Так, в 2017 г. в Китае данный показатель принял наибольшее значение – 23,8%, тогда как наименьшее (4,6%) – в ЮАР. За 2008-2017 гг. РФ нарастила долю экспорта высокотехнологичной продукции в общей доле экспорта с 6,5 до 11,5%, а Китай снизил данный показатель до 23,8% (табл. 2). При этом следует обратить внимание на экспорт товаров авиакосмической, фармацевтической, радио- и телекоммуникационной отраслей, медицинского оборудования, а также точных и оптических приборов.

Таблица 2

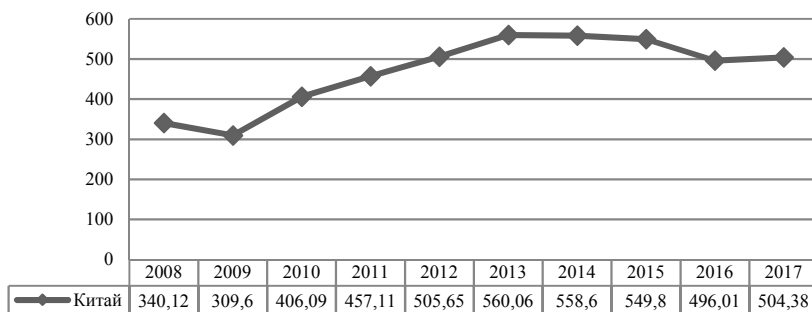
**Экспорт высокотехнологичной продукции,
% от общего экспорта ¹**

Государство	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Бразилия	11,6	13,2	11,2	9,7	10,5	9,7	10,6	12,3	13,4	12,3
Индия	6,8	9,1	7,2	6,9	6,6	8,1	8,6	7,5	7,1	7
Россия	6,5	9,2	9,1	8	8,4	10	11,5	13,8	10,7	11,5
Китай	25,6	27,5	27,5	25,8	26,3	27	25,4	25,6	25,2	23,8
ЮАР	5,1	5,4	4,6	5	5,4	5,5	5,9	5,9	5,3	4,6

¹ Составлено по источнику [11].

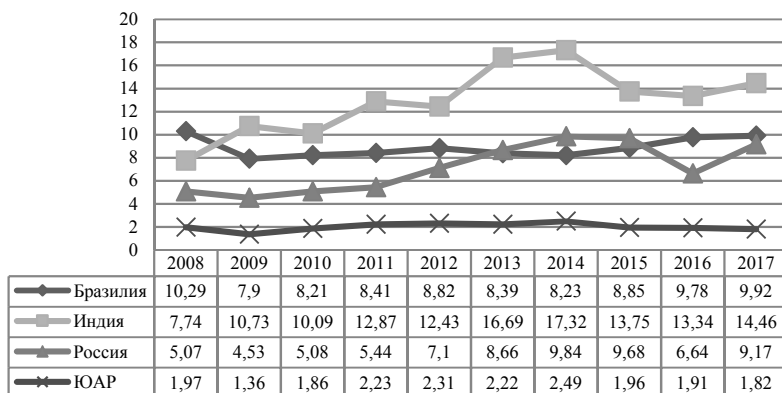
В абсолютном выражении по экспорту высокотехнологичной продукции Китай также занимает первое место среди государств-членов БРИКС. За последние 10 лет в Китае произошло увеличение объема экспорта высокотехнологичной продукции на 48% по сравнению с началом периода, что обусловлено расширением научно-исследовательской деятельности ТНК Китая (рис. 5). Так, например, на одного жителя Китая приходится 361,55 долл. экспорта высокотехнологичной продукции, тогда как в РФ – 62,47, Бразилии – 47,34, ЮАР – 33,12, Индии – 10,65 долл.

В 2017 г. в Индии и РФ наблюдалось отставание экспорта высокотехнологичной продукции в 34,9 и 55 раз соответственно по сравнению с Китаем. При этом в Индии увеличился объем экспорта высокотехнологичной продукции на 87% по сравнению со странами-членами БРИКС, тогда как в ЮАР данный показатель уменьшился на 7,6% (рис. 6).

Составлено по источнику [11].

Рис. 5. Экспорт высокотехнологичной продукции Китаем, млрд долл. США

¹ Составлено по источнику [11].

Рис. 6. Экспорт высокотехнологичной продукции странами БРИКС (без Китая), млрд долл.

По количеству исследователей на миллион жителей среди государств-членов БРИКС в 2016 г. лидирующую позицию занимала РФ, тогда как по затратам на НИОКР в % от ВВП – Китай. При этом в Индии наблюдались наименьшие значения по данным показателям по сравнению с другими странами-членами БРИКС (табл. 3).

Таблица 3

**Количество исследователей на миллион человек
и затраты на НИОКР в странах БРИКС¹**

Государство	Исследователей на 1 млн чел.	Затраты на НИОКР, % от ВВП
Бразилия	900,3	1,3
Индия	216,2	0,6
Россия	2979,1	1,1
Китай	1205,7	2,1
ЮАР	473,1	0,8

¹ Составлено по источнику [11].

С целью стимулирования дальнейшего инновационного развития стран БРИКС целесообразно создать Центр инновационного развития (рис. 7). Предполагается, что Центр инновационного развития будет функционировать по трем направлениям, которые будут использовать свой инструментарий. Начало функционирования Центра разбито на три этапа, после реализации которых анализируется его работа, проверяется эффективность деятельности и вносятся поправки.

Выводы. Проведена оценка инновационного развития стран БРИКС на основе глобального индекса инноваций, количества патентных заявок, заявок на регистрацию товарного знака, экспорта высокотехнологичной продукции, а также затрат на НИОКР и количества исследователей. Выявлено, что по данным критериям среди стран-участниц БРИКС лидирующую позицию занимает Китай. Это обусловлено государственной поддержкой инновационных разработок, финансированием институтов и исследовательских центров, а также участием китайских компаний в разработке инновационных товаров и технологий. Количество заявок на регистрацию товарного знака подтверждает неоднородность развития стран БРИКС. Наибольшее увеличение данного показателя наблюдается в Индии, наименьшее – в ЮАР и Бразилии. С целью стимулирования инновационного развития стран БРИКС обоснована необходимость создания Центра инновационного развития, который позволит данной интеграционной группировке стать одним из мировых центров современного научно-технического и инновационного развития.

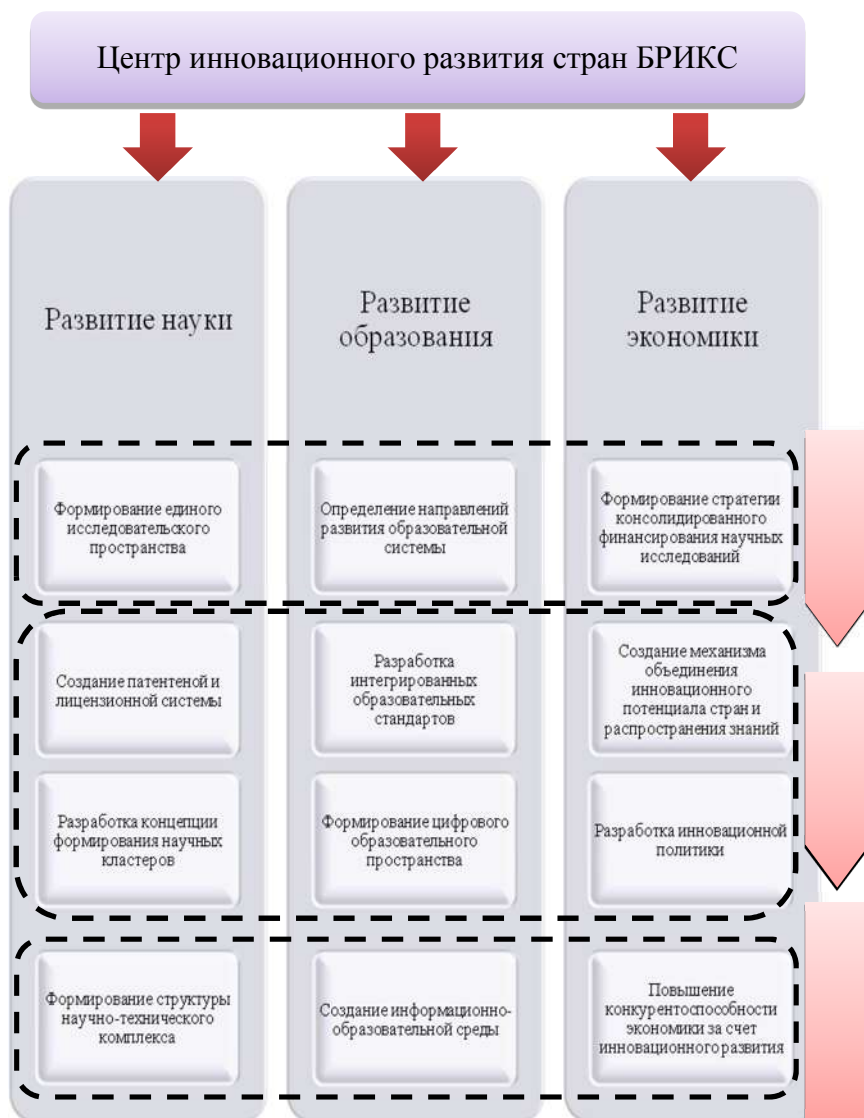

Рис. 7. Направления деятельности Центра инновационного развития стран БРИКС

Литература

1. Коптева Л. А. Кадры и образование в цифровой экономике // Ученые записки Санкт-Петербургского им. В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. 2018. № 3(67). С. 102-107.
2. Маковеев В. Н. Стимулирование инновационной деятельности в странах БРИКС. *Вопросы территориального развития*. 2016. № 2(32). С. 1-12.
3. Шабалина Л.В. Лавриненко Т.В. Перспективы развития стран БРИКС. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 56-59.
4. Шабалина Л. В., Караман Е. Г. Развитие российской инновационной системы как метод повышения конкурентоспособности предприятий. *Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности*. 2017. № 6. С. 140-145.
5. Cornell University, INSEAD, WIPO // The Global Innovation Index 2014: The Human Factor in Innovation.
6. Cornell University, INSEAD, WIPO // The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development.
7. Cornell University, INSEAD, WIPO // The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation.
8. Cornell University, INSEAD, WIPO // The Global Innovation Index 2017: Innovation Feeding the World.
9. Cornell University, INSEAD, WIPO // The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation.
10. Official website of the World Intellectual Property Organization. URL: <http://www.wipo.int/portal/en/index.html>.
11. Official website of the World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/>.
12. Шабалина Л.В., Черноиваненко А.В. Перспективы развития мирового рынка информационно-коммуникационных технологий. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3(53). С. 60-64.

Представлена в редакцию 11.12.2018 г.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ И ИСТОРИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ «ДРУЖБЫ» И КОРРУПЦИИ

Особенностью украинской постсоветской коррупции является ее необычайно бурное развитие, резко выделяющее Украину на фоне других стран. Очевидна также высокая резистентность здешней коррупции к любым мерам борьбы против нее. Коррупция в Украине является одной из основных проблем управления государством и экономикой на всех уровнях.

Коррупцию в постсоветских экономиках изучают такие отечественные авторы, как Ю. Сапелкин, А. Бова, а также российские: В. Астанин, Л. Астафьев, С. Барсукова [1; 3-7]. Указанной проблематике посвящены публикации А. Михненко, О. Руснак, М. Михальченко (Украина), Б. Волнежкина, В. Добренькова, А. Кравченко (РФ).

Следует заметить, что анализ украинской коррупции, как правило, проводят в плоскости сегодняшнего дня, охватывая в лучшем случае лишь историю Украины после 1991 г. Между тем, расширение в прошлое временного горизонта исследования этой темы позволило бы лучше понять природу отечественной коррупции, глубинные причины ее сохранения и расширенного воспроизводства, а значит, найти эффективные способы борьбы с ней.

Кроме того, добавление исторического и историко-экономического измерения в анализ проблемы коррупции позволит выйти на новые результаты и в исследовании институциональной ее стороны.

Целью статьи является исследование экономических причин украинской коррупции в исторической ретроспективе и постановка вопроса о соответствии экономической среды привнесенным (импортированным) в нее институтам.

«Воссоединение» Украины с Россией и его последствия для обеих стран

Изучение истории показывает, что вкус к систематической коррупции верхам украинского общества был привит еще во второй половине XVII в., во времена длительного и противоречивого про-

цесса «воссоединения» Украины с Россией. Для понимания особенностей национальной коррупции необходимо пристальней приглядеться к этому «воссоединению» и его последствиям для обеих участвовавших сторон.

В своем отношении к Переяславской раде украинское общество делится, в зависимости от идеологических предпочтений, на две части: одни ее одобряют, другие осуждают. Одни расписывают блага для Украины, которые принесло соединение с Россией, другие живописуют ужасы пребывания под властью империи. Но никто, похоже, не подумал о самой России: а каково было ей? Какие социально-экономические процессы были запущены там с присоединением Украины? Как сказались они на благополучии самих россиян?

В истории так называемого воссоединения Украины с Россией XVII в. есть один важный момент. После знаменитой Переяславской рады в России резко усилился рост крепостничества. В принципе, сам по себе рост крепостнических отношений в России во второй половине XVII в. – признанный научный факт, вот только никто не увязал его с присоединением Украины. А связь существует, самая непосредственная.

Военно-политические цели, которые ставило тогда перед собой Московское государство, явно превышали реальные возможности его войск. Дворянское ополчение России в военном отношении уже никуда не годилось, да и собрать его с каждым годом было все труднее. Поэтому Москва остро нуждалась в больших дополнительных контингентах боеспособной конницы, которую она и получила при гетмане Б. Хмельницком в лице казацкого войска. Можно сказать, Москва взяла на зарплату Запорожское войско, а вслед за ним и другие сообщества украинских казаков, например, левобережные и слободские полки. Однако такой шаг привел к огромному росту фискальной нагрузки на российскую казну. Проблемы казны были переложены российской властью на население России и прежде всего на его самую зависимую часть – русское крестьянство. Это и дало толчок ускоренному развитию в России крепостнических отношений.

Если взять даты введения основных крепостнических законов и практик в России, то большинство из них относится ко временам после Переяславской рады, а не до нее. Именно после 1654 г. в России начинается широкомасштабное развитие сословного неполноправия русских крестьян, прежде всего через ограничение их в праве собственности. Тогда же в России отменяется право крестьян

свободно уходить на промыслы и вводится понятие «ревизская душа» — единица учета крепостных. Именно после запуска процессов присоединения Украины, указами 1675, 1682 и 1688 гг. в России санкционируется продажа крестьян без земли. Вскоре при продаже начинают разлучать и семьи. Происходящие при этом душераздирающие сцены надолго сообщают российскому строю характер бесчеловечности и варварства.

В то же время в самой Украине, точнее, в той ее части, что после Андрусовского перемирия 1667 г. оказалась в составе России, утвердился высокий уровень личной свободы, а налоговая нагрузка была минимальной. Стандарт свободной жизни для остальных общественных классов здесь задавало казачество, завоевавшее привилегии в ходе войн Богдана Хмельницкого и получившее признание от России. Казачество практически не платило прямых налогов, а на косвенных научилось неплохо зарабатывать. Почти по всем казачьим селам, сотенным и полковым городам свободно курили вино и горилку, а также занимались другой высокодоходной деятельностью: мельницами, шинкарством, торговлей солью и всевозможной коммерцией. Лучше было, чем в России, и положение украинских крестьян. Конечно, крепостничество со временем добралось из России и до украинских земель, но в первые несколько десятилетий после Переяслава украинцы находились на более привилегированном положении, чем большинство самих россиян.

Не будет преувеличением сказать, что те вольности и привилегии, которыми располагали украинцы по сравнению с тяглым населением собственно России, в определенной мере оплачивались страданиями и угнетением русского крестьянства. Проводя наступательную внешнюю политику на южном и юго-западном стратегических направлениях, Московское государство покупало лояльность новых, украинских, подданных за счет роста эксплуатации населения своих старых, внутренних территорий.

Впрочем, и для Украины развивающиеся в ходе «воссоединения» процессы не были однозначно позитивными. Принимая из рук Москвы сословные привилегии и московские деньги в качестве войскового жалования, казачество Украины утрачивало былую самостоятельность и все дальше отдалялось от идеи построения независимого государства на берегах Днепра. Московское правительство, подчинив себе церковную организацию Украины и выведя самые значительные города Украины из-под казацкого «режима», умело и коварно разрушало связи казачества с другими политическими элитами Киевской земли и Украины в целом. Это в итоге и

сделало невозможным создание в те времена независимого Украинского государства.

Денежные потоки российско-украинской дружбы и коррупционные схемы XVII в.

В переговорах с Богданом Хмельницким Польское государство соглашалось на цифру казацкого реестра максимум в 40 тыс. человек, а реально содержать могло и того меньше – не более 20 тысяч, что и нашло отражение в невыгодном для казаков Белоцерковском договоре. В то же время Московия не делала никакой проблемы даже из огромного реестра в 60 тысяч человек. Для многих поколений украинцев выбор Б. Хмельницкого представляется загадкой или трагической ошибкой, однако, на самом деле, здесь все довольно просто. Гетман Хмельницкий предпочел Москву как более крупного заказчика его военных услуг.

Иначе говоря, более крупный военный заказ гетман предпочел меньшему. Религиозные соображения, которые обычно «выпечивают» историки при освещении вопроса украинских политических предпочтений, играли не столь значительную роль в выборе внешнеполитического вектора. Особенно если учесть, что тогдашние религиозные различия между киевским и московским православием были значительны и сопоставимы с различием между киевским православием и католичеством.

Итак, если рассматривать присоединение казацкой Украины к России как масштабный контракт между элитами, то многое в нашей истории станет понятней. В результате этого контракта одна сторона (Россия) получила дополнительный военный ресурс в виде многочисленного и хорошо подготовленного казацкого войска, а это самое войско – регулярное денежное жалование и натуральное довольствие. А кроме того, пакет сословных привилегий, характерных для определенных категорий военно-служилой знати того времени. Этот контракт может быть описан формулой: материальное содержание в обмен на военную службу в пользу России.

Каковы были количественные параметры этого контракта и размер денежных потоков, что его обслуживали? В 1687 г. общая численность войск, находящихся в распоряжении Московского государства, равнялась 164,8 тыс. чел., из которых 50 тыс. составляли украинские казаки гетмана И. Самойловича, а 15,5 тыс. – другие казаки Украины. Иными словами, численность украинцев в армии Московии достигала 39,7% от ее общей численности. Эти почти 40% войск нужно было кормить, оплачивать и снабжать военными

припасами. Огромные поставки продуктов и денег, пороха и свинца, сукна и дорогих тканей для казацкой старшины с тех пор стали одной из первостепенных задач российской казны.

В итоге российское государство перестраивалось так, что шло по пути роста повинностей крестьянства и усиления крепостничества. Усиливался налоговый гнет также на купечество и мещан. В окружении российских самодержцев начинали даже подумывать о секуляризации части церковных земель, чтобы за счет монастырей поправить свое финансовое положение.

Царское жалование казакам Украины, выдававшееся на протяжении XVII-XVIII вв., можно разделить на 4 вида. В зависимости от формы оно делилось на денежное и натуральное, а в зависимости от регулярности выплат – на ординарное и экстраординарное (или премии, как бы мы сказали сегодня). Исследователи составили даже целые таблицы, где расписаны размеры войскового денежного жалования, начиная от рядового казака до гетмана.

Российско-украинские договоренности о размере жалования носили название «статей», что весьма сильно схоже с современной бюджетной терминологией. Известны, в частности, Переяславские, Глуховские и иные «статьи». Их параметры несколько изменялись в зависимости от соотношения сил договаривающихся сторон и иных исторических обстоятельств.

Этими «статьями» утверждались также размеры натурального жалования казакам и старшине, соответствующие таблицы имеются и для натуральных раздач. Так, гетману полагалось выдавать из царской казны определенное количество дорогих тканей указанного вида и цены. Каждый чин войсковой иерархии соответствовал определенному количеству таких тканей.

Важным элементом натурального жалования украинского казачьего войска из русской царской казны были соболя. Следует сказать, что в те времена соболиные шкурки вообще широко использовались для подарков послам, монархам и другим важным особам. Они, как и золото, представляли собой стоимость в непосредственном виде и выполняли роль денежного эквивалента, а потому нередко передавались в качестве дани от зависимых государств к господствующим. Так, Московия когда-то платила дань татарским ханствам и ордам мехами, а после своего возвышения и сама собирала дань пушниной (ясак) с народов Поволжья и Сибири. Собранный с ясачных людей России дань затем частично перетекала в руки казацкой старшины Украины в качестве жалования.

Для удобства обращения во всей Европе собольи шкурки собирались в связки двух видов, называемые бунтами и сороками. В бунте было обычно 15 шкурок, в сороке – 40 штук (отсюда и название). Важно подчеркнуть, что «сорока» как название единицы находящихся в коммерческом обороте собольих шкурок пришло в Европу с востока, из украинских и русских земель, поскольку польские авторы недоумевают по поводу такого странного, по их мнению, названия, ошибочно полагая, что оно как-то связано с одной из птиц. И лишь тот, кто знает русские или украинские числительные, понимает, что птица сорока здесь ни при чем.

Впрочем, из описаний польских авторов можно узнать ценную информацию, как выглядела подарочная связка соболей. «Тридцать шкурок были связаны головками с помощью шелкового шнурка, который продевался через мешочек из зеленого атласа...» [8]. К мешочку был прикреплен серебряный колокольчик, который звенел всякий раз, когда шкурки доставали из мешочка. Эти бунты и сороки многократно переходили из рук в руки, обращаясь на рынках или будучи используемыми в качестве даров.

Чтобы получить представление об относительных размерах жалования украинской казацкой старшины, можно сравнить его с другими пожалованиями той эпохи. В старинных польских документах есть упоминание, что польский король Стефан Баторий послал в подарок герцогу Мантуанскому две сороки соболей, а король Сигизмунд III подарил в 1596 г. одному из кардиналов один бунт соболей стоимостью 500 итальянских эскудо. Примерно в те же времена натуральное жалование казацкого гетмана Украины, получаемое из рук России, составляло 5 сорок соболей в год, т.е. 200 шкурок, общей стоимостью 375 руб. Итак, казацкий гетман получал в 2,5 раза больше соболей, чем составлял документально зафиксированный подарок польского короля итальянскому герцогу. А годовая соболиная «зарплата» казацкого полковника почти в точности равнялась такому подарку.

Кстати, с учетом этих сведений легче понять источники того невероятного богатства, которое было сосредоточено в руках представителей казацкой старшины. Помните, как один из «богатейших сотников» из гоголевской повести «Вий» предлагал Хоме Бруту тысячу червонцев? Неслыханная сумма даже для зажиточного великорусского помещика, целое состояние по тем временам.

Казацкое жалование можно сравнить и с другой цифрой того времени – отступными, которые Польша получила от России за

Киев. По данным М. Грушевского, за отказ от города Киева с округой, Речь Посполитая по условиям «Вечного мира» 1686 г. получила от России денежную компенсацию в 200 тыс. руб. Если пересчитать это с учетом валютных курсов того времени, то получится сумма от 600 тыс. до 1 млн злотых [9]. В то же время ежегодный размер войскового жалования вместе с непрозрачными выплатами (по сути, узаконенными взятками) казацкой старшине означал для российской казны расходы до 1,5 млн злотых в год. Иными словами, за сумму, которую Россия ежегодно тратила на войсковое жалование украинским казакам, можно было купить у Польши полтора Киева.

Получая столь значительное жалование на войско, трудно было избавиться от искушения зависить на бумаге численность казацкого реестра по сравнению с его реальной величиной. И казацкая старшина, включая гетманов, неизменно вводила в заблуждение российское правительство относительно реальной численности казацкого реестра.

Например, получая натуральное и денежное довольствие на номинальный реестр в 60 тысяч казаков, старшина фактически выплачивала жалованье значительно меньшей численности получателей. Разница в виде десятков тысяч червонцев и сотен соболевых шкурок незаметно прилипала к рукам гетманского уряда и старшины. Такое положение дел сохранялось практически всю историю Гетманщины – от первых ее гетманов до последних. «Продолжал... действовать род государственного преступления, учиненного Богданом Хмельницким, который, получив согласие царя на небывало высокую цифру казацкого реестра в 60 тыс. человек, так и не составил этого реестра. Когда заходила речь о жаловании казакам и московское правительство требовало списки, их не оказывалось. Никто не знал, сколько в Малороссии казаков, и неизвестно было, кто казак, а кто мужик. Вопрос этот решался обычно по личному усмотрению старшины», – пишет об этом русский исследователь и публицист начала XX в. Н. Ульянов.

Видимо, с тех пор практика «мертвых душ» и недостоверных реестров настолько прочно вошла в украинскую жизнь, что так и не вышла оттуда до сего дня.

Интересно задаться вопросом: а что же царское правительство? А царское правительство, прекрасно понимая, что его обманывают, обычно смотрело сквозь пальцы на финансовые шалости своих малороссийских подданных, желая купить своей снисходительностью их лояльность. Ведь ситуация на юго-западных границах Российского государства почти всегда была неспокойной, и от

позиции казачьей элиты зависела обороноспособность всего этого региона. Такую же снисходительность российские федеральные власти проявляют и ныне, но уже по отношению к Чечне.

В итоге такого попустительства со стороны России, в руках украинских полковников, гетманов и казачьей старшины в целом скапливались значительные излишки соболей, явно превышающие личные потребности получателей. Меха нужно было куда-то сбывать, и его преимущественно сбывали в Польшу, где в то время выделялись два крупных центра торговли соболями: Люблин и Познань. При этом Люблин был более предпочтителен для казачьей старшины, поскольку находился значительно ближе к Украине и, соответственно, транспортные расходы на доставку товара к месту продажи были меньше.

Итак, Московия, будучи на тот момент уже владелицей Украины, как ни странно, уплачивала своей новой провинции своеобразную дань не только деньгами, но и пушниной, а масштабы этого добровольного московского ясака в пользу Украины были столь значительны, что стали основным каналом поставок ценного меха с востока Европейского континента на его запад. Это была своеобразная геополитическая взятка. Взятка империи одной из своих новоприобретенных провинций, ценной военным ресурсом и стратегическим положением.

В свою очередь, отдельные представители казачьей старшины со временем стали использовать сосредоточенные в их руках богатства для подкупа российских чиновников. Считается, например, что Иван Мазепа обеспечил свое избрание на гетманство гигантской взяткой в 10 000 червонцев, данной русскому князю Голицыну, поставленному царским правительством наблюдать за ходом гетманских выборов.

Были и другие примеры подобного рода, когда большие и малые войсковые должности раздавались за взятки, т.е. фактически продавались царскими чиновниками, минуя предписанные казачьим обычаем и правом избирательные процедуры. Так, кругооборот коррупционных денег в объединенном российско-украинском государстве замкнулся: геополитическая взятка, уплачиваемая Россией украинской казачьей старшине, частично возвращалась обратно в Россию в виде взяток другого вида.

Именно с тех пор важной составляющей процесса слияния Украины и России стала коррупция властных элит обеих стран и взаимное коррумпирование этими элитами друг друга. Коррупция стала своеобразным связующим экономическим «клеем» для такого

слияния. В свою очередь, российское имперское строительство на протяжении XVII-XVIII вв. стало институциональным прикрытием (обеспечением) для взаимной коррупции управленческих элит. А на уровне идеологии происходящие процессы прикрывались красивой лубочной картинкой «русско-украинской дружбы». Иными словами, экспорт имперских институтов из России в Украину в XVII-XIX вв. в ходе переваривания Россией своей новой, «малороссийской», провинции не смог бы осуществиться или, по меньшей мере, не был бы долговечным без соответствующей экономической среды. Экономической среды тогдашней Украины, которая была похожа на экономическую среду Российской империи, в которой одно из определяющих мест занимало присвоение правящим классом бюрократической и бюрократически-коррупционной ренты.

Коррупция как «клей» Российской империи

Эта социальная технология растворения в империи, сопряженного с взаимным коррумпированием элит имперского центра и «малороссийской» провинции, оказалась чрезвычайно живучей и транспортировалась из казацких времен в более поздние эпохи, включая советскую. После гетманов и соболей наступила новая эпоха, в которой, однако, главный коррупционный российско-украинский контур сохранялся, хоть и в несколько измененном виде. Царское правительство вновь дало геополитическую взятку украинской шляхте и казацкой старшине — на этот раз в виде российского дворянского статуса, а взамен получило сотни тысяч новых, лояльных к империи чиновников, направлявших часть своих коррупционных доходов в Петербург. Удушливая бюрократическая атмосфера малороссийского чиновничества, падкого на взятки и готового давать их далее «наверх», российским кураторам, была хорошо описана многими писателями.

А еще позже, в эпоху большевизма, коммунистическая верхушка уже красной империи снова дала геополитическую взятку «украинским товарищам». На этот раз взятка была дана так называемой украинизацией 1930-х годов и атрибутами государственности советской Украины, вплоть до членства ее в ООН. А взамен красная империя получила дополнительные миллионы «верных ленинцев», приносивших себя, и вместе с собой всю Украину, в жертву коммунистическому тоталитаризму.

До сих пор не был поднят вопрос о связи советских коммунистических управленческих практик с традициями казацкой Украины. А ведь еще задолго до большевизма, в украинском казацком

войске старшина повсеместно именовала себя «товарищами» (так называемые значные товарищи, заслуженные войсковые товарищи и пр.). При этом кулуарный механизм принятия решений этими товарищами XVII-VIII вв. при внешнем соблюдении принципа демократизма, а также их круговая порука и безответственность похожи на технологии осуществления власти партийно-бюрократической элитой советской Украины и СССР в целом. Хоть Гетманщину и СССР разделяют минимум 200 лет.

Кроме коррупции геополитической, во всех этих эпохах процветала и коррупция самая обычная, бытовая, которая под покровом российско-украинской дружбы обогащала чиновничьи элиты обеих частей империи. Так в нездоровых условиях империи хорошее понятие межнациональной дружбы оказалось сопряженным с коррупцией, а потому стало вызывать скептическую улыбку у всех, кто понимал фальшь официальной идеологии.

В высшей степени не случайно, что и сегодня в Украине самыми крикливыми поборниками дружбы с Россией и пророссийского внешнеполитического курса являются наиболее коррумпированные и мрачные круги украинской властной элиты. В новейшей истории Украины они долгое время были представлены «регионалами», лидером которых стал человек с уголовным прошлым.

Итак, из истории нашей страны можно сделать следующий вывод: начните бороться с коррупцией в Украине – и вы встретите отчаянное сопротивление сторонников «дружбы с Россией», то есть сторонников пророссийского курса; начните бороться против пророссийского курса, за интеграцию с Европой – и вы получите сопротивление коррупционеров всех типов и видов.

Как сломать главный коррупционный контур?

В наше время, время совсем иных технологических укладов, соболиные шкурки уже не играют определяющей роли в подношениях и взятках, а дворянские звания неактуальны. Межгосударственная коррупция сегодня использует другие отношения и другие эквиваленты. И дань сейчас уплачивается с помощью совсем иных финансовых механизмов. В российско-украинской коррупции после 1991 г. основное место занял газ и построенные на торговле им непрозрачные для общества схемы.

Характерная особенность: периоды максимальной торговли газом между Россией и Украиной странно совпадают с периодами максимальной непрозрачности такой торговли, максимального рас-

цвета коррупции в нашей стране, а также взаимного коррумпирования российской и украинской властных элит. Ко времени правления В. Януковича вместе с непрозрачной торговлей достигла своего максимума и степень энергетической зависимости Украины от России и, как следствие, политическая удаленность Украины от Европы. Вместе с тем здесь нет ничего странного, если знать и понимать историю.

Учитывая сформулированные закономерности, применительно к нашему времени можно сказать, что движение Украины к Европе должно идти рука об руку с сокращением энергетической зависимости Украины от РФ, а также с уменьшением всей газовой торговли между Украиной и российским «Газпромом», что сейчас и происходит.

Эта ситуация является результирующим итогом действий обеих сторон. С одной стороны, Россия, пытаясь использовать энергетическую зависимость Украины в своих геополитических интересах, завышает цены на газ и пытается навязать Украине невыгодные сделки, тем самым побуждает нашу страну искать альтернативные варианты. С другой – правительство Украины, как ни в каком другом вопросе, демонстрирует волю к замещению российского газа энергоносителями из других источников, а в предельном случае – к полному отказу от услуг «Газпрома». Как результат, объем газовой торговли между двумя странами за последние годы резко сократился. Следовательно, стал разрушаться и главный коррупционный контур теневых денежных потоков, прочно спаявший когда-то российскую и украинскую властную элиту.

Такой оборот дела воспринимается российской властью как недружественные действия Украины. Агрессию РФ против Украины в Крыму и на Донбассе можно рассматривать как отчаянные попытки утрачивающей влияние на Украину российской власти спасти российско-украинскую «дружбу». Правда, такую дружбу, какой она видится коррупционерам по обе стороны российско-украинской границы.

Выводы. Коррупция в Украине имеет значительное временное измерение и тесно связана с соседством с Россией и противоречивым взаимодействием с ней. Украинская коррупция имела и имеет четко выраженный геополитический аспект и тесно связана с геополитической проблематикой. Долгое время коррупция служила своеобразным связующим экономическим «клеем» для слияния Украины и Московского государства в имперском целом. В свою очередь, российское имперское строительство на протяжении XVII-

XVIII вв. служило институциональным прикрытием и обеспечением для взаимной коррупции управленческих элит. История российско-украинских отношений и российского имперского строительства позволяет поднять вопрос о соответствии (комплементарности) экономической среды и импортируемых / экспортируемых в нее экономических и политических институтов, в том числе применительно к нашему времени.

Литература

1. Сапелкін Ю.В. Корупція в Україні: сутність, умови існування, механізми протидії /відп. ред. Ю.О. Привалов. Київ-Львів: Ліга-Прес, 2016. 188 с.
2. Аналітична довідка «Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні». Київ: Фарбований лист, 2011. 51 с.
3. Бова А.А. Бізнес та корупція в країнах з перехідною економікою. *Український соціум*. 2005. № 5 - 6. С. 22-37.
4. Бова А. Корупція у суспільстві, що трансформується. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 141-152.
5. Астанин В.В. Организованная коррупция. *Организованная преступность, терроризм, коррупция в их проявлениях и борьба с ними*. Москва: Рос. криминолог. ассоциация, 2005. С. 158-163.
6. Астафьев Л.В. К вопросу о понятии коррупции. Коррупция в России: состояние и проблемы: материалы науч.-практ. конф. (26-27 марта 1996 г.).
7. Барсукова С.Ю. Коррупция: научные дебаты и российская реальность. *Общественные науки и современность*. 2008. № 5. С. 36-58.
8. Łoziński W. *Życie polskie w dawnych wiekach*. Warszawa 2006.
9. Сытник Е. Российско-украинская «дружба» и коррупция. Причинно-следственные связи. *Остров*. 20.01.2016. URL: <https://www.ostro.org/general/politics/articles/490750/>.

Представлена в редакцию 11.12.2018 г.

*В.І. Ляшенко, д.е.н.,
Н.В. Осадча, д.е.н.,
С.В. Дзюба, к.т.н.*

ПОНЯТТЯ «СМАРТ-СИЛИ»: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРІ КОСМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Україна належить до розвинутих космічних держав. Окреме місце у сфері космічних відносин посідає поняття сили. Актуальність даної тематики зумовлена потребою у переосмисленні поняття «сила» з урахуванням чинників, характерних для конкретного періоду становлення системи міжнародних відносин, а також особливостей космічної діяльності.

Питання змістовного наповнення поняття «сила» розглядають такі зарубіжні вчені, як І. Валлерстайн, Р. Гилпін, Р. Кохейн, Дж. Най, А. Хіршман, а також вітчизняні – С. Шергін, М. Капітоненко, О. Їжак [1; 3-5; 7; 8]. Однак у даних дослідженнях не приділено достатньої уваги смарт-силі в космічній галузі.

Метою статті є уточнення змістовного наповнення поняття «сила» з урахуванням сучасних тенденцій міжнародних відносин у сфері космічної діяльності.

Поняття «сила» є непостійним, воно залежить від особливостей розвитку і побудови міжнародної системи геополітичних та геоекономічних відносин конкретного періоду, які сприяють виникненню нових параметрів сили. Ще з давніх часів сила трактувалася як один із важливих державних інструментів при досягненні стратегічних цілей як у внутрішній, зовнішній, так і в глобальній політиці й геоекономіці. Така тенденція зберіглась і сьогодні. Проте все ще відкритим залишається питання змістовного наповнення категорії «сила» та її різновидів – жорсткої (hard), м'якої (soft) та розумної (smart). Це підтверджується наявністю чималої кількості підходів до визначення поняття «сили держави» в сучасних теоріях міжнародних відносин [5]. Через особливості космічної діяльності національні інтереси в цій сфері реалізуються в сучасних умовах завдяки м'якій (soft) та розумній (smart) силі.

Р. Кохейн та Дж. Най визначають силу як «здатність суб'єкта змусити інших зробити щось, чого вони раніше не робили (і при цьому за прийнятною для діючої особи «ціною») [1]. Для кращого

© В.І. Ляшенко, Н.В. Осадча,
С.В. Дзюба, 2018

розуміння цієї здатності при взаємозалежності держав було введено два додаткових терміни: «чутливість» і «вразливість», які визначають неолібералістичне розуміння поняття «сила». Під «чутливістю» Р. Кохейн та Дж. Най розуміють те, як швидко зміни в одній державі призводять до відчутних змін в іншій, наскільки значними є ці наслідки. Що стосується «вразливості», то вона залежить від відносної доступності та ціни альтернатив, перед якими постають різні актори [2].

Слід відзначити, що поняття «сила» дістало подальшого розвитку в межах концепції «м'якої» (softpower) та «розумної сили» (smartpower), основоположником якої вважають Дж. Ная. Усі актори міжнародних відносин, на його думку, мають ієрархію цінностей, на яку можна впливати за допомогою переконання. Під «м'якою силою» Дж. Най розуміє «здатність досягати бажаного результату через добровільну участь суб'єктів міжнародної взаємодії, а не за допомогою примусу чи виплат» [1]. У своїй книзі «SoftPower: The Means To Success In World Politics» теоретик виокремлює три основних джерела «м'якої сили»: культуру, політичні цінності та зовнішню політику [4, с. 11]. Концепція «розумної сили» з'явилася як логічне продовження ідеї «м'якої». За Дж. Наєм, розумна сила – це насамперед здатність комбінувати «жорстку» та «м'яку» сили в ефективну стратегію [5, с. 43]. Джерела «жорсткої» чи «м'якої» сили, зокрема примус, виплати та залучення, є одночасно джерелами «розумної». Проте якщо в окремих випадках «жорсткої» чи «м'якої» сили джерела застосовуються незалежно одне від одного, то у випадку «розумної» – комбінуються джерела і «жорсткої», і «м'якої» сили [1].

Схожий до плюралістського підхід до визначення сили міститься в теорії політичного конструктивізму, яка виникла в 1990-х роках як критика на погляди прихильників неореалізму та неолібералізму. На переконання теоретиків конструктивізму (Р. Джервіс, М. Уайт та Х. Булл), сила, окрім військової складової, має також включати культуру, ідеологію, знання. Причиною виникнення конфліктів у міжнародному середовищі є низький рівень близькості культур і суспільної практики людей, держав та ін. Отже, кожен із наведених підходів до розуміння змісту поняття «сила» (геополітичний, елітарний, постмодерністський, неомарксистський, неореалістський, неолібералістський, плюралістський та конструктивістський) відображає ті особливості суспільних процесів та явищ, які були притаманні конкретному періоду розвитку міжнародної системи.

Поняття «сила» у міжнародних, геополітичних і гео економічних відносинах стало предметом вивчення і теоретиків неолібералізму. Основну увагу приділено проблемам співробітництва та взаємозалежності між учасниками міжнародних відносин. Представники теорії неолібералізму (М. Ніколсон, Ч. Ліпсон, С. Стрендж, А. Хіршман та ін.) надали категорії «сила» дещо нового значення порівняно з ідеями теоретиків політичного ідеалізму та реалізму. На їх переконання, сила, у значенні військової могутності, втратила свої переваги на міжнародній арені, що насамперед пов'язано з появою нових ознак у міжнародних відносинах, таких як транснаціоналізм тощо [2]. Слід також зауважити, що в межах теорії неолібералізму розвинулися загалом два напрями: плюралізм і теорія світового суспільства [6, с. 262]. Якщо теоретики «світового суспільства» (Дж. Бартон, Р. Фолк, Г. Кларк та ін.) не приділяють значної уваги поняттю «сила», то представники плюралізму (Дж. Най, Р. Кохейн, Дж. Розенау) у своїх теоретичних напрацюваннях значне місце відводили саме дослідженню сили держави. Значний внесок у тлумачення цієї категорії та розвиток плюралізму здійснили Р. Кохейн та Дж. Най. У своїй праці «Power and Interdependence: World Politics in Transition» вони сформулювали теорію «комплексної взаємозалежності», тим самим надавши поняттю «сила» цілком нового значення. Ця теорія спростовує твердження про визначальну роль військової (жорсткої) сили держави під час здійснення зовнішньої політики і наголошує на необхідності трансформації сили відповідно до становлення нових форм міжнародних відносин [1].

Проблема потужності (сили) і загроза її застосування у будь-яких формах у міждержавних відносинах з метою реалізації національних інтересів та безпеки супроводжують усе існування цивілізованого людства. Історія цивілізацій людства переповнена силовою боротьбою в різноманітних формах. За приблизними підрахунками, за останні 5 тисяч років на нашій планеті відбулося понад 14 тисяч війн, у яких загинуло близько 4 млрд чол. У XX ст. відбулося дві світові війни, а також численні революції, контрреволюції, крах колоніальної та соціалістичної систем, які супроводжувалися застосуванням сили і численними жертвами. У XX ст. тільки через політичні мотиви загинуло понад 170 млн людей.

Існують теорії, концепції та гіпотези, які з різних позицій вирішують проблему сили в міжнародних відносинах [3]. К. Маркс вбачав причину застосування сили в історичній потребі суспільного розвитку (класова боротьба – джерело прогресу). Починаючи з часів Т. Гоббса, вважалося, що силова боротьба та військові кон-

флікти є вродженою властивістю людської вдачі. На думку мислителя, «війна всіх проти всіх» відповідає внутрішній суті людини. Є чимало гіпотез, пов'язаних із боротьбою за виживання, перенаселеністю, браком ресурсів тощо. Однак поступово все більше теоретиків і практиків почали пов'язувати військові конфлікти з політичними проблемами. Так, ще на початку XIX ст. К. Клаузевіц стверджував, що війна є не щось інше, як силове продовження політики. На його переконання, «силу може стримувати лише сила».

Однак людство не змогло виробити ефективні політичні механізми протистояння не тільки грубій (hardpower) силі, але і її сучасним різновидам – м'якій (softpower) та розумній (smartpower) силі в міждержавних відносинах. Після Другої світової війни стримуючим механізмом виступало протистояння двох систем і двох військових блоків (НАТО і Варшавський договір). Ядерна зброя, загроза перенесення «гонки озброєнь» у космічний простір і загроза світової катастрофи були найбільш потужними стримуючими чинниками. Ядерні держави намагалися не доводити ситуацію до крайності, за якої навіть локальний конфлікт міг викликати глобальне протистояння. «Холодна війна» багато десятиліть утримувала рівновагу сили і загрози застосування сили. Із розпадом Радянського Союзу світовий тимчасовий баланс сил і противаг зазнає переформатування.

Після завершення «холодної війни» не створено потужної міжнародної структури, яка регулювала б і перешкоджала б застосуванню сили. ООН, як свідчать сучасні численні конфлікти, не впорається з цим. Із двох наддержав одноосібним військовим лідером залишилися США. Однак одній державі, хоча і найпотужнішій, важко впоратися із загрозою міжнародного насилля в умовах глобалізації економіки та переходу до багатовимірного і багаторівневого світу з урахуванням його реальної та віртуальної складових.

Таким чином, одним із провідних чинників, що активізує насилля під виглядом «захисту національних інтересів» і «забезпечення національної безпеки», виступають глобалізаційні процеси, перш за все глобалізація економіки, яка стає багаторівневою (не менше 10 рівнів) та багатовимірною системою. Перевага у глобалізованому світі транснаціональних корпорацій передбачає не в останню чергу силовий тиск не тільки на бізнесових конкурентів, але і на держави, які не мають відповідної економічної могутності (сили). Насильство живиться великою мірою нерівністю і боротьбою на світовому ринку, конкуренцією за ринки. Засилля західної

культури, «вестернізація» культурних цінностей викликає в багатьох народів спротив і намагання захистити свою національну та культурну ідентичність. Сприяють посиленню насильства і міжнародні засоби масової інформації. У світі триває жорстока боротьба за перерозподіл і контроль за реальною міжнародною інформаційною мережею та віртуальним інформаційним простором.

Застосування сили протягом багатьох віків призвело до формування «образу ворога». Ворогом вважалися різні соціальні групи, політичні партії, держави й народи. «Образ ворога» зміцнював психологію ворожості й ненависті, він поступово набував конкретних рис й адрес, хоча частіше залишався безособовим. Його ховають за такими штампами, як «світовий імперіалізм», «європейсько-масонська змова», «мусульманський фундаменталізм» тощо. Усі ці й інші штампи мають власну інерцію та підштовхують до ескалації напруженості та ворожості. «Образ ворога» в міждержавних відносинах підштовхує до недовіри і підозрілості в політиці інших держав, морально та психологічно готує маси до конфліктів і воєн. Тим самим формуються і ризики перенесення цих процесів у сферу космічної діяльності.

На думку багатьох експертів, проблема насилля (революції, війни, повстання) виникає передусім за перерозподіл матеріальних ресурсів. У цьому проявляється своєрідна варварська форма прогресу людства в умовах дефіциту. Війни часто завершувалися революціями, що сприяло прогресу суспільства. Отже, сила у відповідних умовах є умовою необхідної форми реалізації прогресу людства.

Виникає першочергове завдання об'єднання зусиль міжнародної спільноти з метою запобігання та попередження випадків тероризму у сфері космічної діяльності. Тероризм (від лат. *teror* – страх, жаж) – політика і тактика досягнення політичних цілей у формі особливо жорстоких засобів і форм політичного насилля. Наука не дає єдиної думки з приводу сутності терору. У сучасному значенні поняття «терор» з'явилося в кінці XVII ст. у період Великої французької революції. Головне в тероризмі – це методи досягнення цілей, основу яких становить застосування або загроза застосування насилля. Тероризм перетворився на один із символів сучасного світу. Поворотним пунктом стали події 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку, де загинуло понад дві тисячі людей. Виокремлюють внутрішню, міжнародну, політичну, релігійну, етнічну, державну форми терору. Терор поділяють на індивідуальний і колективно-організований. Насилля – невід'ємна характеристика будь-якої

форми терору. У сучасній науці особлива увага приділяється вивченню сутності та суб'єктності терору. Найнижчий рівень суб'єктності терору – це конкретна особа, наступний – організована група терористів, вищий – державно-організований тероризм, найвищий рівень – міжнародна форма тероризму. Суб'єкт терору завжди переслідує якісь конкретні цілі. Найчастіше такими цілями стають політичні зміни і дії політиків. Терористи завжди використовують для досягнення політичних цілей нелегітимне насилля.

Про масштаби тероризму свідчать дані ЦРУ США. За період з 1968 по 1980 р. у світі вчинено понад 6700 акцій міжнародного терору. За свідченням цієї структури, тероризм невпинно поширюється територіально. У 1970 р. терористичні акти були скоєні у 48 країнах, 1975 р. – 57, 1980 р. – 76, у 1995 р. – понад 100 країнах. Сучасний тероризм використовує принципово нові методи. Диверсійні методи спецслужб перенесено у сферу політичних відносин [3].

Причинами виникнення і можливого поширення космічного тероризму є такі:

- 1) відсутність у конкретній ситуації ненасильницьких методів вирішення політичних, економічних, соціальних, етнічних, релігійних та інших проблем;

- 2) відданість однієї зі сторін протистояння насильницьким ідеологіям і методам;

- 3) тривала духовна стагнація суспільства;

- 4) релігійне протистояння, в основі якого – екстремізм, зокрема ісламський (як протистояння Заходу);

- 5) тривалі етнічні й расові конфлікти; 6) наявність екстремістського харизматичного лідера (Бен Ладен у Аль-Каїді, Ренато Курчо в італійських «Червоних бригадах», Ульріка Майнгоф у західнонімецькій фракції «Червоних бригад» тощо) [3].

Характерні особливості державного космічного тероризму полягають у такому:

- 1) тероризм вирішує специфічні державні завдання;

- 2) секретні служби деяких держав організаційно і фінансово підтримують тероризм, як це робив С. Хусейн в Іраку;

- 3) така форма тероризму має найбільш секретний характер;

- 4) терористичні акти здійснюються через спецслужби або за їх підтримки;

- 5) підтримувані державою терористи краще озброєні та діють більш ефективно [8].

Сьогодні, враховуючи сучасні тенденції міжнародних відносин, в основі яких – становлення та підтримка миру в усьому світі, актуальним є визначення сили держави у межах концепції «м'якої сили» Дж. Ная з можливістю подальшої трансформації у концепцію «розумної сили». Підґрунтям для такого твердження виступає той факт, що стратегія «м'якої сили» має не лише теоретичний характер, але і знайшла практичне застосування у зовнішній політиці провідних країн світу. Наприклад, така країна, як США, вже встигла сформувати потужний капітал «м'якої сили». До сучасних показників реалізації американської «м'якої сили» можна віднести такі: США приймають найбільшу кількість іноземних студентів; США лідирують за кількістю Нобелівських лауреатів; 85% кінофільмів, які дивляться у світі, створені у США.

Китай також активно впроваджує в дію стратегію «м'якої сили». Прикладами її реалізації є: значна економічна підтримка Китаєм найбідніших країн Південно-Східної Азії; фінансування урядом КНР стажування та мовних курсів для представників органів державної влади і неурядових організацій країн Індокитаю та АТР; проведення різноманітних акцій культурного характеру, які представляють позитивні ознаки китайської культури з акцентом на економічні здобутки Китаю тощо.

Такі країни, як Росія, Туреччина, Індія, Японія, також успішно використовують і нарощують стратегію «м'якої сили».

У рамках теорії геополітики слід відзначити напрацювання Л. Гумпловича, Р. Челлена та А. Мехена. Так, Л. Гумплович сформулював головні та вторинні закони зовнішньої політики, серед яких виокремив постійну боротьбу між сусідніми державами за прикордонну лінію. Натомість до вторинних законів зарахував прагнення держави збільшувати свою потужність і запобігати посиленню потужності сусіда, контроль держави за торговельними шляхами методом найменшого опору, нарощування її воєнної сили, що, на думку Л. Гумпловича, є основою зовнішньої політики, оскільки саме зовнішня політика безпосередньо визначає статус держави та її активність на міжнародній арені [4].

Натомість Р. Челлен порівнює державу з живим організмом, який містить п'ять основних частин: геопросторову, демографічну, економічну, соціальну та політичну сфери. Силу держави Р. Челлен визначає за розміром території, її компактністю, а також зручністю комунікаційної структури [8].

Становить інтерес підхід А. Мехена, який розглядає силу держави через три складові: географічне розташування країни, її на-

ціональний характер та морську силу [7]. Поняття морської сили базується на свободі морської торгівлі, де військово-морський флот виконує функцію гаранта. Морська цивілізація асоціюється з торговельною, оскільки головна перевага моря визначається тим, що перевезення товарів водним шляхом завжди було легшим та дешевшим. Проте морська торгівля потребує підтримки з боку військово-морського флоту, особливо під час війни, що цілком підтверджує взаємозв'язок між поживавленням торгівлі та розвитком військово-морського флоту. Однак слід відзначити, що під морською силою дослідник розуміє поєднання елементів, представлених у вигляді формули: Морська могутність = Військово-морський флот + Торговий флот + Морські бази.

З урахуванням особливостей міжнародної космічної діяльності, яка забороняє перенесення «гонки озброєнь» до космічного простору, формула «космічної сили», або «космічної могутності держави», може бути виражена формулою, у якій переважають технологічна й економічна складові:

Космічна могутність (сила) = Космічний флот (засоби доставки) + Космічні бази (орбітальні та інопланетні, постійні або тимчасові) + Космічне виробництво (орбітальне та інопланетне, добувне та переробне) + Надання космічних послуг.

Представники теорії еліт (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс) ототожнюють державу з політичним організмом, який містить два класи: керуючих і керованих. Правляча еліта (клас керуючих) завжди вирізнялася моральністю, вищим рівнем інтелектуального розвитку та матеріальною перевагою. Що стосується мас (клас керованих), то, на переконання Г. Моски, вони завжди апатичні та схильні підпорядковуватися силі лідера, який, щоб зробити еліту невразливою, повинен мати силу переконання і бути готовим до застосування силових методів. Г. Моска вважає, що «... сила як військова могутність відігравала важливе значення на ранніх етапах розвитку суспільства, проте в сучасному суспільстві визначальна роль відводиться моральній і матеріальній перевагам, що пояснюється взаємозалежністю політичної влади і багатства (як багатство створює політичну владу, так і сама влада створює багатство)» [8]. Тобто зростає вага і роль «розумної» та «м'якої» сили.

Подальша трансформація змістовного наповнення поняття «сила» простежується у теоретичних положеннях постмодернізму. Поняття «сила» (А. Тойнбі, М. Хайдегер та ін.) розглядається як «ілюзорна концепція, що нічого не розкриває, оскільки їй не можна протиставити незалежні факти». Попри таке скептичне трактування

сили, постмодерністи все ж визнали, що сила – це можливість маніпулювання, управління цінностями та сприйняттям [7]. Багато прихильників постмодернізму (П. Діседжер, М. Фуко та ін.) вживають поняття «четверте обличчя» сили, де під силою розуміють здатність створювати нові суб'єкти відносин і змінювати пріоритетність інтересів у світовій політиці. Загалом поняття «сила» у теорії постмодернізму зводиться до здатності впливати на уявлення, цінності та бажання, створювати альтернативні світи і руйнувати світи, створені іншими [8].

Доволі своєрідне тлумачення поняття «сила» представлене у теорії неомарксизму. Теоретики цього підходу дещо оновили та розширили поняття «сила», запропоноване К. Марксом (якого, з одного боку, називають першим постмодерністом за його заклики змінювати світ, а з іншого – основоположником течії марксизму). Якщо на його переконання сила у міжнародній політиці – це одночасно і засіб примусу, і здатність протистояти такому примусу, то з позиції ідеологів неомарксизму (І. Валлерстайн, А. Франк, Ф. Кордзо) сила є комплексним поняттям, що включає економічну, політичну та соціальну складові. Проте основна роль все ж відводиться економіці. Слід зазначити, що неомарксистки вбачають джерело сили у незбалансованості світових систем виробництва та розподілу, а її прояви – у «структурному насильстві» [8]. Структурне насильство – це неявне насильство мирного часу, яке характеризується цілеспрямованим пригніченням через нав'язування несправедливих правил. Невід'ємною складовою такого виду насильства, на думку теоретиків неомарксизму, у тому числі використання сили на міжнародній арені, є здатність формувати міфи, образи та уявлення, створюючи в такий спосіб певний тип міжнародної взаємодії.

У 1970-1980-х роках політичний реалізм відродився у новому, дещо реформованому вигляді – неореалізмі, або структурному реалізмі. Теоретики неореалізму (К. Волтц, Р. Гилпін та ін.) у своїх ідеях зберегли такі основні поняття теорії політичного реалізму, як національний інтерес, боротьба за владу, у тому числі «сила». Проте остання категорія розглядалася вже не лише з позиції військової могутності. Так, Р. Гилпін стверджує, що сила держави включає як її збройні сили, так і економічні можливості та технологічну ефективність. На думку К. Волтца, основну роль у міжнародних відносинах відіграють переважно економічні матеріально-силові чинники. Провідною тезою неореалізму є твердження про те, що *сила державі необхідна не для боротьби за виживання, а для підвищення*

рівня свого добробуту, що уможливило досягнення головної мети держави – підвищення статусу та зростання в ієрархії міжнародних систем.

На формування системи смарт-сили впливає ряд глобальних інститутів (див. таблицю).

Вплив глобальних інститутів націлених на розвиток космічних відносин за принципом використання смарт-сили. Однак глобальні інститути визначають рамкові межі розвитку відносин у космічній сфері. Одним із головних глобальних інститутів регулювання питань дослідження та використання космічних ресурсів є Світове управління з питань космосу, яке розташоване у Відні та має назву Управління ООН з питань космічного простору. Воно виконує роль Секретаріату Комітету з питань використання космічного простору, надає допомогу країнам, що розвиваються, щодо використання космічних технологій для їх сталого розвитку. Управління надає та розповсюджує інформацію для держав-членів за допомогою Міжнародної системи космічної інформації. У програм ООН із використання космічної техніки здійснює політику в космічній галузі. Дане Управління реалізує Програму із застосування космічної техніки і веде реєстр об'єктів, що запускаються в космічний простір. Воно також надає підтримку країнам, що розвиваються, у використанні космічних технологій в інтересах економічного розвитку. Крім цього, даний орган відповідальний за виконання рішень ГА ООН і Комітету з космосу.

Висновки. Ефективна боротьба з можливими проявами тероризму у сфері космічної діяльності можлива тільки із застосуванням комплексних підходів багатьох країн та сторін. Перш за все необхідно звертати увагу на ліквідацію передумов виникнення й існування тероризму шляхом нарощування «розумної сили», тобто збільшення мирної, економічної потужності країн у сфері космічної діяльності. З урахуванням особливостей сучасної міжнародної космічної діяльності, яка забороняє перенесення «гонки озброєнь» до космічного простору, формула «космічної сили», або «космічної могутності держави», може бути виражена формулою, в якій переважають технологічна й економічна складові.

Ключовим моментом космічної стратегії має бути ефективне міжнародне співробітництво. На розвиток мирного освоєння космосу впливає: ООН, Асоціація міжнародного права, НАССА, Всесвітня метеорологічна організація, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня організація інтелектуальної власності, Між-

Міжнародні організації у сфері мирного освоєння космосу

Організація	Мета діяльності	Напрями реалізації
1	2	3
ООН	Сприяння тому, щоб космічний простір використовувався в мирних цілях, а блага від цієї космічної діяльності поділялися б усім країнам. Такий інтерес до мирного освоєння космічного простору з'явився незабаром після запуску в 1957 р. Радянським Союзом першого штучного супутника Землі та зростає у міру нових досягнень у розвитку космічної техніки	<i>П'ять міжнародних договорів у сфері космічного права</i> були прийняті резолюціями ГА ООН: Договір про принципи діяльності держав щодо дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967 р.); Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 р.; Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (1972 р.); Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (1975 р.); Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 р.). Крім зазначених міжнародних договорів ГА ООН, у різний час були прийняті: Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження і використання космічного простору 1963 р.; Принципи безпосереднього телевізійного мовлення 1982 р.; Принципи дистанційного зондування Землі 1986 р.
Управління ООН з питань космічного простору	Виконує роль Секретаріату Комітету з питань використання космічного простору, надає допомогу країнам, що розвиваються, щодо використання космічних технологій для їх сталого розвитку	У рамках програм ООН щодо використання космічної техніки здійснює політику в космічній галузі. Реалізує Програму застосування космічної техніки і веде реєстр об'єктів, що запускаються в космічний простір. Надає підтримку країнам, що розвиваються, у використанні космічних технологій в інтересах екологічного розвитку.

Продовження таблиці

1	2	3
Міжнародний союз електров'язку (МСЕ)	Є провідною міжнародною організацією у сфері електров'язку зі штаб-квартирою в Женеві (Швейцарія). З 1947 р МСЕ – спеціалізована установа ООН. У МСЕ входить 193 держави і понад 700 членів за секторами й асоціаціями (науково-промислові підприємства, державні та приватні оператори зв'язку, радіомовні компанії, регіональні та міжнародні організації). МСЕ сприяє співробітництву держав щодо поліпшення і раціонального використання всіх видів зв'язку	Відповідальне за виконання рішень ГА ООН і Комітету з космосу. Надає технічну інформацію і підтримку державам-членам, міжнародним організаціям та іншим установам ООН. Надає технічні консультації членам ООН щодо існування дослідних проектів та організації програм стажування, навчання персоналу
		Розробляє і приймає регламенти та інші документи, що регулюють розподіл радіочастот для космічного зв'язку, ресурсів радіочастоти, координує діяльність держав у цій галузі. Згідно з документами МСЕ геостационарна орбіта є обмеженим природним ресурсом, який слід використовувати ефективно і раціонально. Основні цілі МСЕ полягають у забезпеченні та розширенні міжнародного співробітництва між усіма членами Союзу для вдосконалення та раціонального використання електров'язку, а також надання технічної допомоги країнам, що розвиваються, у сфері електров'язку
Продовольча і сільськогосподарська організація об'єднаних націй (ФАО)	Докладає зусиль для поліпшення використання даних дистанційного зондування Землі з космосу в інтересах сільського господарства, використання природних ресурсів, боротьби з наслідками стихійних лих	З 1980 р. у рамках ФАО функціонує Центр дистанційного зондування Землі з космосу, головним завданням якого є сприяння фінансуванню дистанційного зондування щодо поновлюваних природних ресурсів. У 2012 р. ФАО оголосила про запуск нового регіонального проекту, який допоможе десяти країнам Центральної Африки встановити сучасні національні системи контролю за лісами в басейні річки Конго. Керувати проектом будуть

Продовження таблиці

1	2	3
Міжнародна організація цивільної авіації (ІМО)	З ініціативи Міжнародної морської організації (ІМО) була створена Міжнародна організація морського супутникового зв'язку (ІНМАРСАТ)	спільно Комісія з лісового господарства для країн Центральної Африки (СOMIFAC) і ФАО в тісній співпраці з Національним інститутом космічних досліджень Бразилії (INPE). Надає технічну підтримку країнам у регіоні з використанням супутникових технологій для оцінки площі лісів і динаміки змін лісових площ, а також запасів вугілля, що містяться в лісах
		Життєво важливі супутникові компоненти містяться в таких системах ІМО: глобальна система оповіщення про аварії та забезпечення безпеки на морі (ГМДСС); система дальної ідентифікації та спостереження (СДІС) за судами і суднова система охоронного оповіщення (ССОО). До супутникових систем, визнаних ІМО, також належать: Міжнародна супутникова система пошуку і рятування (КО-СПАС-CARSAТ); глобальна система позиціонування (GPS)
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)	Сприяє використанню засобів космічного зв'язку в цілях освіти, підвищення культурного рівня, поширення різної інформації. Застосовує дані дистанційного зондування Землі з космосу, у проєктах з охорони важливих історичних і культурних пам'яток	Здійснює діяльність у сфері космічного співробітництва в рамках Глобальної системи спостережень за океаном (ГСНО), що реалізується Міжнародною океанографічною комісією (МОК ЮНЕСКО) та Глобальної системи спостереження за Землею (GEO і GEOOS). Підтримка заходів у рамках реалізації Конвенції про всевітнє спадщину відбувається за допомогою широкої мережі партнерів ЮНЕСКО з космічної діяльності. Із використанням космічних технологій ЮНЕСКО допомагає країнам, що розвиваються, через свою унікальну мережу космічних агентств, дослідницьких інститутів і приватного сектору

Продовження таблиці

1	2	3
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	Сприяє співробітництву держав у сфері космічної медицини і застосування результатів медико-біологічних проєктів на борту космічних апаратів у земній медицині	Існує три великі галузі космічної техніки, які знаходять безпосереднє практичне застосування і можуть принести значну користь в охороні здоров'я: супутниковий зв'язок, глобальні системи позиціонування і космічні технології дистанційного зондування. ВООЗ використовує дані дистанційного зондування Землі з ко- смосу для дослідження проблем забруднення довкілля, боротьби з епідеміями. Програма із застосування супутникової інформації в оперативних цілях (ЮНОСАТ)
Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)	Правове регулювання прав інтелектуальної власності	Розроблена Конвенція про поширення несучих програм сигналів, що передаються через супутники, 1974 р. У 1997 р. ВОІВ здійснено дослідження щодо доцільності розробки і прийняття спеціальних правил або принципів для захисту авторських винаходів, застосованих у космосі, проте дійшла висновку, що в цьому немає необхідності
Всесвітня метеорологічна організація (ВМО)	Сприяє співробітництву держав у вивченні погоди, вивчення клімату планети, боротьби зі стихійними лихами	Сприяє міжнародному співробітництву при створенні мережі станцій для метеорологічних, гідрологічних та інших спостережень; швидкому обміну метеорологічною інформацією, стандартизації метеорологічних спостережень й однаковості публікацій результатів спостережень і статистичних даних. Поширює застосування метеорології в авіації, судноплаванні, управлінні водними ресурсами, сільськогосподарській та інших діяльності. Сприяє операційній гідрології та заохочує наукові дослідження і навчання

1	2	3
Асоціація міжнародного права (АМП)	Згідно із Статутом до завдань АМП входять дослідження, роз'яснення та розвиток міжнародного публічного і приватного права, сприяння зміцненню розуміння і дотримання міжнародного права. Координуючу роль у роботі Асоціації відіграють міжнародні комітети, що працюють безперервно в період між проведеннями раз на два роки конференціями	Комітет АМП з космічного права здійснює постійний огляд проекту конвенції АМП про врегулювання суперечок, пов'язаних із космічною діяльністю. Деякі з його членів, включаючи голову і доповідача, взяли на себе нові функції в Постійній палаті третейського суду і входять до складу Міжнародного консультативної групи з розробки диспозитивних норм третейського розгляду у спорах з зв'язку з космічною діяльністю. У результаті цієї діяльності Адміністративна рада Постійної палати третейського суду у 2011 р. прийняла факультативні правила арбітражного врегулювання спорів, пов'язаних із космічною діяльністю
Національне управління аеронавтики та дослідження космічного простору (National Aeronautics and Space Administration) НАСА	Належить до федерального уряду США та підпорядковується віце-президенту США. Створено 29 липня 1958 р. Штаб-квартира NASA розташована у Вашингтоні; основний майданчик – на місці Кеннеді у Космічному центрі Кеннеді у Флориді. Перша космічна програма NASA розпочалася із запуску космічного апарата «Піонер» у 1958 р., який збирав інформацію для подальших пілотованих польотів, найвідомішим з яких став політ на Місяць «Аполлона-11» у 1969 р.	Проекти Меркурій – перша пілотована космічна програма США. Через малу вантажопідйомність ракет-носіїв «Редстоун» та «Атлас» можливості пілотованої капсули «Меркурій» були вкрай обмеженими і поступалися за технічними параметрами космічним кораблям «Восток». Джеміні – космічна програма США. Космічні кораблі серії «Джеміні» продовжили серію кораблів «Меркурій», але значно переважали їх за характеристиками (2 людини в екіпажі, більший час автономного польоту, можливість зміни параметрів орбіти та ін.). Програма Аполлон – програма пілотованих космічних польотів НАСА, прийнята в 1961 р. з метою здійснення першої пілотованої висадки на Місяць (завершена в 1975 р.). Президент Дж. Кеннеді сформулював це завдання у своїй промові 12 вересня 1961 р., і воно було вирішено 20 липня 1969 р. під час місії Скайлеб – американської орбітальної станції, призначеної для технологічних, астрофізичних, біолого-медичних досліджень, а також для спостереження Землі. Запущена 14 травня 1973 р., прийняла три експедиції з травня 1973 р. по лютий 1974 р., зійшла з орбіти і зруйнувалася 11 липня 1979 р.

народна організація цивільної авіації, ЮНЕСКО, Міжнародний союз електрозв'язку, ФАО.

Доцільно створювати сприятливі податкові та митні режими розвитку космічної галузі з метою мирного освоєння космосу, оскільки космічний простір містить цінні ресурси.

Література

1. Кохейн Р., Най Дж. Реалізм і взаємозалежність. URL: <http://www.djerelo.com/international-relations/135-teoria-mizhnarodnuh-vid-nosun-kamenetskui/8362-06-robert-o-koheyn-dzhozef-s-naymol-reahzm-4-vzayemozalezhmst>.

2. Давыдов Ю. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений. *Международные процессы*. URL: <http://www.intertrends.ru/four/006.htm>.

3. Най Дж. «Мягкая сила» и американо-европейские отношения. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/naim-sil.php.

4. Nye J. S., Jr. *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. New York: Public Affairs. 2004. 192 p.

5. Nye J. S., Jr. *The Powers to Lead*. Oxford: University press. 2008. 226 p.

6. Нікулішін Н. Поняття «сила» у сучасних теоріях міжнародних відносин. URL: ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/21120/1/23-130-134.pdf.

7. Nye J. S., Jr. Get Smart Combining Hard and Soft Power. *Foreign affairs*. 2009. July/August. URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart>.

8. Фактор сили в міжнародних відносинах. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-567.html>.

9. Эволюция основных парадигм современной политической социологии. URL: http://www.nicbar.ru/polit_soc_03.htm.

10. Mattern J. B. The Concept of Power and The (Un) discipline of International Relations. URL: http://www.academia.edu/1141872/The_Concept_of_Power_and_The_Un_discipline_of_International_Relations.

11. Амоша А., Дубинина М., Качура С., Ляшенко В., Марченко В. Регионы Украины: оценка конкурентоспособности. *Економіст*. 2005. № 12. С. 62-65.

12. Шергін С. Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин. *Social-Science*. URL: <http://www.social-science.com.ua/публікація>.

13. Капітоненко М. «Сила» в основних парадигмах міжнародних відносин (Частина друга). URL: <http://www.kiev.convdocs.org/docs/1096/index-33777.html>.

Надійшла до редакції 12.12.2018 р.

С.В. Уманець

СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ

Стратегічна мета України – вступити до європейських і євроатлантичних структур. Наразі актуальним питанням виступає адаптація українського законодавства до європейських стандартів. У зв'язку з цим необхідно досліджувати досвід країн об'єднаної Європи в рамках спільної аграрної політики (Common Agricultural Policy).

Попередня аграрна політика ЄС була спрямована на підтримку цін і виробництва, що не стимулювало конкуренцію, підривало фінансову стійкість ЄС, призводило до міждержавних торговельних конфліктів. Тому європейська спільнота на основі попереднього досвіду була змушена сформулювати нову аграрну політику ЄС. Для України дуже важливо орієнтуватися на останню редакцію основних підходів до такої аграрної політики ЄС.

Дослідженню конкретних напрямів євроінтеграції присвячені роботи Є. Горюнової [2]. Основні цільові пріоритетні орієнтири для України в рамках спільної аграрної політики ЄС висвітлено у працях Н. Варшанської [3], Т. Гоголь [5] і Т. Зінчук [9]. У монографії [4] досліджено аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції, а також історичні засади становлення й розвитку спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу тощо. Однак у публікаціях практично не розглянуто очікувані структурні зрушення у САП розвитку відновлюваної енергетики агропродовольчого сектору в Україні.

© С.В. Уманець, 2018

Метою статті є дослідження світового досвіду щодо розвитку відновлюваної енергетики агропродовольчого сектору шляхом оцінки основних пріоритетів Європейського Союзу в галузі спільної аграрної політики, у тому числі її структурних складових.

У розвинутих країнах світу за сприяння посилення стимулюючої ролі держави набуває подальшого розвитку відновлювана енергетика агропродовольчого сектору. Зокрема, у США законодавчий фундамент функціонування аграрної сфери визначено окремим розділом «Сільське господарство» Кодексу США. Як зазначає Н. Шибаєва [1, с. 288-293], основу інституційної матриці аграрної політики США становить Сільськогосподарський акт, який ухвалюється кожні 5 років починаючи з 1933 р. У 2014 р. набув чинності такий Акт, що включає 12 розділів. Зокрема, розділ IX «Енергетика» спрямований на розвиток систем відновлюваних джерел енергії у фермерських господарствах і сільських громадах за допомогою різних програм, включаючи гранти та гарантії за кредитами. Так, у лютому 2014 р. витрати на програму «Енергія» склали 625 млн дол., або 0,1% до загальних витрат за Сільськогосподарським актом.

За останній час між Україною та ЄС стабільного розвитку дістали двосторонні відносини в таких галузях: міжнародна політика, економіка, енергетика, агросектор, освіта, наука, культура та ін. Маючи на меті членство в ЄС, Україні перш за все необхідно адаптувати аграрну політику до європейських стандартів.

Самостійною складовою економічної політики ЄС вважається спільна аграрна політика, що є результатом створення політичного й економічного союзу країн ЄС.

Так, інтегрована система заходів САП забезпечує підтримку цін на аграрну продукцію та субсидує виробництво сільськогосподарських товарів [2, с. 128; 3, с. 216]. САП є найбільш інтегрованою політикою Співтовариства і у зв'язку з цим поглинає значну частину бюджету ЄС. На реалізацію САП ЄС щорічно витрачає майже 45% свого бюджету, тоді як внесок сільського господарства у валовий внутрішній продукт ЄС становить тільки близько 2%, а кількість працездатного населення ЄС, зайнятого в цій галузі, не перевищує 6% [4, с. 300; 5].

Спочатку провідною ідеєю САП було активне стимулювання обсягів виробництва агропродукції та її експорту. Починаючи з 2000-х років основним пріоритетним напрямом САП визначено забезпечення сталого функціонування агросектору ЄС через фінансування розвитку сільської місцевості й посилення вимог до захисту

довкілля і безпеки сільськогосподарської продукції. Унаслідок цього 2000 р. став початком формування особливої європейської моделі сільськогосподарської діяльності, важливими напрямками якої є: охорона природних ландшафтів; підтримка життєздатності сільських місцевостей; розвиток сільських громад; забезпечення їх активності та стійкості; розвиток сільської місцевості (здійснення інтегрованої політики за допомогою єдиних заходів політики, що забезпечать більшу взаємодію між розвитком сільської місцевості та політикою цін і ринку в рамках САП). Так, «План дій 2000: сільське господарство» (Agenda 2000) поклав початок лібералізації виробничого процесу агропродукції.

Однак при обговоренні напрямів реформування САП (2007-2013 рр.) було актуалізовано питання про скорочення бюджетних витрат до 34%. Такі прагнення ЄС зменшити частку САП у спільному бюджеті зумовлені зобов'язанням країн-учасниць СОТ щодо відмови від експортних субсидій починаючи з 2013 р. Разом з тим передбачено збільшення видатків на розвиток сільської місцевості майже у 2,5 раза. Отже, прямі виплати фермерам обмежилися, а фінансові ресурси на розвиток сільських територій збільшилися.

Таким чином, ЄС на 2007-2013 рр. сформував нову стратегічну програму розвитку сільського господарства, у якій виокремлено в самостійну ключову сферу регулювання і державну підтримку агросектору через створення умов для інноваційного використання відновлюваних енергетичних джерел із використанням аграрної продукції тощо.

Наступним новим етапом розвитку САП на період 2014-2020 рр. після реформування стає зосередження уваги на наданні суспільних і приватних благ, зокрема органічне агровиробництво, збалансований територіальний розвиток, збереження природно-кліматичних ресурсів (сільських ландшафтів, флори та фауни, зелених насаджень). Тобто відбувається перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Таким чином, у політиці САП спостерігаються якісні зміни, зокрема у фінансуванні. Обсяги фінансування реалізації САП на 2014-2020 рр. наведено в таблиці.

Однією з головних цілей САП на період до 2020 р. є побудова низьковуглецевої економіки [7].

У розділі «Зміна клімату/енергія» передбачено: зниження викидів парникових газів на 20% (або навіть на 30 %, якщо є необхідні

умови) порівняно з 1990 р.; досягнення частки енергії, яка виробляється з відновлюваних джерел, у структурі енергетичного балансу, на рівні 20% [8].

Таблиця

**Обсяги фінансування реалізації САП на 2014-2020 рр.,
млрд євро [6]**

Показник	У поточних цінах	У цінах 2011 р.
Спільна організація ринків	312,74	277,85
Збереження ландшафтів і навколишнього середовища	95,58	84,94
Разом	408,31	362,7

На думку Т. Зінчук, сучасна парадигма САП ЄС – це своєрідний спротив викликам глобалізації для сільського господарства [9]. Одним із таких викликів, як вважає науковець, є недовикористання енергетичної корисності біомаси. Тому негативним наслідком для сільського господарства може бути втрата енергетичного й економічного потенціалу біомаси з відходів (залишків) аграрного виробництва. Закономірним реакційним заходом у межах САП ЄС є прагнення до доведення у 2020 р. показника енергії з відновлюваних джерел енергії у валовому кінцевому енергоспоживанні на рівні 20%.

Основа для формування енергетичної політики ЄС становить Європейська енергетична хартія, прийнята в 1991 р. [10], операційними цілями якої, зокрема, є співпраця та використання енергетичних стратегій, ощадливе енерговикористання. Наступним кроком став Договір до Енергетичної хартії та Заключний акт до неї (1994 р.) [11], якими передбачено процедури щодо реалізації Європейської енергетичної хартії. Цей Договір до Енергетичної хартії та Протокол до Енергетичної хартії з питань енергетичної ефективності та суміжних екологічних аспектів були ратифіковані Україною у 1998 р. [12].

Важливим документом стала Стратегія розвитку «Європа 2020» (Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання), ухвалена Європейською Комісією в 2010 р. [13]. Одним із пріоритетних напрямів визначено більш ефективне використання ресурсів, перехід до низьковуглецевої економіки. Також у цьому документі передбачено:

застосування екологічно чистих й ефективних джерел енергії, внаслідок чого імпорт нафти і газу в ЄС до 2020 р. може бути скорочено на 60 млрд євро;

інтеграція європейських енергетичних ринків, яка дозволить збільшити ВВП на 0,6-0,8%;

збільшення частки відновлюваних джерел енергії до 20%, що дозволить створити додатково в ЄС ще 600 тис. робочих місць;

підвищення енергоефективності на 20%, що забезпечить 1 млн додаткових робочих місць.

У розвиток низьковуглецевої економіки у 2014-2020 рр. ЄС планує інвестувати 45,0 млрд євро, у тому числі 31,6 млрд за рахунок Європейського фонду регіонального розвитку, 8,1 млрд – із Фонду згуртування, 5,2 млрд – з Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських районів, 0,1 млрд – за рахунок Європейського морського і рибальського фонду [14].

Ще однією особливістю САП ЄС на сучасному етапі розвитку, як стверджує С. Конохов [15], є її системна інноватизація, що реалізується на інституційній платформі Восьмої рамкової програми регіонального розвитку «Горизонт 2020», ухваленій Європейською Комісією, із загальним бюджетом понад 87 млрд євро для фінансування інноваційних програм і проектів, зокрема у сфері безпечної, чистої та ефективної енергетики.

Висновок. Доведено доцільність системного підходу до конвергенції аграрної та енергетичної політики України як складової заходів державного регулювання економіки, що передбачає імплементацію в національну економіку європейського досвіду формування спільної аграрної політики ЄС й Енергетичної стратегії ЄС у контексті Європейської стратегії «Європа 2020» і Восьмої рамкової програми регіонального розвитку «Горизонт 2020».

Перспективою подальших досліджень з даної проблематики є розробка напрямів формування вітчизняного ринку відновлюваної енергетики агропродовольчого сектору економіки.

Література

1. Шибаета Н.В. Регуляторна політика в аграрній сфері : монографія. Харків : Стильна типографія, 2018. 470 с.
2. Горюнова Є.О. Євроінтеграція : навч. посіб. Київ : Академвидав., 2013. 224 с.

3. Варшанська Н.Г. Спільна аграрна політика ЄС : генезис, основні цільові орієнтири для України. *Економіка і організація управління*. 2016. №2 (22). С. 215-222.
4. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / М. Бетлій та ін. ; за ред. О.М. Бородіної. Ужгород : ІВА, 2006. 496 с.
5. Гоголь Т. В. Пріоритети Спільної аграрної політики ЄС та їх адаптація до умов регіонального розвитку України. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Gogol.pdf>.
6. Overview of CAP Reform 2014-2020. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf.
7. Priorities. URL: http://ec.europa.eu/europa2020/europa2020/-in-anutshell/priorities_index_en.htm.
8. Europe 2020 targets. URL: http://ec.europa.eu/europa2020/europa2020/-in-a-nutshell/targets/index_en.htm.
9. Зінчук Т.О. Сучасна парадигма Спільної аграрної політики ЄС як протидія глобальним викликам та дезінтеграції. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 78-85.
10. Європейська Енергетична Хартія від 17.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_061.
11. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056.
12. Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89/98>.
13. Повідомлення Європейської Комісії. «Європа 2020». Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjBzdisv4zkAhUqpIsKHUUYAt0QFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fold.minjust.gov.ua>.
14. European Structural and Investment Fund. URL: <https://www.gov.uk/european-structural-investment-funds>.
15. Кононов С.В. Фінансові механізми сталого розвитку продовольчого сектора ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 3(14). С. 18-24.

Надійшла до редакції 12.12.2018 р.

АНОТАЦІЇ

Антонюк В.П. *Проблеми розвитку вищої освіти в контексті потреб модернізації національної економіки України.* – С. 3.

Здійснено аналіз динаміки підготовки кадрів у системі вищої та професійної освіти, виявлено негативні тенденції зменшення обсягу підготовки фахівців, деформації структури підготовки за освітніми рівнями та її невідповідність потребам економіки. Проаналізовано їх причини та обґрунтовано пропозиції щодо забезпечення розвитку вищої освіти в контексті потреб модернізації економіки на новій технологічній основі.

Ключові слова: підготовка кадрів, вища освіта, людський капітал, компетентності, модернізація вищої освіти.

Бившев Р.О., Кондратенко О.О., Вечірко В.В. *Особливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в сучасних умовах.* – С. 138.

Виконано аналіз сучасних тенденцій розвитку малого і середнього бізнесу в Україні. Визначено специфічні соціально-економічні функції малого і середнього бізнесу, для виконання яких необхідне належне фінансове забезпечення завдяки розробці оптимальних варіантів співпраці невеликих підприємств з іншими секторами економіки, зокрема з великими корпоративними структурами, а також державою. Представлено динаміку питомої ваги підприємств малого, середнього та великого бізнесу в Україні, а також динаміку обсягу реалізованої продукції на підприємствах малого та середнього бізнесу за визначений період. Запропоновано ключові заходи в контексті вдосконалення податкової політики підтримки малого та середнього бізнесу в Україні.

Ключові слова: малий та середній бізнес, інструменти підтримки малого та середнього бізнесу, обсяг реалізованої продукції, зовнішні інвестори, методи державного стимулювання, види економічної діяльності.

Борисова С.Є., Балашова О.В. *Інвестиційний аспект розвитку економіки вітчизняних суб'єктів підприємництва на регіональному рівні в умовах фінансової глобалізації.* – С. 21.

Проаналізовано інвестиційний аспект розвитку національної економіки України та виокремлено чинники, які характеризують привабливість національної економіки та її банківського сектору в контексті фінансової глобалізації міжнародного середовища. Приділено увагу інвестиційній привабливості регіону, напрямам підвищення рівня інвестиційної привабливості та економічного розвитку регіонів України.

Ключові слова: національна економіка, іноземні інвестиції, національний банківський сектор, інвестиційна привабливість країни, інвестиційний клімат.

Горячук В.Ф., Назаренко Ю.А. *Аналіз можливості використання коефіцієнта Тобіна для оцінки прихованих активів підприємств.* – С. 55.

Розглянуто економічний зміст коефіцієнта Тобіна та його трактування в контексті інвестиційної привабливості підприємства, переоцінки (недооцінки) його акцій, оцінки наявності прихованих активів. Здійснено аналіз обґрунтованості таких трактувань. Наведено пояснення, чому коефіцієнт Тобіна, що охоплює всю сукупність компаній країни, регулярно виявляється вище або

нижче одиниці. Доведено неможливість використання цього показника для оцінки наявності прихованих активів.

Ключові слова: приховані активи, коефіцієнт Тобіна, оцінка, підприємство, капітал, ринкова вартість.

Жуков С.А., Маліношевська К.І. *Стратегія сталого розвитку України: аналіз національного, регіонального та підприємницького рівнів забезпечення.* – С. 12.

Досліджено теоретичні та практичні основи сталого розвитку національної економіки, зокрема промисловості, а також визначено перспективи забезпечення збалансованого розвитку в Україні виходячи із стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Виявлено вплив сталого розвитку на якість життя населення. Встановлено перспективи вдосконалення нормативно-правового забезпечення сталого розвитку в Україні. Акцентовано увагу на цілях сталого розвитку та стратегічних засадах його забезпечення в Україні, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс і соціальну згуртованість, служитимуть загальною основою для подальших перетворень в Україні.

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, індикатори сталого розвитку, стратегія сталого розвитку, нормативно-правове забезпечення, модель сталого розвитку, промислове виробництво.

Івченкова О.Ю., Будакова О.А. *Аналіз фінансових результатів банківського сектору України.* – С. 184.

Проаналізовано результати фінансової діяльності комерційних банків України за 2011-2017 рр. Визначено, що з метою підвищення їх рентабельності необхідно збільшувати непроцентні доходи за рахунок упровадження нових послуг та проведення позабалансових операцій. Головним завданням залишається відновлення кредитно-інвестиційної діяльності, нарощування обсягів кредитування реальної економіки без зростання ризику неповернення кредитів. Запропоновано зосередити зусилля банків на відновленні гривневого кредитування реальної економіки. Наразі головною проблемою банків є велика частка непрацюючих кредитів. Банкам слід активніше працювати з такими кредитами та розробляти заходи щодо їх скорочення.

Ключові слова: банківська система, фінансові результати, обсяги кредитування, кредитна політика, комерційний банк, непрацюючі кредити.

Ісікова Н.П., Щербак Ю.А. *Аналіз конкурентоспроможності продукції машинобудівних підприємств в умовах євроінтеграції.* – С. 129.

Досліджено особливості конкурентоспроможності продукції машинобудівних підприємств в умовах євроінтеграції. Здійснено аналіз показників розвитку машинобудування України за 2005-2016 рр., який свідчить про низький рівень конкурентоспроможності держави на світових ринках. Виявлено основні проблеми підприємств машинобудування, які суттєво впливають саме на показники конкурентоспроможності продукції галузі: застарілі основні активи українських підприємств, їх низька інвестиційна привабливість; відсутність в Україні низки високотехнологічних галузей; низька конкурентоспроможність багатьох видів продукції вітчизняних підприємств; недостатня кількість кваліфікованих робітників; низький рівень конкурентоспроможності економіки України. Запропоновано здійснити розробку науково-методичних

підходів до управління конкурентоспроможністю продукції машинобудівних підприємств, які б не тільки враховували успішний міжнародний досвід, але і могли б у чистому вигляді бути застосовані в умовах євроінтеграції України.

Ключові слова: євроінтеграція, конкурентоспроможність продукції, машинобудівні підприємства, міжнародний досвід, конкурентне середовище.

Климова Т.В. *Проблеми створення хоспісів для осіб з особливими потребами як різновиду готельного бізнесу.* – С. 110.

На тлі існуючого стану готельного бізнесу в Україні здійснено спробу системного висвітлення та актуалізація проблеми забезпечення хоспісами в Україні, можливості розширення мережі хоспісів – як державних, так і комерційних структур отельного типу зі спеціальною орієнтацією. Інформаційною основою послужили авторські дослідження у сфері розвитку хоспісів як різновиду готельного бізнесу в Україні. Новизна дослідження полягає у спробі поєднати готельний бізнес та медичні установи щодо осіб з обмеженими можливостями, що дозволить значно полегшити їх стан як у фізіологічному, так і у моральному відношенні.

Ключові слова: готельний бізнес, хоспіс, аутизм, онкозахворюваність, термінальні хворі, паліативна допомога, рекреація, державні та комерційні реабілітаційні центри.

Латишева О.В., Кузнецова О.В. *Специфіка оптимізації бізнес-процесів надання послуг в умовах вітчизняних підприємств газопостачання.* – С. 84.

Розглянуто суть процесного підходу і переваги його використання в управлінні бізнес-процесами підприємства для оптимізації його діяльності. Доведено, що підприємство, яке застосовує процесний підхід в управлінні з використанням сучасного програмного забезпечення автоматизації бізнес-процесів з урахуванням типових помилок при здійсненні їх аналізу, здатне значною мірою підвищити ефективність господарської діяльності. Визначено суть моделювання з використанням платформи "Bizagi" для оптимізації бізнес-процесів. Розглянуто типові помилки при проведенні аналізу бізнес-процесів в умовах вітчизняних підприємств газопостачання. Доведено необхідність запровадження моделювання для оптимізації бізнес-процесів вітчизняних підприємств газопостачання. Результати аналізу і моделювання бізнес-процесів в умовах вітчизняного підприємства газопостачання дозволили внести конкретні коригування в кожну частину процедури надання послуг щодо встановлення (заміни) газового обладнання і підключення споживача газу до газових мереж міста.

Ключові слова: бізнес-процес, процесний підхід в управлінні, методи оптимізації, методологія моделювання бізнес-процесів, платформа "Bizagi".

Ляшенко А.Ю. *Тенденції міжнародного технологічного трансферу в Україні.* – С. 150.

Наведено огляд підходів, які найбільш часто використовуються для оцінки трансферу технологій. Виконано аналіз переробної промисловості України, визначено наукоємність галузей промисловості за методикою ОЕСР. Здійснено оцінку впливу діяльності щодо створення нових продуктів і технологічних процесів вітчизняними підприємствами на експорт інноваційної промислової продукції з України. Проаналізовано зміну галузевої структури про-

мисловості у сфері передачі та придбання технологій, виявлено переважаючі форми міжнародного трансферу технологій в Україні.

Ключові слова: міжнародний трансфер технологій, інтенсивність НДДКР, наукоємне виробництво, інноваційна спроможність, придбання і передача технологій, прямі іноземні інвестиції.

Ляшенко В.І., Осадча Н.В., Дзюба С.В. *Поняття «смарт-сили»: особливості застосування у сфері космічної діяльності.* – С. 250.

Розкрито ключові чинники для обґрунтування економічного складу освоєння космічного простору; визначено сферу економічних інтересів України як частину національних інтересів; надано трактування національної безпеки в космічній галузі. Наведено структуру інтересів у космічній галузі, а також пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства в цій галузі. Представлено багаторівневу та багатовимірну сучасну світогосподарську систему господарювання та визначено місце в ній космічних інтересів. Проаналізовано систему міжнародних інститутів, які впливають на інтереси в космічній галузі. Досліджено теорії науковців щодо смарт-сили. Наведено формулу космічної могутності як складової смарт-сили.

Ключові слова: економіка космосу, національні інтереси, інтереси в космічній галузі, космічні ресурси, ефективність, смарт-сила.

Михайличенко Н.М., Полянська Д.А., Свинарченко Т.І. *Контролінг інноваційного бізнесу як система управління венчурним капіталом.* – С. 64.

Обґрунтовано значущість контролінгу інноваційного бізнесу як системи управління венчурним капіталом. Досліджено специфіку контролінгу як системи управління венчурним капіталом. Проаналізовано особливості венчурного капіталу як основи венчурного інвестування. Обґрунтовано застосування інструментарію контролінгу у венчурному інвестуванні. Визначено завдання системи контролінгу інноваційного бізнесу, його основні інструменти і методи.

Ключові слова: інноваційний бізнес, контролінг, венчурний капітал, інноваційний проект, інвестиційний проект, інновації, інноваційна діяльність.

Перебийніс В.І. *Формування економічної та енергетичної безпеки бурякоцукрового підкомплексу.* – С. 33.

Обґрунтовано, що для продуктових підкомплексів агропродовольчого комплексу можливі три основних варіанти поєднання імперативів забезпечення економічної, продовольчої та енергетичної безпеки.

У висококонкурентних умовах світового ринку цукру рівень розвитку бурякоцукрового підкомплексу України доцільно оцінювати перш за все показниками як соціальної та екологічної ефективності, так і економічної ефективності бурякоцукрового виробництва. Це необхідно враховувати при стратегуванні економічної та енергетичної безпеки бурякоцукроносних господарств і цукрових заводів.

Ключові слова: економічна безпека, енергетична безпека, бурякоцукровий підкомплекс, біопаливо.

Савченко М.В., Солоненко Ю.В. *Концептуальні основи формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.* – С. 194.

На основі дослідження етимології категорії «механізм» визначено історичні напрями її формування. Викладено підходи до тлумачення організаційно-економічного механізму управління. Надано авторське трактування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу. Запропоновано концепцію формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу. Визначено основні принципи управління підприємствами сімейного бізнесу. Обґрунтовано інструментально-методичну складову концепції через систему оцінки ефективності організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу, аналіз тенденцій розвитку підприємств сімейного бізнесу, а також аналіз передумов та чинників розвитку підприємств сімейного бізнесу. Результатом реалізації запропонованої концепції є вдосконалення організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу, що дозволить підвищити ефективність діяльності підприємств сімейного бізнесу, які можуть стати економічним підґрунтям розвитку економіки держави.

Ключові слова: механізм, управління, організаційно-економічний механізм, концепція, підприємства сімейного бізнесу.

Сердюк О.С. *Експериментальне моделювання процесів оптимізації навантаження на ТЕС. – С. 213.*

Проаналізовано структуру виробництва електроенергії в Україні. Виявлено, що теплова енергогенерація є важливим елементом енергетичного сектору України. Запропоновано спосіб оптимізації теплової енергогенерації з використанням експериментального моделювання, суть якої полягає в генеруванні комбінацій розподілення навантаження серед ТЕС, за якої питомі витрати будуть найменшими. Розроблено абстрактну (комп'ютерну) експериментальну модель, що генерує випадкові комбінації розподілення навантаження серед ТЕС, із подальшим пошуком оптимальної комбінації. Як інструмент розробки моделі використано мову програмування Python. Здійснено експериментальне моделювання процесів завантаження потужностей Запорізької, Дніпропетровської, Лавицької, Вуглегірської та Курахівської ТЕС. Запропоновано організаційні заходи щодо підвищення ефективності теплової енергогенерації.

Ключові слова: теплова енергогенерація, ТЕС, оптимізація процесів, експериментальне моделювання, виробництво.

Сидорчук О.Г. *Соціальна безпека як елемент державного регулювання: соціально-економічний та гуманітарний контекст. – С. 95.*

Визначено місце і роль безпеки як міждисциплінарної філософської, економічної та соціальної категорії, а також ключової складової сталого людського розвитку. Доведено, що в системі економічних категорій безпека виконує інтегральну функцію щодо економічної свободи та захисту від небезпеки економічної дестабілізації.

Обґрунтовано реалізацію безпеки як соціальної категорії в рамках моделі соціальної держави. Досліджено розширення воєнно-політичного концепту безпеки до меж соціально-гуманітарної сфери. Встановлено, що національна безпека набуває більш широкого соціально-економічного змісту як одна з базових складових державного регулювання суспільних відносин.

Особливістю нової моделі доброго (належного, нового) врядування є включення до процесу управління широкого кола суспільних суб'єктів.

Проаналізовано концептуальні зміни законодавства України про національну безпеку з урахуванням основних принципів і підходів до її розуміння в США та ЄС. Обґрунтовано, що розуміння соціальної безпеки як синтезу державної та громадської безпеки загалом відповідає європейському та світовому трендам щодо розширення соціально-гуманітарного трактування безпеки.

Ключові слова: соціальна безпека, державне регулювання, національна безпека, сталий людський розвиток, соціальна держава.

Ситник Є.А. *Інституціональний та історико-економічний аспекти російсько-української «дружби» та корупції.* – С. 238.

У статті на прикладі відносин між Україною козацької доби та Московською державою досліджено економічні причини й основні грошові потоки української корупції в історичній ретроспективі та порушено питання про відповідність економічного середовища привнесеним (імпортованим) у нього інститутам.

Ключові слова: контракт між елітами, матеріальне утримання в обмін на військову службу, міждержавна корупція, геополітичний хабар, обіг корупційних грошей, взаємна корупція управлінських еліт, корупційний контур, інституціональне прикриття, економічний клей імперського будівництва, часовий вимір корупції, економічне середовище, експорт/імпорт інститутів.

Телишевська Л.І., Ільченко Д.В. *Особливості управління персоналом на підприємстві.* – С. 116.

Досліджено сутність системи управління персоналом як найважливішої системи управлінської діяльності підприємства. Наведено методи, підходи до управління персоналом, основні функції системи управління персоналом та її підсистем. Виявлено існуючі проблеми управління персоналом на підприємстві. Розглянуто розвиток концепцій управління персоналом від рівня відділу кадрів до управління людськими ресурсами, людським потенціалом й інтелектуальним капіталом. Акцентовано увагу на доцільності вдосконалення структури системи управління персоналом на вітчизняних підприємствах із доведенням системи професійного розвитку персоналу до сучасного рівня. Встановлено доцільність адаптації до умов функціонування вітчизняних підприємств японської школи персонал-менеджменту в частині освіти і підготовки їх працівників з моменту прийняття на роботу, що послужило б передумовою працевлаштування молодих фахівців.

Ключові слова: управління персоналом, функції, методи, підходи, концепція, підприємство, розвиток персоналу, підсистеми, інтелектуальний капітал.

Уманець С.В. *Світовий досвід розвитку відновлюваної енергетики агропродовольчого сектору.* – С. 266.

Вивчено світовий досвід щодо розвитку відновлюваної енергетики агропродовольчого сектору шляхом оцінки основних пріоритетів Європейського Союзу у сфері спільної аграрної політики, у тому числі її структурних складових. Досліджено інституціональні підходи до формування Спільної аграрної політики ЄС й Енергетичної стратегії ЄС у контексті Європейської стратегії «Європа 2020» і Восьмої рамкової програми регіонального розвитку

«Горизонт 2020». Доведено доцільність системного підходу до конвергенції аграрної та енергетичної політики України як складової заходів державного регулювання економіки, імплементації європейського досвіду в національну економіку як стратегічних орієнтирів для України та її євроінтеграції.

Ключові слова: відновлювана енергетика, агропродукція, розвиток, аграрна політика, енергетична політика, Європейський Союз.

Усоський В.М. *Сутність криптовалюти й історичні передумови виникнення абстрактного зобов'язання як умови емісії банком кредитних грошей.* – С. 47.

Стаття присвячена порівняльному аналізу сутності криптовалюти і фідучіарних грошей у контексті історичних передумов виникнення абстрактного зобов'язання як умови емісії кредитних грошей. Майнер виробляє криптовалюту як цифровий товарний актив для продажу на товарному ринку. Виявлення економічної сутності криптовалюти є актуальним для її юридичної легалізації в економіці та пошуку адекватного нормативно-правового визначення в правовій системі.

Ключові слова: кредитні гроші як універсальні безумовні фінансові зобов'язання і вимоги, криптовалюта як цифровий товар, майнер, банківська система, абстрактне зобов'язання, простий борг, вексель, регрес, протест.

Фоміченко І.П., Баркова С.О. *Вплив інтеграційних процесів ЄС на стратегічний розвиток України в умовах глобалізації.* – С. 73.

Розкрито суть й обґрунтовано необхідність європейської інтеграції, викремлено й охарактеризовано основні етапи наближення України до ЄС. Виконано аналіз позитивного та негативного впливу євроінтеграції на розвиток держави, визначено основні напрями здійснення реформ. Доведено, що європейський інтеграційний вектор для України є не тільки пріоритетним, але і перспективним. Зазначено першочергові кроки для поліпшення співробітництва між Україною та ЄС.

Ключові слова: глобалізація, європейська інтеграція, світова економіка, модернізація, стратегічний розвиток.

Шабаліна Л.В., Алексєєв М.В. *Порівняльна оцінка інноваційного розвитку країн БРІКС.* – С. 228.

Виконано оцінку інноваційного розвитку країн БРІКС. Виявлено, що з них тільки Китай входить у топ-25 країн з глобального індексу інновацій. Обґрунтовано необхідність створення Центру інноваційного розвитку країн БРІКС, який функціонуватиме в напрямі розвитку науки, освіти й економіки.

Ключові слова: БРІКС, НДДКР, інновації, глобальний індекс інновацій, патенти, інноваційний центр.

АННОТАЦИИ

Антонюк В.П. *Проблемы развития высшего образования в контексте потребностей модернизации национальной экономики Украины.* – С. 3.

Осуществлен анализ динамики подготовки кадров в системе высшего и профессионального образования, выявлены негативные тенденции сокращения объема подготовки специалистов, деформация структуры подготовки по образовательным уровням и ее несоответствие потребностям экономики. Проанализированы причины возникновения проблем в высшей школе и обоснованы предложения по развитию высшего образования в контексте потребностей модернизации экономики на новой технологической основе.

Ключевые слова: подготовка кадров, высшее образование, человеческий капитал, компетенции, модернизация системы высшего образования.

Борисова С.Е., Балашова Е.В. *Инвестиционный аспект развития экономики отечественных субъектов предпринимательства на региональном уровне в условиях финансовой глобализации.* – С. 21.

Проанализирован инвестиционный аспект развития национальной экономики Украины и выделены факторы, характеризующие привлекательность национальной экономики и ее банковского сектора в контексте финансовой глобализации международной среды. Уделено внимание инвестиционной привлекательности региона, направлениям повышения уровня инвестиционной привлекательности и экономического развития регионов Украины.

Ключевые слова: национальная экономика, иностранные инвестиции, национальный банковский сектор, инвестиционная привлекательность страны, инвестиционный климат.

Бывшев Р.А., Кондратенко О.А., Вечирко В.В. *Особенности развития малого и среднего бизнеса в Украине в современных условиях.* – С. 138.

Проведен анализ современных тенденций развития малого и среднего бизнеса в Украине. Определены специфические социально-экономические функции малого и среднего бизнеса, для выполнения которых необходимо надлежащее финансовое обеспечение благодаря разработке оптимальных вариантов сотрудничества небольших предприятий с другими секторами экономики, в частности с крупными корпоративными структурами, а также государством. Представлена динамика удельного веса предприятий малого, среднего и крупного бизнеса в Украине, а также динамика объема реализованной продукции на предприятиях малого и среднего бизнеса за определенный период. Предложены ключевые мероприятия в контексте усовершенствования налоговой политики поддержки малого и среднего бизнеса в Украине.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, инструменты поддержки малого и среднего бизнеса, объем реализованной продукции, внешние инвесторы, методы государственного стимулирования, виды экономической деятельности.

Горячук В.Ф., Назаренко Ю.А. *Анализ возможности использования коэффициента Тобина для оценки скрытых активов предприятий.* – С. 55.

Рассмотрено экономическое содержание коэффициента Тобина и его трактовки в контексте инвестиционной привлекательности предприятия, пере-

оценки (недооценки) его акций, оценки скрытых активов. Осуществлен анализ обоснованности таких трактовок. Дано объяснение, почему коэффициент Тобина, который охватывает всю совокупность компаний страны, регулярно оказывается выше или ниже единицы. Доказана невозможность использования этого показателя для оценки скрытых активов.

Ключевые слова: скрытые активы, коэффициент Тобина, оценка, предприятие, капитал, рыночная стоимость.

Жуков С.А., Малиношевская Е.И. *Стратегия устойчивого развития Украины: анализ национального, регионального и предпринимательского уровней обеспечения.* – С. 12.

Исследованы теоретические и практические основы устойчивого развития национальной экономики, в частности промышленности, а также определены перспективы обеспечения сбалансированного развития в Украине исходя из стратегии устойчивого развития «Украина-2020». Определено влияние устойчивого развития на качество жизни населения. Выявлены перспективы усовершенствования нормативно-правового обеспечения устойчивого развития в Украине. Акцентируется внимание на целях устойчивого развития и стратегических основах его обеспечения в Украине, которые на практике обеспечивают макроэкономическую стабильность, экологический баланс и социальную сплоченность, будут выступать в качестве общей основы для дальнейших преобразований в Украине.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цели устойчивого развития, индикаторы устойчивого развития, стратегия устойчивого развития, нормативно-правовое обеспечение, модель устойчивого развития, промышленное производство.

Ивченкова Е.Ю., Будакова О.А. *Анализ финансовых результатов банковского сектора Украины.* – С. 184.

Проанализированы результаты финансовой деятельности коммерческих банков Украины за 2011-2017 гг. Определено, что с целью повышения рентабельности необходимо увеличивать непроцентные доходы за счет внедрения новых услуг и проведения внебалансовых операций. Главной задачей остается восстановление кредитно-инвестиционной деятельности, наращивание объемов кредитования реальной экономики без роста риска невозвращения кредитов. Предложено сосредоточить усилия банков на восстановлении гривневого кредитования реальной экономики. Сегодня главной проблемой банков является большая доля неработающих кредитов. Банкам следует значительно активнее работать с такими кредитами и разрабатывать мероприятия по их сокращению.

Ключевые слова: банковская система, финансовые результаты, объемы кредитования, кредитная политика, коммерческий банк, неработающие кредиты.

Исикова Н.П., Щербак Ю.А. *Анализ конкурентоспособности продукции машиностроительных предприятий в условиях евроинтеграции.* – С. 129.

Исследованы особенности конкурентоспособности продукции машиностроительных предприятий в условиях евроинтеграции. Проведен анализ показателей развития машиностроения Украины за 2005-2016 гг., который

свидетельствует о низком уровне конкурентоспособности государства на мировых рынках. Выделены основные проблемы предприятий машиностроения, которые существенно влияют на показатели конкурентоспособности продукции отрасли: устаревшие основные активы украинских предприятий, их низкая инвестиционная привлекательность; отсутствие в Украине ряда высокотехнологичных отраслей; низкая конкурентоспособность многих видов продукции отечественных предприятий; недостаточное количество квалифицированных рабочих; низкий уровень конкурентоспособности экономики Украины. Предложено осуществить разработку научно-методических подходов к управлению конкурентоспособностью продукции машиностроительных предприятий, которые бы не только учитывали успешный международный опыт, но и могли бы в чистом виде быть применены в условиях евроинтеграции Украины.

Ключевые слова: евроинтеграция, конкурентоспособность продукции, машиностроительные предприятия, международный опыт, конкурентная среда.

Климова Т.В. *Проблемы создания хосписов для людей с ограниченными возможностями как разновидности гостиничного бизнеса. – С. 110.*

На фоне существующего состояния гостиничного бизнеса в Украине предпринята попытка системного освещения и актуализации проблемы обеспечения хосписами в Украине, возможности расширения сети хосписов – как государственных, так и коммерческих структур отельного типа со специальной ориентацией. Информационной основой послужили авторские исследования в области развития хосписов как разновидности гостиничного бизнеса в Украине. Новизна исследования заключается в попытке совместить гостиничный бизнес и медицинские учреждения в отношении лиц с ограниченными возможностями, что позволит значительно облегчить их состояние как в физиологическом, так и в моральном плане.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, хоспис, аутизм, онкозаболеваемость, терминальные больные, паллиативная помощь, рекреация, государственные и коммерческие реабилитационные центры.

Латышева Е.В., Кузнецова О.В. *Специфика оптимизации бизнес-процессов предоставления услуг в условиях отечественных предприятий газоснабжения. – С. 84.*

Рассмотрены сущность процессного подхода и преимущества его использования в управлении бизнес-процессами предприятия для оптимизации его деятельности. Доказано, что предприятие, которое применяет процессный подход в управлении с использованием современного программного обеспечения автоматизации бизнес-процессов с учетом типичных ошибок при осуществлении их анализа, способно значительно повысить эффективность хозяйственной деятельности. Определена сущность моделирования с использованием платформы "Bizagi" для оптимизации бизнес-процессов. Рассмотрены типичные ошибки при проведении анализа бизнес-процессов в условиях отечественных предприятий газоснабжения. Доказана необходимость введения моделирования для оптимизации бизнес-процессов отечественных предприятий газоснабжения. Результаты анализа и моделирования бизнес-процессов в условиях отечественного предприятия газоснабжения позволили внести кон-

кретные корректировки в каждую часть процедуры предоставления услуг по установке (замене) газового оборудования и подключения потребителя газа к газовым сетям города.

Ключевые слова: бизнес-процесс, процессный подход в управлении, методы оптимизации, методология моделирования бизнес-процессов, платформа "Bizagi".

Ляшенко А.Ю. *Тенденции международного трансфера технологий в Украине. – С. 150.*

Представлен обзор подходов, наиболее часто используемых для оценки трансфера технологий. Выполнен анализ перерабатывающей промышленности Украины, определена наукоемкость отраслей промышленности по методике ОЭСР. Проведена оценка влияния деятельности по созданию новых продуктов и технологических процессов отечественными предприятиями на экспорт инновационной промышленной продукции из Украины.

Проанализированы изменения отраслевой структуры промышленности в сфере передачи и приобретения технологий, выявлены доминирующие формы международного трансфера технологий в Украине.

Ключевые слова: международный трансфер технологий, интенсивность НИОКР, наукоемкое производство, абсорбционная способность, инновационная способность, приобретение и передача технологий, прямые иностранные инвестиции.

Ляшенко В.И., Осадчая Н.В., Дзюба С.В. *Понятие «смарт-силы»: особенности использования в сфере космической деятельности. – С. 250.*

Раскрыты ключевые факторы для обоснования экономического состава освоения космического пространства; определена сфера экономических интересов Украины как часть национальных интересов; дана трактовка национальной безопасности в космической отрасли. Представлена структура интересов в космической отрасли, а также предложения по совершенствованию национального законодательства в этой отрасли. Приведена многоуровневая и многомерная современная система хозяйствования и определено место в ней космических интересов. Проанализирована система международных институтов, влияющих на интересы в космической отрасли. Исследованы теории ученых о смарт-силе. Представлена формула космической мощности как составляющей смарт-силы.

Ключевые слова: экономика космоса, национальные интересы, интересы в космической отрасли, космические ресурсы, смарт-сила.

Михайличенко Н.Н., Полянская Д.А., Свиarenко Т.И. *Контроллинг инновационного бизнеса как система управления венчурным капиталом. – С. 64.*

Обоснована значимость контроллинга инновационного бизнеса как системы управления венчурным капиталом. Исследована специфика контроллинга как системы управления венчурным капиталом. Проанализированы особенности венчурного капитала как основы венчурного инвестирования. Обосновано применение инструментария контроллинга в венчурном инвестировании. Определены задачи контроллинга инновационного бизнеса, его основные инструменты и методы.

Ключевые слова: инновационный бизнес, контроллинг, венчурный капитал, инновационный проект, инвестиционный проект, инновации, инновационная деятельность.

Перебийнос В.И. *Формирование экономической и энергетической безопасности свеклосахарного подкомплекса.* – С. 33.

Обосновано, что для продуктовых подкомплексов агропродовольственного комплекса возможны три основных варианта сочетания императивов обеспечения экономической, продовольственной и энергетической безопасности.

В условиях высококонкурентного мирового рынка сахара уровень развития свеклосахарного подкомплекса Украины целесообразно оценивать прежде всего показателями как социальной и экологической эффективности, так и экономической эффективности свеклосахарного производства, что следует учитывать при стратегировании экономической и энергетической безопасности свеклосеющих хозяйств и сахарных заводов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, энергетическая безопасность, свеклосахарный подкомплекс, биотопливо.

Савченко М.В., Солоненко Ю.В. *Концептуальные основы формирования организационно-экономического механизма управления предприятиями семейного бизнеса.* – С. 194.

На основе исследования этимологии категории «механизм» определены исторические направления ее формирования. Выделены подходы к толкованию категории «организационно-экономический механизм управления». Сформулирована авторская трактовка организационно-экономического механизма управления предприятиями семейного бизнеса. Предложена концепция формирования организационно-экономического механизма управления предприятиями семейного бизнеса. Определены основные принципы управления предприятиями семейного бизнеса. Обоснована инструментально-методическая составляющая концепции посредством системы оценки эффективности организационно-экономического механизма управления предприятиями семейного бизнеса, анализа тенденций развития предприятий семейного бизнеса, а также анализа предпосылок и факторов развития предприятий семейного бизнеса. Результатом реализации концепции является совершенствование организационно-экономического механизма управления предприятиями семейного бизнеса, позволяющего повысить эффективность деятельности предприятий семейного бизнеса, которые могут стать экономической основой развития экономики государства.

Ключевые слова: механизм, управление, организационно-экономический механизм, концепция, предприятия семейного бизнеса.

Сердюк А.С. *Экспериментальное моделирование процессов оптимизации нагрузки на ТЭС.* – С. 213.

Проанализирована структура производства электроэнергии в Украине. Выявлено, что тепловая энергогенерация является важным элементом энергетического сектора Украины. Предложен способ оптимизации тепловой энергогенерации с использованием экспериментального моделирования, суть которого заключается в генерировании комбинаций распределения нагрузки

среди ТЭС, при которой удельные затраты будут наименьшими. Разработана абстрактная (компьютерная) экспериментальная модель, генерирующая случайные комбинации распределения нагрузки среди ТЭС с последующим поиском оптимальной комбинации. В качестве инструмента разработки модели использован язык программирования Python. Осуществлено экспериментальное моделирование процессов загрузки мощностей Запорожской, Добротворской, Ладыжинской, Углегорской и Кураховской ТЭС. Предложены организационные мероприятия по повышению эффективности тепловой энергогенерации.

Ключевые слова: тепловая энергогенерация, ТЭС, оптимизация процессов, экспериментальное моделирование, производство.

Сидорчук О.Г. *Социальная безопасность как элемент государственного регулирования: социально-экономический и гуманитарный контекст.* – С. 95.

Определены место и роль безопасности как междисциплинарной философской, экономической и социальной категории, а также ключевой составляющей устойчивого человеческого развития. Доказано, что в системе экономических категорий безопасность выполняет интегральную функцию по отношению к экономической свободе.

Обоснована реализация безопасности как социальной категории в рамках модели социального государства. Изучено расширение военно-политического концепта безопасности до рамок социально-гуманитарной сферы. Установлено, что национальная безопасность приобретает более широкое социально-экономическое содержание как одна из базовых составляющих государственного регулирования социальных отношений. Особенностью новой модели нового управления является привлечение к процессу управления широкого круга социальных субъектов.

Проанализированы концептуальные изменения законодательства Украины о национальной безопасности с учетом основных принципов и подходов к ее пониманию в США и ЕС. Обосновано, что понимание социальной безопасности как синтеза государственной и общественной безопасности в целом соответствует европейскому и мировому трендам относительно расширения социально-гуманитарной трактовки безопасности.

Ключевые слова: социальная безопасность, государственное регулирование, национальная безопасность, устойчивое человеческое развитие, социальное государство.

Сытник Е.А. *Институциональный и историко-экономический аспекты российско-украинской «дружбы» и коррупции.* – С. 238.

В статье на примере отношений между Украиной казачьего периода и Московским государством исследованы экономические причины и основные денежные потоки украинской коррупции в исторической ретроспективе и поднят вопрос о соответствии экономической среды привнесенным (импортированным) в нее институтам.

Ключевые слова: контракт между элитами, материальное содержание обмен на военную службу, межгосударственная коррупция, геополитическая взятка, кругооборот коррупционных денег, взаимная коррупция управленче-

ских элит, коррупционный контур, институциональное прикрытие, экономический клей имперского строительства, временное измерение коррупции, экономическая среда, экспорт/импорт институтов.

Телишевская Л.И., Ильченко Д.В. *Особенности управления персоналом на предприятии.* – С. 116.

Исследована сущность системы управления персоналом как важнейшей системы управленческой деятельности предприятия. Приведены методы, подходы к управлению персоналом, основные функции системы управления персоналом и ее подсистем. Выявлены существующие проблемы управления персоналом на предприятии. Рассмотрено развитие концепций управления персоналом от уровня отдела кадров до управления человеческими ресурсами, человеческим потенциалом и интеллектуальным капиталом. Акцентируется внимание на целесообразности совершенствования структуры системы управления персоналом на отечественных предприятиях с доведением системы профессионального развития персонала до современного уровня. Установлена целесообразность адаптации к условиям функционирования отечественных предприятий японской школы персонал-менеджмента в части образования и подготовки их работников с момента принятия на работу, что послужило бы предпосылкой трудоустройства молодых специалистов.

Ключевые слова: управление персоналом, функции, методы, подходы, концепция, предприятие, развитие персонала, подсистемы, интеллектуальный капитал.

Уманец С.В. *Мировой опыт развития возобновляемой энергетики агропродовольственного сектора.* – С. 266.

Изучен мировой опыт по развитию возобновляемой энергетики агропродовольственного сектора посредством оценки основных приоритетов Европейского Союза в области общей аграрной политики, в том числе ее структурных составляющих. Исследованы институциональные подходы к формированию общей сельскохозяйственной политики ЕС и Энергетической стратегии ЕС в контексте Европейской стратегии «Европа 2020» и Восьмой рамочной программы регионального развития «Горизонт 2020». Доказана целесообразность системного подхода к конвергенции аграрной и энергетической политики Украины как составляющей мер государственного регулирования экономики, имплементации европейского опыта в национальную экономику в качестве стратегических ориентиров для Украины и ее евроинтеграции.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, агропродукция, развитие, аграрная политика, энергетическая политика, Европейский Союз.

Усоский В.Н. *Сущность криптовалюты и исторические предпосылки возникновения абстрактного обязательства как условия эмиссии банком кредитных денег.* – С. 47.

Статья посвящена сравнительному анализу сущности криптовалюты и фидуциарных денег в контексте исторических предпосылок возникновения абстрактного обязательства как условия эмиссии кредитных денег. Майнер производит криптовалюту как цифровой товарный актив для продажи на товарном рынке. Выявление экономической сущности криптовалюты актуально

для целей ее юридической легализации в экономике и поиска ее адекватного нормативно-правового определения в правовой системе.

Ключевые слова: кредитные деньги как универсальные безусловные финансовые обязательства и требования, криптовалюта как цифровой товар, майнер, банковская система, абстрактное обязательство, простой долг, вексель, регресс, протест.

Фомиченко И.П., Баркова С.А. *Влияние интеграционных процессов ЕС на стратегическое развитие Украины в условиях глобализации. – С. 73.*

Раскрыта сущность и обоснована необходимость европейской интеграции, выделены и охарактеризованы основные этапы приближения Украины к ЕС. Проведен анализ положительного и отрицательного влияния евроинтеграции на развитие государства, определены основные направления проведения реформ. Доказано, что европейский интеграционный вектор для Украины является не только приоритетным, но и перспективным. Приведены первоочередные шаги для улучшения сотрудничества между Украиной и ЕС.

Ключевые слова: глобализация, европейская интеграция, мировая экономика, модернизация, стратегическое развитие.

Шабалина Л.В., Алексеев Н.В. *Сравнительная оценка инновационного развития стран БРИКС. – С. 228.*

Проведена оценка инновационного развития стран БРИКС. Выявлено, что из них только Китай входит в топ-25 стран по глобальному индексу инноваций. Обоснована необходимость создания Центра инновационного развития стран БРИКС, который будет функционировать по направлению развития науки, образования и экономики.

Ключевые слова: БРИКС, НИОКР, инновации, глобальный индекс инноваций, патенты, инновационный центр.

ABSTRACTS¹

Antoniuk V.P. *Problems of development of higher education in the context of the needs of the modernization of the national economy.* – P. 3.

The analysis of the dynamics of training in the system of higher and professional education, discovered the negative trends in the reduction of the volume of training, deformation structures of training by educational levels and the discrepancy of the needs of the economy. Analyzed their causes and substantiated a number of proposals on the development of higher education in the context of the needs of the modernization of the economy to the new technological basis.

Keywords: training, higher education, human capital, competence, the modernization of higher education.

Borysova S., Balashova O. *Investment aspect of economic development of domestic business entities at the regional level in the conditions of financial globalization.* – P. 21.

The article analyzes the investment aspect of the development of the national economy of Ukraine and outlines the factors that characterize the attractiveness of the national economy and its banking sector in the context of the financial globalization of the international environment. Attention is paid to the investment attractiveness of the region, directions of increasing the level of investment attractiveness and economic development of the regions of Ukraine.

Keywords: national economy, foreign investments, national banking sector, investment attractiveness of the country, investment climate.

Byvshev R.A., Kondratenko O.A., Vechirko V.V. *Features of the development of small and medium-sized businesses in Ukraine in modern conditions.* – P. 138.

The article is carried out analysis of current trends in the development of small and medium-sized businesses in Ukraine. A number of specific socio-economic functions of the small and medium-sized businesses have been identified, which require adequate financial support through the development of optimal options for cooperation of small enterprises with other sectors of the economy, in particular, with large corporate structures, as well as the state. The dynamics of the share of small, medium and large businesses in Ukraine, as well as the dynamics of the volume of products sold at small and medium-sized businesses for a certain period is presented. Key actions were proposed in the context of improving the tax policy of support small and medium-sized businesses in Ukraine.

Keywords: small and medium-sized businesses, instruments of support of small and medium-sized businesses, volume of sold products, external investors, methods of state incentives, types of economic activity.

Fomichenko I.P., Barkova S.A. *Influence of EU integration processes on Ukraine strategic development in the context of globalization.* – P. 73.

The article reveals the essence and substantiated the need for European integration, highlighted and characterized the main stages of Ukraine approach to the

---

¹ Надано в авторській редакції.

EU. Analysis of the positive and negative impact of European integration on the development of the state has been carried out, and the main directions for implementing reforms have been determined. It is proved that the European integration vector for Ukraine is not only a priority, but also promising, and highlights the priority steps for improving cooperation between Ukraine and the EU.

Keywords: globalization, European integration, world economy, modernization, strategic development.

Goryachuk V., Nazarenko J. *Analysis of the possibility of use of Tobin coefficient for evaluation hidden assets.* – P. 55.

The paper considers the economic content of the Tobin coefficient and its interpretation in the context of the investment attractiveness of the enterprise, revaluation (underestimation) of its shares, assessment of the availability of hidden assets. The analysis of the validity of such interpretations. An explanation is given why the Tobin coefficient, which covers the entire set of companies in a country, regularly turns out to be higher or lower than one. The impossibility of using this indicator to assess the availability of hidden assets has been proved.

Keywords: hidden assets, Tobin coefficient, evaluation, enterprise, capital, market value.

Isikova N.P., Scherbak J.A. *Analysis of the competitiveness of products of machine-building enterprises in the context of European integration.* – P. 129.

The article explores the peculiarities of the competitiveness of products of machine-building enterprises in the context of European integration. The analysis of indicators of the development of engineering in Ukraine for the years 2005-2016, which indicates a low level of competitiveness of our state in world markets. The main problems of engineering enterprises that significantly affect the indicators of product competitiveness are highlighted: outdated main assets of Ukrainian enterprises, their low investment attractiveness, the lack of a number of high-tech industries in Ukraine, low competitiveness of many types of products of domestic enterprises, insufficient number of skilled workers, low level of competitiveness of the economy of Ukraine. It is proposed to carry out the development of scientific and methodological approaches to the management of the competitiveness of products of machine-building enterprises, which would not only take into account successful international experience, but also could be applied in a pure form in the context of Ukraine European integration.

Keywords: European integration, competitiveness of products, machine-building enterprises, international experience, competitive environment.

Ivchenkova E.Yu, Budakova O.A. *Analysis of financial results of bank sector of Ukraine.* – P. 184.

In the article the results of financial activity of commercial banks of Ukraine are analysed for 2011-2017. It is certain that with the purpose of increase of profitability it is necessary to increase unpercent assets due to introduction of new services and realization of off-balance sheet operations. A main task is remained by renewal of credit-investment activity, increase of volumes of crediting of the real economy without the height of risk of failure to return of credits. It offers to concentrate effort on banks on renewal of the hryvnia crediting of the real economy. Today

the main problem of banks is remained by the large stake of unworking credits. Jars are necessary considerably more active to work with such credits and develop the plan of event on their reduction.

Keywords: banking system, financial results, volumes of crediting, credit politics, commercial bank, unworking credits.

Klymova T.V. *Problems of creating hospitals for people with restricted opportunities as a variety of hotel business.* – P. 110.

In this study, against the background of the existing state of the hotel business in Ukraine, an attempt was made to provide systemic coverage and update the problem of providing hospices in Ukraine and the possibility of expanding the hospice network, both public and commercial structures of a hotel type with a special orientation. The informational basis was the author's research in the field of hospice development, as a type of hotel business in Ukraine. The novelty of the research lies in the attempt to combine the hotel business and medical institutions in relation to persons with disabilities, which would greatly facilitate their condition and the condition of their families, both in physiological and moral sense.

Keywords: hotel business, hospice, autism, oncological diseases, terminal patients, palliative care, recreation, state and commercial rehabilitation centers.

Latysheva O.V., Kuznetsova O.V. *Specific optimization of business processes for providing services in the conditions of domestic gas supply enterprises.* – P. 84.

In the article the essence of the process approach and advantages of its use in business process management of the enterprise are considered for optimization of its activity. It is proved that the enterprise, which uses a process approach in management using modern business process automation software, taking into account typical errors in their analysis, can significantly improve the efficiency of economic activity. The essence of simulation using the Bizagi platform for optimization of business processes is determined. The typical errors during the analysis of business processes in the conditions of domestic enterprises of gas supply are considered. The necessity of introduction of modeling for optimization of business processes of domestic enterprises of gas supply is proved, that leads to the ordering of their activity, bringing it to clear procedures. The result of the analysis and modeling of business processes in the conditions of the domestic gas supply company made it possible to propose to make specific adjustments to each part of the procedure for the provision of services for the installation (replacement) of gas equipment and the connection of the gas consumer to the gas networks of the city.

Keywords: business process, process approach in management, methods of optimization, business process modeling methodology, platform "Bizagi".

Liashenko A.Y. *Trends in International Technology Transfer in Ukraine.* – P. 150.

The article gives an overview of the most frequently used approaches to estimating the technology transfer level. The author analyzes the science intensity of the branches of the processing industry in Ukraine on the basis of the OECD methodology approach. The author assessed the impact of the activity on the creation

of new products and technological processes by domestic enterprises on the export of innovative industrial products from Ukraine.

The article analyzes the changes in the sectoral structure of technology transfer and acquisition in Ukraine, identifies the prevailing forms of International Technology Transfer in Ukraine.

Keywords: International Technology Transfer (ITT), R & D intensity, science-intensive production, absorptive capacity, innovative capacity, technology acquisition and transfer, foreign direct investment (FDI).

Lyashenko V.I., Osadcha N.V., Dzuba S.V. *The concept of "smart-power": features of application in the field of space activities Ukraine belongs to developed space nations.* – P. 250.

The area of national interests of space as part of Ukraine's national interests is analyzed. The article presents the main factors for substantiating the economic composition of space exploration, defines the sphere of economic interests of Ukraine as part of national interests, defines national security in the field of space. The structure of interests in space and space in space is presented in the paper, proposals for improvement of national legislation in the field of space are presented. The article presents a multilevel and multidimensional modern business system, the global business system, and defines the role of space interests. The system of international institutions influencing the space sphere is analyzed. The cosmic power schemes as components of the start of force are investigated.

Keywords: space economics, national interests, space interests, space resources, start force.

Mykhaylychenko N., Polyanskaya D., Svyntarenko T. *Innovation business controlling as a venture capital management system.* – P. 64.

The article substantiates the importance of controlling innovation business as a venture capital management system. The specifics of controlling as a venture capital management system are explored. The peculiarities of venture capital as the basis of venture capital investment are analyzed. The application of controlling tools in venture investment is substantiated. The tasks of the system of controlling innovation business, its main tools and methods are determined.

Keywords: innovation business, controlling, venture capital, innovation project, investment project, innovation, innovation activity.

Perebyynis V. I. *Formation of Economic and Energy Security of Beet Sugar Subcomplex.* – P. 33.

To some extent, economic and energy security are interrelated and interdependent. On the one hand, economic security as a system includes energy security as a subsystem. On the other hand, the category of "energy security" has an independent meaning.

It has been substantiated that for food subcomplexes of the agri-food complex, there are three main options for combining the imperatives in order to ensure economic, food and energy security.

Under the conditions of a highly competitive world sugar market, it is advisable to evaluate the level of development of the sugar beet subcomplex of Ukraine primarily by indicators of both social and environmental efficiency and economic

efficiency of sugar beet production, which should be taken into account when strategizing the economic and energy security of beet-growing farms and sugar factories.

Keywords: economic security, energy security, sugar beet subcomplex, bio-fuel.

Savchenko M.V., Solonenko Y.V. *Conceptual bases for the organizational and economic mechanism of management of family business enterprises.* – P. 194.

On the basis on the research of etymology of the category «mechanism» identifies the historical directions of its formation. Approaches to the definition of the category «organizational and economic mechanism of management». The authors proposed the concept of organizational and economic mechanism for managing family business enterprises. The concept of forming the organizational and economic mechanism for managing family business enterprises are defined. The basic principles of management of family business enterprises. The instrumental and methodological component of the concept is substantiated through the system of evaluating the effectiveness of the organizational and economic mechanism of managing family business enterprises, the analysis of trends in the development of family business enterprises, as well as the analysis of preconditions and factors for the development of family business enterprises. The result of the implementation of the proposed concept is to improve the organizational and economic mechanism of managing family business enterprises, which will improve the efficiency of family business enterprises, which can become the economic basis for the development of the state economy.

Keywords: mechanism, management, organizational and economic mechanism, concept, family business enterprises.

Serdyuk O.S. *Experimental modeling of loading optimization processes on TPP.* – P. 213.

Analyzed the structure of electricity production in Ukraine. It is revealed that TPP is an important element of the energy sector of Ukraine. A method is proposed for optimizing thermal power plant using experimental simulation, the essence of which is to generate load distribution combinations among thermal power plants at which the unit costs will be minimal. An abstract (computer) experimental model has been developed that generates random combinations of load distribution among thermal power plants and then searches for the optimal combination. As a tool for developing a model, the programming language Python is used. Experimental modeling of the processes of capacity utilization of the Zaporizhzhya, Dobrotvorskaya, Ladyzhynsky, Uglegorskaya and Kurakhovskaya TPPs has been carried out. Organizational measures to improve the efficiency of thermal power plant are proposed.

Keywords: thermal power plant, TPP, process optimization, experimental modeling, production.

Shabalina L.V., Alekseev N.V. *Comparative evaluation of the innovation development of the BRICS countries.* – P. 228.

The article assesses the innovative development of the BRICS countries. It is determined that only China from BRICS countries is in the top 25 countries by the

global innovation index. The necessity of creating a centre for innovative development of the BRICS countries, which will function in the direction of the development of science, education and economics, is substantiated.

Keywords: BRICS, R&D, innovation, global innovation index, patents, innovation center.

Sydorchuk O. *Social security as an element of state regulation in the system: socio-economic and humanitarian context.* – P. 95. The place and role of security as an interdisciplinary philosophical, economic and social category, as well as a key component of sustainable human development, are defined. It is proved that in the system of economic categories, security performs an integral function in relation to economic freedom and protection from the danger of economic destabilization, which ensures the stability of the economic system and guarantees the economic security of the state, man and society.

The implementation of security as a social category in the framework of the social state model is substantiated. The expansion of the military-political concept of security to the framework of the social and humanitarian sphere has been studied. It has been established that national security acquires a broader socio-economic content as one of the basic components of the state regulation of social relations, including state administration, public administration and public administration, as integral elements of the social management mechanism. It is shown that the peculiarity of the new model of proper (new) management is the involvement of a wide range of social subjects in the management process.

The conceptual changes in the legislation of Ukraine on national security, taking into account the basic principles and approaches to its understanding in the United States and the EU were analyzed. It is shown that, under the influence of an increase in the need to protect the national sovereignty and territorial integrity of the country, there has been a narrowing of the legislative definition of national security to a spectrum that covers state, public and military security. Based on the results of a comparative analysis, it is substantiated that the understanding of social security as a synthesis of state and public security generally corresponds to European and world trends regarding the expansion of the social and humanitarian interpretation of security.

Keywords: social security, state regulation, national security, sustainable human development, social state.

Sytnyk Ie.A. *Institutional and historical-economic aspects of Russian-Ukrainian “friendship” and corruption.* – P. 238.

The economic reasons and main cash flows of Ukrainian corruption were investigated, on the example of relations between Ukraine of the Cossack period and the Moscow state. The question was raised about the conformity of the economic environment to the institutions imported into it.

Keywords: contract between elites, material support in exchange for military service, interstate corruption, geopolitical bribe, money corruption cycle, mutual corruption of managerial elites, corruption contour, institutional cover, imperial economic glue, temporary dimension of corruption, economic environment, export / import of institutions.

Telishevskaya L.I., Ilchenko D.V. *Peculiarities of personnel management on enterprise.* – P. 116.

The article examines the essence of the personnel management system as the most important system of enterprise management. We provided methods, approaches of personnel management, the main functions of the personnel management system and its subsystems. Also this article researches the existing problems of personnel management in the enterprise. We considered development of concepts of personnel management from the level of Human Resources Department to the global management of human resources, human potential and intellectual capital. We determined feasibility of improving the structure of the personnel management system at domestic enterprises with the theoretically developed attributive structure and the system of professional development of the personnel. We provided reasons of adapting conditions of operating activities of domestic enterprises to the Japanese school of personnel management in terms of education and training of their employees from the moment of hiring, which would be a prerequisite for the employment of young professionals.

Keywords: personnel management, functions, methods, approaches, concept, enterprise, personnel development, subsystems, intellectual capital, attributive system.

Umanets S.V. *A Worldwide Experience Of Energy Recovering Development In Agricultural Sector.* – P. 266.

The main findings of researchers which are described in this article were the learning the from the the worldwide experience of energy recovering development in agricultural sector through the ratings of the top priorities of the European Union in the area of common agricultural policy including its structural components and exploring the institutional approaches in the are of forming the common agricultural policy of the EU and also its Strategy in energetics in context European Strategy «Europe 2020» and The 8th Regional Development Framework Program «Horizon 2020». This research proves the expediency of the systemic approach in convergence of agricultural and energy policy of our country as one of the components in government's economy control. Also it proves the implementation of the european experience to the national economy which serves as the valuable strategic landmarks for Ukraine and european integration.

Keywords: Energy recovering, agricultural products, development, agricultural policy, energy policy, European Union.

Usosky V.N. *Essence of cryptocurreccy and historical prerequisites of development abstract liabilities as condition of bank emission of credit money.* – P. 47.

The article is devoted to comparative analysis of the essence of cryptocurrency and fiduciary money in context historical prerequisites of development abstract liabilities as condition of emission credit money. Miner produces cryptocurrency as a digital goods for sale for commodity market. A problem of revealing the economic meaning of cryptocurrency for the purpose of juristic legalization in economy of Belarus and its normative legal identification in legislation system is up to date issue.

Keywords: credit money as universal unconditional financial liabilities and requirements, cryptocurrency as a digital commodity, miner, banking system, abstract liability, simple liability, bill, regress, protest.

Zhukov S.A., Malinoshevska K.I. *Strategy of sustainable development of Ukraine: analysis of national, regional and entrepreneurial levels of provision.* – P. 12.

On the basis of the analysis, the article analyzes the theoretical and practical bases of sustainable development of the national economy, in particular industry, and also outlines the prospects for ensuring balanced development in Ukraine, building on the strategy of sustainable development «Ukraine 2020». The influence of sustainable development on the quality of life of the population is determined. The prospects for improving the regulatory and legal framework for sustainable development in Ukraine are identified. The emphasis on sustainable development goals and strategic principles of its provision in Ukraine, which in practice will ensure macroeconomic stability, ecological balance and social cohesion, will serve as a general basis for further transformations in Ukraine.

Keywords: sustainable development, sustainable development goals, sustainable development indicators, sustainable development strategy, normative and legal support, model of development stage, industrial production.

ЗМІСТ

Антонюк В.П. Проблеми розвитку вищої освіти в контексті потреб модернізації національної економіки України.....	3
Жуков С.А., Маліношевська К.І. Стратегія сталого розвитку України: аналіз національного, регіонального та підприємницького рівнів забезпечення.....	12
Борисова С.Є., Балашова О.В. Інвестиційний аспект розвитку економіки вітчизняних суб'єктів підприємництва на регіональному рівні в умовах фінансової глобалізації.....	21
Перебийніс В.І. Формування економічної та енергетичної безпеки бурякоцукрового підкомплексу.....	33
Усоский В.Н. Сущність криптовалюти и исторические предпосылки возникновения абстрактного обязательства как условия эмиссии банком кредитных денег.....	47
Горячук В.Ф., Назаренко Ю.А. Аналіз можливості використання коефіцієнта Тобіна для оцінки прихованих активів підприємств.....	55
Михайличенко Н.М., Полянська Д.А., Свиначенко Т.І. Контролінг інноваційного бізнесу як система управління венчурним капіталом.....	64
Фоміченко І.П., Баркова С.О. Вплив інтеграційних процесів ЄС на стратегічний розвиток України в умовах глобалізації.....	73
Латишева О.В., Кузнецова О.В. Специфіка оптимізації бізнес-процесів надання послуг в умовах вітчизняних підприємств газопостачання.....	84
Сидорчук О.Г. Соціальна безпека як елемент державного регулювання: соціально-економічний та гуманітарний контекст.....	95
Климова Т.В. Проблеми створення хоспісів для осіб з особливими потребами як різновиду готельного бізнесу.....	110
Телишевська Л.І., Ільченко Д.В. Особливості управління персоналом на підприємстві.....	116
Ісікова Н.П., Щербак Ю.А. Аналіз конкурентоспроможності продукції машинобудівних підприємств в умовах євроінтеграції.....	129
Бившев Р.О., Кондратенко О.О., Вечірко В.В. Особливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в сучасних умовах.....	138
Ляшенко А.Ю. Тенденції міжнародного технологічного трансферу в Україні.....	150
Івченко О.Ю., Будакова О.А. Аналіз фінансових результатів банківського сектору України.....	184
Савченко М.В., Солоненко Ю.В. Концептуальні основи формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.....	194
Сердюк О.С. Експериментальне моделювання процесів оптимізації навантаження на ТЕС.....	213
Шабалина Л.В., Алексеев Н.В. Сравнительная оценка инновационного развития стран БРИКС.....	228
Сытник Е.А. Институциональный и историко-экономический аспекты российско-украинской «дружбы» и коррупции.....	238
Ляшенко В.І., Осадча Н.В., Дзюба С.В. Поняття «смарт-сили»: особливості застосування у сфері космічної діяльності.....	250
Уманець С.В. Світовий досвід розвитку відновлюваної енергетики агропродовольчого сектору.....	266

Наукове видання

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

СЬОМІ ЧУМАЧЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

Мовою оригіналу

*Оригінал-макет підготовлено у відділі інформатизації
наукової діяльності ІЕП НАН України*

Відповідальний за випуск *В.І. Ляшенко*

Літературний редактор *О.А. Кокорєва*

Комп'ютерна верстка *Т.М. Синельнікова*

Підп. до друку 23.12.2018. Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк. 17,2. Обл.-вид. арк. 18,5.

Тираж 350 прим. Замовлення № 1441.

ІЕП НАН України.

03057, м. Київ, вул. Марії Капніст, 2.